

MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNETE

SZALAY LÁSZLÓ

ÁLTAL.

ELSŐ KÖTET.

MÁSODIK KIADÁS.

P E S T,
KIADJÁK LAUFFER ÉS STOLP.
1861.

Szerző a fordítás jogát fentartja magának.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE.

**A nemzetnek Európába érkezésétől az
arany bulla alkotásáig.**

ELŐSZÓ

az első kiadáshoz.

Könyvet akartam adni azon ifju nemzedék kezébe, mely most készül az atyai ház küszöbén át a nyilvános élet pályájára lépni, s mely lelkesedést ovatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretetet hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövődjéhez a nemzet multjának böles számbavételével párosítson, ha a benne vetett reményeknek, ha az ország szükségeinek meg akar felelni.

Ifju barátaim körébe léptem gondolatban, és feltüntettem előttök az ősoket, kiknek vitézsége a hazát szerezte, kiknek bölesesége a hazát megtartotta, kiknek hibái a hazát veszedelembe ejtették, de kik azt mindannyiszor, az ellenséges viszonyok haladéktalan lenyügözésével, ha lehetett, húzamos szenvedések árán és kitüréssel, ha kellett, meg' kiragadták a veszedelemből.

Előadásomban egyszerü kívántam lenni; ezen egyszerüséget a tárgy méltósága is rám parancsolta. Olykor olykor a tanulóktól oktatóikhoz fordultam, s innen van, hogy a szokottaktól egyben-másban eltérő nézeteimet a jegyzetekben okadatolva fejtegettem, hogy a forrásokról örömet számot adtam; innen van az is, hogy majd a történetíróval majd a történetvizsgálóval találkozik az ol-

vasó. Magára vessen, ha csalogdik, ki a történeti kutatások pályáiból kibontakozott, s az események művészeti simasággal lefolyó eleven tükörét várta tőlem. Nem hiszem, hogy már megérkezett volna az idő, mely ez eszménynek megfelelő művel gazdagithassa irodalmunkat; az anyag, melyből készül, részben még az aknában van, hová minduntalan le kell szállanunk, hogy szükségünket fedzhessük, s itt is, mint egyébben, míg a munkafelosztás elve nem vétethetik teljes alkalmazásba, a dolgozó felváltva kézműves és művész tartozik lenni. —

A jövő év első felében okvetlenül megjelenik a második kötet. Addig is, nyájas olvasó, Isten velünk!

Irtam Rorschachban, (Canton S. Gallen, Svajcz)
augusztus 20. án 1851.

Sz. L.

ELŐSZÓ

a második kiadáshoz.

Tíz éve leszen ma holnap, hogy Magyarország történetének jelen kötete első ízben közzététetett általam. Megjelenésekor súlyos aggodalommal, de mégis nem remény nélkül néztem a nemzet jövőjének elébe, reményemet első sorban az ifjabb nemzedék hazafiúi lelkesedésébe vetvén, mely hogy a közelebbi múlt években nem párologott el, sőt nőttön nőtt; s hogy vele és általa hovatovább biztosabb kilátás nyílt mindnyájunk szeretetének és féltésének dicső tárgyához, a haza újabb felvirágzásához, — tetemes mértékben az irodalomnak, pályájában talán azon munkának is tulajdonítható, mely, íme, második kiadásban jó az olvasók kezébe. De ha tisztult is a láthatár, elég ok van, még mindig aggodalommal kísérnünk a közügy fejleményét, s erős reményt szerencsés megállapodásához csak annyiban táplálhatunk, mennyiben azok, kik lelkesedéssel erőt merítettek őseik történetéből, most férfias higgadtságot, a jognak, a törvénynek tántoríthatlan cultusával párosult mérséklet és ovatosságot, az erőnek e biztosítékait is merítik belőle. Ez úton s csak is ez úton fogják új alapját vethetni a hazának, melyért annyi szív imája feldobog: Esto perpetua!

Midőn ez érzelmek közt ismét átnézém az íveket, olvasás közben meg-megemlékeztem azon országról is, hol a munkát irtam, s hová engem gyászos napokban egy kegyes végzet vezérelt vala. Ujra feltűnt előttem a Svajcz, mely a vándort kebelébe fogadva hat évig meleg részvéttel környezé; mely akkor a jólét verőfényében ragyogott, s most, úgy látszik, borús korszaknak néz elébe. Lelkemnek jól esik, remélenem, hogy azt dicsően fogja megállani, maradván a mi századokon át volt: a szabadság hona, az ügyefogyottak asyluma. Polgárúi közül talán egyetlenegy sem olvasandja e lapot, de hadd álljon itt mint gyenge emléke azon háladatnak, melylyel országuk iránt viseltetni fogok, míg élek.

Pest, november 28-án 1860.

Sz. L.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

884—997.

I. Bevezetés. — A magyarok eredete s ősi lakhelyeik. Letelepedésök Etelközben. Szövetségre lépnek Leo keleti császárral s három ízben megverik a bolgárokat. Hadviselési s harczolási módjok. Arnulf keleti császár segítségét kér s nyer tőlök Szvatopluk nagy-morvaországi fejdelem ellen. 1—9. ll.

II. Míg a magyarok e hadat viselik, a bolgárok és bessenyők Etelközt pusztítják. A nemzet tovább költözködik, új hazát keresendő, s öt pontban alkotmányának alapját veti. Álmos vezérlete alatt túllép a Dneszteren s Kievet ostromolja. A kievi kúnok egyesülnek a magyarokkal. Együtt átkelnek a Karpatokon s Munkács környékén megállapodnak. Álmos halála. Utóda a fővezérségben Árpád. Zalánnal, a tiszamelléki bolgárság főnökével követséget vált. Megveri Marótot, ki a Tiszának bal partján khazar-bolgár népség felett uralkodott. Erdélyt meghódítja. Megtöri a morva hatalmat s a magyart a Vágig terjeszti ki. Az alpári mezőn megküzd Zalánnal s győz. Vezérei meghódítják Horvátországot s a magyar birodalmat keletdélről Pancsováig és Orsováig terjesztik ki. Csabamagyarok. Országgyűlés Pusztaszeren. Árpád Csepel szigetén. Arnulf nyugoti császár halála. A magyarok elfoglalják Óbudát, Veszprémet, Vasvárat. Lemennek Baranyába a Drávaig. Árpád elfoglalja a Rába s Ráboza völgyét, és felmegyen Pannonhegyére. Zoltán fiának eljegyezi Marót leányát. Magyar csapatok a német birodalom keleti határgrófságában s Bajorországban. Magyar sereg Olaszországban. Megveri Berengárt a Brentánál. Egyik része Velence előtt viasszorítatik, a másik Milanóig és a helvet havasokig száguld diadalmasan. Visszatérnek Árpádhoz. Csörsz vezér Bajorországban meggyilkoltatik. Magyar csapatok Szászországot pusztítják, s a morva birodalmat végkép elenyésztetik. Árpád halála. 9—23. ll.

III. Zoltán. — A magyarok győzelme Lajos német király felett Pozsonynál. Bejárvák Thüringent, a frank és alemann földet. Augsburg előtt másod ízben megverik Lajost. Folytonos hadjárataik Bajorországban, Alemanniában, Lothringenben, Szász- és Olaszországban, Helvetiában és Gothiában. I. Henrik német király adófizetőjökké válik, s kilencz évre békét köt velök. Henrik hadi készületei. Meggyőzi a magyarokat Merseburgnál. Magyar csapatok Görögországban, a Rajnánál s környékén, Burgundban és déli Franciaországban, Beneventnél, Capuánál. Éjszaki Németországban megveretnek. Felső Olaszországból a spanyol szélekig kalandoznak. Bejárvák Karántföldet és Görögországot. Zoltán lemond a fejdelemségről. 23—34. ll.

IV. Taksony. — Első hadviselése Olaszországban. Bulcs és Gyula vezér Konstantinápolyban megkeresztelkednek. Magyar csapatok Bajor-, Olasz- és Franciaországban. Taksony hadi társaságban Ludolfal Otto ellen. A lechparti szerencsétlen ütközet. Botond Konstantinápoly előtt. A magyar hadak változó szerencsével küzdenek. Taksony halála. 34–42. II.

V. Gejza. — Felhagy a folytonos hadjáratokkal s a béke műveit ápolja. Pártfogolja a keresztyéneket. Pilgrin lorchi érsek papjai mint térítőek Magyarországon. Ditmár merseburgi püspök jegyzete Gejzának hitvallásáról. Gejza szövetségben Henrik bajor herczeggel II. Otto német császár ellen. Babenbergi Leopold a magyarokat a Szárhegyig visszaszorítja. Adalbert prágai püspök Pilgrin térítési művét folytatja. Gejzának fia felveszi a keresztiséget. Házasságra lép a bajor herczeg leányával. Az ország gondjaiban osztozkozik atyjával. Gejza halála. 42–49. II.

VI. A magyarok állodalmi élete fővezérek idejében. A kormányforma nem volt monarchiai. A hadi fővezér Árpád véreből választatott. Gylas és Carchan. Őseink vallásának nyomai. Viszonyuk a keresztyénséghez. Hadjárataik jellemzése. Művelt ségi állásuk. A birodalom határszélei. . 50–65. II.

MÁSODIK KÖNYV.

997–1038.

I. István. — Kitekintés a szomszéd országokra. Koppány lázadása és halála. István mint térítő. Követséget küld II. Sylvester pápához. Királynak koronáztatik. 67–84. II.

II. Gyula vezért elfogja, s Erdélyt szorosabb viszonyba hozza Magyarországgal. Győzelme Kean bessenyő fejdelem felett. Hadviselése Othum ellen. Morvaország ideiglenes visszafoglalása. Haború Konrád császárral Bajorország miatt. Imre fiához intézett leczkái. Imre halála. Utódról az országban gondoskodik. Nejének ármányai velencei Péter mellett Vazul és kopasz Lászlónak gyermekei ellen. István betegsége; a palotások megkísérlik gyilkolását, halála. 84–98. II.

III. A magyar nép belső élete István idejében. Az ország tökéletes önállósága és függetlensége. Kormányának természete és korlátai. Az ország egyházi és közigazgatási osztályozása. Püspökségek és apátságok. Iskolák. A vármegyei rendszer. A fekvő birtok természete s a rendek különfelesége. Urak, vitézek, várkatonák, városiak, várnépek, parasztok, udvarnokok, szolgák. Törvénykezési intézkedések. Igazságszolgáltatás. Királyi és közjöveldelmek. Hadi sereg. 98–134. II.

HARMADIK KÖNYV.

1038–1077.

I. Péter. — Árpád fivére külföldön. Önkény és zsarnokság itthon. Péter, Bretisláv cseh herczeg mellett fegyvert fog Henrik császár ellen. A bajor földet pusztítja. Kiszalasztatik az országból. Helyébe királyul választatik Aba Sámuel. Péter czimborái megöletnek, ötmagát Henrik császár pártfogolja. Aba emiatt bécsap Németországba. Henrik Magyarországra érkezik

seregével s Abát megveri. Békét kötnek egymással. A nemzet elfordul Abától, ki kegyetlenséget kegyetlenségre, halmoz. Henrik újból Magyarországra jő, s Ménfőnél összeesap Abával és meggyőzi. Aba halála. Péter, mint Henrik hűbérese, a királyi székre visszahelyeztetik a császár által. A nemzet László fiába helyezi reményét. 133—143. ll.

II. Endre és Levente, László fiai, Pestre érkeznek. A nép visszatér a pogány szertartásokhoz, s felkél Péter és a keresztyén papság ellen. Gellért s több püspöktársai meggyilkoltatnak. Péter elfogatik, szemei kiszuratkak; meghal. Endre királyul koronáztatik, s törvényt hoz a pogány hitvallás felélesztői ellen. Béla testvérét Lengyelországból a hazába visszahívja, s Magyarország harmadát hercegségi czímmel reászállítja. Hadviselésök Henrik császárral. Békekötés. A császár Magyarország függetlenségét megismeri. Endre gondoskodása az egyház körül. Béla herceg és Radó nádor az ország déli végeit külebb terjesztik. Endrének fia, Salamon, királyul koronáztatik. Meghasonlás Endre és Béla között. Béla Lengyelországba menekül. A testvérek egymás ellen viszik hadaikat. Endre meggyőzetik. Halála. 143—157. ll.

III. Béla országgyűlést hirdet Székesfehérvárra. A pogányság ujra zászlót emel, de a király erőt vesz rajta. Megkoronáztatik. Országlásának jellemzése. Készül az ausztriai határgrófot haddal megtámadni. Meghal. Fiai: Gejza, László és Lambert, Salamont, Endre fiát, ismerik királyuknak. Magyarország harmada hercegi joggal és czímmel az övék. Ármányok a hercegek ellen. Küztök s a király között felbomlik az egyesség; helyreáll ismét. Szerencsés hadviselés a karántok és csehek ellen. A kúnok Magyarországra törnek. A hercegek fényes diadala. Beveszik Bolgárfehérvárat. Meghasonlás Salamon s a hercegek között. Polgárháború. Salamon megveri Gejzát, de Mogyorodnál győznek a hercegek. A király Mosonyba vonul. 157—172. ll.

IV. Gejza. — Eljár a királyságban, de czímével nem él. Viszonya VII. Gergely pápához. IV. Henrik császár, Salamon kérelmére, ki hűbéreseül ajánlkozik, Gejza ellen indul. Seregét éhség és betegségek megtizedelik. Kivonul az országból. Gejza királyul koronáztatik. Testvére László Salamont Pozsonyba szorítja. Gejza készül Salamonnal kiengesztelődni. Meghal. 172—181. ll.

NEGYEDIK KÖNYV.

1077—1144.

I. László. — Királylyá koronáztatik. Miczisláv lengyel fejedelem Magyarországból keres menedéket. Salamon színre lemond követeléseiről. László életére tör s elzaratik. Szabadon bocsátatik, s a kúnokkal és bessenyőkkel szövethetik Magyarország ellen. Halála. László az ország függetlenségét minden irányban megóvjá. Horvátországot Magyarországhoz kapcsolja. A kúnokat és bessenyőket a Temes vizénél meggyőzi. A szent sír megszabadítására indul sereg fővezéreül választatik. Haddal megyen Bretisláv cseh herceg ellen. Meghal. 182—194. ll.

II. László törvényeinek vázlata. 195—206. ll.

III. Kálmán, Gejzának fia, királylyá leszen. A keresztes hadak fogadtatása magyar földön. Kálmán diadalmas fegyvereit a párttűz horvátok ellen viszi s néhány dalmát várost is elfoglal. Házasságra lép Roger, normann-sicíliai fejedelem leányával. Szerencsétlen háborúja az oroszokkal. Szövetségre lép Bretisláv cseh herczeggel. A Horvátországban kitört lázadást elfojtja. A dalmát városok hódolnak neki. Horvát- és Dalmátországok királyaul koronáztatik. Első hitvesének halála után az orosz Predzlavával lép házasságra. Visszaküldi Kievbe. Harmadízben indul Dalmatiába, s hatalmát a szigetekre is kiterjeszti. Testvére Álmos és ennek ármányai. Kálmán a dalmát városoknak szabadítékokat osztogat. Hadviselése Henrik császárral és Szvatopluk cseh herczeggel. Kiengesztelődik Álmossal. Végízben meglátogatja Dalmát-országot. Álmos otthon ármánykodik ellene. Kálmán betegsége; parancsot ad, hogy Álmos és ennek fia, Béla, megvakíttassanak. Halála. . . 206—224. II.

IV. Kálmán törvényeinek elemzése. 224—233. II.

ÖTÖDIK KÖNYV.

1114—1196.

I. Második István. — Háború a velenceiekkel Dalmátország miatt. Békekötés. Vladisláv cseh herczeggel találkozik az ország szélein. A barátságos találkozás gyászos fejleménye. A magyarok az ausztriai széleket pusztítják. Leopold herczeg szövetkezik a csehekkel és boszút áll. István kibékül vele és rokonát Adelhaidot nőül veszi. A kúnok telephelyeket kérnek és nyerne az országban. István a dalmát városok szabadítékait megerősíti. Háborút visel az oroszok ellen. A sereg Kiev elől a király akaratának ellenére visszafordul. István kegyetlen boszúállása. Haddal megyen a görögök ellen, kik a hozzájuk menekült Álmost pártfogolják. Beveszi Nándorfehérvárat, s Thracziát és Maczedoniát Philippopolig pusztítja. A görögök a Krassó vizénél megverik István seregét. Álmos meghal. Békekötés a magyar király s a görög császár között. Bors és Iván grófok pártot ütnek István ellen. Büntetésöket veszik. István Bélát udvarába hozatja, s Ilonát, Uros szerb fejedelem leányát nőül adja neki. Gyengélkedik; meghal. 235—247. II.

II. Második Béla. — Boris és felekezete. Országgyűlés Aradon. Béla ellenei közül hatvannyolcz megöletik, mások fogságra vettetnek. Boris lengyel segéddel a Szepeességben. Visszavonul. Boleszláv lengyel fejedelem serege másod ízben magyar földön. Visegrádnál megveretik s kisiet az országból. A magyar sereg Szileziában. Lothár német király mint békéltető. Béla családi ügyekkel foglalkodik. Meghal. 247—252. II.

III. Második Gejza. — A kiskorúnak nevében nagybátyja Belus kormányozza az országot. Német telepek Erdélyben. Gejza, Izasláv orosz nagyfejedelem nővérével lép házasságra. Boris ármányai s trónkövetelése, melyet Henrik ausztriai herczeg támogat. Háború Magyarország és Ausztria között. Gejza győz. III. Konrád német, és VII. Lajos francia király keresztes seregeket vezetnek át az országon. Békeévek. Orosz háború változó szerencsével. Blachin szerb fejedelem a magyar koronának hűbéresévé válik, s emiatt háború Mánuel keleti császárral. Békekötés. Fridrik nyugoti császár a német birodalomhoz, Mánuel a keletihez törekszenek Magyarországot kapcsolni.

Gejza testvérei, István és László, Mánuelhez szöknék. Új háború s új békekötés Mánuellel. Boris halála. István és László keleten s nyugoton segédet keresnek Gejza ellen. A magyar egyház s a pápa. Gejza meghal. 252—263. II.

IV. Harmadik István. — Királyul koronáztatik. Nagybatyjai, István és László, Mánuel segédével megszállják az országot. Második Lászlónak rövid királysága. Negyedik István. A nemzet felkel ellene s Harmadik Istvánt a királyi székbe visszahelyezi. Béke Mánuellel, ki a király testvéröccsét, Bélát, mint leendő vejét, Konstantinápolyban nevelteti. Háború Mánuellel, Dalmátország miatt. A magyar király szövetségre lép a csehhez s Mánuel békekötésre kényszeríti. A béke felbomlik. Negyedik István, Mánuel pártoltja, meghal Zimonyban. Halála után az őrségbeliek Harmadik Istvának átadják az erősséget. Mánuel visszaveszi, s a dalmát tengerpartot és Horvátországnak egy részét elfoglalja. Dienes nádor győzelme a Szávánál. Görög sereg Erdélyben. Harmadik István, Henrik ausztriai hercegnek Ágnes nevű leányával lép házasságra. A dalmát városokat visszafoglalja. A magyarok Dienes nádor vezérlete alatt ismét megütköznek a Száva partján a görögökkel. A győzelem már a magyarok kezében volt, midőn a főbbek engedetlensége miatt a görögök nyernek diadalt. Velenceze elfoglalja Zárát, Mánuel a többi dalmát városokat. Harmadik István meghal. . 263—272. II.

V. Harmadik Béla Konstantinápolyból visszaérkezik s az ország kormányát általveszi. Testvéröccse. Gejza s az özvegy királyné ármánykodnak ellene. Tulajdon anyja s az ország több nagyai is ellene fordulnak. Béla a lázadást elfojtja, Gejzát elzárja, anyját száműzi, másokat más módon büntet. A közbékével a műveltség is terjedez az országban. Mánuel halála után Dalmátia önként aláveti magát a magyar koronának. Béla a tenger melléket sikerrel oltalmazza Velenceze ellen. A bolgár földön több erősséget elfoglal. Első nejének halála után házasságra lép Margittal, Fülep franczia király leányával. Imre fiát Dalmát- és Horvátországok igazgatásával megbizza. Galiczia Bélának oltalma alá veszi magát, s Endre fiát fejdelmül nyeri. Háború és békekötés Velencezével. Fridrik császár és keresztesei Magyarországon. Fogadtatásuk. Gejza szabadon bocsátatik s a kereszties sereghez csatlakozik. A magyarok tengeri csatában győzelmet vesznek a velencezeiken. Béla meghal. 272—282. II.

HATODIK KÖNYV.

1196—1222.

I. Imre király Dalmát- és Horvátországok kormányát hercegi czímmel a lázadó Endrére szállítja. Endre a khulmi tartományt a magyar tengerparthoz kapcsolja. Imre Konstancziával, az arragoniai király leányával lép házasságra. Újabb háborgás Imre és Endre között. Kibékülnek. Imre elfoglalja Szerbiát s Bolgárországnak részét. A velenceziek beveszik Zárát, mely kevéssel utóbb ismét magyar felsőbbtség alá jut. Imre a kereszties táborozáshoz készül. Otókar cseh királyt Hohenstaufeni Fülep ellen segíti. A bolgár fejedelem boszút veszen minapi megveretéseért. Új meghasonlás Imre és Endre között. Endre a kheenei erősségbe záratik. Zára aláveti magát a velencezieknek.

XIV

Imre fia, László, királyul koronáztatik. Leo, szentszéki követ, mert a pápa nevében királyi címet viszen a bolgár fejedelemnek, letartóztatik. Szabadon bocsátatik. Imre Endrét fogságából kibocsátja, s fiának gyámjává nevezi; meghal. Negyedik László életének rövid napjai. 283—292. ll.

II. Második Endre. — Királyul koronáztatik. Nejének, Gertrudnak, jellemzése. A királyné fivérei az udvarnál. Endre sereggel indul Galicziába. Visszatér, miután a magyar többséget szinre helyreállította. Sógora Berthold, kalocsai érsek s Dalmát- és Horvátországok bánja. Az ország nagyai Endrétől elidegenednek. Tervök, Gejzának (Harmadik Béla testvérének) valamelyik fiára szállítani a koronát, megíúsítatik. Endre leánya, Erzsébet, a thüringeni tartomány gróf fiának jegyese. Endre Galicziába indul a zavarok kiegyenlítésére, az ország közigazgatása Bank nádorra bízatik. Ennek hitvese, Berthold buja kéjének áldozata. A királyné a nádor hívei által megöletik. Endre visszatér Galicziából, melynek királyává fiát Kálmánt koronáztatja. Második házasságra lép Jolantával, Péter auxerreai gróf leányával. Fiát Bélát, magyar királyul koronáztatja. Palaestinába indul tizezer lovassal a szentsír megszabadítására. Leopold ausztriai herceg útközben hozzá csatlakozik. A hadviselésnek nincsen eredménye. Endre visszatér szárazon. Családi ügyei. Az országot nagy zavarban találja. E zavar orvoslására kiadatik az arany bulla. 292—306. ll.

III. Az arany bullának szövege. Zárszó. 306—312. ll.

Toldalék. 313—322 ll.

ELSŐ KÖNYV.

884—997.

Álmos.
Árpád. 894—907.
Zoltán. 907—947.
Taksony. 947—972.
Gejza. 972—997.

I.

Midőn a magyar nép a kilenczedik század végtizedében a négy folyam partjain új hazát szerzett magának, több faj lakta e földet, melyek közül egy sem birt képességgel állodalmat alkotni. Éjszokról a nyugoti Kárpatok alján a Dunának bal partjáig szlávok laktak; alantabb, túl a Dunán, németiség szögellelt be; a Duna s Tisza között, fel a lengyel határokig, bolgárok parancsoltak; kelet felé oláh népségek voltak elszórva; délről szerbek és horvátok tanyáztak; s délnyugotról németek és szlávok vegyültek olasz gyarmatok közé. Századok óta hijába fáradozott egy sereg nép, hijába a keleti és nyugoti birodalom ezen a természetből kijelelt földegészen, a Kárpatoktól Adriáig, Szárhegytől a székely havasokig egy politikai egészet alkotni.

A feladás nagy volt, s megfejtésével a magyar fajt bizta meg a gondviselés. Első fellépésünk Europa színe előtt hatalmas szolgálat vala, melyet állodalmunk alkotása által a polgárisodásnak tevének; s nagyobb hasznát senki sem vette e szolgálatnak mint a németiség, mely az általunk meghódított földön soha sem birt alkotó erővel, s mely a magyarnak köszönheti, hogy az itt egymás

mellett élösködött tehetetlen népségek romjain 'elvégre egy roppant szláv birodalom nem emelkedett, délről és éjszakról szövödvén Pannónia és Dácia fölébe, még mielőtt a frank és hohenstaufl császárok szereplésökhöz foghattak volna.

Palacky mondja, nem mi : hogy a magyarok letelepedése a legnagyobb szerencsétlenség volt, mely a szláv világot évezredek folyamataiban érévala; hogy a magyarok az épen alakulásnak indult óriás szláv birodalom szívébe czövekelvén be magokat, a szlávok reményeit elenyésztették örökre. —

* * *

A magyar — szittya faj ¹⁾ — társa és rokona volt, úgy látszik, a khazar népesaládnak, mely a keresztyén idöszámlálás első századaiban ősi lakhelyeit Középpázsia magas rónáin, az altai-hegyek s a caspiumi tenger között odahagyván, a Pontus ázsiai partjain letelepedett, s innen idö multával Európába is nyulván át, a taurusi félszigeten nagyszerű birodalmat alakított. A kilenczedik század második felében e birodalomnak keletéjszakra eső szélein, melyeket hatalmas szomszédok — az úzok, besenyők, a normann főnökeik alatt csak imént nemzetté szilárdult oroszok ellen kell vala megvédni, a néptö azon ága tanyázott, mely magát magyarnak nevezé, s melyről nagyobb szabotossággal ekkor emlékeznek első izben a történetirók. Ezek szerint, bomlásnak indulván a khazar birodalom, ²⁾

¹⁾ A szittyak nemzetiségéről jelesen értekezett Csengery Antal a Budapesti Szemle VI. kötetében, 243. és kk. II.

²⁾ Nálunk Fejér Györgyön és Kállay Ferenczeninnen, Wenzel Gusztáv tüzetesen tárgyalta a khazar kérdést.

a magyarok, kik egymagok nem voltak képesek a Volga partjain elenyomuló népségeknek ellenállani, átkeltek a Dneperen, és közel a Duna torkolatához, a Bugh és Szered folyamok között megállapodtak 884-ben. A föld Etel- 884.) köznek hívatott, s a nép érezvén rövid idő múlva, hogy történeteinek egy új szakához ért, melynek küszöbén csak bátor elszánás s a hőstettek szakadatlan sora vezethetik át, az agg Álmos mellé ennek fiát Árpádot választá fővezérül magának. ¹⁾

A keleti birodalom császári székén ekkor bölcs Leo ül vala, ki a vitéznek tudott szomszéd népet segédül hívá a Macedoniát pusztító bolgár fejdelem, Symeon ellen. Nicetas Sclerus, a császár követe, dús ajándékokat vivén magával, Etelközben szövetséget kötött Árpáddal, melynek erejénél fogva Nicephorus Phocas görög hadvezér Symeont Macedoniában foglalkodtassa, a magyar sereg pedig a Duna partjain elnyúló bolgár földre törjön. Árpád annyival is inkább hajlandó volt e hadviselésre, mivel a diadalmas bolgárok a Leo seregében harczolt khazarokon rút kegyetlenségeket vittek véghez; miért is maga mellé vevén Csörsz vezért, 889-ben görög hajókon a Dunán átkelt, és há- (889. rom ízben támadá s győzé meg a bolgárságot, melynek fejedelme visszasietvén ellene Macedoniából, azonfelül hogy itt gyűjtött zsákmánya magyar kézbe került, kénytelen volt Disztra várának, a mai Szilisztriának falai között menedéket keresni. ²⁾

¹⁾ Constantinus Porphyrogennetus: de administrando imperio, c. 38. Anselmi Banduri Imperium Orientale, Parisiis 1711. czimű. munkájának első kötetében, — összevetve a hazai hagyománynyal.

²⁾ Stritter Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium et inde magis ad septemtionem incolentium e scriptoribus historiae byzantinae erutae et digestae. Petropoli 1771—1779 czimű gyűjteménye. Leonis Gramm

Leónak ekkor bő alkalma volt a magyar népet közelebből kiismerni; s helyén látjuk, itt rövideden felemlíteni, mit eleink hadviselési és harczolási módjáról írva hagyott.

„A magyar nép férfiakban gazdag, és szabad. Fényezéshez s kincsgyűjtéshez semmi hajlama; csak arra törekszik, hogy a lélek ereje által elleneit felülhaladja.

Egynek fővezérlete alatt áll, s előjárói keservesen lakoltatják a vétkeseket.

Éber figyelemmel kísérnek mindent, és czélzataikat gondosan titkolják el.

Jól megválogatják, mit mikor kell cselekedni, s azon vannak, hogy nem annyira rendszeres ütközetek, mint véletlen megtámadások, az eleség elkobzása s többféle hadi cselek által erőt vehessenek az ellenségén.

Fegyverzetök kard, mellvas, ív és gerely; a szükséghez képest hol az egyik hol a másik fegyverfajjal élnek, de midőn üzőbe vétetnek az ellenség által, kivált az ívet kezelik nagy ügyességgel. S nemcsak ők magok öltenek mellvasat, hanem a főbbek paripáinak előrészét is vas, vagy erős bőr fedi.

Első ifjuságuktól fogva lovagláshoz szokván, seregök csak lovasságból áll, s hadi gyakorlataik kivált arra irányozvák, hogy sebesvágatva is bizton vehessék hasznát az ívnek.

A csatára éjnek idején szoktak készülni, s csatarendjük különbözik a görögtől, mert a sereget nem osztják háromfelé, hanem kisebb, egymást csekély távolságra követő, különkülön mintegy ezer lovasból álló dandárokra,

miáltal a szerfelett széles homlokozat veszélyeinek kikerülésével, tömött és szilárd, s a szükséghez képest mély csatarendet eszközölnék.

A csatarendbe állított seregen kívül van még külön tartalékseregök, melylyel, szintén a szükséghez képest, ingerlik az ellenséget, lest hánynak neki, vagy saját soraikat támogatják. A tábori felszereléshez tartozó tárgyakat jobb vagy bal szárnyuk megett némi távolságban csekély őrizetre bizzák.

Lesbenállás vagy túlszárnyalás által körülkeríteni az ellenséget, futamodást színelve magok után iramtatni, s megfordulván rögtön, annak sorait felbontani, kedvező viadalmodoruk.

S midőn az ellenséget megszalasztották, lankadás nélkül veszik üzőbe, nem hanyagúl mint a görögök s más nemzetbeliek, kik eléglük a zsákmányt, melyre szert tehettek, hanem üzik addig, míglen végkép megsemmisítették.“ — ¹⁾

A magyarok hármass győzelmének híre elhatott nyugotra is. Symeon a mily hatalmas oly művelt fejdelem vala, nevelését Konstantinápolyban nyeré, s kereskedelmi és politikai viszonyokban állván mind kelettel mind nyugottal, ennek fejdemei kettős rémuléssel és bámulással értették meg az ifjú nép diadalmas feltünését. S csakhamar közülök a leghatalmasbik, követvén császártársának példáját, szintén kért és nyert segédet tőle.

Az avarok hatalmának tönkrejutásával páratlan gyász terült el Pannonia felett. „Mennyi vér folyt az avar hadviselésben, — kiált fel az egykoru Eginhard, — tanúsítja

¹⁾ Leonis imperatoris Tacticorum c. 18. Meursius munkáinak Lami által kezelt kiadásában, Flórencz, 1741 — 63. 40 — 79 számok alatt; s kéziratok nyomán javítva Kollár A. F. Historiae jurisque publici regni Ungariae amoenitates. Vindobonae, 1783. első füzetében.

a lakosok nélküli Pannonia, s az avar fejedelemnek oly pusztaságra jutott székhelye, hogy emberi laknak még nyoma sem mutatkozik rajta! — Eltűnt, semmivé lett, mint az avarok, — példázgat még ma is egy orosz közmondás. ¹⁾ — A morva fejedelmek felhasználták az alkalmat, s birodalmukat a Dunának bal partjáig terjesztették ki. ²⁾ Nagy Károly nem ellenzé a sivatag ezen megszállását, mert a morvák siettek hűbéreseivé szegődni. De a kilenczedik század közepe táján Raszisztzlav függetlenség után törekedett, s rendkívüli szerencsével; míglen ücsese Szvatopluk által, ki Nyitrán az ország déli részeit kormányzá, a német császár kezébe játszattott. Az áruló, úgy látszik, nem eléglé a vett jutalmat, s midőn a császár megbízásából Vilmos és Engelschalk pannoniái határgrófokkal német csapat élén az egyre lázadó morvák ellen küldetnék, titkon földieivel szövetkezett, kik a német tábort feldulván, a törbe ejtett csapatnak nagyobb részét, közte ama határgrófokat is felkoncizolták (871-ben). Nehány évvel utóbb Szvatopluk a csehekkal is szorosabb frígyre lépven, kivált Arnulffal, a karánt herczeggel érezteté hatalmát, s a Rábczánál fényes győzelmet vőn felette. Az egykorúi által, vastag'nak keresztelt Károly császár épen ekkor jött vissza az olasz földről; Szvatopluk sietett őt megkérlelni s célt ért. Károly, miután a morva fejdelem a hűségi esküt letette, Pannoniának éjszaknyugoti részét hűbérül adta neki, (884-ben) miáltal Szvatopluk birodalma méltán érdemlé a 'nagy Morvaország' nevét. Négy évvel később azonban — Károly halálakor — Arnulf magához rántotta a

¹⁾ Az avarokról I. Csengery Antal Történeti Tanulmányait, pest, 1856. Wenzel Gusztáv, Új magyar Muzeum 1851.VIII. k. 440. l.

²⁾ V. ö. Dudík B. Mährens allgemeine Geschichte, Brünn, 1860. 102. s. kk. II. A cseh történetnyomozók teremő phantasiája czifra dolgokat írt a könyv több lapjaira.

főhatalmat Németországban, s mihelyest a birodalom ügyeit a nyugoti széleken elintézte, nem késett boszút venni a 892.) morván, s e végre 892. ben szövetségesekül hívá a magyarokat. ¹⁾ Még mielőtt Arnulf, júliusban, bajorokból, frankokból és alemannokból álló seregével, melyhez Braszlav, alsópannoniai szláv herceg is csatlakozott, morva földre érkezék, a magyar lovasság felső Pannoniában termett, és Szvatopluk seregét, hagyományaink szerint, „Bánhida mellet a Rákos vizénél” ²⁾ oly mértékben verte meg, hogy a morvák erősségeikbe vonulván vissza, Arnulf és Braszlav négy hétig minden ellenállás nélkül dulhatták fel Szvatopluk birodalmát.

II.

Azalatt míg a magyar sereg nyugotra vitte fegyvereit, a bolgárság, minapi megveretéseért boszút veendő, a besenyőkkel szövetkezett, s Etelközre törvén, nagy pusztításokat vitt véghez. ³⁾ A havasok közt magokat megvédő székelyek ⁴⁾ kivételével a honmaradottak részben le-

¹⁾ Luitprandi Antapodosis I. 13. Arnulfus . . . Hungariorum gentem . . . in auxilium convocat, si tamen auxilium dici potest, quod paulo post . . . genti suae . . . exitium. Pertz G. E. Monumenta Germaniae historica. Hannover, 1826—1844. Scriptores III.

²⁾ Simonis de Keza Gesta Hunnorum et Hungarorum, I. 4: Hungari . . . ipsum Zvatoplug irruptione subita prope fluvium Racus juxta Bánhida, in quodam oppido, cujus interrupta adhuc eminent, cum tota militia peremerunt. Endlicher I. L. Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangallen, 1848. V. ö. Gfrörer, Gesch. d. ost und westfränkischen Carolinger, Stuttgart, 1848.

³⁾ Constantinus Porph. de adm. imp. c. 40. Symeon . . . foedere cum Patzinacitis inito, terram Turcorum, qui tunc extra regni sui fines bellum gerebant, invadens, familiis eorum deletis, et qui ad custodiam relictis erant pulsus, late vastavit.

⁴⁾ A székelyek eredetét és őstörténetét jókora homály fedi, melyet az

vágattak, részben a Pruth megé vonultak, hol a Pannoniából visszatérő sereggel találkoztak. Árpád annál később volt a nép kivánságának engedve új lakföldet keresni, mivel a dicső föld, melyen imént a morvákkal dadalmasan megvívott, az vala, honnan a firól fira szállott monda szerint századokkal azelőtt őse, Etele, parancsolt a világnak. De a vállalat olly roppant volt, annyira a nemzet osztatlan megegyezését igénylő, hogy új és szorosabb szövetség kötése látszott szükségesnek. S ekkor történt, hogy Álmos, Előd, Kund, Und, Tas, Huba és Tuhutum, a nép hét ágának főnökei, következő pontokban vetették alapját a nemzet alkotmányának :

I. Mind nekik mind maradékaiknak mindenkor Álmos nemzetségéből legyen fejedelmök.

II. Mit közfáradalmaik által szerezhetnek, abban mindenkinek része legyen.

III. Miután szabad akaratukból választották Álmost fejedelmöknek, sem ők sem fiaik soha a fejdelem tanácsából ki ne rekesztessenak, s az ország közigazgatásától meg ne fosztassanak.

IV. Ha utódaik közül valaki hitlenné yálnék a fejdelem személyéhez, és visszavonást okozna a fejdelem s a többi ágak között, annak mint bűnösnek vére ontassék ki,

ujabb időben még nevelt azon körülmény, hogy történetvizsgálóink a 'csiki krónika' nevével felruházott fonák gyártmányt némi szeszélyből hiteles iratnak akarják tartani. Pray s vele és utána többen csalódnak, midőn a székelyeket csak a XIII-dik században költöztetik jelen lakhelyeikbe, de a székelyeknek Etele húnjaitóli származtatása is csalódás. V. ö. Pray, *Dissertationes historico — criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, Bécs 1775, 179 kk. II. Benkő, *Milkovia, sive explanatio antiqui episcopatus Milkoviensis per Transsylvaniam olim exporrecti*, Bécs, 1781. I. 55. I. Gr. Kemény József, *Magazin für Gesch. etc. Siebenbürgens*, II. k. 255. kk. II.

valamint az ő vérök kiöntatik az eskü alkalmával, melyet Álmosnak tesznek.

V. Ha valaki Álmos fejdelem és a többi főnökök utódai közül ezen esküvel erősített pontokat felbontani akar-ná, társadalmukból száműzessék örökre. —

S most az ősök felhasítván ereiket, egy edénybe önték véroket, jeléül, hogy a mit végeztek, azt életök feláldozásával is készek megvédni; és Álmost pajzsaikra emel-vén felkiáltának: hová téged szerencséd vezetend, elme-gyünk veled! ¹⁾

¹⁾ Anonymi Belae regis notarii de gestis hungarorum li-ber. c. 6. Endlichernél. — Schlötzer és a hasonlók, kik Béla király névtelen jegyzőjét, mint valamely fenevadat szeretnék a német tudományosság kissé bozotos „kritikai erdőségeiben” üldözgetni, ellenlábolókkal is bírnak, kik a névtelennek minden szavát, még boldogtalan névszármaztatásait sem véve ki, autos-ephai hódolattal veszik, s egész rendszereket építgetnek reájok. Eljárásuk mentséget érdemel, mert természet törvénye levén, hogy hatás mindig el-lenhatást idézzen elő, természetes az is, hogy egy pár szemtelen külföldi író s egy pár gyáva honi szajkónak a névtelen jegyző ellen szórt szátyárságait pa-negyrisék és égbenemelések váltsák fel. De már megérkezettnek vélem az időt, mely elvégre a mi névtelenünknek is kimutassa a történeti irodalom mezején, hallucinációk és epéskedések nélkül, illető helyét. S e hely minden esetre tisz-tességes hely leszen, a nélkül hogy A. val a magyar nép mindent kimerítő ge-nesisét, B. vel egy magyar Nibelungennek óriási izmait kellene látnunk munká-jában. Én itt az ország elfoglalását, a magyar nemzet letelepedését az ő elbe-szélése szerint adom elő, mert a fő vonások a keleti és nyugoti történet-írók tanúsága által is igazoltatnak; de nem vonakodom vallást tenni, hogy az Arnulf császárnak adott segéd s a galicziai havasokról leereszkedő sereg mű-ködése között tetemes hézagot látok, melyet talán azáltal fogtam volna betölteni, hogy az Olt és Temes, a Körös és Tisza vidékén keresem a le-telepedés első zsongéit s innen megyek fel a Kárpatokhoz, ha a névtelen jegyző számos lapjairól a magyar nemzet szájról szájra adott ősi hagyományait nem olvasom le. — (E jegyzet 1850-ben iratott; azóta megjelent a névtelen jegyzőnek magyar fordítása Szabó Károlytól, ki magának tanu-ságos jegyzetei s ide vonatkozó egyéb iratai által nem csekélyebb érdemeket szerzett ez ügyben, mint annak idejében Anonymus vindiciáival magának Cornides.)

S útnak indultak. A hét ágra és száznolcz nem- (893. zetségre osztott, egy milliónyi sereg, kétszáztizenhat ezer fegyveres oltalma alatt állott, a szövetségeseket ide nem tudva, ¹⁾ — számra csekély, de győzni vagy veszni el- tökélett nép. Átkelvén a Dneszteren, hogy az orosz földön letelepedett kúnok velök egyesülhessenek, egy napi távol- ságra voltak Kievtől. A kievi oroszok fejedelme Oleg, nem igen támogatva a magyarokhoz szító kunok által, vé- res ütközet után viasszaszorítatott, s őseink most Kiev ostromához fogtak, hová a megfutamodott ellen magát megvonta. Ekkép szorongattatva békét kért az orosz fej- delem és békét nyert, oly feltétel alatt azonban, hogy a kúnokat ne akadályozza, ha a magyarokkal tovább köl- tözködni kívánnának, s hogy kezeseket állítson és meg- váltási adót fizessen. Ekkor a kúnok közül hét főnök : Ed, Edömér, Ete, Böngér, Ósad, Bojta és Ketel, öszves nemzetségeikkel a magyarokhoz csatlakoztak, s csatlako- zott azonfelül, társul a nagy vállalat foganatosításához több orosz is. ²⁾

Az ekkép megnövekedett sereg Lodomérián és Gali-

¹⁾ Kézai I. 1. Centum enim et octo generationes pura tenet Hun- garia et non plures. — M. Johannis de Thurocz Chronica Hun- garorum, Schwandtner kiadásában: Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini. s. a. t. Bécs (Lipcse) 1746 sequ. T. I. Universum coetum armorum, quem ducebant, in septem exercitus diviserunt . . . de centum et octo tribubus ducenta et sedecim millia, de unaquaque scilicet tribu duo millia armatorum, excepto familiae numero, eduxisse perhibentur.

²⁾ Anonymus Belae r. not. 7—10. — Nestor orosz év- könyveiben (La chronique de Nestor traduite en français d'après l'édition im- periale de Pétersbourg etc. par Louis Paris. Paris, 1834—35). Durant les années 6396 á 6406 (de 886 á 896) les Ougres traversèrent la chaine des montagnes encore appelées de nos jours les montagnes des Ougres ; ils s' ap- prochèrent des rives du Dniéper, et campèrent avec leurs kibiťks non loin de Kiev.

ezian keresztül, melyeknek fejedelmei gazdag ajándékokkal s kezesek és kalauzok állításával siettek magokat oly csapástól megóvni, minő a kievieket érte vala, — Pannónia határszéleinél termett. Álmos felvitte népét a Kárpatokra, s innen a mai Ungnak keletdélzsi részére leszállván, a Latorcza és a szörnyei láp között, ott hol most Mun-894.) kács vára magaslik, megállapodott 894-ben. A hír, mely őt és népét megelőzte, elégséges vala, hogy a bolgár többség alatt tespedő tót lakosság önmagától hódoljon meg; csak az ungi várnak hadnagya Laborcz fitymálotta a jövevényeket, miért is egy csapat a Latorcza és Sztára vizeken általkelve, megrohanta az erősséget, s a megfutamodott hadnagy, midőn magát Zemplén várába veendő, valamely folyón átmenni készül, utóléretett és nyomban felkötöttetett. A folyó Laborcznak neveztetik e napig.

Álmos, a puszták népének Mózesé, miután egy pillanatot vethetett Etele földére, pályáját bevégezé, még életében szállván Árpád fiára a főhatalom, mint ki Pannóniát már minapi diadalmas hadjáratából ismeré vala.

Az új fejdelem a Kievből jött oroszokat a Kárpatok alján letelepítvén, s a tótságot alájok adván, majdnem ellenállás nélkül haladott elő a Bodrog vizéig; és hol a Tisza s Bodrog között elnyuló síkon, mely vadászatnak s hadi játékoknak mintegy kínálkozni látszott, hol a Hegyalján, melynek tetői éjszokról s keletről a Kárpatok felerőrlő bérceit, nyugotról az egymást felváltó hegyeket és völgyeket, s a köztük fel-felcsillámló Hernádot és Sajót, Ipolyt és Garant, délről az Isten áldásakint fényben hullámlzó végetlen rónaságot látatják, csodáztatják a szemlélővel, — huzamosabban mulatozott.

Zalán, főnöke a tiszamelléki bolgárságnak s ivadéka Kremnek, ki a nyolczadik század vége felé népét az

avar felsőbbség alól felmentvén, azt viszonyba hozta a moesiai bolgár birodalommal, — Alpárról, mint egyik székhelyéről, követeket küldött Árpádhoz, kik őt útjának folytatásától eltiltsák. A magyar fővezér nyájasan fogadá őket : az ildomosság parancsolá neki, hogy Zalánt, kinek népe a legharciasabb volt mindazok között, melyek Pannoniában s Daciában osztozkodtak, s kiről tudta, hogy Symeonban hatalmas védőt fog találni, — ideig óráig ki-mélje. A követek ajándékokkal tértek vissza, üzenetet hozva Zalánnak, hogy a magyar fővezér, ha bár tudnivalóképen reá, mint Etele utódára néz a Duna és Tisza között terjedező föld, annak elfoglalását jelenleg nem szándékolja; jó szomszédsági viszonyt óhajt, semmit egyebet. Zalán csak későbbre tarthatván számot az ekkoron másutt elfoglalt moesiai bolgárok segédére, kénytelen volt megnyugodni ez üzeneten; Árpád pedig Tas, Szabolcs és Tuhutum vezéreket Ménmarót ellen küldé, ki a Tiszának bal partján a mai Biharban, Szabolcsban és Szatmárban khazar-bolgár népség felett uralkodott.

Ménmarót, látván hogy népe nem mérészel szembe szállani a magyarokkal, a Körös vize megé vonult; Szabolcs és Tas bevévén Szatmárt, a Szamos környékét foglalták el; Tuhutum a Nyírt hódítván meg, Zilahig s innen a Meszesig nyomult elő, hol társaival találkozott. Ezek most a Szabolcs neve után hívott várat építették a környék oltalmazására, Tuhutum pedig Erdélybe csapván be, Almás vizénél az oláhságot megverte, melynek fejdelme Geló, midőn a gyalui vár felé sietne, a magyarok által üzőbe vétést, hol Kapós vize a Szamosba ömlik, levágatott. Tas és Szabolcs visszatértek a fővezérhez; Tuhutum Erdélyben maradt, melynek lakosai Esküllőnél hitelt kötelezték le magokat a szerencsés hadvezér irá-

nyában, ki hatalmát rövid idő múlva az Oltig terjesztette ki. ¹⁾

Midőn ezek a Tiszán túl történnek, Szvatopluk, a morvaországi fejedelem, már bujdosott a magyarok elől, már megszűnt uralkodni. ²⁾ Fiai : Mojmir, Szvatopluk és Zobor meg hasonlításban éltek egymással, s Arnulfcsászár titokban szítá az ellenségeskedés tüzét a testvérek között. Ár- 895.) pád nyíltan lépett fel ellenök, s a sereget, melytől a morvák hódítását várá, Zuárd, Kadosa és Huba vezérekre bizá; ő maga a Tisza s a mátrai hegyek közt fekvő földet foglalván el, innen ügyelt fel az egésze, irányt innen adott mindenkinek.

A morvák ellen indult sereg, a mai Gömörön, Nógrádon, Barson és Zólyomon át, majdnem akadály nélkül jutott Nyitraig, a Zalánt uraló, közbenfekvő várak komoly ellenállás kísérlete nélkül megadván magokat. Nyitránál Zobor, Szvatopluk gyermekeinek legifjabbika, a kétségbesés elszánásával szállott szembe őseinkkel. A hadratermett férfiú s a hegyekről lerohanó árvizek több napokig vívtak meg a magyarokkal. De végre ezek, a Nyitra vizén átkelve, megtörték a morvák erejét, a Kadosának gerelye által megsebesített Zobor elfogatott, s mit vitézsége nem érdemelt, — a nyitrai erősséggel szemközt felakasztatott. Sempte, Galgócz, Beczkó, Trencsén, Bánvára — a Vág vizéig minden hódolt a magyaroknak, kik, miután az erősségekbe válogatott népet vetettenek, a Morva folyóig száguldoztak diadalmasan. ³⁾

¹⁾ V. ö. Kövári László, Erdély történelme, Pest, 1859, I. k. 37—41. II. G. Kemény József, Magazin für Geschichte etc. Siebenbürgens I. k. 176. I. II. k. 262. I.

²⁾ Pertz, Monum. Germ. hist. Script. IX. 44. I.

³⁾ Anonym. Belae r. not. 11—37. — Constant. porphy. de adm. imp. c. 41. Post Sphendoploci mortem anno uno in pace exacto, orto deinde dissidio et bello civili, invadentes Turci funditus eos exstirparunt, regionemque eorum occuparunt.

896) Zalán e közben, használni kívánván az alkalmat, készült mielőtt a nyugoton működő sereg nagyobb része Árpád rendelkezésére állana, őt a Kárpatokig visszaszorítani. Serege Tételnél Symeon segédhadával egyesült. E hírre Árpád, nem várván be, hogy megtámadtassék, fegyvereseit a Zagytól a Tiszához vivé, s az alpári mezőn találkozott Zalánnal, midőn a nap leáldozott. Mindkét táborban, innen és túl, érzé mindenki, hogy a virradó nap határozni fog két nemzet sorsa felett. Árpád személyes jelenléte megedzett, felmagasztalt nagyot kicsit a magyar seregben. Lehel és Bulcs voltak az előcsapat vezérei. Hajnalban Lehel megfúvta a kürtöt, s ő és Bulcs a nemzet lobogójával kezében, rendkívüli hévvel támadták meg az ellenséget. Csakhamar Árpád öszves serege viaskodott Zalán öszves seregével. Rövid ideig tartott a harcz. A bolgár főnök, ingadozni látván népét, futamodásnak indult, s híveinek nagyobb részét a magyarok nyilai s a Tiszának árai emésztették fel. E nap nagy napja volt a magyar népnek: birodalmát a Kárpatoktól Nándorfehérvárig terjesztette ki.

Lehel, Bulcs és Botond a Dunán általkeltek, s Moesiát pusztították; míg Symeon ígéretét vevén, hogy a hozzá menekült Zalánt nem fogja újból támogatni, a szerb földön keresztül Spalatóig haladtak elő; innen Horvátország felé fordulván, ezt is meghódították; majd a petrovagorai hegylánczon s a Kulpa és Száva folyókon általkelve, Zágráb, Posega s Vukovár birtokába helyezték magokat; — Zuárd pedig, Kadosa és Bojta, Bácsból a mai temesi bánságra törvén, az itt oláh és bolgár népségnek parancsoló Glad hatalmát elenyésztették, s földét Pancsováig és Orsováig elfoglalták. Az előkelőbb foglyokat és kezeseket Bojta a fővezér táborába vivé; társai a fekete ten-

gerig száguldoztak, s az egyik, Zuárd, utóbb a szerb földön házasságra lépven, a vele volt csapat is ott maradt. ¹⁾

Árpád, miután Szeged vidékén Pusztaszeren a törzök főbbjeivel az ország alkotmányára s az igazság szolgáltatására vonatkozó törvényeket hozott, a Dunához tért, s ennek partjain felmenvén, Csepel szigetében, melyet igen megszeretett, s mely, helyzeténél fogva, őt a nyugoti birodalom szélén rögtöni megtámadásoktól is ová, (huza-899.) mosabb ideig mulatozott. ²⁾ S ezzel a 899-dik évhez érkeztünk.

Az Arnulf hatalma alatt álló dunántúli részek mind-
eddig illetetlenül hagyattak a császár egykori szövetsége-
sei által. 899-nek végén Arnulf meghalálozott. A német
birodalom inkább mint valaha, egy sereg világi s egy-
házi fejedelem szenvedélyeinek színhelyévé lett. Arnulf két
fiat hagyott maga után : Zvendibaldot, ki törvénytelen

¹⁾ Anonym. Belae r. not. Zuard in eadem terra duxit sibi uxorem, et populus ille, qui nunc dicitur Sobamogera, mortuo duce Zuard in Graecia remansit, et ideo dictus est Soba secundum Graecos, id est: stultus, quia mortuo domino suo, viam non dilexit (talán direxit) redire in patriam suam. — Csalódom-e, ha a „Sobamogera“ szót Csabamagyarnak olvasom, s ha a névtelen jegyző ezen helyéből a székely ősmondát Csabáról látom kisugárzni, melynek nyomát Kézainál is találjuk, midőn I. 5. ezeket írja: Fugit ergo Chaba cum XV. millibus Hunorum in Graeciam ad Honorium, et quamvis retinere voluisset et Graeciae incolam efficere, non permansit, rediens in Scythiam Saculi (Siculi) in Graecia perisse Chabam putaverunt, unde vulgus adhuc loquitur in communi: tunc redire debeas, dicunt, quando Chaba de Graecia revertetur. (Lásd azonban: Szabó Károly, Béla király névtelen jegyzőjének könyve, 64. lap, 5. jegyzet.)

A mai Horvátországnak, a Pannonia Saviának a szövegben említett meghódításáról szólnak az Annales Fuldenses (Pertznél, Script. I.) a 894. dik évhez, ekképen: „Avari qui Ungari, in his temporibus ultra Danubium peragrantes, multa miserabilia perpetrare;“ e hely csak a Pannonia Saviára érthetetik, mert a szoros értelemben vett dunántúli Magyarországnak megszállása későbbre esik.

²⁾ Anonym. Belae r. not. 38—44.

ágyból született, s már felserdült volt, és egy hat éves fiacskát, Lajost, ki nejének, de általa parázñaságról vádolt nejének gyermeke vala. Amaz vonakodott Lothringent, melynek királyi székére a wormsi országgyűlés meg-egyeztetésével még atyja életében helyezettett, a gyerkőczének átengedni; a gyámok pedig e miatt haddal mentek reá, és szövetkezvén a papsággal, mely az indulatos ifjagt gyűlölé, s a lothringiakat ellene fellázítá, életének és szándéklatának véget vetettek. Hatto mainzi érsek és Otto szász herczeg, Lajos gyámjai, most rútol garázdálkodtak a birodalomban. Jaj az országnak, mely gyermeket ural, — ez hangzott le száz egyházban a szószékről.

Árpád értesülvén a német birodalom bomlásáról, megérkezettnek vélé a pillanatot, mely Pannoniának ezen 899.) részét is a magyarok hatalmába adja. E végre Csepel szigetéből kijöven, Soroksáron túl ütötte fel táborát; majd, valamivel felebb átkelvén a Dunán, Sicambriát, a mai Óbudát, melynek olasz őrizete futamodásnak indult, s mely nagyszerű építményeivel bámulatra bírá őseinket, elfoglalta. Óbudáról Százhalomnak vevén utját, seregének egy része, Ete és Bojta alatt, lement Baranyába, és a Drávaig s a Dráván túl vitte diadalmas fegyvereit; másika, Usub és Ős alatt, Veszprémet ostromlá. Az olaszok tíz napig megvédezték az erősséget, s kitörvén belőle, sütkerült nekik Karántföldre, a mostani Stíriába visszavonulhatni. Vasvár rövid ellenállás után kapút nyitott a két vezérnek, s az egész Balaton környéke magyar kézben volt. És most egy harmadik sereget gyűjtvén maga körül Árpád, a Rába és Rábeza völgyét elfoglalta. A fővezér felment Pannonhegyére, s midőn onnan kelet és nyugot, dél és éjszak felé tekintett, midőn gyönyörű változatosságban látta maga alatt elnyúlni a vidéket, s merre nézett, magyar földet látott mindenütt, melyet a hét év előtt hazátlanul bolygott

nép az ő vezérlete alatt szerzett magának, szíve eltelt magas örömmel, magas érzelmekkel.

S most visszasietett Zoltán fiához, ki neki néhány évvel azelőtt Csepel szigetében született, s ki gyermekei közül, úgy látszik, már csak egymaga volt életben. Leo és Constantin, többször idézett munkáikban még négy idősb fiat adnak neki, s ezeket Liuntin, Tarkác, Jelech és Jutócz neveken említik; — ki tudja, tán elhullottak azon harcban, mely nekünk a hazát örökségül hagyá. Annyi ezer közül, kik a csatamezőn elvérzettek, hogy e föld magyar földdé válhassék, hánynak neve szállott reánk? —

Míg az ország nyugoti részében mulatozott a sereg nagyobb része, Ménmarót meg' visszahelyezé magát birtokának egyes töredékeibe; s most látván, hogy a nyugoti **birodalom** hercegeinek és határgrófjainak sem sikerült a magyar erőt megtörni, hajlandónak nyilatkozott, leányát Zoltánnak eljegyezni, ha a magyarok, kik székhelyét, a bihari várat már elfoglalták, őt újból birtokába iktatják. Árpád nem ellenzé; s néhány év múlva meghalálózván Ménmarót, a bihari vár minden függőségeivel a magyar birodalomba olvasztatott. ¹⁾

E közben a magyarságnak egy része az ország határain általkelve, Nyúgoteuropa azon kalandos megrohaná-

¹⁾ Anonym. *Belae* r. not. 46—51. Ménmarót khazar eredetű s mint ilyes, rokon fajból való levén, csekély hatalma daczára is kimélttel bánt vele a nemzet. Hogy khazar volt, kiviláglik a névtelen jegyzőnek e helyéből (c. 11.): Dicebant (dux Galicie aceterique consocii sui) eis (Hungaris) sic: quod terram . . . quae est inter Thisciam et silvam Igfon, quae jacet ad Erdenelu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus, praecoccupavisset sibi dux Morout, cujus nepos dictus est ab Hungaris Menomorout, eo quod plures habebat amicas; et terram illam habitarent gentes qui dicuntur Cozar. Egyébiránt nem szenved kétséget, hogy Marót khazarjainak földjén bolgárok s talán oláhok is laktak, s hogy a khazar fejdelem, midőn a magyarok a Tiszához érkeztek, bolgár felsőbbség alatt állott.

saihoz fogott, melyek a mily híressé oly rémületessé tették a magyar nevet, s melyek majdnem félszázadig szakadatlanul folytattattak.

900.) Már a 900. diki nyáron egyes csapatok a német birodalom keleti határgrofságát, az utóbb Ausztriának hívott földet megrohanták, s felgyújtván a Krems völgyéből kimagaslott Münstert és a sz. Floriánnak tiszteletére épült dús kolostort, Bajorországot ötven mérföldnyi területre, névszerint Regensburgot is tűzzel vassal dúlták fel, s a gyűjtött zsákmányt szerencsésen behozták Pannoniába; csak egy kisebb csapat éretett utól Richard passauai püspök s Luitpold ennsparti határgrof által, s a Dunának szorítatván, tizenkétszáz magyar vagy vízben halt, vagy leváगतott. ¹⁾ Ekkor Luitpold, hogy magát és tartományát biztosíthassa, közel az Enns vizének a Dunába szakadásához Ennsburgot építé erősségül a magyarok ellen. ²⁾

Szintén 900-ban, vagy talán még 899-ben, azok, kik-

¹⁾ *Annales Fuldenses*, Pertz-nél, *Scriptores*, I. — Őseink hadjáratainak (Europa nyugoti tartományaiban) chronologiája még igen zagyva. Pertz „monumenta“-inak gondos egybevetése egymaga is hatalmas lépés volna biztosabb chronotaxis eszközlésére, de teljesen kielégítő eredményeket csak hazai tudományos testületeink közvetítésétől remélhetni. *D u s s i o u x*: „Mémoire sur les irruptions des Hongrois en Europe“ czimű munkáját, melynek az Académie des Inscriptions et Belles-lettres 1839-ben a harmadik emlékpénz második felét ítélé oda jutalmúl, a magyar akademia aligha fogta volna kitüntetésre méltónak találni.

²⁾ *Monumenta Boica*. XXX. dik k. — A német birodalomnak két végföldje, mark-ja, volt Magyarországgal határos: az úgynevezett frank vagy pannoniai, „marchia orientalis“, mely az avarok legyőzetése után 790. tájban az Enns és Lajta közt alakult, s melyet a magyarok most elfoglaltak; és a délkeleti marchia, Karantania, mely a mai Karántföldet, Kraint, Stíriát s az adriai tengerpartnak egy részét foglalá magában, és két grofságra oszlott: az alsóra, mely cilleinek és pettauinak is mondatott, s a felsőre, a Mura és Rába völgyében. Ez is nagyjából magyar kézbe került.

ről felebb mondók, hogy a Dráván túl vitték diadalmas fegyvereiket, része talán Karántföldön keresztül, másik része a Kulpa partjain, s innen a századokig strada hungarorumnak hívott úton haladva, a juliai havasokon, Isztrián és Friaulon át Olaszországra törtek, hol akkoron Berengár friauli herceg, anyja után nagy Károly ivadéka, ült a királyi széken. Midőn a magyarok az Addán átkeltek, Berengár csatára készülten fogadá őket. Serege háromszor nagyobb levén a magyarnál, ennek vezérei tanácsosnak tartották visszafordulni, mi nem minden rendetlenség nélkül történt. A kalandoresapatból többen az Adába veszték, a nagyobb rész pedig utóléretett a Brentánál s Berengár serege által minden oldalról körülfogatott. Őseink ajánlkoztak a zsákmányt lerakni, kezeseket állítani, s fogadást tenni, hogy nem csapnak be soha többé Olaszországba, ha bántatlanul haza mehetnek. De Berengár visszautasítá ajánlkozásukat; bizonyosnak hívé, hogy mindnyájokat megsemmisítheti. A kétségbesés meg' lelket öntött a magyarokba, s halálra szánván magokat, — győztek. Megtámadták az olasz sereget, midőn ez ebédléshez látna, s egy pontra szorítván rohamukat, az ellenség sorait szétrombolták, és huszezer emberét levágták. S most kétfelé osztván seregüket, része a Brenta mentében Velencének tartott, s a lagunák hosszában elnyúló szigeteket, Citta Nuovát, Equillót, Capo d' Orgilét, úgy a tengerpartot pusztította és felgyújtotta; de midőn idomtalan talpokon és bőrtömlőkön a malamoccoi szorosba nyomulna, 900—901.) Péter herceg által megveretett. A másik, nagyobbik rész, miután Trevisóban, Paduában, s a Pôn túl, a későbbi modenai hercegségben, dús martalékot szedett, Bresciát, Paviát és Milanót látogatta meg, és innen a helvét havasokig száguldozott, míg végre Berengár által rop-

pant kincsnek felajánlásával megkérleltetvén, hosszas ka-
902.) landjából Árpádhoz visszatért 902. ben. ¹⁾

Mások ilyenmü kísérletei, mint például Csörszé, ki
e tájban Bajorországot pusztítá, szerencsétlen véget vet-
tek, s Csörsz maga is, orgyilkosok által, úgy látszik, ba-
903.) jor földön veszett. ²⁾ S talán e körülménynek is tu-
lajdoníthatni, hogy a nagyocska rablásjáratok néhány
évre felfüggesztettek. 906. ban Szászországot pusztította
egy magyar csapat. ³⁾ Egy német chronistának jegyzete,
ki ez évben a magyarokat a morvák által megvereti, több
mint valószínűtlen, sőt minden arra mutat, hogy 906.)
906-ban morva fejdelem és morva birodalom már egy-
íránt nem léteztek. Voltak, s nincsenek többé; — és mi-
után a német, névszerint a szász évirók semmitsem tudnak
arról, mint történt a morva birodalom ezen elenyészése,
világos, hogy a végesapás is délkelet felől jött, a magya-
roktól.

Árpádnak, ki most Fehérvárt választá székhelyül, ⁴⁾

¹⁾ Luitprandi Antapodosis II, 9—15. (hibásan a 899. dik év-
hez). *Chronicon Venetum*, omnium quae circumferuntur, vetustissimum
et Johanni Sagornino vulgo tributum . . . in lucem profert H. Fr. Za-
netti. Venetiis, 1765. — *Chronicon Nonantulanum*, Muratori
Scriptores rerum Italicarum című gyűjteményének I. kötetében. — *Anna-
les Fuldenses*, Pertznél a 900. dik évhez.

²⁾ *Annales Sangallenses majores*, Pertznél, Script. I
a 902-dik évhez: Agareni a Bajoariis ad prandium vocati, ubi rex eorum
Chussol occisus est, et alii quam plurimi cum eo. — Voltak, kik, ad prandium⁶
helyett, ad praeliandum⁶ot akartak olvasni, de boldogtalanul, mert az *Anna-
les Einsiedlenses*, Pertznél, Script. III. az eseményt ekkép jegyez-
ték fel: Ungarii in dolo ad convivium a Bajoariis vocati. Chussal dux
eorum suique sequaces occisi sunt.

³⁾ *Annales Corbeienses*, Pertznél, Scriptores, III., a 906-
dik évhez: Ungarii in Saxoniam venerunt V. ö. Gfrörer, II. 437.

⁴⁾ Kézai, II, 1. Cum transmeato Danubio Pannoniam introisset ipse

nem volt része a felebb említett kalandos vállalatokban; ő azon vala, hogy a hazát, melyet szerze, az utódokra, s a főhatalmat Zoltán fiára szállíthassa. A nemzet főbbjeinek ígéretét vevén, hogy kimulása után Zoltánt, kiskorusága daczára, fejedelmöknek fogják ismerni, meghalt 907-ben, s „egy patak forrásánál temettetett el, — 907.) írja Bélának névtelen jegyzője — mely kömederben foly Etele várába (Óbuda), hol is, a magyarok meg térése után, boldogságos szűz Mária tiszteletére a fehérnek hívott egyház épült.“

A patak még most is csörgedez kömedrében, a forrásánál nyugovónak hamvai rég elvegyültek a haza földével. ¹⁾

III.

Árpád halálának hírére sietett a német birodalom Zoltán kiskoruságát felhasználni, s már június 17-én roppant sereg gyült együvé Ennsburg és S. Florian között. Maga Lajos király is ide jött táborozni, s a három csapatra osztott birodalmi sereggel magyar földre lépett. A Dunának éjszaki partján Luitpold ennsparti határgrof s most már első bajor herczeg vezérkedett; a déli parton előnyomuló sereg Ditmár salzburgi érsek s több püspök zászlai alatt állott; Sieghard herczeg hajósereggel úszott közepettök a folyamon alá. A magyarok már közelebből ismervén a németek nehézkes, mozdulatokban fukar harczolási modorát,

Arpad, in loco illo fixit tabernacula, ubi modo Albensis civitas est fundata; illeque locus primus existit Arpad ducis.

¹⁾ V. ö. Szabó Károly, a magyar vezérek kora, Árpád, Csenger y Budapesti szemléjében, III. k. 257. kk. II.

különkülön támadták meg az augusztus elején Pozsonyig előhaladt csapatokat, mielőtt ezek meg' egyesülhettek volna, még pedig eisöben is Ditmárét. Az érsek megveretett, ömaga, s vele Otto freisingeni és Zakariás sábeni püspök is ott veszték. S most átuszván lovaikon a Dunán, hajnalban Luitpoldra törtek a magyarok, s egész erejét megsemmisítették; a herczeg, Németország legjelesebb vezére e korban, a csatamezőn maradt, kivüle még tizenöt nevesebb gróf; Lajos király csak gyors paripájának köszönhetette életét, egyik udvari főtiszte, Eisengrin, holtan rogyott le mellette. Harmadnap a magyarok könnyeden vetettek véget a hajóknak s a hajókon levőknek, Sieghard vezér is futamodásban keresvén menedéket. E győzelem híre borzalommal tölté el a német föld mindenik tartományát. Egész Bajorország nyitva állott a magyarok előtt, kik az ellenük építgetett egykét vár alatt könnyű lovaikon elrohanva, merre a szem látott, feldúltak mindent. ¹⁾

²⁴⁾ Continuator Reginonis, Pertznél, Scr. I. a 907-dik évhez. *Annales Corbeienses* a 907-dik évhez: *Baioariorum gens ab Ungariis pene deleta est. Chronicon Admontense*, Pez H. „Scriptores rerum austr. veteres et genuini,” Lipcse, 1721 — 25. (az I. kötetb.) a 908-dik évhez. *Annales Alamannici*, Pertznél, Scr. I. „Baiovariorum omnis exercitus ab Ungaris occiditur, et Luitpold dux eorum, comites atque episcopi quam plurimi, illorumque superstitiosa superbia crudeliter occisa est.” *Aventinus, Annales Bojorum*, IV. könyv, régiebb okiratok és jegyzetek nyomán, úgy látszik. — Ezen hadviselésre vonatkozik *Kézainak* e helye: „Cum venissent maximo honore in Bavariam circa castrum Abach, allemanicus exercitus ipsos invadit abrupto, quibus viriliter resistentibus, praelio confecto, Teutonici sagittis devincuntur, ubi capitur Hertnidus de Suarchumburg imperatoris mariscalus, id est: militiae suae princeps, et alii quam plures nobiles cum eodem, et licet inaestimabilem pecuniam pro redemptione eorum tradidissent, ante Ratisponam in signum positi, sagittis crudelissime, civibus in muro stantibus et admirantibus, perforantur, et sic tandem ad propria revertuntur cum victoria et praeda maxima.” V. ö. Dümmler, *Südöstliche Marken des*

Egy évvel utóbb az alsó Elbe partjain ülő szlávokkal szövetségbe, Thüringenre törtek. Burkhard örgróf válogatott sereggel indult elejökbe, de a hadiszerencse nem kedvezett neki; ő s vele Rudolf würzburgi püspök és Eginó gróf a csatában maradtak; a magyarok pedig az éjszaki tengerig száguldoztak, s Brement felgyújtották. 909-ben egy csoport magyar a frank és alemann földet látogatta meg s busásan felrakodva tért vissza. ¹⁾

Lajos tanácsosai még egy ízben kísérlék meg a magyar erőt megtörni. A bajor, frank és alemann lovagság együvé parancsoltatott, halállal fenyegettetvén mindazok, kik megjelenni vonakodnának. Őseink felkeresték az ellenséget, s a frank és bajor széleken, Augsburgelött, a két sereg szemben állott egymással. Alig nyílt meg a csata, midőn a magyarok hadi eselből hátrálnak, mire a németek rendetlenül utánok nyomulván, soraik a rögtön visszafordulók által felbontatnak, és seregük egyik része megszalasztatik, másika levágatik. Számtalan úr és lovas hullott el a véres tusában, köztük Gebhard herczeg is. ²⁾ Ezen győzelem a Rajnáig, sőt a Rajnán túlig vitte a magyarokat. Lajos, hogy a birodalom megpihenhessen, magát és utódait évenkénti adó fizetésére kötelezte. A magyarok roppant kincsekkel tértek haza. A némettség büv-

Fränkischen Reiches, a bécsi akadémia történeti archivumában, X. k. 69. l., kinek insolentiaja egyébiránt nagyobb mint tudománya.

¹⁾ *Annales Alamannici*, Pertznél, *Script. I.* a 908-dik évhez: Ungari in Saxones; et Burchardus dux Toringorum et Rudolfus episcopus Eginoque alii quam plurimi occisi sunt, devastata terra. — *Adamus Bremensis I.* 45: parochia . . . Bremensis Ungarorum impetu demolita est. — *Annales Einsiedlenses* a 909-dik évhez: Ungari in Alemanniam, et cum innumerabili praeda hominum animaliumque reversi sunt.

²⁾ *Reginonis continuator.* — *Luitprandi Antapodosis.* II. 1. 2.

erő után imádkozott, hogy megvívhason velök. Királyát 911-nek derekán megölte a bánat.

913.) 913-ban Arnulf bajor herceg, a pozsonyi csatában elesett Luitpold fia, az alemannok segédével egy magyar csapatot az Inn vizénél megvert. ¹⁾ Ezen viszonylag parányi győzelem oly faj felett, mely győzhetlenné tartatott, Arnulfot elbizottá tevén, felébreszté benne a gondolatot, függetlenségét Konrád német király irányában fegyveres erővel is megalapítani. Konrád ellene indult, s Regensburgot elfoglalván, saját testvérét Eberhardot nevezé ki bajor hercegnek Arnulf helyébe, ki most a salzburgi hegyek közé vonúlt, s a magyarokkal szövetségelt. Ezen 916.) szövetség az imént még Szászországban kalandozókat ²⁾ Baselig, Elsassba és Lothringenbe hozta. A fran- 917.) czia király nevét viselő Károly nem merészelt Laontól, rendes székhelyétől eltávozni, mert felhívására országának valamennyi nagyai közül csak az egy reimsi érsek jelent meg dandárával, mi arra bírá Károlyt, hogy egymásba fűzött karokkal nézze, mint pusztítatik Lothringen, mely a német birodalomtól csak minapában pártolt hozzá. ³⁾

Konrád 917-ben újra indult Arnulf ellen, ki Eberhardot Regensburgból s a bajor földről kiszalasztotta, de ki most nem bizván erejébe a király seregének ellenében, hitvesével és gyermekeivel magyar földön keresett és ta-

¹⁾ Reginonis continuator. — Annales Einsidlenses, a 913-dik évhez.

²⁾ Annales Quedlinburgenses, Pertznél, Scr. III., a 916-dik évhez : Ungari Saxonia vastata et cunctis circumquaque direptis, venerunt usque ad Fuldam.

³⁾ Annales S. Vincentii Mettensis, Pertznél, Script. III., a 917-dik évhez : Ungarii primis regnum Lotharii ingressi sunt. V. ö. Sismondi : Histoire des Français.

lált menedéket. ¹⁾ Konrád tanácsosnak tartá, őt itt nem háborgatni, s megtörött testtel és lélekkel visszatért a frank földre, melynek hercege volt, mielőtt a német királyság után ahítozott; s ajánlván híveinek, válaszszaak legvitézebb s legnemesebb ellenét, Henrik szász herceget utódául, elhalt.

E tájban a keleti császár, Péter szerb fejdelem által felkérte a magyarokat, támadnák meg újra Symeont, a bolgár fejedelmet, ki akkoron hadat viselt a görögök ellen; ²⁾ de őseinket ellenállhatlan vágy nyugot felé vonzá. Miután Arnulfot hercezségébe visszakisérték, a németeket egy időre bántatlanul hagyván, Olaszországot választák hadviselésük színhelyéül.

Felső Olaszországban Berengár ellen több főúr, — köztök a fejdelem veje ivreai Adalbert, Lantbert milanoi érsek, Gilbert gróf s a t. pártot ütöttek II-dik Rudolf kishurgundi király érdekében. ³⁾ A pártosok Brescia vidékén táboroztak, midőn Berengár hírére, hogy a magyarok Dursák és Bogát vezéreik alatt Verona előtt állanak. Két tűz közé kerülván e szerint az olasz király, (921. félvillant benne a gondolat : követni Arnulf bajor herceg példáját, ki szorultságában egykori ellenei, a magyarok nemeslelkiségéhez folyamodott. Felhivta őket, keljenek segédére, s támadják meg a pártosokat. A magyarok készek voltak kívánságának engedni; a czinkosokra törnek, szétverik őket, s egyik vezéröket, Gilbert grófot, elfogván, Berengárnak általadják. ⁴⁾ S most alsó Olaszor-

¹⁾ Reginonis Continuator.

²⁾ Constantinus porphyr. de adm. imp. c. 32.

³⁾ Kishurgund (Jurántúli vagy Felsőburgundnak is nevezetett) azon tartományokból, melyek ma a francia Schweizot képezik, továbbá Valaisból, Savoieből a a Franche-comtéből állott.

⁴⁾ Luitprandi Antapod. II, 61. 62.

922.) országra ütöttek, hol 922-nek elején Apuliában találjuk őket. ¹⁾

Berengár bocsánat által ügyekezett elleneit lefegyverzeni, minek az volt eredménye, hogy 923-ban a Gilbert gróf által Olaszországba kalauzolt kisburgundi Rudolf elől, Veronába vévén magát, itt gyilkos kezeztőlesett el 924-ben. A magyarok szövetségesök halálát megboszulandók, Rudolf ellen indultak, s Paviát, akkoron nemcsak Olaszország, de általában Nyúgoteuropa egyik legnépesebb s leggazdagabb városát ostromolták. Midőn a város 924). makacs ellenállás után 924. marczius 12-én bevétetett, már csak köhalom volt: a lakosok közül mindössze egynehány száz maradott életben, kik a romok közül kivájott nyolcz véka ezüsttel váltották meg magokat. ²⁾ A magyar sereg innen Helvetiába vevén útját, a Jurát meghaladva déli Franciaországra tört. Rudolf király s Hugo provencei gróf itt körülfogták őket, de a bátor karok rést nyitván magoknak, most Gothiát — a későbbi Languedoc részét — pusztították, hol azonban dügvész törvén ki, a sereg egyik része elhalt, másika a sardiniai havasokon át, a lombard földre s innen országába tért vissza. ³⁾

A következő évben két magyar sereggel találkozunk 925.) a német földön. Az egyik Alemanniát rohanta meg, melynek fejedelme Burkhard, kisburgundi Rudolf ipa és szövetségese, most is nála volt Olaszországban, hogy őt Hugo provencei gróf ellen, ki szintén az olasz korona után vágyakodott, védelmezze. Az augburgi püspök nagy ösz-

¹⁾ Chronicon S. Benedicti in Monte Casino, Pertznél, Scr. III., a 922-dik évhez: Quarto die stante mense februario adventus Ungrorum in Apuliam indictione 10.

²⁾ Luitprandi Antapod. III. 2—6. Flodoardi (hibásan Frodoardi) Annales, Pertznél, Scr. III.

³⁾ Flodoardi Annales.

veg pénzzel váltá meg városát; a s. galleni apátságot üresen találván a kalandorok, lakmározás után meg' otthagyták. ¹⁾ Innen Elsasson át Franciaországba nyomultak, s merre jártak keltek, pusztaságot hagytak magok után²⁾. — A másik sereg Thüringenre tört. Henrik német király, ki néhány évvel azelőtt egy Szászországban fosztogató kisebb csapatnak sem volt képes ellenállani, s elöle a Wurzen szomszédságában épült beucheni várba vonúlt, népét még most sem vélvén idomítottnak a magyarokkali hadakozáshoz, a werlai erősségbe vette magát. Ekkor történt, hogy egy magyar vezér német kézbe esett, s Henrikhez vitetett. Szabadságának eszközzésére roppant kincseket ajánlottak fel a magyarok, de Henrik kilencz évi békét követelt érte váltságul. Évenkinti adófizetésre is ajánlkozván a német király: a magyarok, csak hogy szabadságát visszanyerhesse a fogoly, kiben a későbbi történetírók egynémelyike magát Zoltánt látja, a feltételhez állottak, s a két birodalom között kilencz évre megkötötték a béke. ³⁾

¹⁾ Ekkehardi Casus Sancti Galli, Pertznél, Scriptores II. — Hartmanni Vita S. Wiboradae, Pertznél, Scr. IV. a 926-dik évhez. — Annales Alamannici (Pertznél, Scr. I.) szintén a 926-dik évhez.

²⁾ Chronicon Nemausense (Menard, histoire de la ville de Nismes, Páris, 1750 — 8, czimü munkájában): Anno 925. Ungari vastaverunt terram istam. Annales S. Vincentii Mettensis a 926-dik évhez: Ungarii secundo regnum Lotarii vastaverunt.

³⁾ Widukind. Res gestae Saxonum, I. 32. Pertznél, Scr. III. Rex spernens aurum, expostulat pacem, tandemque obtinuit, ut reddito captivo cum aliis muneribus, ad novem annos pax confirmaretur. — Luden helyesen jegyzi meg, hogy a „muneribus“ szóban e helytt az adófizetés eszméje lappang, különben nem mondhatta volna Henrik kilencz évvel utóbb hiveinek: „vos hucusque, filios filiasque vestras exspoliavi, et aerarium eorum replevi,“ s a magyar követek nem jöhettek volna „pro solitis muneribus“. — Thietmari Chronicon, Pertznél, Scr. III. I. 8. V. ö. Waitz czikkelyét, Ranke, Jahrbücher des deutschen Reichs unter d. sächs. Hause. I. 1. 63. 112.

Szószegést nem ismertek a magyarok; ők híven megtartották a békét, s Henrik mesterileg használta fel a fegyvernyugvás idejét. Számos új erősség emeltetése Németország minden részeiben, a városi rendszer kifejlesztése, könnyű lovasság alkotása, a folytonos hadi játékok s gyakorlatok, az alsó Elbe partjain lakó szláv népségek hódítása, a cseh hercegségnek a német birodalombai keblelésítése, végre, a közbéke, az egyetértés ápolása a német faj valamennyi törzsei között, megannyi szükséges előzmények voltak, hogy annak idejében diadalmasan vívhasson meg a magyarokkal.

934.) Lefolyván a kilencz év, Zoltán követeket küldött Henrikhez, kik az adót, melyre ígérkezett, s melyet a közelebbi múlt évben fizetni elmulasztott, követeljék tőle. A német király a szász nép gyűlésében fogadva a követeket: Nyilatkozatok — mondá, hiveihez fordulva, — mit tevő legyek. Akarjátok-e, hogy a ki eddig fiaitokat és leányaitokat fosztogattam e magyarok kincstárának töltögetésére, most az oltárról szedjem le számukra az adót? Vagy azt akarjátok, hogy a kik közös erővel annyi vad népet meghódítottunk, most egy szívvel, egy lélekkel törjünk a magyarokra, ha ellenünk jönnek? Szóljatok! — A nép, újjait ég felé emelvén, esküdött, hogy kész ellenállani a magyaroknak. Mire Henrik, válaszul kardjára mutatván, elbocsátá a követeket.

Alig érkeztek vissza Magyarországra, midőn, Zoltán személyes vezérlete alatt, úgy látszik, hatalmas sereg Szászországban termett. A magyarok szövetkezésre hívták fel az elnyomott szláv népségeket, de ezeknek nem volt bátorságuk hozzá. E szerint maga maradván s maga törvén be Thüringenbe a magyar sereg, kétfelé oszlott, mint őseink szokása tartá; ildomatlanul s vesztére, ez alkalommal. A nyúgotnak tartó csapat oly félelmet terjesztett maga kö-

rül, hogy az épen Erfurtban gyülesezett papság tanácskozásait rögtön felfüggeszté, s kinek nem állott módjában magát valamely város falai közé megvonni, az bujdosásban, s a szász nép által még ma is, ellentétül az óriásnak tudott ellenséggel, törpelyukaknak nevezett üregekben keresett menedéket. De a hareznak véres koczkái most az ellenlapra estek. Sondershausennál a Szigfríd és Hermann grófok vezérlete alatt álló szász és thüringeni had találkozott a rablásközben rendetlenül előhaladó csapattal; megküzdött vele s meggyőzte. A másik magyar sereg Merseburg körül táborozott, midőn Henriket alkonyatkor roppant sereggel közeledni látta. Társaik megveretésének hírét is ekkor vették. Egész éjtszaka minél magasabb tüzet lobogtattak, hogy futamlók és tévelygők tudhassák, merre tartsanak. Reggel megnyílt a csata. A magyarok kábító rivalgással ügettek elő paripáikon, a német lovasok kyrie! kiáltással válaszoltak, az ellenök küldött nyilzáport pajzsaikkal fogták fel, s láncsaikkal a magyar sereg soraira törtek. Mozdulataik szabatosága, az önbizalom, melylyel évek óta most legeslegelőször állottak szemben a magyarokkal, a meglepetés, mely ezeket megszállá, midőn az övékkel versenyző német könnyű lovasságot szemléltek, Henriknek nyújták a győzelem pálmáját. Több ezer magyar hullott el a csatasíkon, a többiek Henrik lovassága által üzőbe vétettek, míglen az Elbe tulsó partjára felkaphattak. A német király és serege megdöbbszentek e győzelem feletti örömükben. Henrik letérdelt a csatamezőn, hálát adva Istenének, s a sereg császárnak kiáltá ki vezérét. ¹⁾

¹⁾ Luitprandi Antap. II. 25 — 31. Bellum incipit, atque ex Christianorum parte sancta mirabilisque vox : kyrie eleison, ex eorum (hungarorum) turpis et diabolica : húj, húj, frequenter auditur. — L u d e n polemija Luitprand ellen gyenge alapon nyugszik; maga azon körülmény, hogy e csa-

Szintén 934-ben egy magyar csapat a keleti birodalmat háborgatta. A byzanczi történetirókban olvassuk, hogy ez évben tavasszal Thráciát s Görögországot Konstantinápolyig feldúlták. Constantinnak társa és parancsnoka az uralkodásban, Romanus Lacapenus a birodalom egyik főtisztjét elejükbe küldé, ki foglyaikat beváltván, a sereg vezérét visszatérésre bírá. ¹⁾

937—939.) 937-től 939-ig nemcsak a Rajnánál, Elsassban és Lothringenben, hanem Burgundban és déli Franciaországban is találjuk a magyarokat, honnan Olaszországba átkelven, Beneventig és Capuáig kalandoztak. Visszajövet közülök sokan a lesbenálló olasz urak martalékivá lettek, a nagyobb rész azonban mégis tömérdek kincsekkel érkezett vissza az országba. ²⁾

E tájban halt el Arnulf bajor herceg, több fiat hagyván maga után. A magyarok fiaira is terjesztvén ki barátságukat, ezeknek kérelmére 938. első felében Szászor-

tának emléke még jelenleg is, évről évre, Keuseburgben Merseburg mellett ünnepeltetik, ellenmond azoknak, kik Henrik győzelmének színhelyét Quedlinburg környékén keresik, s kik a Wedekind által első ízben kiadott chronicon nyomán két, egymást követő évben veretik meg Henrik által a magyarokat. Wedekind chronistája itt Julius Caesart írja ki, s minden arra mutat, hogy azért szól két hadjáratról egy helyett, mert különben nem fogta volna a Caesarból lemásolt szüleségnek (de bello gallico I. 53, II. 1. 8. 21. 24 s a t.) hasznát vehetni. — A merseburgi csatát az újabb történetirók kivált az annales weingartenses után indulva, rendesen a 933-dik év eseményeihez sorozzák, ellentétben Regino folytatójával, gembloursi Siegberttel és a szász annalistával, kik egy évvel későbbre helyezik, s kiknek nyomán mi is azt 934-ben irtuk történnék.

¹⁾Leo Gramm. chron. Georgius Monachus. Cedrenus.

²⁾Annales Einsiedlenses. — Annales S. Vincentii Mettensis a 937-dik évhez. — Annales Corbeienses a 938-dik évhez. — Chronicon Comitum Capuae, Pertznél, Script. III. a 939-dik évhez. — Flodoardi Annales. — Chronica monasterii Cassinensis auctore Leone, Pertznél, Script. VII.

szágba törtek be, midőn a két évvel azelőtt meghalálozott Henrik fia és utóda a német királyságban Otto Bajorországban tartózkodott, s a hercegség felett Arnulf gyermekeinek sérelmes elmellőzésével intézkedett. A Bode partjain ütvén fel táborukat a magyarok, s egy csapat Wolfenbüttel irányában indulván, midőn nagyfáradtan Steterburg alatt elmenne, az innen kitörő őrizet által megveretett, s futamodásközben az összesereglett nép által mocsárba szorítatott, vezére is bennveszvéen. A kik megmenekültek, az oberkircheni zárda feldulása után ismét egyesültek a másik csapattal, mely azonban szintén bal véget vőn. Szláv kalauza által berkes vidékbe vezettetett, s itt a drömmingi erdőségből kitörő szászok által majdnem megsemmisítetett. A vezér is fogságba esvén, csak roppant váltságdíjért bocsátatott szabadon.¹⁾ S ezentúl Németország északi része a magyarok kalandos hadviselésének körén kívül maradt.

941-ben felső Olaszországba Hugo ellen indul- (941. tak, ki még 925-ben kisburgundi Rudolf ellenére olasz királynak koronáztatott, 933-ban versenytársával egyezkedésre lépett, Nagyburgundot, gyámoltja, Károly király rovására neki engedvén, hogy őt meg' olasz királynak ismerje, s ki most drága kíncsnek felajánlása által váltotta meg magát s a lombard földet további beavatkozásuktól. Innen Hugo egyik híve által Spanyolország széleihez kalauzoltatták magokat, Cordovánál szembeszállandók Abder Rahmannel, az Ommajiádok nagynevű khalifájával, ki

¹⁾ *Annales Quedlinburgenses* a 937-dik évhez: *In eadem tempestate venientes Ungari, vastaverunt Thuringiam; deinde in Saxoniam, ibique in paludibus, caeterisque difficultatibus perierunt. Alia autem pars nefandi exercitus fugiendo, in terram suam reversi sunt. — Reginonis cont.* a 939-dik évhez. — A „Hunnentränke“ Dortmund mellett egyik emléke a szerencsétlen hadjáratnak.

Europának akkor legműveltebb s legvirágzóbb állodalma felett uralkodott; de az afrikai forráság gyors visszatérésre bírta őket. ¹⁾

943.) Szerencsétlenebbül jártak a 943-dik évben Karántföldön, hol Berchtold bajor herczegtől érzékeny csapást szenvedtek. ²⁾

E tájban, a byzanci és orosz írók megegyező tanutétele szerint, ismét nagy erővel Görögországra törtek, de a császárnak sikerült ez úttal is őket megkérlelni, s velök öt évi fegyverszünetre lépni.

Hazai történetiróink feljegyezték, hogy Zoltán — a közelebbi múlt években szenvedett csapások által is kifárasztva — 947-ben a fejdelemségről lemondott. Halála három évvel utóbb következett be. ³⁾

IV.

Taksony, Zoltánnak 931-ben kún anyától született fia, tizenhetedik évében állott, midőn a magyarok főve-

¹⁾ Luitprandi Antap. V. 19. Quod vero ad Hispaniam et ad civitatem . . . Cordobam non venerunt, haec causa fuit, quoniam triduo per iniquosam et vastam regionem transierunt; putantes itaque equos et sese siti perituros, praeduce sibi ab Hugone concessio mortetenus verberato . . . revertuntur. — Arab írók szerint Abd er Rahman testőrei között több ezer magyar találattott. Lupus protospatrius, Pertz-nél, Scr. V. az Olaszország-bai érkezést 940-re teszi: 940 intraverunt Hungari in Italiam mense Aprilis.

²⁾ Reginonis Cont. a 944-dik évhez. — Annales majores Sangallenses a 943-dik évhez. — Azok, kik 942-ben és 944-ben veretik meg a magyarokat, egyszer Karántföldön, másszor Bajorországban, egy csatából kettőt faragtak ki, az annalistáknál különféleképp előforduló évszám által tévesztetve. Widukind, II. 34. csak egy ütközetet említ.

³⁾ V. ö. Szabó Károly, a magyar vezérek kora, II. Zsolt, Csengery Budapesti Szemléjének V-dik kötetében, 139 — 185. II.

zérőknek ismerték. Országlásának mindjárt első idejében Olaszországba vezette fegyvéreseit, honnan Hugo csak imént a Provenceba menekült, s hol II. Berengár, midőn Otrantoig érkeztek, békét vásárolt tőlök. ¹⁾

A következő évben eltelt a keleti birodalommal (948. kötött fegyvernyugvás ideje. De a háború nem ujult meg ez úttal, sőt Bulcs vezér Konstantinápolyba érkezvén, itt megkeresztelkedett, s a görög udvar által patriciusi méltóságra emeltetve, gazdag ajándékokkal bocsátatott haza. Bulcs után röviddel Gyula vezér is Konstantinápolyba jöven, s itt szintén megkeresztelkedvén, a császár egy Hierotheus nevű szerzetest adatott melléje, ki a magyarokat keresztyén hitre térítse, s Görögországot ezáltal továbbbi berohanásaiktól megovja. Scylitzesben olvassuk, hogy Hierotheus fáradozásai nem maradtak eredmény nélkül, s hogy Gyula az új hitben megmaradott, de Bulcs meg' elállott tőle, sőt gyakran a görögökkel is hadakozott, „mit midőn a frankok ellen szintén művelne, Otto királyuk fogságába esett s felakasztatott.“

950-ben a nyúgoti chronisták őseinket újra Ba- (950.

¹⁾ Luitprandi Antap. V. 33. — Constant. porphyr. egyik helye szerint (c. 40 de adm. imp.) ez időben Falitzin, Árpádnak, Jutocz fia után unokája, volt a nemzet fővezére. A hazai történetforrások Falitzint még névről sem ismerik, s miután a nyúgoti chronisták és hagiographusok is Gejzáról mint a magyarok negyedik fővezéréről szólnak, Falitzinnak egyáltalában nem jut hely fejdelveink között, mi újabb történetíróinkat arra birta, hogy benne Taksony távollétében és nevében az ország kormányzóját lássák. De Constantin világos szavai nem engedik e magyarázatot: tertius (Arpadi filius) Jutoczus filium suscepit Falitzin, qui nunc principatum tenet; quartus Zaltas filium habuit Taxim; s a görög császárról bajos volna feltenni, hogy névről sem ismerte a magyarok fővezérét, kikkel csak imént állott harcban, s kiknek követei, úgy szólván, azon pillanatban tértek tőle vissza az országba, midőn munkájának kérdéses helyét ír . . . Ki fogja e kétséget eloszlatni? . . . Premit atra nox . . .

951.) jorországban látják; ¹⁾ 951-ben Olaszországból déli Franciaországra törtek, hol majdnem az egész nyarat 953.) töltötték; ²⁾ 953-ban pedig Ludolf alemann herceg, ki atyja a német király ellen pártot ütött, Taksonyt követség által hadi társul meghívta. A magyar fejdelem en- 954.) gedett kívánságának, s 954-ben tavasszal, Konrád lothringeni herceg, Otto király veje s Ludolfegyik czinkosa által kalauzoltatva, a német birodalom több délszaki tartományait pusztította, honnan seregével Burgundon, Helvetián és Olaszországon keresztül ősz felé meg' visszatért. ³⁾

A következő év második felében súlyos csapás érte a magyarokat. Otto német király, mint látók, botrányos ellenségeskedésben élt rokonaival. Most kibékült velök, de az általuk és barátjaik által fellázított szláv népségek, 955.) midőn a király 955 tavasszal Bajorországban mulatozott, az Elbén általjöttek, s a szász népet fosztogatták. Otto junius végén haddal ment reájok. Alig lépett a szász földre, midőn Henrik testvérétől, kit azelőtt néhány évvel bajor hercegnek nevezett ki, hírt veszen, hogy a magyarok roppant sereget küldtek Bajorországra, melynek egyik — nagyobbik — része Augsburg körül tanyáz, másika a Majna felé indult. Otto haladék nélkül vissza-

¹⁾ Annales Hildesheimenses Pertznél, Scr. III. Bellum magnum factum est inter Bajoarios et Ungaros.

²⁾ Flodoardi Annales. Hungari ab Italia, transscensis Alpibus egressi, Aquitaniam ingressi sunt, ibique tota pene demorati aestate, multis hanc regionem rapinis et internecionibus atriverunt, sicque per Italiam reversi sunt in terram suam.

³⁾ Flodoardi Annales. — Richerihist. Pertznél, Script. II. 7. — Annales S. Vincentii Mettensis hibásan a 955-dik évhez. — Annales Laubienses, Pertznél, Script. IV. — Folcui-nus, gesta abbatum Lobiensium, Pertznél, Scr. IV.

sietett, s midőn szássaival a bajor földre érne, az általa felparancsolt alemann és frank had már a magyarok által megszaszaltott bajorokhoz csatlakozott, sőt ezer cseh is sietett segédükül, mert Boleszláv már megtanulá mind békén tűrni, mind kibányászni hűbéri viszonyát, melyben a német birodalomhoz áll vala.

A magyarok most felhagytak Augsburg ostromlásával, melyet püspöke Udalrik védelmezett. Általuk a Lechen, megkerülik a nyolcz dandárból álló német sereget, a csehekből álló utócsapatra törnek, tönkre teszik, s az előtte levő két alemann dandár sorait is felbontják. Ennek látására a zászlóaljával az allemannokra támaszkodó király megdöbbent, de veje Konrád, ki a negyedik dandárt képző frankok élén állott, s ki a német történetírók szerint könyörgött Istenének, hogy őt a magyarok által, büntetésül mert még csak minapában kalauzok volt a vérúton, ölesse meg, — Konrád most az alemannok segédére rohan, soraikban a rendet helyreállítja, s oly elszántsággal küzd, hogy a magyarokat hátrálásra bírja; mit látván a király zászlóalja s a három bajor dandárból álló előcsapat, egész erővel oldalról neki esnek a hátrálóknak, s az árvizektől dagadozó Lechbe szorítják. Sok ezer magyar halált talál hullámaiban; de többeknek még is sikerül a tulsó partra átjutniok, honnan egy jól röptett nyíl Konrád herczegnek meghozta mi után esengett, magyar kézből a halált. Két kyburgi gróf is halva rogyott le a vérmezőn. Velök Dietpald, az augsburgi püspök testvére. Más nap a Lech augsburgi partján felütött magyar tábor kincseiben osztozkodtak a győzők, s a foglyok közül kit mély árokba öltek, kit elevenen temettek el, kit másnemű lassú kínok közt gyilkoltak meg. A hadi szerencse három magyar vezért is ejtett Otto kezébe, parancsából mindhároma Regensburgnál felakasztatott.

Ennyi kegyetlenség hírére, a Majna felé fordult s mind-
 eddig diadalmasan előhaladott magyar csapat vezére va-
 lamennyi foglyait kard élére hányatta, s miután a botor
 rendetlenségben szertehullongó frankoktól és alemannok-
 tól a zsákmányt meg' elszedte volna, seregét becsülettel
 hazavitte. Azok, kik az Augsburgnál megfutamodottak
 közül a cseh határszélnek vették útjokat, szerencsétlenül
 jártak, mert az itt lesben álló cseh herczeg által része
 megöletett, része elfogatott. Hazai évkönyveink közülök
 csak hetet érkeztetnek vissza Magyarországba, kik — oly
 szigorú ítéletet veszen gyakran a nép kezéből a szeren-
 csétlenség — ,magyarkák'nak gúnyoltattak, s még utó-
 daikban is megvetés tárgyai voltak. Szent Lázár szegé-
 nyeinek hivatva páriákként bolygtak körül a hazában.

A németek az augusztus 10-dikei forró napot legdi-
 csősebb emlékeik közésorozzák. A győzelem hírére Europa
 majdnem valamennyi fejedelmeitől érkeztek követek Ot-
 tóhoz, őt üdvezlendők, névszerint a görög császártól s a
 cordovai khalifától is. ¹⁾

¹⁾ Widukindi res gestae Sax. III. 44—49. Gerhardi:
 vita s. Oudalrici episcopi Pertznél, Scr. IV. — Rerum boicarum
 scriptores nusquam antehac editi. Edidit A. F. Oefelius.
 Aug. Vindelicorum, 1763. II. 7. — Béla király névtelen jegyzője (55. feje-
 zet) Bulcs, Lehel és Botond által vezérelteti ez alkalommal a magyar sereget,
 kik szerinte már hatvan évvel azelőtt, Zalán ellen hadakoztak. Nevezetes
 egyébiránt, hogy a byzanci történetírók is Bulcsot — Scylitzesnél Bologudes
 — ekkor öletik meg Otto által; hogy a Gesta episcoporum Came-
 racensium, Pertznél, Scr. VII. „rex Bulgio“—ról tesznek szót; s hogy
 a s. galleni évkönyvek (Annales Sangallenses majores, Pertz-
 nél, Scr. I.) Bulcsot és Lehelt szintén említik, mint 955-ben magyar vezére-
 ket. Ezen évkönyvek egyik helye, mely egykoru kéztől való, miután Otto
 diadaljáról szót tett volna, ekkép folytatja: Et erat numerus eorum (a magyarok-
 kat érti, kiket Agarenusoknak hí) centūm millia, et multi illorum comprehensi
 sunt cum rege eorum nomine Pulszi (Bulcs) et suspensi sunt in patibulis. Et

A lechparti veszély emléke éreztetvén a magyarokkal, hogy annyi délezeg vitéz halála virágától fosztá meg a nemzetet húzamos időre, s hogy a rémülés varázsa, melylyel nevök birt vala, nyúgoton halványulni kezd, — elkerülteté velök Otto birodalmát ezentúl; de kik rablástól és kalandozástól még nem szokhattak el, szemeiket most Görögországra vetették. 958-ban Konstan- (958–966. tinápoly kapúi előtt állottak, s a császár láttára, zsákmánynyal megrakodva s foglyaikat magok előtt hajtva siettek vissza. Pothus Argyrus görög hadvezér utólérvén őket, éjjel táborukra ütött, sokat közülök levágott, a többieket — elszedvén tőlök zsákmányt és foglyokat — megszalasztotta. ¹⁾ Ezen eredmény daczára a következő években is Macedoniát változó szerencsével több ízben látogatták meg a magyarok, s ilyes alkalommal történt az ősmonda szerint, hogy Botond, ki 955-ben seregét Németországból szerencsésen hazahozá, Konstantinápoly kapuját buzogányával behorpasztotta. A görögök — folytatja a monda — most egy óriást küldtek ki a városból, ki Botonddal megvívjon. A magyarok körülállották lovaikon a küzdőtert, s a görögök összesereglettek a várfalakon

aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est rex illorum nomine Lele, extincto exercitu ejus. Lehel említi továbbá *Adalberti vita Henrici II. Imperatoris Pertz* nél, Scr. V. mely a XII-dik század második felében készült, s melyben e hely fordul elő a 3-dik szakaszban: *qui (Otto) ad Licum flumen . . . Ungaros prostravit et reges eorum Lelium videlicet et Assur . . . in patibulo suspendit.* Ezen Assurt a XII-dik századbéli ebersbergi *chronicon* (O e f e le gyűjteményében) Sur-nak írja s *Lehel* Lelinek. Mind ebből, úgy Kézainak illető helyéből, mely egyike a leg-részletesbeknek az egész *chronicon*-ban, az következik, hogy Lehel és Bulcs csakugyan vezérek voltak 955-ben; de vajjon nem következik-e innen az is, hogy a névtelen jegyzőnek másik adata (a 39. fejezetben) éppen csak hagyományon alapúl, mi előtt tudnivalóképen a szoros értelemben vett történeti crisis vagy tisztelettel hajlik meg, vagy vállvonítva megyen odébb?

¹⁾ Constant. Porph. Cont.

nézni az eredményt. Botond pedig elhánnyván fegyvereit, átkarolta az óriást, s egy órai tusa után félholtan terült el a görög. Mit látván a byzanczi császár és a főurak, s a császárné és udvari hölgyei, nagy szégyennel viasszasompologtak palotáikba. ¹⁾

A bolgárok, kiknek fejedelmök Symeon 941-ben meghalálozott, görög segéd után néztek, sőt görög felsőbbség alá vették magokat, hogy Moesiát a magyarok berohanásai elől biztosíthassák. De azoknak tapasztalván a görögöket, kik önmagokat sem képesek megvédeni, szövetségre léptek a magyarokkal, oly feltétel alatt, hogy ezek a bolgár földet bántatlanul hagyják, Péter pedig — ez volt Symeon utódának neve — szabad átmenetet engedjen a magyaroknak Görögországba, s az ellenük adandó segédet, ha eziránt megkerestetnék a császár által, tagadja 967.) meg tőle. Midőn 967-ben Nicephorus Phocas a Konstantinápolytól távolabb eső thráciai városokat megtekintené, s pusztaságot látna mindenszerte, felhívá a bolgár

¹⁾ A mondákból és regékből, melyek éhben tartották őseinkben a vitéz lelket, csak egykét töredék maradt reánk, mert már Béla király névtelen jegyzője ízetleneknek tartá ezeket, névszerint a szövegben említettet, mi Prayt — a komoly Prayt! — ezen gonosz megjegyzésre birta: *unicus, quod sciam, Belae notarius rem in dubium vocat, quod eam apud neminem scriptorum consignatam litteris, sed ex falsis duntaxat rusticorum fabulis se audisse compresset. Ex quo facile conjicias, plus aliquando veritatis rusticorum cantilenas, quam notarii historiam continere. Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1775.* Egyébiránt nevezetes, mily korán mutatkozik iróinkban a kritikai józanság a szláv regemámor ellenében. Kézai, ki a felebbi mondát számkra fenntartá, azonképen mint Béla jegyzője, hadat üzen a történeti poe-sisnak, s midőn említi, hogy vannak, kik Lehel erőszakos halálának okát abban keresik, mivel a császárt kürtjével agybafoébe ütötte, páratlan naivsággal folytatja: „*quae sane fabula verosimili adversatur, et credens hujusmodi levitate mentis denotatur, nam personae criminosae ligatis manibus conspectui principum praesentantur.*“

fejedelmet : akadályozza a magyarokat a Dunán átkelni, s mint a birodalom híve ne engedje, hogy a görög földet pusztítsák; de Péter nem igen mutatkozott hajlandónak, magát és népét a Taksonynyal kötött szerződés felbontásával szerencsétlenni. Mire Nicephorus, hogy addig, míg Syriában az arabokkal hadat visel, Macedoniának a magyarok és bolgárok előli oltalmazásáról ne kelljen gondoskodnia, Szvatoszlav kievi orosz fejedelmet, ki hatalmát a Don és Volga partjaitól az azovi tengerig terjeszté, felbujtatta : támadná meg haddal a bolgárokat. Szvatoszlav kapván az alkalmon, seregét hajókon a fekete tengerbe s innen a Dunán felfelé szállítván, 968 és 969-ben majdnem egész Bolgárországot elfoglalá, s a bánatában elhalt Péter fejedelem két fiát is hatalmába ejté.

Nicephorus utóda az országlásban Joannes Tzimisces, a hanyatló keleti birodalomnak egyik legjelesebb férfja, látván, hogy a bolgár nép lassankint megbarátkozik az orosz járom gondolatával, s hogy az orosz fejedelem a bolgár földön Görögország ellen is forral hódítási terveket, ráüzent Szvatoszlavra : menne ki az országból, s elégedjék meg azon több mázsa arannyal, ¹⁾ melyeket Nicephorustól előleges díj fejében vett vala. Az orosz fejedelem, magyar és bessenyő had által is támogatva, válaszul Macedoniára tört 970-ben. A császár vezére Bardas Sclerus csak tizenkét ezer fegyveres felett rendelkezhetvén, tanácsosnak vélé, Szvatoszlav jóval nagyobb serege előtt hátrálni, és Drinápolyba zárkozni. Midőn a város falai körül tábornok ült sereg diadalmas mámorában fegyelmet és rendet már nem ismerne, Bardas rögtön ki-

¹⁾ Krug, (Zur Münzkunde Russland's, Pétervár, 1805, 180. l.) szerint 13,500 hollandi arany körülbelől (15 centenare Goldes.)

tört az erősségből, s a bessenyők legázolásán megdöbbsen féktelen sereget szétverte és megszalasztotta. ¹⁾

972.) Röviddel utóbb Taksony meghalálozott; hazai hagyományaink szerint a Pesten alúl fekvő helységben, mely nevét e napig viseli, nyugszik eltemetve.

V.

Gejza, Taksony fia, húsz s egynehány éves lehetett, midőn atyja halálával fejdelemmé lőn. Azon csapások, melyek, változván a szerencse, atyja életében a nemzetet nyugoton és keleten érék vala, ellenszenvet költének fel benne a félszázadnál tovább folytatott rablási kalandok iránt; s ez érzelemben megerősítetett, úgy látszik, — nejének, Gyula erdélyi fejdelem leányának kora halála után, ki neki még atyja életében Salamon fiát nemzé, — második hitvese, az imént keresztyénné vált lengyel herczeg Mesko vagy Micziszlav testvére Adelhaid által. ²⁾ A né-

¹⁾ Byzanczi történetírók összevetve az orosz forrásokkal s Leo diaconussal Baroniussal.

²⁾ Hogy Gejzának neje és Istvánnak anyja Sarolt, Gyula erdélyi fejdelem leánya volt, hazai történetíróink következő helyei bizonyítják: Anon. Bela e r. not.: Tuhutum . . . genuit Horcam, Horca genuit Geulam et Zubor, Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. — Kézai: Sanctus namque rex Stephanus coronatus, et tandem duce Cuppan interfecto, Julia avunculo suo cum uxore et duobus filiis de Septem castris in Hungariam adducto . . . praeliatus est. — Turóczi: Geicha . . . genuit s. Stephanum regem ex Sarolth, filia Gyulae. — Ezekhez hozzájárulván még a hildesheimi évkönyvek következő helye az 1003-dik évhez: Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum regem Julum cum exercitu venit, quem cum comprehendisset cum uxore et filiis duobus, regnum ejus vi ad christianitatem

met chronisták nagy meglepéssel emlegetik, hogy 973-ban, midőn II. Otto Quedlinburgban a husvéti (973.

compellit, — nincs okunk kételkedni, hogy Sarolt Istvánnak anyja volt, s hogy azon külföldi történetírók, kik más anyától származtatják, tévedésben vannak. — De vajjon honnan merítették újabb történetíróink azon adatot, hogy Sarolt törekvéseire hozatott be Magyarországra a keresztyénség? Hazai forrásaink ezt egy szóval sem említik, sőt még azt sem mondják, hogy Sarolt és atyja keresztyének voltak. Sarolt keresztyén hite kirekesztőleg Scylitzesnek felebb említett helyéből kivont következtetésen alapúl. Nem akarom itt fejtegetni e következtetés helyes vagy helytelen voltát — mert e tárgy azok után, mi-
ket előadandó vagyok, csekély értékkel bír szememben, — s ha kell, aláírom a tételt: Gyula erdélyi fejdelem = Scylitzes Gylásával; tehát keresztyén volt, s leányát is kétségkívül a keresztyén hitben neveltette. — De vajjon következik-e már szükségkép e tételből, hogy kivált Sarolt hozzájárulásával terjedt Magyarországon a keresztyénség? — Igen, következik, — szól a válasz — mert a külföldi történetírók egy szájjal állítják, hogy Gejza, hitvese kezével kormányozta az országot. — Ugy de ők nem mondják, hogy Gejzának ezen hitvese Sarolt volt, az erdélyi fejdelem leánya, sőt egyenesen más hitvest adnak neki. A *chronica hungarorum*ban e codice warsaviensi, saeculi XIII. E'n dlichernél, ezt találjuk: Jesse (Gejza) qui accepit uxorem de regione Poloniae, de civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis, nomine Ethlegidam. — És a *breve chronicon Silesiae* saeculi XIV. (Stenzel *Scriptores rerum Silesiacarum*, Breslau 1834. című gyűjteményében) így szól: Anno domini 971. dux Mesco baptisatus est. Iste Mesco habuit sororem nomine Adelhaidem, quam Jesse rex Ungariae accepit in uxorem, quae cum esset christiana, virum suum Jesse convertit ad fidem Christi. — S mit a német íróknál Gejza hitveséről olvasunk, az Adelhaida igen is il-
lik, Saroltra nem. Az egykoru Thietmar *chronicon*ában ez áll: Uxor autem ejus (Gejza) Belekignini, id est: pulchra domina slavonice dicta, supra modum bibebat. . . Kérdem, miért lett volna Gejza hitvesének szláv neve, hanem ha azért, mert szláv volt? Aztán az iszákosság, melyről vádoltatik, talán szintén sarmata vérre mutat inkább, mint magyarra, melynek az akkor még épen nem tartozott gyengéi közé; mert hogy a névtelen jegyzőnek azon helyei, melyek az utókorra juttatták, hány napig voltak a magyar vezérek örö-
mükben holtrészek, meg' annyi gonosz anachronismusok vak Béla idejéből tudják, kik a keleti és byzanci írókban olvasták, hogy a magyaroknak, midőn Pannoniába érkeztek, tej volt fő italuk. — Pray már *Annalisaiban*, Cro-

ünnepeket üllené, magyarok is voltak jelen, kik ajándékokat vittek magokkal; s ez alkalommal történhetett, hogy Miczisláv lengyel herczeg, ki szintén jelen vala, testvérét Gejzának eljegyzé.

Az egykoru történetírók megjegyezték Gejzáról, hogy egészen hitvese kezében levén, ennek nagy befolyása volt az országlásra. E szerint kétségkívül Adelhaid hozzájárulásával történt, hogy mindjárt országlásának kezdetén a különben kemény és zordon férfiú módfelett engedékenynek mutatkozott a keresztyének és idegenek iránt, minek hírére mind hadi, mind egyházi férfiak nagy számmal ér-

mer lengyel chroniconának nyomán, szót tett Adelhaidról, mint Gejza második nejéről; kissé félénken ugyan, mert a régibb lengyel források nem voltak ismereteselek előtte, de az adat felemlítetett általa, s fel utána mások által is, s ez oknál fogva kissé különösnek tetszik előttem, hogy íróink közül még azok is, kik Adelhaidról, mint Gejza második nejéről szót tettek, a téritgetés művét Saroltnak tulajdonították. Hiszen ők ismerték szent Adalbert azon életírását, melynek szerzője Bruno, ki István országlásának kezdetén megfordult Magyarországon, s 10° 9-ben téritési buzgalmának aldozatául esett; már pedig ezen életírásból világos, hogy Gejzának hitvese, ki 996-ban még élt, tehát Adelhaid, hozta be Magyarországra a keresztyénséget, — világos az életírás azon részéből, mely Adalbert 996-diki működését tárgyazván, említi, hogy ez Gejzát s Gejza hitvesét felkérte, engednék meg, miszerint egyik kedvencz papja, Radla, hozzája jöhessen Lengyelországba: „Miserat his diebus — így szól Bruno — ad Ungarorum seniores magnum, imo ad uxorem ejus, quae totum regnum manu tenuit, virum, et quae erant viri, ipsa regebat, quae duce erat christianitas coepta, epistolam s a t. — Részemről ennyi együvé találkozó jelenségben annak bizonyítékát látom, hogy újabb történetíróink Saroltnak tulajdonították mi Adelhaidot illeti; valamint más részről meg azt hiszem, hogy a lengyel chronisták tévednek, midőn Saroltról nem tudván semmit, Istvánt Adelhaid gyermekének mondják. A Béla névtelen jegyzője és Kézai által képviselt hazai hagyomány, a hildesheimi évkönyveket nem is említve, ezt másképp tudja, s én meghajlom előtte. De ezen hazai hagyomány semmit sem tud Saroltról, mint téritőről, mivé csak az újabb írók hibás inductiója által vált.

kezvén Nyúgoteuropa több tartományaiból Magyarországba, Pilgrin lorch-i érsek^{*} rendszeresen látott hozzá a magyar népnek keresztyén hitre térítéséhez. Pilgrinnek VI-dik Benedek pápához 974. tájban intézett leveléből világos, hogy Magyarországból jött felhívás következtében nyitott meg a térítés műve. „A magyar népnek kívánságára — így ír, — hogy vagy magam jöjek hozzája, vagy helyettem s általam mások : alkalmas férfiakat . . . küldöttem oda . . . és csakhamar oly gyümölcsözőnek mutatkozott az isteni kegyelem, hogy a mindkét nem levő jelesebb magyarok közül mintegy öt ezret oktattak a katholika hitben s kereszteltek meg; a keresztyének pedig, kik a lakosság nagyobb részét teszik, miután a világ minden részeiből hozattak foglyok ide, kik gyermekeiket csak lopva oktathatták a mennyei igazságra, most versent és minden félelem nélkül kereszteltetik meg őket, s örvendeznek, . . . hogy keresztyén imaházakat szabad építeniök . . . Magok a barbarok, ha mindjárt közülök többen még pogányságban sinlődnék, nem ellenzik alattvalóik kereszteltetését, s a papoknak megengedik, hogy jár hassanak s kelhessenek, merre s hová nekik tetszik . . . A dolgok oly ponton állanak, hogy az egész magyar nemzet hajlandó a szent hit elfogadására.“¹⁾

Ugy látszik, Gejzának székhelyén, Esztergomban is szívesen látattak a térítőket, s a fejdelem talán kevéssel e levél iratása után kereszteltetvén meg, keresztyén szertartásokat is vegyített az ősi cultus közé. Az egykorú Ditmár merseburgi püspök írva hagyta, hogy midőn Gejzát keresztyén papja e valláskeverék miatt megróttá, válaszul nyéré : én gazdag vagyok, tehát jogomban is, mó-

¹⁾ Ö. v. Dönnigest és Waitzot, Ranke Jahrbücher des deutschen Reiches I. 3. 50. I. 3. 224.

domban is áll, így cselekednem. — Most azonban rögtön félbeszakítottak a Pilgrin levelében kétségkívül nagyítva előadott, de nem épen fogatlan térítési előkészületek.

Otto császár halála után, II-dik Henrik bajor herczeg jogot tartott Németország koronájához, az elhunyt fiának, II-dik Ottónak ellenére, ki még atyja életében császáruul koronáztatott, s Romanus keleti császár leányával, Theophanuval élt házasságban. Miczisláv lengyel herczeg Henrik pártjára kelt, s testvére Adelhaid, ki, mint felebb láttuk, Gejzát, s Gejza által az országot kormányozta, férjét könnyen arra bírhatta, hogy a bajor herczeg segédére keljen. Pilgrin Ottónak hívei közé tartozván, az általa küldött papok — talán önmagoktól, mert üldözéstől tartottak, talán Gejza által kényszerítve, Magyarországból 977.) kisiettek. 977-ben Otto fegyverei győztek, s Henrik a császár parancsára az utrechti várba záratott; babenbergi Leopold pedig, a Duna és Inn közt fekvő Donau- és Sundergau grófja, ki a császárt Henrik elleni hadviselésében híven támogatta, már egy évvel korábban a birodalom keleti határainak őrségével bizatott meg. ¹⁾

A bajor herczeg fogságában is makacsúl állott ellen Otto kívánságának, s nem birathatott reá, hogy követeléséről lemondjon; a magyarok pedig Mülk várából, mely a lechparti gyászos napok óta véghelyül szolgált birodalmuknak, gyakorta kitörvén, Henrik elleneit, nevezetesen Pilgrint is sokfélekép háborgatták és sarczolták; míg végre Leopold határgrof, számos frank lovagok kíséretével 984.) ben jövéen Mülk alá, az erősséget 984-ben bevette, s Gejzát a Szárhegyig viasszaszorította. Még mielőtt ez történt volna, Otto 983-ban meghalálozott, mire Henrik Utrechthől

¹⁾ Monumenta Boica, XI. összevetve Meiller regestáival a Babenbergiek időkorából. Bécs, 1850.

kiszabadulván, a lengyelek és csehek, kik már rég megköttették Ottóval a békét, újra a herceg mellett nyilatkoztak; de ő tanácsosnak tartá, kivált a magyarok balszerencséje után, 985-ben jogairól a német koronára lemondani, s ekkor hercegi székébe – nem minden megszorítások nélkül azonban, mert Karántföld különválasztatott tőle, s a keleti határgrófság, a mai Ausztria is majdnem függetlenné vált a bajor felsőbbbségtől, – visszahelyeztetett.

A háborúskodás közben meg' fonnyadásnak indultak a keresztyénség csirái Magyarországbán, míglen Adalbert prágai püspök 994. tájban, Pilgrin munkáját folytatandó, Esztergomba érkezett, hol – úgy látszik – hűzamosb ideig mulatozván, Gejzának még 969-ben született fia Salamon, ki az Apuliából jött sanseverinói gróf Deodat által neveltetvén, most dicső országlást ígérő ifjúsága fényében állott, szintén megkereszteltetett általa, s Vajk és István nevet nyert tőle. ¹⁾

¹⁾ Hartvici episcopi, vita s. Stephani regis, Endlichernél. — Adalbert Magyarországra érkezését az újabb cseh történétírók tíz évvel korábbra teszik; ők t. i. a prágai püspökséget alapító oklevélből azt olvasták ki, hogy a „Slowakei“, mely soha sem létezett, a prágai püspöki megyéhez tartozott, hogy ezen „Slowakei“ a Garannak a Dunába szakadásaig terjedt, s hogy Adalbert, midőn püspökké szenteltetése (983-ban) után megyéjét bejárná, átrándult a „Slowakei“-ből Gejzához Esztergomba. De képzelődésök ezen szüleményei a higgadt történettudomány szövétnke előtt páraként enyésznek el. Bruno, úgynevezett „regionarius“ azaz : idegen földön térítő érsek, ki Adalbertet személyesen ismerte, ki vele 996-ban Rómában találkozott, tanítványa, bámulója volt, s ki, mint felebb láttuk, néhány évvel később Magyarországbán is tartózkodott, hol ez alkalommal Adalbert legkedvesebb társával, Radlával annál örömelebb szólott a prágai püspökről, mert épen életének írásával foglalatostkodott, — Adalbertnek Magyarországra érkezését 992 és 995 közé helyezi, s ekkép szól felőle : Non tacendum quod juxta positus Ungariis nunc nuncios suos misit, nunc se ipsum obtulit, quibus et ab errore suo parum mutatis umbram christianitatis impressit. — Adalbertet a csehek Vojtechnek mondták, s Pray és utána Horvát István (Tud.

Gejza a minapi hadviselés bal vége után meg' békében élt valamennyi szomszédaival, s közte és a bajor hercegi család között a keresztyén hit befolyása alatt mindinkább megerősödött a barátságos viszony. Hova tovább mindig több-több külföldi, kivált német lovagok jöttek Gejzához és fiához. Közülök hazai történetforrásaink névszerint a hennebergi és wasserburgi grófokat Bajorországból, Hunt és Poznam testvéreket a sváb földről, Tibold grófot a Tannbergiek nemzetségéből, Rodoán, Bagath és Lodán lovagokat Csehországból s a t. említik, kik számos kíséroiikkel támaszúl szolgáltak hitnek és fejdelemnek, s kiknek utódaik közül többet kedveltjeinek koszorújába fűzött a magyar. ¹⁾

Ekkor történhetett, hogy Gejza felhívta az ország főbbjeit, kövessék példáját, s vegyék fel családaiikkal együtt a keresztyénséget; többen — úgy látszik — engedtek a felhívásnak, s testvére Mihály és ennek fiai Vazul és Szár-László is keresztyénekké váltak. — 995-

Gyűjt. 1836. VI.) aligha csalódtak véleményökben, hogy István mellékneve Vajk annyi mint Vojtek, s hogy ő mindkét nevét, melyen a magyar és német történetírók ismerik, Adalberttől nyeré a keresztségben. S előbb kinek hítták, kérdi az olvasó? Az angol írók Istvánt Salomonnak nevezik, s lehet, hogy kereszteltetése előtt ez volt neve. — Születési évét Thuróczi chronographusával 969-re tettem; s az, miután Sarolt 973-ban már nem élt, későbbre csak azon esetre helyeztethetnék, ha őt Adelhaid fiának állítanók, mi a magyar hagyománynyal ellenkezik. S csakugyan, Istvánt annak fogjuk látni, ki atyja halálakor már nem lehetett gyermeköze. Tudom, hogy István az 1001-diki oklevélben úgy szól magáról, mint ki 997-ben még gyermek volt, de ezen ellenvetés elhárítására nem szükséges a „pueritia“ szónak különféle magyarázatait adnók. Az 1001-diki oklevél — mint számtalan egyéb okirat — a monostorban feljegyzett egykoru adatok későbbi, talán a XII-dik század elején történt összefüzése. Formájára, tehát fogalmazására nézve is, álmű, a nélkül hogy a monostort illető adatok koholtak volnának.

¹⁾ Hartvicus. — Kézai, de nobilibus advenis.

ben István, ki már több év óta atyjával az ország gondjaitban osztozkodott, s kit Gejza utódául fogadott a nemzet ¹⁾, Henrik bajor hercegnek Gizela leányával lépett házasságra. ²⁾

997-ben Gejza meghalálozott, István fián kívül (997. több leánygyermeket hagyván maga után; közülök az egyik Aba vezérnek, a másik, Judit, Boleszláv lengyel herceg hitvesévé vált; egy harmadik, kinek neve úgy nem tudatik, mint nem az elsőé, — mert Sarolt és Gizela neveiket az újabb írók önkényének köszönik, — a velencei herceg Otto Urseolóval lépett házasságra.

Hazai történetforrásainkban két, három adatnál többet alig találunk Gejzáról. A hagiographusok, midőn István ifjúságáról szólnak, nem mulasztják el Gejzának holmi álmaait hüvelyezni, melyeknek felemlítését feleslegesnek tartjuk. Újabb történetíróink III. Otto császár szárnyai alatt terjesztetik vele a keresztyénséget, s tanácsosául, védurául, édes mindenéül III. Ottót adják neki. De ez még csak nem is született, midőn Gejza magára vette a keresztséget, s midőn Gejza meghalt, tizenhét éves vala. Gejzának meghittje nem a császár, hanem Henrik bajor herceg lehetett, kinek ő hű szövetségese volt Otto atyja és Otto gyámjai ellen, s ki leányát a magyar fejedelem fiának, Istvánnak hitvesül adta. Innen azonban koránt sem következik, mit némely történettudósaink hinni látszanak, hogy Gejza alatt a német vagy bajor önkény kedvére térítgette a magyarokat. Az egykoru Bruno, Gejza halálakor, Magyarországon csak némi árnyékát látá a keresztyénségnek. A térítés István műve volt.

¹⁾ Hartvicius.

²⁾ Herimanus Augiensis (Contractus) a 995-dik évhez. Pertznél, Script. V.

VI.

A magyar nemzet belviszonyairól Európába s névszerint Pannoniába érkezésétől a tizedik század végéig, midőn a keresztséget felvette, s a műveltség és politikai élet új stadiumába lépett, csak egyes, kissé gyér vonások maradtak reánk a byzanci és nyugoti íróknál s legrégiebb chronistáinknál, mikből magunknak egészet alkotni, csak a képzelődés s hozzávetés segédével — mik tudnivalóképpen könnyen tévutra vezethetnek bennünket — lehetséges.

A Taurusi félszigeten a magyarok állodalmi életének formája a monarchiai betetözést nem ismerte. Constantinus Porphyrogenetus említvén azon korszakot, midőn a magyarok a khazar birodalom szélén laktak, írja: „Állottak pedig hét törzsből, és sem magok kebeléből sem máshonnan fejedelmök nem volt soha.“ ¹⁾ S más helytt: „És ezen Árpád előtt a turkoknak (magyaroknak) más fejedelmök soha sem volt.“ ²⁾ De a nemzet mindenik törzse külön főnök alatt állott. „Volt közöttök néhány vajda“, olvassuk Constantinaál. „A hét főszemély, kik hetumogereknek hívtak“ így szól Béla névtelen jegyzője. Ezen hét főmagyar, a törzsök ezen vajdái, kik talán az ágdkor, talán — mit részemről valószínűbbnek tartok, — családi örökös erejénél fogva viselték a főnökséget, „köztanácskozás utján“, „szabad akarattal és közmegegyezéssel“ ³⁾ választották, mint felebb láttuk, Álmot fejedelmöknek, s alkották törvényül magoknak és utódaiknak az ott elősorolt öt pontot. Ezen pontok, az általuk alapított főha-

¹⁾ De adm. imperio, c. 38.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Anonymus Belae r. not.

talom természetének kitudására szigorú vegybontás alá vétettek többek által. Eusebius Verinus, Kollár, Pray s a t. azt, mit a korukbeli tudomány mérsékelt monarchiának mondott, s a főhatalom öröködésének azon rendét olvasták ki belőlök, mely napjaikban divatozott.

Pedig minden arra mutat, hogy a fejedelemség, a „duxxá“ és „praeceptorrá“ (a névtelen jegyző szavai) választatás csak a fővezéri hatalmat adta meg. A tizedik század közepebeli magyarokról, kik már ötven évig az ország birtokában voltak, írja Constantin : „a turk törzsök nincsenek fejdelmeiknek alávetve, hanem külön mindenik törzs más folyam partjain lakván, külesönös szerződés útján arra kötelezvék, hogy a mely rész haddal támadtatnék meg, azt mindnyájan közös erővel támogatassák. Hadi fővezérek pedig Árpád véréből való fejdelem.“ ¹⁾ Az állodalmi forma tehát „szövetség“ volt, közös hadi fővezérrel, de nem közös fejdelemmel. Kiviláglik ez Constantinnak „de ceremoniis aulae byzantinae“ czímű munkája azon helyéből is, mely a görög császárral a magyarokhoz intézett levelekre e czímet iratja : „ad archontes Turcorum,“ a magyarok fejdelmeihez. S e szerint, midőn Béla király névtelen jegyzője úgy szól Árpádról, mintha ez körülbelől a fejdelmi jogok azon teljességével birt volna, melylyel István király és utódai, akkor a chronisták nagyobb számával közös hibába esik, saját századának világában látván a multat. A százezerek karjai által elfoglalt haza nem vált Árpád patrimoniumává, ő ennek egyes részeit nem adományozta katonáinak, mint a névtelen jegyző hívé vala; az ország, ügyelett a természet által rakott határookra, felosztatott a hét törzs, illetőleg a hét főnök között, s ezen felosztásnak hűbéri alakja csak

¹⁾ De adm. imp. c. 40.

annyiban volt, a mennyiben ilyes viszony a törzs vezére s a törzs egyes nemzetségei között létezett, mennyiben például a clanszerkezet is némi hűbéri jellemmel bír.

Egyébiránt a fővezéri hatalom háborúról háborúra szálló népnél nagy hatalom volt, s a dolog természeténél fogva olyas, mely az egyes törzsök függetlenségének megszorítására annyival is inkább törekedett, mivel a fővezérség egy családban s illetőleg egy szabadítékos törzsben székelt. A kúnok s a többi szövetségesek, kik az uralkodó törzsökön kívül maradtak — mert ezeknek természete nem engedi, hogy idegen elemek olvasztassanak beléjük — szintén támaszpontul szolgálhattak a fővezérnek, hogy hatalmát nagyfejedelmi hatalommá idomithassa át; és Árpád, ki a magyar népnek nemcsak tanyát, hanem hazát, országot kívánt szerezni, s ki — mint Constantin írva hagyta — „kitünő volt ildomosság, belátás és erő dolgában, s fejedelemségre termett,“ szükségkép nemcsak hatalmának tágitása, hanem ennek olyas öröködése után is törekedett, mely azt azonfelül, hogy nemzetségének kebelében megőrizze, mit az alkotmány egyik sarkpontja különben is követelt, egyenes utódaira, azaz, a nemzetség többi tagjainak kizárásával, fiaira szállítsa.

S csakugyan semmi sem mutatja inkább hatalmának növekedését, mint azon körülmény, hogy képes volt fiát, a még kiskoru Zoltánt utódául elfogadtatni; miből egy részt világos, hogy az öröködése azon neme, mely az elsőszülöttség jogán alapul, s melyet a Lakicsok botorúl már a tizedik században keresgéltek a magyaroknál, akkoron még nem létezett közöttünk : mert ha bár Árpád idősb fiai 907-ben már mind kimúltak, tudjuk, hogy ezeknek fiai s unokái életben voltak, kik megannyian elsőbbséggel bírtak volna Zoltán felett; — és világos belőle más részről : hogy a nép már nemcsak hadvezért keresett a fejedelem-

ben, mire tudnivalóképen a gyerkőcze nem igen alkalmazható. A pusztaszeri gyűlés, mely Béla névtelen jegyzője szerint Zalán legyőzete után tartatott, ¹⁾ Árpád hatalomkörét valószínűleg tágította: diadalmas vezérek nem szokták jogaikat szűkebbre szorítani, s a nép örömet jár kezökre. De ismétlem, fejedelemmé — azon értelemben véve e szót, melyben a névtelen jegyző vette, — az állodalmi hatalmak öszvességének képviselőjévé valamint Árpád nem vált, úgy utódai sem lettek a tizedik században. Kézainak egyik helye e tekintetben igen jellemző, s olyas, mely minden kétséget eloszlat. „Egy főbirót is választottak magoknak — így ír, — . . . ki a szövetséges seregnek törvényt szolgáltatasson, a pörlekedő feleket megnyugtassa, a gonosztevőket . . . megbüntesse olyképen, hogy azon esetre, ha a főbiró méltánytalan ítéletet hozna, ezt megsemmisíthesse a közgyűlés, mely a hibás vezért és főbirót is kénye szerint letehesse. És ezen törvényes szokás a húnok vagy magyarok között Taksony fiának, Gejzának idejéig sértetlenül megtartatott.“ ²⁾ Azon intézkedések, melyekről a névtelen jegyző mint Árpád halála után hozottakról szól, Kézai szavait nagy mértékben igazolják; Constantin pedig, ki munkáját, „de administrando

¹⁾ Anonym. Bela e. r. not. 40: Dux vero Arpad et sui milites . . . venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Kurtveltuo, et manserunt ibi juxta silvam Gemelsen triginta quatuor diebus, et in illo loco dux et sui nobiles ordinaverunt omnes consuetudinarias leges regni et omnia jura ejus, qualiter servirent duci et primatibus suis, vel qualiter judicium facerent pro quolibet crimine commisso, ibi etiam dux condonavit suis nobilibus secum venientibus diversa loca, cum omnibus habitatoribus suis, et locum illum, ubi haec omnia fuerunt ordinata, Hungari secundum suum idioma nominaverunt Scerii, eo quod ibi ordinatum fuit negotium totius regni. — A mondottak után már nem szükséges emlitenem, hogy a névtelen jegyző korának közjogi formáit a kilenczedik században keresgéli.

²⁾ Kézai, I. 2.

imperio“ 950. tájban írta, fényes tanuságot teszen Kézainak állítása mellett. Miután elmondotta volna, mit már felebb idézünk, hogy a fővezér, Árpád véréből való fejedelem, így folytatja, „s vele — ezen fejdelemmel — más kettő, Gylas és Karchan biráskodnak; Gylas és Karchan pedig nem vezetéknevek, hanem méltóságok“; és kissé alább : „ mert Karchan (Horvát Istvánszerint : Kár-khan) méltóság, valamint Gylas (Gyülés, Kézainak „communitasa“) is, de ez utóbbik nagyobb, mint Karchan.“ ¹⁾

Őseink vallásáról mód felett ritka nyomokat találunk mind hazai emlékeinkben mind a külföldi történetíróknál. De alapjában nem lehetett más, mint azon szittya népeké, melyek a történet kezdetétől fogva ugyanazon téreken mozogtak, honnan őseink Magyarországra jöttek; azon egy éghajlat alatt, hasonló természeti benyomások közepett, egyforma életmód mellett, a műveltség ugyanazon fokán egyképen alakulván a népek vallásos szemlélete. ²⁾ „Rendkívül tisztelik a tüzet, — írja a türk népekről általában Theophylactus Simocatta, — valamint a levegő és víz is tiszteletök tárgya; s a földnek hymnusokat zengedeznek.“ ³⁾ A természet ezen cultusa csak-

¹⁾ De adm. imp. 40. — Ilyes kár-khan (damni judex, Kézainál rector) volt a lechparti csatának egyik gyilkoltja Bulcs vezér is, Constantin tanutétele szerint : „Tebelesque moriens filium reliquit Termatzum, qui nuper rediit (Stritternél hibásan : in gratiam) cum Bultzo tertio principe et Karchan Turciae.“ S mert Bulcs kár-khan, azaz : vérbíró volt, ez oknál fogva hívathattott „Verbules“-nak, nem pedig azért, mivel — Kézai szerint : plures Germanicos assari fecit super veru, et quorundam quoque sanguinem bibit sicut vinum; oly névmagyarázat, melynek olvasása után hamarjában azt sem tudjuk, „vér“-e a vezér nevének első szótaga, vagy pedig a deák „veru“!

²⁾ Csengery Antal, az altaji népek ősvallása tekintettel a magyar ősvallásra. Buda, 1857. 1. l.

³⁾ Γιμῶσιν οἱ Τουρκοὶ λίαν ἐκτόπως το πυρ. Stritter a λίαν

ugyan közös valamennyi szittya vagyis altaji népekkel, s mindnyájánál, a mint a végesnek fokozatáról a végtelenére emelkedik lassankint de szükségképen az ember, mindinkább elvont isten-fogalomká, majd legvégül az egy Isten eszméjévé fejlődik. Theophylactus szerint őseink e korban a fejlődés alsóbb fokait már meghaladták: „Csak azt imádják — írja — s Istennek csak azt nevezik, ki az eget és földet alkotta.“ Hogy mysteriumaik a jónak és gonosznak, a csupán jó és csupán gonosz szellemek kettős elvén alapultak volna, arról történeti emlékeink semmit sem tudnak, hallgatásuk által igazolván az állítást, hogy amaz ellentét, melylyel a nyugotázsiai világnézet a szellemeket angyalokra és ördögökre osztá, egy altaji népnél sem fejlődött ki; ezek t. i. megannyian oly nézelből indulnak ki, hogy egyazon isteni vagy szellemi lény jó és ártalmas tulajdonságokat egyesít magában.

Annak sem látom nyomát, hogy őseink Magyarországra érkezéskor templomokat vagy szobrokat emeltek volna. De az utóbbiakat itt nagy számmal találták, mert a szláv és bolgár és oláh népségek, kivált Pannónia földjén, még csak töredékeikben voltak keresztyének, s a szlávokról tudjuk, hogy lakföldrüket elárasztották bálványokkal. A magyarok, Isten szabad ege alatt, cserjékben és forrásoknál, áldoztak az ismeretlen hatalmaknak, s a jó-sok, kik, úgy látszik, politikai előjogokkal vagy némi polgári felsőbbbséggel épen nem bírtak, ilyenkor kivált lovakat öldöstek le. Voltak jósnők is. Emberáldozatoknak semmi nyoma. Azon körülményből, hogy a halottak iránt tisztelettel viseltettek, hogy ezeket szent források mellé temették, hogy a halotti tor fenmaradt e napig a nemzet

εὐτόπως-t „admodum stolidè“-nek fordítja, holott e helytt valószínűleg csak ennyit jelent : extraordinario modo, valde extraordinarie, rendkívül.

szokásai között, némi valószínűséggel következtethetünk hi-tük azon ágazata, mely a lélek halhatlanságát, az egyéni továbbélést a síron túl, tanította. Thuróczi *chronicon*-ában olvassuk, hogy mennyi ellent valaki levágott a csatában, annyi szolgára tartott számot a túlvilágon. „A holtak tisztelete csakugyan szoros kapcsolatban áll a vallásos fejlődés épen azon fokozatával, melyen eredetileg a legtöbb altaji népet találjuk.”¹⁾ Az eskü vallási szentesítést kölcsönzött az ígéretnek; s azon hűség, melylyel adott szavukat Henrik irányában kilencz évig, érdekeik ellenére, megtartották, azon kegyelet, melylyel egykori elleneik, Berengár s a bajor Arnulf iránt viseltettek, mihelyest ezek hozzájuk folyamodtak: tanuságot tesznek, hogy az adott szó szentségéről tisztább fogalmuk volt, mint azon görög császárnak, ki esküszegési hajlamot vélt bennük feltalálhatni, mihelyest a fogadott szónak megtartása kincsszomjuknak gátot rakott volna. — A házasság is kétségkívül vallási szertartások közbenjöttével köttetett meg, s ha tekintetbe vesszük, hogy a hagyomány szerint Marótót Ménmarótnak azért gúnyolták őseink, „mivel több barátnéi“ voltak, nem látszik valószínűnek, hogy a soknejűség divatozott volna közöttük. —

Egyébiránt a keresztyén vallás már nem volt ismeretlen őseink előtt, midőn a pannon földre érkeztek. Hiteles keleti források tanuságot tesznek, hogy a kilenczedik században a mosaismus, az izlam s a keresztyén vallás széltiben gyakoroltattak a khazar birodalomban. Ebn Haukal tizedik századbeli arab utazó, ki a khazar

¹⁾ Csengery az id. h. 16. l. Kivüle napjainkban még Ipolyi Arnold tárgyalta a magyarok ősvallását ex professo, *Magyar Mythologia*. Pest, 1855. című munkájában. Cornides rokontárgyu értekezését: *Commentatio de religione veterum Hungarorum*. 1791-ben Engel Keresztély bocsátotta közre.

földet bejárja, írva hagyta: „Mozlímek, zsidók, keresztyének és bálványimádók egyiránt viselhetnek hivatalt a khazar birodalomban. A lakosok kisebbik része a zsidó vallást követi, a nagyobbik mozlím és keresztyén.“ ¹⁾ És a kik Cyrillt s Methodiust térítgetési utazásaikban kísérték, tudják, hogy amaz, kiből Byzancz, egyik legjelesb tudósát tisztelék a kilenczedik század első felében, II-dik Mikhael császár által a khazar birodalomba küldetett az udvar s a nép megtérítésére. Cyrill, akkoron még Constantin név alatt, több évet töltött a khazarok között, s hogy nem siker nélkül, azt nemcsak az Acta Sanctorum, hanem a felebb intézett arab utazó is, ki egy századdal később fordult meg a Pontus khazar parjain, bizonyítja. Miután pedig a magyarok a legszorosabb szövetségben éltek a khazarokkal, mint véreikkel és frigyeseikkel, s miután a byzanci írók tanúsága szerint a magyar törzsekhez több khazar népségek is csatlakoztak, midőn azok székeiket elhagyván, Etelközbe s innen Pannoniába költözködtek, — bizony, bajos volna velünk elhitetni, hogy a magyarok a kilenczedik század végtizedében a keresztyén cultust egyáltalában nem ismerték, sőt hogy közöttük keresztyének is nem találkoztak volna. S innen fogjuk magunknak megmagyarázhatni, hogy őseink a keresztyéneket, mint ilyeseket, soha sem üldözték, s hogy, például, számos történeti adat bizonyysága szerint is, a mai Ausztriának azon részében, mely a magyar birodalom kiegészítő részét tevé, a keresztyén papság minden bolygatás nélkül járhatott el tisztében, s az egyházak bántatlannul maradtak. De innen az is világlik ki, hogy Scylitzes

¹⁾ Ebn-Haukal keleti földleírása S. Sacy kivonatában, Magasin enc. VIIème année, 6. k. — Kazwini, man. arabes de Saint Germain, Sacy arab chrestomathijában.

azon helye, melyet felebbadtunk, Schwarz Gottfrídot minden esetre nagyobb eureka-bírá, sem minőt a felfedezés érdemelt vala.

Nincsen nép, mely 'távol multja' képébe nem illesztene be oly korszakot, minőnek az aranykort szokta festeni a költészet. „Mód felett bölcsék és szelídek voltak — írja Béla névtelen jegyzője őseink őseiről, — s úgy szólván, vétek sem volt közöttök de utóbb a hadviselésben megfáradván . . kegyetlenekké váltak, . . . s úgy hiszem, még most is megismeritek gyümölcseikről, hogy kemény nép voltak.“ A kemény nemzet már századok óta majdnem szünet nélkül harczolt, midőn a hadiművészet nagymesterévé válván, minőnek az eddigiek után is már ismerjük, azon harczolási modort alkotá magának, melyet Leo szavaival már felebb, vázlottunk; s az olvasó ki őseinket Német —, Olasz — és Franciaországokban kalandútaikon kíséré, az egyik vagy másik chronistának igen gyarló rajzából is könnyen ki fogta ismerni sajátos harczolásmódjokat. Az újabb német történetírók, talán szégyenükben is, hogy a roppant német birodalom a magyar könnyű lovasság közeledtére félszázadnál tovább rémülésből rémülésbe esett, a legsötétebb színekkel festik a rablási hadmeneteket. Pedig a germánok berohanásai a római birodalomba, melyekről mindig némi magasztaltság hangján szólnak ezen írók, s melyek szerintök a rothadásnak indult óvilágot meg' felfrissítették, semmivel sem különböznek a magyarok többszöri megjelenésétől német földön. A rablás s a kandiság ösztöne indította volt útnak ezeket is, azokat is; s az ifju bátorság diadalmaskodtatá mindkettőjökét. Mikor a középkor chronistái roppant pusztításról, rablásról, vérontásról s a t. szólnak, mindig csak tisztességes megszorításokkal érdemelnek hitelt. A túlzás, s az ennek kíséretében járó harmadik fok a közép-

kori s kivált a chroniconi írásmód csicsomái közé tartoznak. Olyatén város, mely az innenső lapon romokba dült, a tulsón már nem megvetendő virágozásnak örvend ismét. Nevetséges volna akarnunk, hogy az idegen írók a magyarok rablási kalandjaikban a tulajdonjog biztosítására czélzó hadjáratokat szemléljenek; s igazságtalanság és fekete háladatlanság volna, annyi emberséges évkönyvjegyzőnek mindig csak leltár mellett, — mint mondani szokás, — hitelt adnunk. De figyelmeztetésünk nélkül is észrevehette az olvasó, hogy a magyarok berohanásai Európának nyugoti tartományaiba nem soroztathatnak egytől egyig a kalandok és rablási merényletek sorába, hogy ezen hadjáratok közül egynémelyik a legdicsőbb hadviselésekhez számítandó, hogy nélkülök nem fogott volna megalapíthatni s megvédethetni a haza. Kegyetlenség soha sem tartozott a magyar jellem vonásai közé. Hogy' küldhettek volna ki százezer főre menő sereget az országból, ha a meghódított népségeket nem az érettség bölcsen forrasztó mérsékletével, hanem az irgalmatlanság összeperzselő zsarátnagával kezökben, kormányzották volna? S mit otthonn nem gyakoroltak, azt derült bátorságuk s jóvérök odakünn is ritkán engedé velök elkövetetni. Íme, ide írok egy jelenetet a felebb elősorolt kalandokból, a legkörülményesben előadott jelenetet, mely ez időből reánk maradt, s mely itt már annálfogva is helyén leszen, mivel egyes vonásokat nyújt a tizedik századbéli magyar arczképének vázlatához.

925-ben vagy 926-ban egy magyar csapat a sangaleni kolostor előtt termett. Ennek egyik későbbi lakosa, az ifjabbik Ekkehard, ki még többeket személyesen ismert, kik 925-ben színről színre látták a magyarokat, ezeknek látogatását ekkép írja le.

„Volt akkor a mieink között egy együgyü, hóbortos

barát, Heribald nevű, kinek szavait s tetteit a többiek sokszor nevelték; ezt, midőn az erősségbe indulnának a barátok, néhányan ijedezve felhívták: fusson ő is. Fusson, válaszolá ő, kinek tetszik; nekem az idén nem adott bőrt a gazda, hogy magamnak sarút csinálhassak; semmi kedvem futni S e szerint a mármár érkező magyarokat félelem nélkül bevárta. A barátok közül az utolsók is, kik majdnem elkéstek, a szörnyű szóra: itt van az ellenség! futásnak erednek; de Heribald nagybátran szavát állja, és henyén egymásba fűzött karokkal fel-alásétál. Végre megérkeznek a magyarok felvont íjakkal, nyilaikkal és gerelyeikkel. Gondosan kikutatják az egész helyet; világos, hogy semmi nemnek, semmi kornak sem fognak kegyelmezni. Csak az egy Heribaldot találják, félelem nélkül, középpen állva. Csodálják, mit akar, miért nem szaladt el; és egyelőre kiméltetvén őt, a főbbek szóba erednek vele tolmácsok által, s midőn látják, hogy eszeveszett, felkaczagnak mindnyájan s megkegyelmeznek neki. Szent Gál köoltárát bántatlanul hagyták, korábbi tapasztalásukból tudva, hogy a mi benne van, az csont és hamú. Végre kérdezik a bolondtól: hová rejtették a kincset. S midőn ez őket nagy készséggel a kincstár titkos nyílásához vezetné, ezt feltörik, de csak gyertyatartókat s egyéb világítási eszközöket találván benne . . . kalauzokat pofoncsapásokkal fenyegetik. Közülök ketten felmennek a toronyba, s aranyból valónak vélvén a rajta magasló kakast, és úgy híven, hogy az, kit a hely istenségének tartanak, kétségkívül drágább érczből leszzen öntve, — midőn az egyik, hogy leüthesse, magát nagyon megfeszíti, leesik a magasból az udvarba és szörnyet hal. A másik azalatt a szent ház gyalázatával felérkezett a keleti torony csúcsára, hol illetlenül viselvén

magát ¹⁾, hanyat esik s összezúzódik. Mindkettejét a ház küszöbén elégették; mint Heribald utóbb elbeszélé, de a lángoló máglya nem volt képes szent Gál egyházát felgyújtani. ²⁾ Volt pedig akkoron a barátok közpinczéjében két telidesteli borhordó, melyek a rögtöni költözökös zavarában ott maradtak. Ezeket, nem tudom mi oknál fogva, ha csak azért nem, mivel zsákmányszekereik ilyesekben bővölködtek, szépen nyittatlanul hagyták. Mert midőn valamelyikük szekerczéjével az egyik hordóhoz vágna, Heribald, ki már otthonosan érzé magát közöttük, „soh se bánts, atyámfia, monda, különben mit iszunk, ha majd odébb álltatok innen?“ Mit amaz tolmács által megértvén, elkaczagta magát, s társait kérte, ne bántanak az eszelős hordait. És így történt, hogy az apátúr még épségben találá ezeket, midőn a magyarok eltávoztak.

S most öröket küldenek mindenüvé az erdők s minden rejtekhely gondos kinyomozására, és a hozott hírekhöz képest intézkednek. Végre, miután Viborada mártíromságot szenvedett, ³⁾ az udvarban s a réteken lakmározáshoz készülnek. Szent Otmárnak ezüstbe kötött kelyhét is kitakarják, melyet, rögtön törvén be az ellenség, a futamodók nem vihettek el magokkal. A főbbek a kolostor előtt elnyúló rónaságon, bővséges lakomához láttak. Heribald is velök és előttük — saját vallomása szerint — jobban lakott, mint bármikor életében. S midőn ők, szokásukhoz képest, zöld fűvön telepednének le ebédlendők,

¹⁾ A deák szöveg itt egyszerűebb kifejezéssel él.

²⁾ Világos, hogy szándékukban sem állott ezt tenniök, s nevezhetnék mégis híres írókat, kik szentelének állítani, nem mit Heribald is botorul hitt, hogy a magyarok fel akarták gyújtani, hanem hogy valósággal el is hamvasztották a sangalleni kolostort.

³⁾ Értsd : nem itt, hanem másutt.

Heribald magának s egy fogoly papnak széket rak vala. Ők pedig, miután a húsdarabokat félnyersen, kések nélkül, csak fogaik segédével megették volna, a csontokat tréfásan egymásra hajigálták. Bort is mindenki az elejükbe állított teli edényekből tartózkodás nélkül annyit ivott, mennyit akart. Miután pedig a bortól neki hevültek, szörnyűségesen kiabáltak isteneikhez, s a papot és az eszelőst is kényszerítették, követnék példájokat. A pap pedig, jól értvén nyelvöket, minek életét is köszönhette, hatalmasan kiáltozott velük; s midőn az ő nyelvükön már elégséges dőre dolgokat mondogatott volna, a szent kereszt antiphonáját, melynek feltalálása épen a következő napra esett, a sanctifica nos-t nagykeservesen énekelni kezdé, mihez Heribald is, igaz hogy rekedt hangon, társul szegődött. A jelenlevők e szokatlan ének hangjára, körülállják őket, és vigadalmasan lejtének s vívnek vezéreik előtt. Nehányan fegyverben is küzdöttek egymással, s harcias ügyességöket kitüntették. Minek látására a pap, úgy híván, hogy itt van az alkalmas idő, szabadságaért könyörögni, felkérván a szent kereszt segédét, zokogva a vezérek lábaihoz borúl; de ezek vadságukban füttyek sőt némi szörnyűséges morgás által, katonáiknak értésül adják, mit tegyenek. Kik is dühösen előtermenek, s villámsebességgel megragadják a papot, késeiket kirántván, hogy csufságára tonsurájából (teuto szóval) „piechin“t csinálhassanak, mielőtt fejét leütnék. ¹⁾ Midőn ilyesmire készülnének, az örök rögtön kiáltással és kürtszóval jelt adnak az erdőben. Rábuktak az erősségre . . . s ennél fogva a papot és Heribaldot a kolostorban hagyván, kisietnek mindnyájan, s hamarabb mint hinnéd, különben is szokva levén hozzá, táborban állanak. Kitudván pedig az erősség

¹⁾ Mi hogy nem állott szándékukban, a következőkből világos.

minőségét, hogy azt lehetetlen ostromolni, hogy csak az ostromlók kész veszedelmével és kárával férhetni a keskeny hegynyilásban fekvőhöz, s hogy őrizete, ha az elesegből ki nem fogy s ha férfiakból áll, soha sem fogja magát megadni: odahagyták a kolostort, mint melynek istene, Gál, eloltja a tüzet; s a falúnak egynehány házait, hogy lássanak, — mert már estveledett — felgyujtván, csendben, zaj és kürtszónélkül Constancznak vették útjukat.

Eddig Ekkehard. —

A folytonos hadjáratok természetesen nem engedték, hogy a magyar nemzet tömege az úgynevezett nomád életből, melyet költözködésközben a népek szükségképen élnek, már a tizedik század első felében földmivelővé, szántóvetővé váljék. A földmivelés ez időben igen valószínűleg az országban már előtalált népségeknek, a rab-szolgáknak és szövetségeseiknek jutott osztályrészül. De nagy visszasság volna a tizedik század magyarjaiban a műveltség azon módfelett szerény fokán álló csoportot látnunk, mely mihelyest a fegyvereket lerakta, a marhatenyésztés, vadászat és halászat élvezetei közé szorítja öszves belvilágát. E nemzet életében és szokásaiban sok jelenség arra mutat, hogy talán századokkal Európába költözködése előtt, a műveltség magas fokán álló népekkel volt folytonos érintkezésben, mi a polgárisodás csiráit is rakta le szükségképen keblébe. Erről tanuságot teszen mindenk felett a nyelv, mely édes mienk, mely, lényegében, belalkatára nézve a tizedik században már nem különbözött a jelentől, sőt ifjusága teljében talán még több formákkal birt, mint mostanság. E nyelvnek izmaiból és idegeiből kicsillámlik egy fényes kor, melyet e nemzet élt, mielőtt tetteit az ő nevére jegyezte fel a tudomány.

Hogy őseink mind ismerték mind gyakorolták azon

kézi mesterségeket, melyeknek tudása nélkül oly korban, midőn a munkának felosztása még teljesen ismeretlen, a legparányiabb háztartás sem gondoltatható; hogy sajátnemű szekereiket, melyeken nejeik és gyermekeik a költözködőket követték, magok gyártották; hogy a hadszerető nép a vasnak koholásához értett: azt a német föld azon írói sem fogják kétségbe vonhatni, kik valamint freisingeni Otto szemeivel nézik még ma is a magyart, úgy freisingeni Otto bölcsességével is nyilatkoznak iránta. De a fényszerető magyar egyes kézi mesterségeket, melyek a bőrnemesbítés és aranyöntés, már művészi tökélyvel is gyakorolt, s timáraik és ötvöseik azonképen mulhatták felül nyugoteuropai társaikat, valamint egynél több középázsiai bazar ebbeli árucikkait még most is az európaiak elébe helyezik a műértők. A bőrkészítésnek egy nemét még ma is magyarnak nevezi a francia; és egy régi bajor chronicon, mely a lechparti veszély után az ebersbergi erősségbe hurezolt, s itt, mielőtt meggyilkoltattak, ékességeiktől megfosztott foglyokról körülményesebben szól, említi: „Eberhard gróf kiválogatván magának illetőségét az arany lánczokból, melyekkel nyakait ékesítik, s az arany csengettyükből, melyek ruházatok alját beszélgetik, három font aranyat . . . egyházi ékességek készítésére ajándékozott.“ —

A magyar birodalom határaitól e korban, névszerint Zoltán idejében, mind az egykorú Constantin, mind Béla névtelen jegyzője szabatosan szólanak, s adataikat más emlékek is igazolják. Az ország szélét éjszakkeletről a besenyők földje, azaz: a mai Moldva képezé. A határok itt, úgy szólván, változatlanul maradtak e napig; a határőrök akkor, mint most, a székelyek voltak. Délkeletről és délről a Duna vont határt, azon ponttól kezdve, hol az Olt vizével vegyül, Bolgárfehérvárig; ezen innen a Száva

Petriniáig, honnan a végek a Kulpa ellenére az Adriáig terjedeztek. Délnyugotról határu szolgáltak a juliai és karnioliai havasok; innen felfelé a Szávánál Zágráb és Cilli környéke, a Drávánál Pettaué, ezentúl a Rába vize s a Sömmering, honnan határu rézsútos vonal nyult be a mai Ausztriába az Ennsen túl fekvő Konzillechig. Éjszaknyugotról és éjszokról Csehország felé a Morva vize,¹⁾ Lengyelország felé a Beszkéd láncolata voltak a végek.

¹⁾ Banov vidéke a mai Morvaországban, 1091-ig még Magyarországhoz tartozott. Cosmas, Pertznél, IX. 100. Dudik, Mährens allgemeine Geschichte, I. k. 355. l.

MÁSODIK KÖNYV.

997—1038.

I. István. 997 –1038.

I.

Midőn István Magyarország fejedelmi székén helyet fogott, kitűnő férfiak vitték a szomszéd országok kormányát. III. Otto nyugoti császár Olaszországban erélyel lépett fel; és a német birodalom szláv népségeinek meghódítása s megtérítése, úgy Rómának a nyugoti császárság központjává alakítása volt törekvéseinek végcélja. — II. Boleszláv cseh herczeg országát a hatalom fényes fokára emelte. — Lengyelország felett a „bátor Boleszláv” személyében a mily nagyravágyó oly ildomos, és eszközeinek tisztaságát nem igen latolgató férfiú uralkodott. — Az oroszok nagyfejedelme Vladimir, ki néhány évvel azelőtt honosítá birodalmában a keresztyénséget, nagynak neveztetik a történetiróktól. — Basilius keleti császár, veje az orosz nagyfejedelem által támogatva, ott-honn féken tartá a pártosokat, s odakünn diadalmaskodott a bolgárok, szerbek és horvátok felett. Közötte ezen országoknak, szemben ily fejedelmekkel, Magyarország már nem utasíthatá vissza legnagyobb veszedelmeztetése nélkül a keresztyénséget, alkotmánya nem maradhatott a főhatalmat folytonosan kijátszó, s a külérintkezések által szükségkép mindig lazabbá vált törzs-szerkezet. István erős

kézzel átídomította az alkotmányt, István időmulasztás nélkül — mert minden pillanat közelebb hozhatta a végveszélyt — kényszerítette a nemzetet a keresztyén népek családjában helyet fogni; s a nagy férfiú ez által az utódok hálájára méltóvá, a haza második alkotójává lőn. Have magna anima! —

Alig húnyt el Gejza, midőn a tar Zirind fia, Koppány, a Somogyságban letelepedett törzs főnöke, beszűtveendő, hogy Gejza „az övéi iránt kemény vala,“ s annak érzetében, hogy a néhány év óta hirdetett vallás nem fog a törzsfejek hatalmával megférhetni, fegyverre kelt István 998–999.) ellen, ¹⁾ kiben az új hitnek, úgy annak, mi e hit kíséretében az országra jövődő vala, személyesítését látá. A fejdelemnek kivált azon rendelete, melynél fogva a keresztyén rabszolgák Esztergomban megalapított váltásdíj mellett szabadságukat visszanyerhették, ²⁾ — hozzájárulván még az, hogy István valamennyi keresztyén rabszolgáit már előbb minden díj nélkül bocsátotta szabadon, — sokakat aggodalommal töltött el, s a dunántúli vidék lakosságának nagyobb része Koppányhoz állott, úgy látszik. István tanácsosnak tartá, székhelyéből Esztergomból, a folyam innenső partjára átkelni. Kéménden felül egy órányira, hol most a félkört képező, bényi sánczokat néma sejtelemmel nézi az utas, táborát ütött a

¹⁾ Sz. István a pannonhegyi apátság alapító levelében (Fejérnél, I. 281. l.) „Beállván a harczihar, midőn a németek s a magyarok között ropant lázadás tört ki, s a polgári háború mármár végveszélylyel fenyegetődött, akarván engem Somogy megye atyai székekről levetni.“ Nézetemet ez oklevélről, mint egykoru jegyzetek nyomán készülről, ismeri az olvasó. Egyébiránt v. ö. Czinár Mór észrevételeivel, Fuxhoffer monasteriologiájának I. k. 34. l. — Joh. de Thurócz Chronica Hungarorum, II, 28. — Hartvici vita s. Steph. 6. — Legenda s. Steph. r. major (Endlichernél) 6.

²⁾ Kézai de udvornicis, Endlichernél.

fejdelem, s maga körül gyűjtven öszves törzsét, és a hozzá hív maradt egyéb többeli nemzetségeket, úgy a külföldről beköltözködött lovagokat, s a korábbi hadjáratok alkalmával az országba hozott telepeket, melyek szabadságukat vagy már nyerték vagy várták a keresztyén fejdelemtől, — készült az eldöntő csatához. Wasserburgi Venczellin, a Sztárayak és Niczkyek őse, s vele Hunt és Paznan, kiket utódaikban, a halhatatlan esztergomi érsekben, a Batthyányakban és Forgácsokban, a Kubinyiakban és Ujhelyiekben büszkén magáéinak vall a magyar, — voltak a sereg vezérei; a Garan folyóban Istvánt lovaggá ütötték, s Domonkos, kit az ország fő egyházi méltóságára szánt volt a fejdelem, buzdításul és áldásul a hit ígét olvasá a sereg fölébe. ¹⁾

A vezérek most a Dunán átkelve, seregökkel Koppány elébe siettek, ki a veszprémi várat ostromlá, számot tartván, hogy ennek bevétele után a fejdelem többi erőseit e vidéken könnyen kezébe ejtheti. ²⁾ A két sereg egymásra talált. Innen és túlhan a harczt most nem nyiták meg nyilzáporral, mint szokásuk vala, midőn idegen harcosokkal volt dolguk; a hadi művészet minden fogásait távol ellökték magoktól, s az ellenséges testvérek dühével rohant meg vitéz vitézt, vezér vezért. A végezet kimondá, melyik győzzön, melyik veszzen a két ügy közül. Koppány összerogyott Venczellin csapásai alatt, s Istváné volt a diadal. ³⁾

¹⁾ A pannonhegyi apátság alapító levele. — Thuróczi, II. 13, 28. — Horvát István a magyarok gyökeres régi nemzetségeiről, Pest, 1820.

²⁾ Így értem Hartviknak e homályos helyét: *Illis forte diebus urbem, quae vulgo Besprem nuncupatur, obsederant: hoc ad convitia ejus commoventes, scilicet ut ubi ducalis accessus conversatio habebatur, ibi consederent, quo facilius ingressus ad alia praesidia occupanda inveniretur.*

³⁾ Thuróczi, c. 28. A mi itt Koppány felnégyeltetéséről monda-

E győzelem következésében történt meg a térítés, melynek művében a külföldről kivált most nagyobb számmal jött papok csak segédekül szolgáltak : az apostol István volt. Midőn a nagy fejdelem emléke még élt az utódokban, Verbőczy és általa az ország mondá : „A magyarokat nem külföldről jött papok, hanem saját fejedelmök szent István térítette a keresztyén hitre.“ ¹⁾ A fejdelem maga járta be az országot, s hol szükségesnek látá, fenyegetést is vegyítvén az oktatás közé, rövid idő múlva valamennyi nemzetség fejei felvették a keresztséget. ²⁾

A napról napra mindinkább fenyegetődzött veszély, hogy a keresztyén népek és fejedelmek szövetsége a különben is már huzamosb idő óta bal eredménnyel harczolt nemzetet el fogja nyomni, szerencsésen el volt háritva. De most azon kellett lennie Istvánnak, hogy a keresztyén népek családjában függetlensége ne szenvedjen csorbát. Pannonia egyházi tekintetben a lorch-i és salzburgi érsekek megyéihez tartozott. Ezen érsekek a magyar népnek keresztyén hitre térése által feléledve vélvén megyei jogait, egyházi felsőbbbségök politikai külbefolyással fenyegette az országot. Pilgrinnek VI. Benedekhez intézett leveléből a lorch-i érsekség követelései világosan tűnnek ki, ³⁾ s a pápa e levél következésében

tik, nem valószínű, s ellentétben áll az egykoru merseburgi Thietmar chroniconának egy helyével.

¹⁾ Hungari non per praedicationem apostolicam vel apostolorum, quorum principis vicem et personam in terris papa gerit, sed per institutionem proprii regis eorum, sanctissimi videlicet Stephani regis . . conversi sunt ad catholicam fidem. P. I. T. II. 2.

²⁾ Hartvici ep. vita s. Stephani r.

³⁾ Pilgrinus Laureacensis de conversione Hungarorum (Endlichernél, s Fejér Gynél: Codex diplomaticus r. Hungariae ecclesiasticus et civilis, Buda, 1829. sequ. T. I.): „szükséges, hogy szentséged oda néhány püspököt rendeltessen, mert a Rómaiak és Gepidák ide-

Pannoniát újból a lorchi és salzburgi érsekek közt osztotta fel. István e szerint halasztást nem szenvedő fejedelmi kötelességének ismeré: eszközölni, hogy Magyarország egyházának függetlensége e hatalomkövetelők által megismertessék. De Magyarország önállóságát veszély fenyegette még más oldalról is. A nyugoti keresztyénség a tizedik században azt tartotta, hogy valamint az öszves keresztyénség feje a római pápa, úgy világi ügyekben az öszves keresztyénség feje a római, a nyugoti császár. A szászok legrégiebb törvénykönyve, az úgynevezett Sachsenspiegel ezt igen szabatosan ekkép mondja ki: „Két kardot hágy vala Isten a földön, a keresztyénség oltalmazására: a pápának hagyta az egyházit, a császárnak a világit.“ A fejedelmek seregestül megannyi hűbéresei voltak a császárnak elméletben; s gyakorlatilag is még minapában alkalmaztatt e tan Csehországra, s részben Lengyelországra is. Hogy Magyarország — a császár birodalmával hosszú vonalban határos Magyarország e tan alkalmazását ne kénytelenítessék elviselni, István arra törekedett, miszerint királyi koronát nyervén, a hercegi méltóság ingoványából kibontakozzék; s nyerje a koronát, — miután a koronak hite szerint önmaga nem illeszthette érvényességgel fejére — ne a császártól, ki a királyi címet szintén osztogatta, de vele és általa hűbériséget is, — hanem a pápától. ¹⁾

S hogy saját és nemzetének függetlenségére célzó e

jében is hét saját főpapja volt ezen keleti Pannoniának és Moesiának, kik a lorchi szentegyháznak, melyet én érdmem nélkül szolgálók, voltak alávetve, s kik közül négy, mint a jelen kor előtt tudva van, Morvában meg is maradt mindaddig, míg a magyarok betörték Bajorországba. — V. ö. Salagius „de statu ecclesiae panonicae“ czímű munkájával.

¹⁾ IV-dik László király 1279-b.: Non a se, *vel ab alio*, sed ab eadem romana ecclesia, matre omnium et magistra, regni diadema revelatione divina meruit obtinere.

kettős szándékát létesíthesse, hogy Magyarországot mind a német császár mind a német püspökök felsőbbsege és befolyása ellen biztosíthassa, hogy ő, a magyar fejdelem, oly magas, oly önálló thronuson foghasson helyet, melynél magasabb, melynél önállóbb a császáré se legyen, küldött István követséget Rómába.

Midőn Adalbert prágai püspök Rómából végízben Csehországba indula, azon görög, olasz, német s a t. jobbára magasszületésű, s részben főbb világi és egyházi hivatalokban eljáró férfiak közül, kik a föld örömei és szenvedései által kifárasztva, Rómában mint „megtértek,” kivált sz. Elek monostorában az aventini hegyen szerzetes életet éltek, többeket magával vitt Csehországba, hol 993-ban a braunau kolostort alapította, s Radlát, egykori tanítóját és mindedig hű társát, bízta meg az apátsággal. 996-ban Radla — most már Anastasius apát, — azon üldözések elől, melyeknek Adalbert családja és barátai ki voltak téve, s melyek a szent férfiút már egy évvel azelőtt távozásra birták, szerzetes társaival Magyarországra menekült. Gejza a Pannonhegyen, hol úgy látszik, már korábban is sz. Benedek szabályai szerint élő szerzetesek tanyáztak, kolostort építtetett számukra, de a vállalatba bele halván, fia, Koppánynak legyőzetése után azt bevégezte, s az ekkép alakított apátságnak a somogyi tizedet adományozta. ¹⁾ Ezen apátság feje — ha ugyan Astricus-

¹⁾ E tized, a század s az egyház szellemében, személyválogatás nélkül mindenki által s mindennemű birtok után fizettetett. A keresztyénység első századaiban az adakozás ezen neme a hívek szabad akaratától függött, s nem történt a tized formájában. Növekedvén azonban az egyház hatalma, s más részről kényszerítés útján is terjesztetvén a keresztyénység — oly körülmény, mely nem sok önkéntes adományt ígért — biztos jövedelemtől gondoskodott az egyház, s e végre felélesztetett a tizedről szóló zsidó törvény. (Num. XVIII. 21. Deut. r. XIV. 22. Lev. XXVII. 30, 32.) István II-dik törv. 18,

nak is hivatott, mi úgy nincsen bebizonyítva, mint nem az, hogy az „Anastasius“ és „Astricus“ nevek egyjelentésűek nem tudom micsoda nyelven; vagy pedig, mi valószínűbb, az Anastasiussal Magyarországra érkezett szerzetesek egyike, Asztrik névvel, ki a szent szék kül s belviszonyait Rómában mulatozása alkalmával közelebből kiismerte, küldetett most — társak is rendeltetvén melléje, — István által II. Sylvester pápához a felebbiek ki-
eszközlésére.

Asztrik kitünő ügyességgel járt el megbízatásában. Azon előnyök, melyek a római egyházra s az öszves keresztyénségre István térítési buzgalmaiból háramlandók; a nyugoti birodalom elvégrei képesítését, Olaszországot egyik végétől a másikig, s mindenkorra magába olvasztani, miután legveszedelmesb elleneitől, a keresztyénekké vált magyaroktól ezentúl nem kellend tartania; mindezt oly színekkel festé a követ, hogy még Otto császár is, kinek Sylvester lekütelezettje vala, miután pápaságra emeltetését neki köszönheté, megnyugodott benne. Istvánnal t. i. egy időben a lengyel Boleszláv is kért a szent széktől királyi czímet, és Sylvester már készülöben volt a huza-mosb idő óta sürgetett koronát neki adományozni, de a császár igényt tartván Lengyelországra, mint a német birodalom hűbérére, ellenzé az adományozást, és jó szemmel látá, hogy e koronát Istvánnak juttatta a pápa.

Asztrik az új időszámlálás épen 1000-dik évé- (1000. ben Sylvester következő levelével tért vissza Istvánhoz.

„Sylvester püspök, Isten szolgáinak szolgálja, Istvánnak, a magyarok fejdelmének üdvezletet s apostoli áldást. — Nemességed követei, különösen pedig igen ked-

dik cikkelye a tized megtagadóját kilenczed fizetésére kényszeríti büntetésül. A tized ügyének további fejleményéről annak helyén leszen szó.

ves atyánkfia Asztrik, tiszteletes kalocsai püspök, annál kisebb fáradsággal jártak el tisztökben, mennyivel ohajt-vábban vártuk, Istentől előre megintetve, megérkezésüket az előttünk ismeretlen néptől. Szerencsés küldöttség, mely mennyei követ által megelőztetvén, s angyal működven benne, Isten határozatából előbb hajtattott végre, semmint általunk meghallgattatott. Ez, valóban, nem az akarónak sem a futónak, hanem, az apostol szerint, a könyörülő Istennek végzése, ki, Dániel bizonyosságához képest, változtatja az időket és korokat, átszállítja a birodalmakat, és alkotja, feltárja a mélységes és rejtett, s tudja a sötétbe burkolt dolgokat, mert vele van a világosság, mely, mint János tanítja, megvilágosít minden embert, ki e világra jő. Először is tehát hálát adunk az atya Istennek és urunk Jézus Krisztusnak, ki a mi időnkben feltalálta magának Dávidot, Gejza fiát, a szive szerint való embert, és mennyei világossággal körülsugározván őt, felserkenté Izrael, a maga népe, a választott magyar faj legeltetésére. Aztán dicsérjük fenségednek Istenhez való kegyeletét, úgy tiszteletét az apostoli szék iránt, melyen Isten kegyelméből minden érdemünk nélkül elnöklünk; valamint tetemes adakozásodat is, melylyel sz. Péternek, az apostolok fejének, az országot és népet, melynek fejedelme vagy, úgy mindenedet s tennen magadat is azon követek és levél által örökre felajánlottad, méltó magasztalással dicsérjük. Mert ezen jeles cselekedet által nyilván tanusítád és bebizonyítád, hogy az vagy valóban s méltóképen, kinek hogy téged kinyilatkoztatni méltóztatnánk, buzgósággal szorgalmaztad. De hallgatunk. Mert nem szükséges, azt, kit Krisztusért elkövetett annyi s ilyenén dicső tettek mindenszerte hirdetnek, és kit Isten maga dicsér, bővebben dicsérnünk. Ez oknál fogva, dicső fiam, azt, mit tölünk és az apostoli széktől kívántál, a királyi koronát és

nevet, az esztergomi érsekséget és a többi püspökségeket, a mindenható Istennek és szent apostolinak, Péternek és Pálnak hatalmából, — előrejelentvén és parancsolván ezt azon mindenható Isten, — apostoli és minnen áldásunkkal, mind örömet engedélyeztük, engedélyezzük és megadjuk. Az országot is, melyet adakozásod sz. Péternek ajánlott, s vele magadat és a jelen s jövő magyar népet, nemzetet a római szentegyház oltalma alá vevén, értelmességednek, örökösödnek és törvényes utódaidnak birni, tartani, igazgatni, kormányozni és birtokolni visszaengedjük és adományozzuk. Mely bármi örökösöd és utódaid ugyan, miután az országnagyok által törvényesen meg fogtak választani, hasonlóképen köteleztessenek nekünk és utódainknak, személyesen vagy követek által tartozó engedelmességet és tiszteletet tanúsítani, úgy magokat a római szentegyház alattvalóinak mutatni, mely az alattalevőket nem tartja szolgák gyanánt, hanem fiaiként fogadja mindnyájokat, — és a közönséges hitben, s Krisztus urunk és üdvezítőnk vallásában szilárdul megmaradni s ezt előmozdítani. És mivel nemességed az apostoli dicsőség után törekedve, Krisztus hirdetése s hitének terjesztése által nem vonakodott apostoli hivatalt viselni, s magunk és a papság tisztében törekedett eljárni, úgy az apostolok fejedelmét kiváltképen és különösen megtisztelni: ez oknál fogva mi is még különös szabadítékkal akarván jelességedet, és érdemeid tekintetéből örökösödöt és törvényes utódaidat, kik, mint mondatott, megválasztatnak és az apostoli szék által helybenhagyatnak, most és jövőre mindvégig feldiszesíteni: apostoli hatalmunknál fogva szintén megengedjük, akarjuk és kérjük, hogy miután te és ők a koronával, melyet küldünk, annak rende, a köveidnek átadott minta szerint megkoronáztattál vagy megkoronáztattak, keresztet, az apostolság czimerét, ma-

gad előtt vitethess, s ők is vitethessenek; és miképen téged s őket az isteni kegyelem oktatni fogta, országod jelen s jövőendő egyházait, helyettünk és utódaink helyett intézhessétek és rendelhessétek; valamint egy más levélben, melyet neked, az országnagyoknak és az öszves hű népnek mindközönségesen, hozzád utasított követünk megfog vinni, mind ez bővebben foglaltatik. Könyörgünk a mindenható Istennek, ki téged neveden hívott ki anyád méhéből, hogy országolj és koronát viselj; s ki azon diademát, melyet a lengyel herczeg számára késziteténk, neked adatni parancsolá, nevelje igazságának gyümölcsarjadékit, öntözze meg áldásának harmatával országod új növényeit bővségesen; országodat neked s téged országodnak tartson meg épségben; a látható és láthatlan ellenségek elől oltalmazzon; és a földi ország bajai után diszesítsen örök koronával a mennyek országában. — Adatott Rómában, marczius 27-én az 1000-dik évben.“ (VI. kal. apr. indictione XIII.) —

Hijába keresnénk még egy második példát a pápaság történeteiben, hogy valamely fejdelem az egyházi jogok ezen teljességével felruháztatott volna. István e bulla által az önálló magyar egyház főnökévé lett. ¹⁾

¹⁾ S találkoztak mégis — ki hinné? — derék, tudós férfiak, kik úgy vélekedtek, hogy e bullának tartalma Magyarország világi s egyházi önállóságát aláássa, s hogy ennélfogva a haza s a szellemi haladás ügyét szolgálják, ha álnak, ha koholtnak bizonyítják Sylvester levelét, mely első ízben Inchoffer Menyhért *Annales ecclesiastici regni Hungariae*, Róma, 1644. czímű munkájában látott világot. Midőn Verancsics Antal a nagynevű tudós és státusférfiu, utóbb esztergomi érsek, 1550-ben a trawi egyház levéltárát tudományos czélból vizsgálgatná, kezébe akadt a bullának egy példánya, s a tudós férfiú sietett azt jegyzetei közé iktatni. Verancsics ezen jegyzetei utóbb Georgier Athanáz birtokába kerülván, ez ismertette meg a bullát Levakovics Rafael horvát minoritával, ki mint VIII-dik Orbán pápának megbízottja mulatozott Bécsben, hogy itt a curia érdekei felett őrködjék, s ki a le-

velet az annales ecclesiastici írójával is közlőtte. — Igy Inchoffer, az idézett munkában. — Egy századig nem találkozott író, ki a bulla valódiságát kétségbe vonná, míglén 1740-ben Schwar z G o t t f r í d „Dissertatio in qua initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adseruntur, Hála 1740.“ czímű iratában a bulla hitelessége ellen fellépett. Schwarz szeretett éles lenni írásaiban, s az éles hangban első pillanatra sokan criticalai élt vélték észrevenni; de ha munkáit egytől végig közelebből szemügyre vesszük, azt fogjuk találni, hogy azokat nem annyira tartalmuk alapossága, mint a szerzőnek bátorsága „kétkedni“ — mire az akkori magyar történetírásnak nagy szükségé volt, ajánlja az utókor méltányos figyelmébe. Nehézségei nyomban többek által gördítettek el, de a bullának legtudományosabb védője kétségkívül K o l l á r Á. F e r e n c z vala e munkában : *Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres*, Bécs, 1762. A vitának heve most lenyugodni látszott, midőn Levakovics hátrahagyott írományai K e r c h e l i c h zágrábi kanonok kezei közé kerülván, ez egy levélmínutára talált, mely szerint Levakovics ekképírt Aldobrandini bibornokhoz : „A magyarok úgy vélekednek, hogy a római pápának semmi joga Magyarországhoz, miután az igaz Isten ismeretére királyaik által térítettek. Hogy őket józanabb vélekedésre birjam, Sylvester pápának egy levelét adtam, s gondom leszen reá, hogy valamikép világosságra jusson. Véleményem szerint úgy kell azt közzétenni, mintha Rómában találtatott volna, dem éltóságod tudta s engedelme nélkül ezt nem mertem tenni, miről is m. Ingoli úr, kivel a levelet másolatban közöltem, bővebben fog szólni.“ Aldobrandini, úgy látszik, nem helyeselte az expedienst, s Inchoffer felebbi jegyzeteiből világos, hogy a bulla nem iktattatott az annalisokba mint olyas, mely Rómában találtatott volna. De a levél minden esetre némi gonoszkodásra, némi cselre látszott mutatni, s azok, kiknek szívéen feküdt, hogy a bulla koholtnak ismeretessék, oly rendkívüli mohósággal kaptak a deus ex machinaként segédökre jött adaton, hogy kápráztván szemök, Kerchelich kezében nem az Aldobrandinéhoz írott felebbi levélnek, hanem magának a Levakovics által koholt bullának fogalmazását látták, mi természetesen az ügyet minden tudományos erőfeszítés nélkül, részökre fogta volna eldönteni. Hogy B u d a i É z s a j á s t itt elmellőzzem, ki D e c s y után Levakovicsal az Aldobrandinihez címzett levélbe ezt iratta : én egy bullát irtam Sylvester pápa neve alatt, — mi ama levélmínutában nem áll; E n g e l (*Geschichte des ungrischen Reiches*, Bécs, 1813 — 15) írja : „noch jetzt verwahrt man zu Agram die Conceptione der erdichteten Bulle,“ oly állítás, mely valótlanságot foglal magában,

mert nem a bulla, hanem az Aldobrandinihoz intézett levél fogalmazása őriztetik még most is Zágrábban, ha ugyan őriztetik, miről azok, kik a horvát levéltárakat, névszerint a zágrábiakat közelebből ismerik, hitelesen értesíthetnének, sőt a vele kapcsolatban álló ügyre nézve, — ahhoz képest a mit találni fognak, — útba is igazíthatnának bennünket. Hasonló valótlanság által véle Schwartzner elháríthatni a bulla hasáibaiból fenyegetődző veszélyt, midőn diplomaticai kézikönyvében tanítá, hogy Kollár azon munkájában, melyet a Kerchelich által nyújtott felvilágosítás nyomán irt (*De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra*, Bécs, 1764), Sylvester bulláját illetőleg előbbeni állításától „in alia omnia abivit,” a mi nem áll, mert épen e munkájában Kollár világos szavakkal mondja: „qui persuaderi nondum possum, ut credam, integram esse confictam, nam fraus et mala fides ista ex litteris Levakovicsii erui omnino nequit.” — Midőn ifjúságomban — consule Planco — láttam, hogy oly jeles férfiak, minőknek Engelt, Schwartznert s a t. ismertem, a valóság illetén elferdítésére képesek, még pedig épen akkor, midőn valakinek falsuma ellen buzgólkodnak: talán szerfelett élesen nyilatkoztam felőlök. Most csendesebb vérrel nézem a vitának mind fegyvereit mind modorát. Ezen írók — így magyarázom magamnak eljárásukat, — tanúi voltak s talán szenvedő tanúi azon lelkismeretlenségnek, melylyel Róma s az egyház palástja alatt zsarnokoskodott a tudatlanság és gonoszság: s ez oknál fogva megbocsátható, hogy elkeseredettségökben meg’ ők sem jártak el lelkismeretesen, mint kellett volna, midőn oly valami ellen küzdöttek, miről hitték, hogy tág kapút tárhatna a fanatismusnak. Tévedésökből azon tant vonom ki magamnak: hogy a kétes kérdéseket előbb hidegen kell eldönteni, s csak ha ez megtörtént, akkor hirdethetjük lelkünk hevével, mit igaznak tapasztaltunk.

Én a bullát nem tartom koholtnak. A ki Sylvester majdnem másfél száz leveleinek gyűjteményét ismeri, az meggyőződött, hogy nyelv és előadás dolgában a bullának egésze nem üt el Sylvester írásmódjától. S e szempontból, tudtomra, nem is igen támadtatott meg, vagy mi ellene e tekintetben felhozott, az érték nélküli házsártoskodásnak mutatkozott mindjárt első pillanatra. Mi tartalmát illeti, — úgy szólván, mindenik pontja a magyar történetírás és törvényhozás több emlékei által támogatatik. (Hartvik, a magyar királyok s a római pápák több későbbi okleveleik, Verbőczy, egy régi jegyzet Peznél, cod. dipl. epist. III. Tietmar, Martinus Gallus s a t.) Ezekből tudjuk, hogy István Asztrikot küldé Rómába, hogy Asztrik visszajövet levelet, koronát és keresztet hozott magával, hogy Sylvester, midőn István eddigi működéséről hirt vön,

felkiáltott : én csak apostoli vagyok, de István apostol ; hogy a pápa a fejedelem kívánságához mindenben járulván, őt az ország egyházi rendezésének teljes hatalmával ruházta fel, e hatalmat utódaira is terjesztvén ki, s a t. Ha tehát koholtnak állítjuk a bullát, vagy azt kell mondanunk, hogy mind ezen történeti és törvényhozási emlékek is koholtak, mit csakugyan tettek is néhányan, kik következetességökben oly nagy mennyiségét a mindenféle emlékeknek és okleveleknek hányták — mint afféle odvas dolgokat — íróasztaluk alá, hogy örömet inténé őket az ember, ne vessék buzgalmukban végre még önmagokat is utánuk ; vagy pedig azt kell mondanunk, hogy Levakovics mind ezen emlékek segédével és felhasználásával készítette a bullát, mit bajos volna állítani, mert vannak közöttök olyasok is, melyek csak Levakovics halála után jöttek napfényre, s mert továbbá amaz emlékekben olyatén adatok is fordulnak elő, melyeket az újabb történeti crisis tévedésen alapulóknak bizonyított ; Levakovics pedig e hibás adatokat nem irta bullájába, mi, ha ez általa koholtatott volna, oly rendkívüli tudományosságra mutatna, melylyel a jóformán felelőtlenség ember távolról sem bírt. Aztán, ha kérjük : mi czélból s mi oknál fogva koholta Levakovics a bullát ? feleletül nyerjük : a véget s azért, mert éppen 1630—40. tájban a római curia szűkebb határok közé akará szorítani a magyar királyok jogát az egyházi méltóságok adományozása körül, minek eszközésére a Levakovics férczműve is szolgálhatott fogásul. De itt Palma (*Heraldicae r. Hung. specimen. Bécs, 1776*) tökéletes joggal kiált fel : hiszen az a legoktalanabb ember, sőt éppen eszeveszett lett volna, ki oly időben, midőn közte s a bécsi udvar között e jogokról vita folyt, önmaga ellen koholta ez oklevelet, melynél inkább semmi sem bizonyíthatná a magyar királyok intézkedési jogát az egyházi ügyek körül. S a bulla csakugyan oly, nagy mértékben ruházta fel e joggal fejedelmünket, hogy K a t o n a (*Historia critica regum Hungariae, I.*) e körülményből magyarázza magának Levakovics eljárását, mindaddig késni a bulla kiadásával, míglen arra Aldobrandini által felhatalmaztatik. — Újabb időben már nem annyira az egész bullát, mint inkább annak csak egyes részeit sújtja a koholtság, az interpolatio gyanúja. S a gyanakodók kétfelé oszolnak : a) olyasokra, kik Levakovicsban nem ugyan a szentszék, hanem a magyar aristocrazia által megvesztegetett bérest látnak, s kik ennél fogva kivált ezen helyre neheztelnek, mint általa a bullába becsempészettre : „qui quidem haeredes et successores tui quicumque, posteaquam per optimates legitime electi fuerint ;“ ők t. i. már a névtelen jegyző által felhozott öt sarkpontban a linealis s elsősülöttségi öröködést látják megalapítva, s hiszik, miszerint üdves dolgot tesznek, ha bebizonyítani törekesh-

nek, hogy Magyarország soha sem volt választási monarchia; és ezekhez Fessler is kell számítanunk, ki (Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen, Lipcse, 1814—25. I.) ekkép nyilatkozik a bulláról: „Erscheint einst die Bulle als Kunstwerk des XVII-ten Jahrhunderts, so waren dabei die Vortheile der römischen curia schlecht besorgte Nebensache, die freie Wahl der ungrischen Stände hingegen fein angedeuteter und meisterhaft insinuirter Hauptzweck.“ De elvonatkozva attól, hogy Levakovics távolról sem volt a magyar aristocratiának meghittje, a római curiának ügyviselője józan észszel nem szerkeszthette azon országnagyok érdekében a bullát, kik — az episcopatus azonképen mint a világi nagyok — a curia követeléseinek példátlan eréllyel s ennél fogva példátlan sikerrel századokig ellenállottak. S különben is, mióta gr. Cziráky Antal: Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria a primordiis monarchiae in haec tempora, Buda, 1820. czimű munkája világot látott, Lakics, Grossinger és Gustermann elméleteik, de hereditario, de lineali, de uxorio etc. succedendi jure, a monarchia első századaiban, szépen elhallgattak, s így nem volt ok, kivált a bullának ezen helyét megtámadni. — A gyanakodók második osztálya b) áll azokból, kik a bulla következő szavait vélik Levakovics által becsempésztetteknek: regnum quoque a munificentia tua s. Petro oblatum teque una ac gentem et nationem hungaricam, praesentem et futuram, sub protectionem sanctae romanae ecclesiae acceptantes, prudentiae tuae, haeredibus ac legitimis successoribus tuis habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum reddimus et conferimus,“ miután szerintők Magyarország ezáltal a szent szék feudumává — mint, például, Nápoly, vált volna. „Illud fere certum videtur, írja Pray (Historia regum Hungariae cum notitiis praeviis ad cognoscendum veterem regni statum, Buda, 1801), dictam pericopen . . ab imperito rerum nostrarum serius intrusam . . fuisse.“ S magam is, ha gyanakszom Levakovics ellen, úgy gyanakszom nem annyira a miatt hogy Verancsicsot 1550-ben a trawi egyház levéltárának kincseivel foglalkodtatja, holott Verancsics amaz évben nem volt Trawban; gyanakszom nem e miatt, mert a hiba, gondolom, csak az évszámban rejlik, hanem kivált az idézett hely miatt, s pedig még inkább formájánál mint tartalmánál fogva; tagadhatatlan lévén, hogy midőn e szavakat olvassuk: habendum, tenendum, regendum, gubernandum et possidendum s a t. szinte lehetetlen a magyar középkor diplomáinak s Verbőczy hármaskönyvének stylusára nem emlékeznünk. Ámbár más részről áll az is, hogy a „habeat, teneat, possideat“ formulát olvashatjuk Marculfnál; valamint Katonának azon jegyzete is figyelmet érdemel, hogy az,

1000. augusztus 15-én királynak koronáztatott (1000. Esztergomban. ¹⁾ Ekkor, vagy röviddel utóbb, az ország-

ki a curia érdekében e hely beesempészésére képes lett volna, bizony nem hagyja benn ama másik helyet : *secundum quod divina gratia te et illos (successores) docuerit, ecclesias regni tui, praesentes et futuras, nostra ac successorum nostrorum vice disponere atque ordinare, apostolica auctoritate similiter concessimus, volumus et rogamus,*“ mely épen homlokegyenest ellenkezett VIII-dik Orbán követeléseivel, s mely oly tágas jogkört nyitott egyházi ügyekben a magyar fejedelmeknek, hogy a tizennegyedik században az esztergomi főkáptalan István önálló eljárásának magyarázatára hívé és hirdeté : „*qui (b. Stephanus) fungebatur legatione sedis apostolicae de latere.*“ — Egyébiránt, bár mit tartson egyikünk vagy másikunk e bulláról, aziránt egyetértünk mindnyájan, hogy a római curia napjainkban már nem igen hajlandó Magyarország-hoz viszonyát a sylvesteri bulla alapján rendezgetni. A curia most fegyvereit nem keresi a vaticán kéziratai között ; elég neki azon tan felállítása, mely az egyházi hatalom függetlenségét a világitól hirdetvén, első lépésül az állodalom placetumi jogát szünteti meg, s következetes további fejlődésében szükségképp feloszlatja az állodalmat. E *fructi bus eorum cognoscetis eos.* A multat mi illeti, ovakodjunk a tizedik századot a magunkénak mértékével mérni. Semmi kétség hogy az Olaszországtól távolabb eső Europa valóságos hódolattal viseltetett a szentszék iránt, s hogy István, kinek neophytai buzgótsága nem volt álbuzgalom, s ki célt akart érni a pápánál, nem fukarkodhatott fiúi hűségének tanutéléivel, mit aztán a szentszék odamagyarázott, mintha országát a bulla értelmében ajánlotta volna fel neki, de mit a magyar nép, a magyar királyok, a magyar *episcopatus* mindig másképp értettek, másképp tudtak. *Denunciamus vobis, pater venerande* — így szólottak II. István követei II. Paschalis pápához — *nos legi divinae subditos et secundum eam vobis servire parati o s. I. István nevében is csak így szólhatott Asztrik, csak a lex divina szerinti hódolatot érthette.*

¹⁾ IV. László nak egyik — 1274-ben kelt — oklevele Esztergomot mondja István koronázási helyének : . . . *aedes Strigoniensis . . . s. regis Stephani ortu . . . decorata, et sacro baptis mate ejusdem sublimata, regalisque nostri diadematis impositione exstitit redimita.* — A magyar királyi koronáról Révay n kezdve majdnem a legeslegújabb időkig egy sereg író értekeződött. — A mult század vége felé hajlam mutatkozott e koronát nem Sylvester küldeményének, hanem Michael Ducas keleti császárénak tekinteni, ki I. Gejza királyt még herczeg korában tisztelte meg vele. Koller József:

gal tartott tanácskozás után a nemzet s a birodalom politikai organismusát a keresztyén hitvallás s a monarchia követeléseihez képest átidomítván, alapját vetette azon közigazgatási szerkezetnek, mely nyolcz századnál tovább vész és vihar ellenére megállott, melynek megőrzése s továbbfejlesztése a Duna s Tisza partjain az állodalmi élet mulhatlan feltétele, s mely alkotóját, Istvánt, a minden idők legdicsebb törvényhozói közé sorozta.

Mielőtt világi s egyházi intézkedéseit és törvényeit közelebbről jellemeznők, országlásának küleseményeit fogjuk elősorolni.

II.

A törzsfejek hatalma Magyarországnak mind dunai mind tiszai részében már meg volt törve, midőn Erdélyben még csonkítatlanul fennállott. Tuhutum és utódai, úgy látszik, majdnem függetlenül kormányzották Erdélyt, s ha még hozzáadjuk, hogy az ifjabbik Gyula, Zombornak, az idősb Gyula testvérének fia, a keresztyén vallást minden módon távol ügyekezett tartani a birodalom ezen részétől, Istvánnak oka volt aggodalommal nézni a jövőendő elébe, mely Erdélyt könnyen különválaszthatná a nemzet-

„de sacra regni Hungariae corona commentarius, Pécs, 1801“ ezimű munkájának megjelenése véget vetett a pernek, s most már abban állapodott meg a kibékült felek véleménye, hogy a korona, névszerint annak két felső íve Sylvestertől való, de az alattuk levő karima csakugyan Ducas küldeménye, s talán Gejza rendeletéből kapcsoltatott a koronához. — A Sylvester által küldött kettős kereszt már Révay idejében sem létezett többé. — Azon cimeliumok közül, melyek a koronával még őriztetni szoktak, a palást Gizelának műve.

testtől, sőt különböző hitvallásánál fogva épen ellenséges viszonyba hozhatná vele. Ez okon, s talán mert Gyula ellenszenvét az új rend iránt a tiszai részek megrohanása által is tanusítja: István 1002-ben sereggel ment reá, (1002. s legyőzvéen őt, nejével s Bua és Bukna fiaival Magyarországba szállította; ¹⁾ Erdélynek az Árpádok véréből adott vajdát; a Gizelával Magyarországba jött bajorok egy részét, kiknek élén nürnbergi Henrik állott, a mai Szeben környékén letelepítette; s a gyulafehérvári püspökséget is valószínűleg ekkor alapította; megannyi intézkedések, melyek az állodalom egységét jövődre biztosítsák.

Erdélyből seregét a déli havasokon át a Gyulá- (1003. val szövetkezett bessenyők ellen vivé. Fegyverei itt is diadalmaskodtak, s a bessenyő fejdelem, Kean, a csatamezőn maradt. ²⁾

III. Otto német császár 1002-nek elején halt meg Palermóban. Utódául a bajor herceg, II. Henrik, István sógora választatott. A magyar fejdelem méltán örvendhetett e választásnak, mert általa most, midőn az ország keleti szélén viselt hadat, a nyugoti végeket biztosítva látá. Németország több fejedelmei nem szívelték a bajort, s ennek ifjabbik testvére Bruno is hozzájok szövetkezett, midőn lázadásra keltek ellene. De Henrik megverte a czinkosokat, és Bruno előbb ugyan Boleszláv lengyel herceghez, innen pedig Magyarországba Gizela testvéréhez menekült. ³⁾ István közbenjárására Henrik Brunóval, (1004.

¹⁾ Annales hildesheimenses, a 1003-dik évhez. — Anon. Belae r. n. 24. 27. — Thuróczi, II. 5. 29. 30. a 1002-dik évhez. Béla névtelen jegyzője szerint Gyula fogságban maradt halálaiglan: „per omnes dies vitae suae carceratum tenuit;“ de Thuróczi másképp tudja, szerint István a megkereszteltetett Gyulát „honorifice tenuit sicut patrem.“

²⁾ Thuróczi, II. 30.

³⁾ Thietmar, V.

midőn ez magyar követek kíséretében hozzá Schongaubához jöve, kiengesztelődött, s a megtért testvér az augsburgi püspöki széken fogott helyet.

Erdélyben s Magyarország délkeleti részében István (1005–1020.) hatalma még húzamos ideig ingadozó alapon látszott nyugodni. Az Erdélyt mind éjszokról mind keletről környező bessenyő népségek berohanásaikat több ízben ismételték, ¹⁾ s a béke és ahítat műveit gyakran szakították félbe a királylyal, hogy a nemzetet pusztításaik elől megvédhesse. A Taksony idejében Thonuzoba vezérlete alatt közel a Tisza torkolatához letelepedett bessenyők szintén csak fegyveres erő által birathattak István hatalmának megismerésére s a keresztség felvételére. ²⁾ Othum pedig, Glad ivadéka, Orsovánál a Dunán áthalelve, őseinek földjét visszafoglalta, s a Maros vizénél telepedett le. A veszedelem, mely Istvánt s a birodalmat ez oldalról fenyegeté, annál nagyobb vala, mivel Basilius keleti császár éppen ez időtájban hódítván meg a bolgár földet, Othum az ő felsőbbbsége alatt s az ő nevében országolt az Olttól a Marosnak a Tiszába szakadásaiglan. Húzamos ideig sikerült neki, magát István ellen oltalmazhatni s pusztításait mindig tovább terjesztetni, míg végre Csanád, Dobokának fia, a király rokona, őt a Maros partján épült erősségében megtámadta és megölte. István az ekkép visszaszerzett tartományt Csanád kormányára bizta, s ennek neve után Othum erősségét Csanádnak nevezette. ³⁾ A veszedelem e szerint végre szerencsésen elhárítatott, de az Othum elleni hadviselésközben módja volt Basiliusnak Szerémet, mely az augsburgi ütközet után

¹⁾ Hartvici e. vita s. Steph. r. 15. — S. Steph. legenda minor, Endlichernél.

²⁾ Anonym. Belae r. not. 57.

³⁾ Anonym. Belae r. not. 11. 44. — Vita s. Gerardi, 10.

Magyarországtól meg' elszakadt s horvát kézbe került, a byzanci birodalomhoz kapcsolni, s hovatovább hosszabb vonalban a magyarnak veszedelmes tőszomszédává válni.¹⁾

Már felebb érintettük, hogy Taksony szerencsétlen hadviseléseinek következtetésében a birodalom határai nyugotról és nyugotéjszokról tetemes csunkulást szenvedtek. Boleszláv lengyel hercegnek, vagy mint önmagát nevezé a hatalmas férfiú, lengyel királynak halála után, István majdnem egész Morvaországot, mely a lechparti vész után a cseh Boleszláv felsőbbbsége alá s utóbb a lengyel tartományokhoz adta magát, meg' visszafog- (1026. lalta. ²⁾ De a viszonyok nem engedték, hogy e birtok az országgal egygyé forrjon. Két évvel korábban halálozott meg II. Henrik császár, magzat nélkül; utóda II. Konrád új nemzetséget szállított a nyugoti birodalom császári székébe. A bajorok örömet magok választottak volna új herceget magoknak, midőn Konrád 1027-ben a hercegséget Henrik fiának adományozá. István, kinek reménye volt Bajorországot Imre fia, mint a meghalálozott fejedelemnek, ha püspök testvérét ide nem tudjuk, legközelebb rokona számára megszerezhetni, most haddal ment az új herceg ellen. A háború szerencsével folyt (1028 István részéről, ³⁾ de a császár félretevén minden egyéb

¹⁾ Cedrenus.

²⁾ Boczek Ant. Codex diplomaticus epistolaris Moraviae. Olmütz, 1836.

³⁾ Aloldus: Bavariae causa haereditandae Chunradus Romanorum et Stephanus Ungariae rex dissidentes, arma in alterutrum parabant. — Wippo, de vita Chunradi imperatoris: Eodem tempore multae dissensiones inter gentem Pannoniam et Bajoarios . . factae sunt, ita ut Stephanus rex Ungarorum multas incursiones et *praedas* in regno Noricorum, idest, Bajoariorum faceret. — Az Annales Laubienses, Pertznél, Scr. V. s az Annalista saxo, Pertznél, Scr. VI., az 1029-diki évre

ügyeit, tetemes sereget gyűjtött, melynek részét Ulrik cseh herczeg fiára, Bretiszlávra bízta, hogy éjszokról törjön Istvánra; másik részét maga vezette a magyar fejdelem ellen. Bretiszlávnak sikerült magát a három év óta meg' magyar kézben volt morva föld birtokába helyezni, a császár pedig, minden ellenállás nélkül a Fischáig érkezett, hol a magyar sereget vizek és mocsárok által képzett erős helyzetben találván, tanácsosnak tartá, erejének öregbítésére visszavonulni. István, felvetvén magában, hogy Bajorországot a német császár özsves hatalmának ellenére csak saját birodalma veszedelmeztetésével fogná fiának örökségül szerezhetni, szándékáról lemondott, s lemondásáról Henrik herceget értesítvén, ez a kedves hír vétele után sietett atyja s a magyar király között meg' helyreállítani a békét. ¹⁾

István figyermekei közül ez időben már csak egy,

teszik e háborúskodást, nem 1030-ra mint Aloldus, Hermanus contr. s a t. Újabb történetíróink az utóbbiakat követik; részemről amazok chronographiáját helyesebbnek tartom, s ha mi valószínű, Konrád személyesen vezérelt a sereget, Stenzel regestáinak (Zeittafeln zur Geschichte der fränkischen Kaiser 1024 — 1125) nyomán hajlandó volnék — Stenzeltől eltérőleg — 1029. aprilisba és majusba helyezni a hadviselés idejét. Hogy Konrád a Rábczáig nyomult elős Bretiszláv a Garanig, mint némelyek írják, az tévedés, mely a jelen hadviselésnek felcserélésén egy kézőbbivel alapul, midőn Bretiszláv csakugyan a Garanig, s a német császár a Rábczáig jutottak. Az Annales Sangallenses csak a Fischá körül táboroztatják Konrádot, s a Cosmas Pragensisből az Annalista Saxobe átment jegyzet Bretiszlávnak 1030-bani megjelenéséről a Garannál, későbbi kéző ügyetlen interpolatiója.

¹⁾ Ebből állott s ezen okokból keletkezett az István és Konrád közötti hadviselés; az, hogy István megtagadta Werinhar strassburgi püspöktől az engedelmet, kísérvével Magyarországon keresztül Konstantinápolyba utazni, nem oka, hanem egyik eredménye lehetett a király s a császár közötti meghasonlásnak. István nem bocsátotta be Werinhárt Magyarországba, mert a császár még csak imént a Fischánál állott seregével, s mert a hadviselő felek között a béke még nem volt megköte.

Imre volt életben. ¹⁾ Az atya forróan óhajtá, hogy mind keresztyén és tanult, mind országlásra termett utódot nevelhessen magának benne; s e végre Gellért apát által is, ki 1021. tájban érkezett Magyarországra, hogy innen a szent földre utazzék, de István kérelmére itt maradt s utóbb csanádi püspökké neveztetett, hitben és tudományban huzamosb ideig oktattatta. Ezen tanításhoz a magáét is kapcsolta az atya, s István tanácsai és intései — egyike azon kevés emlékeknek, melyeket az idő nem irigylett el tőlünk, — a gyengéd atyát s a dicső férfiút egész szelidségében s egész nagyságában látatják velünk. Némi aggodalom hangján halljuk őt szólani, mert a módfelett lágy kedélyű fiú nem annyira atyját, ki alkotás és cselekvés által szerezte meg magának a szentség nimbusát, mint inkább anyai nagybátyját, II. Henriket tűzte ki magának előpéldányul, kit Róma szintén iktatott szentei sorába, de kit beteges lelkülete s tétlensége érdemesített e

¹⁾ Hartvici ep. vita s. Steph. 18. In filiorum suorum obitu sibi sensit imminere verbera, quos in ipsis infantiae gradibus insontes, qui dedit, abstulit, de quorum morte moestitiam obortam genitor, propter amorem filii superstitis, sanctae indolis pueri Henrici, solatio compescuit, quem quasi jam unicum charo diligens affectu s a t. — Béla névtelen jegyzőjének ezen helyéből (c. 11.): „dux Glad . . . ex cujus progenie Ohtum fuit natus, quem postea longe post, tempore sancti regis Stephani, Sunad filius Dobuca, nepos regis . . . interfecit,“ nem következik, hogy Dobuca Istvánnak fia vagy veje lett volna, mert a „nepos“ szó itt tágasabb értelemben vétetett; de különben is nehéz dolog, az időszámítás felforgatása nélkül, ama Csanádot, ki, mint felebb láttuk, Othumot legyőzte — ha mindjárt későbbre kellene tennünk e háborút — Gizelától unokául adni Istvánnak. — Angol írók szerint Edmund királyuk fiai: Edvin és Eduard 1018. tájban Kanut elől Magyarországra menekültek, István által atyailag fogadtattak, s közülök az első, ki hazáját többé nem látta, István egyik leányával, — nevét nem tudják — lépett házasságra. — A hagiographusok Istvánnak Hedvig nevű leányt is adnak, ki Eppo sváb gróf hitvese volt szerintök, de állításuk körülbelől annyi hitelt érdemel, mennyit Pelbárt, midőn Istvánnak Otto fiát említi.

cízimre. — Halljuk Istvánt, midőn kitekintvén fiának s az országnak jövődjére, lelkének bensejét tárja ki előttünk. ¹⁾

„Kincsek és gyönyörűségek közepette ápolattál, neveltettél, fiam, — így szól hozzá, — a hadviselés, az országlás gondjait nem ismered, melyek között, úgy szólván, egész életem lefolyt vala. Int az idő, felkelned a pahaság párnájáról, mely téged lágygyá és hígeszüvé tehetne, s lelkednek olykor-olykor élt és érdességet kölcsönözned, melyek tanításaimra fogékonynya tegyenek.“

S miután őt a keresztyén hit ápolására s a hit szolgáinak szeretetére és tiszteletbentartására intette volna, — el nem mulasztván azonban őt arra is figyelmeztetni, hogy az egyház gonosz szolgálói, ha késnek a javulással, nyilvánosan s a nép színe előtt megrovandók, — oktatja, mint viselje magát a világi urak és vitézek irányában. „Azok, édes fiam, atyáid és testvéreid; közülök senkit se mondj szolgáltnak, szolgálásra senkit se vess. Azok harczolja-

¹⁾ S. Stephani regis de morum institutione ad Emerum ducem liber, Endlichernél; (a corpus juris hungarici kiadói igen hibásan nyomtatták le.) Minden sor arra mutat, hogy szerzője István. Kik ebben is álművet láttak, azokat a minden történeti emlékek tagadásának kórsága bántotta. Az sem áll, hogy Basilius görög császár hasonló irányu munkájának másolata volna. Az irány egy, a kidolgozás különböző. Azok, kik István paraenesisében Basilius intéseinek (Basili imp. constant. exhortationes ad Leonem filium et imperii collegam . . . edidit J. G. Roth. Baireuth, 1669. Banduri Imperium orientale I. kötetében is áll az iratka, s azóta és azelőtt többször, mind külön mind hasonneműek gyűjteményében, tétetett közzé) másolatát és utánzását látták, Basilius exhortatióit talán csak felületesen olvasták végig. Az egész hasonlatosság abban áll, hogy mindkét munkában apa szól fiához, fejdelem szól utódához, s hogy a keresztyén vallás némi magyarázatával és magasztalásával nyílik meg mindketteje.

nak éretted, de ne szolgáljanak neked. Harag és gőg és irigység nélkül uralkodjál békén, alázattal, szelídséggel mindnyájak felett, emlékezetedben tartván mindig, hogy az alázat felmagasztal, a gőg és irigység lesújt bennünket. Ha e tanácsomat követed, királynak fogsz mondatni és királyfinak, és szerettetni fogsz valamennyi vitézektől; ha az urakat és főurakat lenézed, ha gőgös, irigy, dúló-fúló léssz, a vitézek ereje királyi méltóságod tompaságává fog válni, s országod idegenekre fog szállítatni.“

Külön fejezet szól az igazságszolgáltatásról. — „Valahányszor, édes fiam, ítélethozás végett némi ügy vagy valamely főbenjáró büntetted elődbe kerül, ne heveskedjél, ne esküdzöl: hogy bizony lakolni fog, — oly eskü, mely meg nem állhat, mert az eszelős fogadásokat meg kell szegni, — ne hozz tenmagad ítéletet, mert királyi méltóságod ilyen ügy bitorlása által könnyen csorbulást szenvedhetne, hanem bízd meg vele az illetékes bírakat; ítéljenek ők felette a törvény értelmében. Félj bíró lenni, de örvendj király lenni és királynak neveztetni. A türelmes királyok országolnak, a türelmetlenek zsarnokoskodnak. Ha pedig olyas ügy kerül elődbe, mely felett magadnak kell bíraskodnod, türelemmel és könyörülettel hozz ítéletet.“

S most az országban letelepedett idegenekre tér által. — „Kivált azért növekedett a római birodalom, s fejedelmei azért váltak oly dicsőkké, oly hatalmasakká, mert számos nemesek és bölcsek különféle részekből ott összegyülekeztek . . . Valamint különféle részekből és tartományokból jönnek a leteleplők, úgy különféle nyelveket és szokásokat, különféle tanuságos dolgokat és fegyvereket hoznak magokkal, melyek a királyi udvart diszesítik és dicsőítik, a külhatalmasságokat pedig rettentik. Az

egynyelvű s egyszokásu ország gyarló és töredékeny.¹⁾ Azért, fiam, meghagyom neked, viseltessél, s bánj velök tisztességesen, hogy veled és nálad örömeőbb tartózkodjanak, mint másutt. Mert ha te azt el akarnád rontani, mit én építettem, vagy azt szerteszórni, mit én együvé gyűjtöttem, országod kétségtelenül tetemes kárt fogna vallani.“

Mit fiának e fejezetben tanácsolt, az nem volt külföldiskedés, nem eszelős megtagadása a hazának és nemzetnek. „Dicsőséges és királyi dolog — így folytatja — az elődök törvényeit követni, a tisztességes őseket utánozni. Ki elődeinek végzéseit megveti, az Isten törvényeit sem tartja meg. Szabd tehát magadat, édes fiam, mindig végzéseimhez, kövesd habozás nélkül szokásaimat, melyek — látod — a királyi méltósághoz alkalmazvák. Nehéz volna ily természetű birodalomban országolnod, ha nem követed azokat, kik előtted vitték a kormányt. Melyik görög országolna a latinusok felett görög módra, vagy melyik latinus országolna a görögök felett latin módra? Kövesd tehát az én szokásaimat, hogy a tiéid közül főnek tartassál, s dicséretet érdemelj az idegenek szemében.“

S most annak ismétlésével, hogy kegyes és igazságos legyen mindenki, nagy és kicsi iránt, búcsut veszen

¹⁾ Emlékezem az időre, mikor az éretlenség István e szavaiban nemzetárulást látott. Pedig csak azt jelentik, hogy a magyar faj nem különítheti el magát Europa többi népeitől; hogy a függetlenség nagy és dicső dolog, de az elszigetelt állás veszedelmes dolog a politikában; hogy a magyar nemzet Európának legnagyobb birodalmai, a nyugoti és keleti császárság közé helyezve, csak azon esetre tarthatja meg önállóságát, ha több idegen elemeket gyűjt maga körül, melyeknek magva, középpontja ő leszen, s melynek segédével hazáját előnyös idomu állodalommá kerekíti ki.

fiától kit szívre édességének, jövőendő magzat reménységének nevez az előradó atyai kebel.

De a végzet könyvében meg volt írva, hogy István ne láthasson unokát, hogy a fiú az atya előtt szálljon sirba. Imre, atyjának kívánságára, 1026. tájban lépett házasságra Crescimir dalmát király leányával, ¹⁾ s István e házasságban mind országa mind nemzetsége növekedésének biztosítékát látá; Imre azonban imént elhunyt anyai nagybátyjának példájára úgy látszik, házasságban élt ugyan, de meddőben. A királyi szüz hervadásnak indult oldala mellett, s vele István és a nemzet reményei. A beteg királyfi 1031. szeptember 2-án mult (1031. ki a világból, és a székesfehérvári basilicában temetett el. ²⁾

¹⁾ Joannes Tomcus Marnavitijs, *Katona historia criticájában*: „uxorem s. Emerici, filiam Crescimiri, regis Dalmatiae fuisse, dalmatica monimenta testantur.“ Más bizonyosságot, ha Ganóczi Orbinusát (dissertatio de s. Ladislao) kiveszszük, nem hozhatni fel a mellett, hogy Imrének neje Crescimir leánya lett volna. De belső valószínűsége támaszul szolgál Marnavics nem eléggé okadatolt állításának. — Margit legendájában (Pray: *Vita s. Elisabethae necnon b. Margaritae virginis ex manuscriptis codicibus eruta*, Nagyszombat, 1774.) ezt olvassuk: „kinek (Imrét érti) mikor volt nemességes jegyese görög császárnak leánya, Istentől megjelentetett, és az ő jegyesével szeplőtelen megtarták a tisztaságnak szüzes ségét.“ De a görög császár leányáról tudnának valamit a byzancezi írók; s más részről, ha tekintetbe vesszük, hogy Crescimir a görög császár felsőbbsege alatt álló király volt, Marnavics állítása az idézett helytől is kölcsönöz némi erősséget.

²⁾ Hartvici ep. vita S. Steph. r. 18. — *Chronicon Posoniense*, Endlichernél, 1031-dik évhez: *Henricus filius Stephani regis obiit.* — Zágrábi missale a XIII-dik századból. Az annales hildesheimenses vadkan által szakítatják el vadászaton, de e körülmény, hallgatván róla a hazai emlékek, nem érdemel hitelt. Pray (*Dissertatio de s. Emerico*) Fehérvárott 1734-ben kiásott körül teszen említést, melyen e

Imre halála zsibbasztólag hatott Istvánra. Húzamos betegségek lelkét, testét kifárasztván, évről évre mindinkább ápolta a gondolatot, hogy leszáll királyi székéről, s még élteben Imre jobbja adja a kormányt. ¹⁾ És most nemcsak kénytelen volt a megfogyatkozott erő érzetében még tovább országotlani, hanem égető aggodalom is szállá meg lelkét, ki leszen utóda? s a monarchiának, melyet alkotott, a keresztyén vallásnak, melyet a nemzetbe oltott, ki fogja hűséges gondját viselni? Vazul, Gejza testvérének, Mihálynak, fia még élt, de féktelen és eszelősséggel határos kicsapongásai miatt Nyitrában — a zobori kolostorban, úgy látszik, — fogva tartatott. Szár (kopasz) Lászlónak, Gejza másik testvérének három fia volt életben: Endre, Béla és Levente. Értelmes, a nemzet előtt kedves férfi mindhárma. A keresztyén hit megőrzésére nem nyújtottak annyi biztosítékot, mennyit a király ohajtott volna bennök feltalálhatni, az új rendnek azonban kivált a második szilárd támaszt látszott ígérni. Utódaül őt ohajthatta az aggastyán. De István hitvese, Gizela, gonosz asszony volt; gonosz talán csak Imre halála óta, mivel mint egyetlenegy fiával vég reményéttemette el, s ki nek halála, kivált mert a folytonos kórság ágyához szegezte férjét, őt idegen földön árván hagyta; gonosz talán csak a magyarok iránt, kik őt mindamellet, hogy István által már régebben uralkodótársul választatott, ²⁾ nem igen

két verset olvasá: *Hic divi Stephani condam sanctissima proles, Dux Emericus noscitur esse satus. A kövön előforduló Domokos prépost neve Prayval a XIV-dik század első feléből származtatja e követ.*

¹⁾ *Simonis de Keza: Gesta Hungarorum, II, 2, — Dandulus, Muratori Scriptores rerum italicarum, Milano, 1728, című gyűjteményének XII-dik kötetében.*

²⁾ *Gizelam, quam unctione charismali perunctam gestantem coronam, regni sociam esse voluit. Hartvicius.*

szívelték, s kikben, férje halálának esetében, elleneit látta. Lelkére nehezedett a tépelődés, düh és ármányforralás kíséretében. Péter, urseoloi Ottónak, Velence néhai herczegének István hugától fia, ¹⁾ nagybátyjánál tartózkodott, mint az udvari katonaság parancsnoka. Ezt szemelte ki tervezetének végrehajtására, István utódául ezt ohajtottta, mert buzgó keresztyénnek mutatkozott, miáltal férjét elszédíthetni vélte; s mert külföldi volt, mint ő, ki a nemzet nagyjait gyűlölte, s kitől ezek ellen oltalmat remélt. A beteg fejdelem Vazult fogságából kibocsátani szándékozván, — talán csak könyörületből, talán mert szár László gyermekei a nemzet ezen ohajtásának tolmácsai voltak, — Gizela, egyik hívét Nyitrába küldé Vazul szemének kitolására. A czinkos eljárás megbízatásában, s külföldre menekült. ²⁾ Midőn István a gonosz

¹⁾ Horvát István a Tudományos gyűjtemény 1836-diki folyómatának X-dik füzetében urseoloi Otto nagybátyját Taksony fiának mondja, s e szerint Péter, atyja után is, Árpád nemzetségéből származnék. Állítását *a*) Aloldus tanutételével támogatja, ki Taksonyt Ursusnak mondja, s *b*) a 976-ban velencei herczeggé vált I. Urseolusnak — Horvát István szerint Taksony fiának — életírásával Mabillonnál, melyben mondatik, hogy Urseolus „de prosapia nobilissimorum Ursorum“ volt, „qui nobiliores et potentiores aliis habebantur super Partos; dicti autem Ursones propter ferocitatem ac potentiam propriae nationis.“ Úgy de az Urseolo család Velence vidékén már a IX-dik században létezett, tehát jóval Taksony előtt; már akkor viselte a nevet. Aztán a Mabillon hagiographusa látván, hogy az Urseolók a „Particiacco“ melléknevet is viselték, igen valószínűleg csak e körülményből faragta ki magának a család partus eredetét. Száz és ezer számra fordulnak elő ilyes példák a középkor chronistáinál, midőn a névből egy történetecskét farag ki az író. Emlékezzünk csak vissza, miféle dolgokat olvasnak ki Bonfinius és Ranzanus egy sereg magyarországi névből, midőn magyarázatukat, eredetöket adják. — Sok, igen sok részletre nézve véleményem eltér Horvát Istvánétól; de szemben a Schlötzerekkel et hoc genus omnevel, mégis övé a magyar történetnyomozás pálmája.

²⁾ Simonis de Keza gesta Hungarorum, II. 2. — Thu-

tett hírét venné, inté, kéré szár László fiait, gondoskodjanak magokról, s távozzanak az országból jobb napok 1032.) virradásaiglan. A testvérek Csehországba vonultak, hol Ulrik herczegnél a bujdosó lengyel fejedelmet Miczislávot találván, országába kísérték. Béla, hív segéde volt Miczislávnak hadviseléseiben, s Richeza leányát hitvesül nyéré tőle, midőn az ellenséges pomerániak vezérét párbajban megölte; Endre és Levente a lengyel földről Oroszországba Jaroszlávhoz vették magokat, hol — mert anyjuk orosz vala — szintén számot tarthattak oltalomra. ¹⁾

Az ármányforralók a gonosz szándék makacsságával folytatták agyarkodásaikat, hogy az agg fejdelem szívét elfordithassák a nemzet nagyjaitól, el azoktól, kikről Imre fiának mondá : tiszteld őket, mint atyáidat, szeresd őket, mint testvéridet. Már évek óta mozdulatlanul feküdt kórágyn; s ha vigasztalás simult szívéhez, az onnan jött, honnan a hit, melynek terjesztése által népét az ellene tornyosult veszélyektől megváltá. E mezőn munkás volt még most is; de a lélek, mely őt az egyházból a forumra, a harcmezőre vezeté, mely a fiához intézett oktatásban joggal azt mondatta vele, hogy az országlás gondjai között, az állodalom kormányán, nem az álmodozás párnáin folyt le élete, — mert István azon szentek családjából való,

r ó c z i, c. 33. — A hazai hagyomány egy szájjal hirdeti, hogy Vazul halála Gizela királynénak műve volt. Későbbi írók, jámbor de történetíróhoz nem illő szándékukban : István hitvesének jellemét tisztára mosni e szennytől, kigondolták, hogy István huga, az urseoloi herczeg özvegye is Gizelának hivatathatott, hogy férjének halála után meg' visszakerülhetett szülőföldjére, s hogy ennél fogva Vazul, és szár László gyermekei ellen is ő volt a bujtató, miről az egykoru történetírók — hazaiak, úgy mint külföldiek — egy szót sem tudnak.

¹⁾ Kézai, Gesta Hung. II. 2. — Thuroczy chron. hung. 33. 38. — A mit Martinus Polonus Csehországbani húzamos tartózkodásukról mond, nem érdemel hitelt. A józan chronotaxis ellene bizonyít.

melyhez nagy Károly is tartozott, kinek nevére szintén keresztel az egyház, — e lélek már meg volt törve. Elmult nagyságát, a ragyogó világot, melylyel az járt, semmi sem tanúsítja inkább, mint a hosszas esti fény, midőn a nap már rég leáldozott; semmi sem inkább, mint azon körülmény, hogy a külföld még akkor is vonakodott az ország ügyeibe elegyedni, midőn István eleven halottképen feküdt palotájában, s teremének ajtajánál a cselvetés ólálkodott, a gonoszság ült tort.

A fegyver, melyet a szenvedelem eszközül használ, néha mélyebbre hat, mint mennyire szándékolja a kéz. Ezt tapasztalta most Gizela is. Péter már nem győzte bevárni a napot, mely őt István halálával Magyarország királyi székére fogja emelni. Mondottuk már, hogy parancsnoka volt azon csapatnak, melyre az udvar őrizete, a fejdelem személyének oltalma volt bízva. Semmi kétség, hogy mind Gizela mind ő egynél több külföldit soroztak e dandárba. Ezen testőrök vagy legalább az előkelő palotások közül négy összeesküdött az aggastyán meggyilkolására. Egy este, midőn a király egymaga volt terebében s a betegnek ágya mellett még nem égett a mécs, a czimborák egyike a fekvőhöz sompolyog, hogy czélzatukat végrehajtsa. De rögtön rémület zsibbasztotta a kezét, s az ültöny alá rejtett vas földre hullott. Csörömpölésére felébredt a beteg, s a zaj okát kérde. A fejdelem hangját hallván térdre borúl a gonosz, szándékát, társait bevallja és kegyelmet kér. ¹⁾

István megkegyelmezett neki, de szenvedéseinek pohara megtölt csordultig. 1038. augusztus 15-én el- (1038. húnvt. Fia mellé temették Székesfehérvárott. ²⁾ Majdnem

¹⁾ Hartvici ep. vita s. Stephani r. 20.

²⁾ Hartvici ep. vita s. Steph. r. 21. — Kézai Gesta Hungarorum, II. 2. — Thuróczi chron. Hung. II. 34.

félszázaddal később — mondják — épségben találták a király jobb kezét, midőn a jámborok ahitata lehatott a dicsőültnek sirboltjába. Csodáljuk-e, hogy a kéz el nem porlott, mely annyi életerőt öntött művébe, s melylyel a haldokló, áldást mondott az országra ?!

III.

Lássuk most a magyar nép belső életét István idejében; a fenmaradt emlékek legalább némi vonásokat nyújtanak vázlatához.

István Magyarországa, közöttte a keleti és nyugoti birodalmaknak, tehát oly helyzetben, melynél egyegy veszedelmesebb nem gondoltathatik az ország önállóságára nézve, a felségjogok teljességével bírt, s valamennyi külhatalmasság irányában tökéletesen szabad és független volt; semmi egyenletlen szövetség, s a véduraságnak, az adófizetésnek még árnyéka és legparányiabb súlya sem nehezédvén reá. Az ország valamennyi részei — Erdélyt sem véve ki, mert ennek vajdája egyszerű hivatalnok volt, — azonegy közvetlen viszonyban állottak a koronához; semmi nyoma legalább, hogy Imre vagy István bármely rokona az ország egyik vagy másik része felett némi felségjoggal uralkodott volna. ¹⁾

A mi az ország belső szabadságát, azaz: főhatalmának természetét és korlátait illeti, eziránt a reánk mara-

¹⁾ Jászaynál (a magyar nemzet napjai a legrégebb időtől az arany bulláig, Pest, 1855, 285. l.) olvasom: „Utolsó évében Imrét atyja erdélyi fejedelemmé tette volt;“ de Jászay elmulasztotta urát adni állításának.

dott törvényhozási emlékekből eléggé szabatos tanuságot meríthetünk magunknak. „Mivelhogy mindenik nemzet saját törvényekkel él — ekkép nyitja meg rendelkezéseinek gyűjteményét István, — mi szintén Istennek jóvoltából kormányozván monarchiánkat, a régi és újabb fejdelmeket követvén, érett meggondolás után elejébe szabtuk népünknek, mikép éljen tisztességes módra és jámborúl.“ Még ha a ‚monarchia‘ szó nem fordulna is elő az idézett sorokban, annyi minden esetre kivilágolnék belőlök, hogy ily hangon s ily értelemben csak monarcha nyilatkozhatik. S találkoztak, kik Istvánban korlátlan monarchát akartak látni. Könnyelműen és botorúl egyszersmind, még botorabbul, mint azok, kik István kormányrendszerében a Verbőcziféle közjog formáit nyomozgatták.

Rég megjegyeztetett, s igen helyesen: hogy az állodalmi élet nem szokott a szabadsággal kezdődni, s nem a szolgálatsággal. A jelen állodalmak közül külön mindenik, legyen bár most despotia vagy democratia, a középkor századaiban, midőn kezdetét vette, valamint azzal nem birt, mit ma képviseleti alkotmánynak, politikai szabadságnak hívunk, miután az egyéni erők tusáját még nem válthatta fel a jogok egyensúlya: úgy korlátlan önkényvel intézkedő fejdelmeket sem ismert, mivel az egyéni erők még nem koptattattak el, még nem nyugőztettek le.

István mind törvényhozási mind közigazgatási rendeleteit mindig mások tanácsának meghallgatása után, mindig másoknak is megegyezésével adta ki.

A királyi tanács, melyben e rendeletek megérleltettek, vázolja van az Imréhez intézett leczkék egyik fejezetében. „A tanács, úgy látszik nekem, eszelősből és gőgösökből és középserűekből nem alakúlhat meg; a nagyobbakat és jobbakat, a bölesebbeket és

a legtisztességesebb urakat illeti a tanácsadás.“¹⁾ „Azért, édes fiam, ne tanácskozzál az ifjakkal és fél-bölcséssel, s értesítést ne kérj tőlök, hanem a meglett férfiktól, (a senatoribus) kik koruknál és bölcseségüknek fogva erre alkalmasok . . . Mindenik kor járjon el abban, mi hozzá illik, az ifjak t. i. a fegyverekben, a meglett férfiak a tanácsban. De innen nem következik, hogy az ifjak épen kizárandók a tanácskozásból, hanem valahányszor tanácskozni fogsz velök, mindannyiszor tanácsukat, ha bár helyesnek mutatkoznék is, vidd a nagyobbak elébe, hogy valamennyi cselekedeteid a bölcseség sinormértékéhez legyenek szabva.“

Midőn István ez intését fogalmazta, s midőn királyi tanácsát alakította, kétségkívül Hinkmár rheimsi érseknek 882-ben készült „ad proceres regni pro institutione Carolomanni regis, et de ordine palatii ex Adalardo“ című utasításából következő hely lebegett előtte : „Szokás volt akkorban (nagy Károly idejében) évenként két gyűlést tartani, és nem többet. Az egyikben az öszves ország közügyei szabályoztattak egy évre; semmi esemény — ha kiveszszük a parancsoló és általános kénytelenséget, — nem volt képes a hozott végzéseket megváltoztatni. Ezen gyűlésben összejött valamennyi nagyobb, az egyháziak azonképen mint a világiak. Az urak, hogy tanácskozzanak és határozzanak : a kisebbek, hogy a ho-

¹⁾ A stultis et arrogantibus, ac mediocribus, ut mihi videtur, non valent componi viris (consilia,) sed a majoribus et melioribus, sapientioribusque ac honestissimis senioribus exprimi debent et poliri. Az ifjabb olvasók számára idejegyzem, hogy e szavak : majores, meliores, seniores, a középkor diplomatikai irányában azt jelentik, mit korunk a notable-ok alatt ért. A majorból lett francia maire és angol mayor, a seniorból lett francia seigneur s a t. megannyi bizonyosságul szolgálának, ha egy sereg oklevél tanutétele után még bizonyítékra volna szükség.

zott végzéseket átvegyék, s hogy néha ők is értekeződjének nem hatalmuknál fogva, hanem értelmiségükhöz és véleményükhöz képest. A másik gyűlés, melyben az összes ország által bemutatott ajándékok fogadtattak el, csak az urak s a fő tanácsosok által tartatott s a t.“¹⁾

Ha ezen helyet összevetjük Istvánnak felebbi szavaival, világos lesz előttünk, hogy a ‚regalis senatus,‘ ‚regale concilium,‘ ‚primatum conventus,‘ és ‚commune concilium‘ — így nevezi István a gyűlést, melyben törvényei keletkeztek, — a rendiség első csiréit foglalták magokban. Semmi kétség, hogy ezen tanácsulések s a puszta szeri ösgyűlés közt tetemes a különbség. A törzsszerkezet úgy hozá magával, hogy valamennyi végzések, — minden hadi vállalat s minden ítélet, mert körülbelől ezekből állhattak az ösgyűlések tárgyai, — a törzsök meglett kora tagjai nagyobb számának közbenjöttével keletkeztek. Ez most megváltozott; de a bekövetkezett változást a dolgok természete hozá magával, azon körülmény, hogy az állandó székhely nélkül bolyongó nép letelepedett elvégre; hogy a törzshatalom helyébe az egyuraság, az alakuló nemzet lépett; hogy a főnökeikkel kalandozott, mulatozott népségek egyes tagjai

¹⁾ Hincmari archiepiepiscopi Remensis operum tomus posterior. Páris, 1645, a 211 l.: Consuetudo autem tunc temporis erat, ut non saepius, sed bis in anno, placita duo tenerentur. Unum quando ordinabatur status totius regni ad anni vertentis spatium, quod ordinatum nullus eventus rerum, nisi summa necessitas, quae similiter toto (i) regno incumberebat, mutabat. In quo placito generalitas universorum majorum, tam clericorum quam laicorum conveniebat. Seniores propter consilium ordinandum: minores propter idem consilium suscipiendum, et interdum pariter tractandum, at non ex potestate sed ex proprio mentis intellectu vel sententia confirmandum. Caeterum autem propter dona generaliter danda aliud placitum cum senioribus tantum et praecipuis consiliariis habebatur etc.

fekvő tulajdonra tettek szert, mely társat társtól, érdeket érdektől elszigetelvén, s közös fonalak még nem szövödvén más részről, a kormányt működni hagyta, csak ő ne illetessék érzékenyen általa. A nép a tartományi, kerületi, bírószeiki s a t. gyűléseken -- ilyesek nélkül a középkor nem is gondoltatható — kétségkívül élénk részt vett, mert ezek őt közelebbről érdekelték, de a közkormányt a királyra s a király környezetére bízta. Abban állott épen a nemzet életrevalósága, politikai képessége, hogy a közkormány alapzatát fokonkint kifejlesztette, s abban állott az alapzat jelessége, hogy kifejleszthető levén, nem volt olyas, mely a szabadságnak szárnyát szegte volna. De ha fonákság lenne képviseleti rendszert keresnünk István institutiói között, bizony, nem csekélyebb visszasságot követnének el, ha a XIV-dik Lajosféle királyság eszméit nyomozgatnók Esztergomban, Pannonhegyén, Fehérvárott. *Rex eris si recta facis, si autem non facis, non eris*, — király fogsz lenni, ha jól viseled magadat, s ha nem viseled magadat jól, nem fogsz király lenni, mondá a toledo-i concilium a VII-dik század vége felé, s a középkor számos glossákat irt e szabályhoz magyarázatul. István, *regale conciliuma*, *commune conciliuma* az volt névre s az volt jelentőségre nézve, mi harmincz évvel későbbén hódító Vilmos tanácsa Angliában. A toryk csak a fejdelem engedelmes kész szolgálit látták e tanácsban, a whigek a legtökéletesebb parlamentet. Hibásan ezek is, azok is. Elemei, csirái voltak e tanácskozások egy alkotmányos életnek, mely be fog következni annak módja szerint és annak idejében.

Mielőtt az ország közigazgatási osztályozásáról szólanánk, lássuk az egyházit.

Tíz püspöki megye Istvánt vallja alkotójának.¹⁾ Kü-

¹⁾ Hartvik, 8: *Provincias in decem partitus episcopatus Strigo-*

zülök egynémelyik már Asztriknak Rómába küldetése előtt volt betöltve, mások később rendeztettek. Fejök az esztergomi volt, érseki czímmel. A pannonhegyi apátság-
nak 1001-ben költ adománylevele Domokos érseket már a Koppány elleni hadviseléskor említi. A kalocsai püspökség rangban, de alkotására nézve is a második lehetett. Sylvester bullája Asztrikot már kalocsai püspöknek mondja. A veszprémi püspökség adománylevele 1008-ban kelt ugyan, de több jelenség arra mutat, hogy 1001-ben már létezett. A pécsi püspökség alapító levele 1009-ből való. A bácsi (ez utóbb a kalocsaival egyesült,) győri és egri püspökségek rendezésének évei nem tudatnak. A csanádi 1030. tájban alakítatott. A nágyvárad püspökség alkotását egynémelyek Lászlónak tulajdonítják, de valószínűbb, hogy ennek határai szintén István által irattak körül. Az erdélyi, Gyulafehérvárott, azonképen őt vallja alkotójának. A pannonhegyi apátságon kívül, melyről már szólottunk, a pécsvárad (1015), szalavári (1019), zobori (Nyitra mellett) és bakonybéli (1037) apátságok — kivétel nélkül benedekesek számára, — s a székesfehérvári (1004) és óbudai (1022) káptalanok Istvánban tisztelik alapítójokat. Lehet, hogy a nyitrai káptalan is általa rendeztetett, de az 1006-dik évi oklevél, mely erről tanuságot akar tenni, kétségkívül fonák álmű, és mint ilyen, bizonyító erő nélküli. A veszprémi völgyben görög apáczákat telepített le a buzgó fejdelem, s Tatában apátságot találunk benedekesekkel, nemugyan István, hanem nevelője Deodat sanseverinói gróf által alapítva, ki magzatok nélkül halván el, öszves vagyonát a tatai monostorra szállította. ¹⁾

niensem ecclesiam metropolim et magistrum caeterarum ecclesiarum fore constituit.

¹⁾ A magyar egyház első századainak felvilágosítására még most is

A keresztyén hit nyomán a tudomány és művészet némi telepeivel is találkozunk. Nagyobb, kisebb iskolák állottak kapcsolatban külön mindenik püspökséggel, káptalannal és kolostorral, közülök első helyen említendő a veszprémi, ¹⁾ továbbá a székesfehérvári, ²⁾ a pannonhegyi ³⁾ és a csanádi ⁴⁾ iskolák. Az István által Esztergomban épült két egyház, s a szintén általa alkotott székesfehérvári, óbudai és gyulafehérvári templomok, melyek közül amaz a tizenegyedik század nagyszerűbb építészeti művei közé sorozandó, ⁵⁾ s melyek a történetirók által

Fejér codex diplomaticusán kívül Pray: Specimen hierarchiae Hungariae, és Szvorényi: Amoenitates hist. eccl. regni Hungariae, a főmunkák. A külön megyéket tárgyzó monographiák is csak gyérren mutatkoznak, mióta Koller historiájának utolsó kötete a nagyszerűbb nyomozás korszakát bezárta, mely egyébiránt épen a pécsi megyében időről időre ébredezni készült. A magyar egyház történetirója kétség kívül hasznát fogja veheti azon történeti adatoknak, melyek a közelebbi múlt száz év lefolyása alatt egyik vagy másik püspöki megye schematismusában bévezetésül közzététettek, de mind ez, a nagyterjedelmű mezőn, hol tömérdek anyag kínálkozik, véghetetlenül kevés, s legalább nem elégséges azoknak czáfolására, kik úgy vélekednek, hogy a magyar catholicus clerus tudományosság tekintében, a múlt század clerusának nagyon, de nagyon megetté maradt. (Ezen jegyzet írása, azaz: 1850 óta, megjelent a Vatikán Hungaricáinak két kötete Theiner Ágostontól Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia Róma, 1859 s 1860 a magyar episcopatus költségein s Fuxhoffer Demjén monasteriologiája Czinár Mórtól, a Sz. Istvántársulat által kiadva.)

¹⁾ IV. László 1275-ban kelt adománylevele szerint.

²⁾ Vita s. Gerardi, moresanae ecclesiae episcopi Endlichernél, 12: Misit . . episcopus fratrem Maurum ad salutandum regem, praecipiens ei, ut etiam scholas ingrederetur, quae tunc in Alba solempnes erant.

³⁾ Történetforrásainkban számos hely arra mutat, hogy a keresztyén Magyarországnak anyaiskolája a pannonhegyi apátság volt

⁴⁾ Vita s. Gerardi, 12.

⁵⁾ Hartvik, 12. Thuróczi, II. 30.

különösebben említetnek, úgy a Gizela bőkezűségéből emelkedett veszprémi egyház is, byzanci ¹⁾ és olasz ²⁾ művészek építményei —

Politikai tekintetben az ország vármegyékre volt osztályozva. Ez időtájban egész Európaszerte találkozunk a vármegyei rendszerrel. A keleti birodalomban, melynek themái katonatartási és igazságszolgáltatási kerületek voltak, szintűgy mint a nyugoti császárság tartományai-ban, a britt szigetekben azonkép, mint a szlávok között, névszerint Cseh- és Lengyelországokban, megvolt a vármegyei-rendszer ahhoz hasonló alakban, melyet íróink régi magyar várszerkezetnek mondanak. Europa akkori viszonyaiban mind védelemre mind a katonaélelmezésre nézve más szerkezet alig-alig létezhetvén, természetes, hogy a várszerkezet elemei már István előtt megvoltak az országban, mennyiben Árpádnak szükségkép bizonyos erősségekre kellett támaszkodnia, hogy a meghódított tartományokat birodalmi egészszé alkothassa, ³⁾ s mennyiben Gejza nem minden központi szervezés nélkül hagyta az országot fiára, ki valamint egyéb közjogi viszonyok kiképzésére és átídomítására, úgy a hazának köz-igazgatási osztályozására is gondos megválogatással alkalmazá a nyugoti birodalom formáit.

¹⁾ Thurocz, II. 31. S. rex venit in civitatem quae Vetus Buda vocatur . . . coepit in medio civitatis aedificare grande coenobium . . . magistri lapicidae de Graecia ducti erant.

²⁾ Gattulae historia abbatiae Cassinensis, Velence, 1733.

³⁾ Béla király névtelen jegyzője több várakról, melyektől egyes megyék neveiket kölcsönözték, szól, mint olyasokról, melyek a magyarok beköltözésekor már léteztek (Ung, Zemplén, Bihar, Bodrog, Nógrád, Veszprém, Baranya s a t.); mások szerinte, Árpád idejében emelkedtek (Komárom, Bars, Zólyom, Borsod, Csongrád).

A vármegyék száma István alatt nem tudatik. Freisingeni Otto a tizenkettedik században hetvennél több vármegyére mondja osztályozottnak az országot; ¹⁾ III. Béla alatt, mint egyik okleveléből tudjuk, ²⁾ hetvenkettőre ment a vármegyék száma, s ugyanannyira IV. Béla idejében Rogerius tanutétele szerint. ³⁾ A kisebbek közül néhányan utóbb a nagyobbakhoz kapcsoltatván, számuk fokkonkint leebb szállott, valamint István idejében is, midőn a birodalom nem terjedett annyira a Száván túl, mint III. és IV. Béla idejében, számuk kisebb lehetett.

A vármegyei rendszer e korban lényegesen hadviselési, katonatartási intézkedés volt, mely biráskodási és közigazgatási célokra is alkalmaztatott. Mindenik megyének egy székhelyül szolgáló erőssége volt, honnan a megye népei kormányoztattak. Ezen népek kétfelé oszlottak: várkatonákra, és várnépre a szónak szorosabb értelmében; mindkettőjükről alább lesz alkalmunk szólani. A megye kormányának élén állott a vár grófja, ispánja, comes castri, comes parochianus, comes provincialis, ki a király nevében járt el a várnak s a hozzá tartozó megyének mind hadi, mind igazságszolgáltatási ügyeiben. Amazokban helyettese s illetőleg tisztjei voltak: a hadnagy, dux, princeps, major exercitus; a várnagy, castellanus, praefectus castri, kit némi biráskodási jog is illetett, valószínűleg csak a vár belsejében; a századosok, centurio-

¹⁾ Ottonis Phrisingensis (freisingeni) episcopi de gestis Friderici I. Aenobarbi Caes. Aug. libri duo. Strassburg, 1551. L. I. 31. „cum praedictum regnum per LXX. vel amplius divisum sit comitatus“ s a t.

²⁾ Fejér, C. D. III. 217. l.

³⁾ M. Rogerii Canonici Varadiensis carmen miserabile super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV. regis per Tartaros facta; Endlichernél.

nes, és tízedesek, decuriones. — Az igazságszolgáltatásban helyettese a várgrófnak volt az udvargróf, comes curialis; de úgy látszik csak azon ügyekre nézve, melyek a királyi udvartól szállítottak át a várgrófra. Az adónak beszédében kivált a századosok s a hirnökök, archipraeco, segédével élt a várgróf; az elsőbbek ezen s már felebb említett hadi tisztükön kívül kerületük körében s csekélyebb ügyek felett igazságot is szolgáltatottak; az utóbbiak szintén némi alsóbb fokán állottak a birói hierarchiának, s mint ilyesekről alább leszen rólok szó. ¹⁾

Hogy a várnépek helyzetét a társadalomban megérthessük, szólnunk kell a rendek különféleségéről, s ezt megelőzőleg — miután e különféleség, úgy szólván, kirekesztőleg a fekvő birtok természete által volt feltételezve — ezen birtok fajairól.

Midőn István országolni kezdett, a fekvő birtok két neme létezett őseink között: köz — vagy állodalmi birtok, és türzsbirtok. Az állodalmi birtok tőkáját képezték az ország határszélei, azaz: a végek, melyek külön osztályok, sőt részben külön népségek: a székelyek, a szö-

¹⁾ A régi magyar várszerkezetről tanúságosan értekeztek: Kollár F. A. a „*historiae jurisque publici regni Hungariae Amoenitates*“ második füzetében; Pray a „*Historia regum Hungariae*“ élébe tűzött „*notitiae praeviae*“-ben; Horvát István a Tudományos Gyűjtemény 1821-diki folyamának több füzeteiben; Bartal György „*Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV.*“ czimű munkában, és Horváth Mihály a magyar akadémia évkönyvei VI-dik kötetében. Schwartznernek kéziratban hátramaradt munkáját e tárgyról húsz évvel ezelőtt haszonnal olvastam. Kossovics Károlynak a m. akadémia által jutalmazott idevágó pályamunkája még nem ment sajtó alá; új eredmények aligha lesznek benne, mert az érdemes férfiában talán nemannyira a történeti nyomozót, mint az ernyedetlen küzdőt a közjog gyakorlati mezején jutalmazták meg a pályabírák.

vetséges bessenyők, palóczok, oroszok oltalmára voltak bizva; a nagyobb erdőségek, lápok s a t. és a birodalom kebelében létezett erősségek a hozzájuk tartozott földekkel együtt. Minden egyéb fekvő birtok tulajdoni joggal az egyes törzsöket illette. Elfoglaltatván t. i. őseink által az ország, ez felosztatott a törzsök között, melyeknek külön mindenike meg' egyes nemzetségeit — tudjuk, hogy az őszves nép száznolcz nemzetségre oszlott, — részeltette benne. Mint történt legyen e felosztás, ha sors-huzás vagy sorsvetés által-e, mint az ingó zsákmányé, vagy más úton: szabad választás, egyezkedés által, most már lehetetlen elhatározni. Kézai egyik helye: „e székelvényeknek... Pannonia elfoglalása után . . . a hegyekben a végek jutottak osztályrésziül, sorsul (in sortem),“ ¹⁾ sorsvetésre is mutathatna; de e szónak több értelmei ismeretesen előttünk, s tudjuk, hogy a burgundiak Galliában, a nyugoti gothok Spanyolországban s a t. sorsvetés közbenjötték nélkül osztozkodtak a meghódított tartományokban, s az egyesek illetőségei még is sortesnek hivattak; s más hely ugyan csak Kézainál: „Ezen vezérek helységeket, szállásokat... választottak magoknak, és más nemzetségek is választván ilyeseket, tetszésük szerint“ ²⁾ szintén másnemű osztályozást sejdítet. A nemzetségek ezen illetőségei, — szállások, descensus, — mily agrariiai jog szabályai szerint birattak legyen eredetileg őseink által, ma talán már a feloldhatlan kérdések közé számítandó; de azt és annyit valószínűséggel állíthatni, hogy a törzsöt mindig némi felsőbbbségi jog illette, hogy őseink a fekvő birtok körében magán tulajdonnal — szoros érte-

¹⁾ Isti enim zakuli . . . Pannonia conquestata . . . in montibus confinii sortem habuerunt.

²⁾ Isti quidem capitanei loca, descensumque . . . sibi elegerunt, similiter et generationes aliae, ubi eis placuit, eligentes.

leben véve e szót — nem birtak, s hogy ennél fogva Caesar szavai a germánokról : „magán és elkülönített földet nálok nem találhatni“ ¹⁾ reájok is alkalmazhatók. Ezen felsőbbbségi jog István által, ki a törzsfőnökök hatalmát csak azon esetre törhette meg, ha a törzsszerkezetet is feloszlattá, külön törvény által megszüntetett. E rendelet : „ráállottunk az öszves tanács kérelmére, hogy kiki legyen mind saját jószágainak, mind a királytól vett ajándékoknak ura, míg él; kivévén azt, mi a püspökséghez tartozik s a grófsághoz (a várhoz, a vármegyéhez). És halála után fiai hasonló úri joggal birják e jószágokat,“ ²⁾ — nemesak annyit jelent, hogy ezen birtokosokat a koronával szemközt teljes, tökéletes tulajdonjog illette, hogy a korona „allodium“-ot lát e jószágokban, látja azt, mit a german népségek legrégibb törvényei, a *lex salica*, a *lex ripuariorum* „haereditas“-nak, a capitularék „proprium“-nak mondanak : hanem jelenti még azt is, hogy e birtokosokat a törzs irányában szintén teljes tulajdonjog illeti, melyet István rendelkezéseinek egy másik pontja ekkép fejt meg közelebbről : „királyi hatalmunknál fogva rendeltük, hogy kinekkinek szabadságában álljon, a maga javait neje, fiai és leányai, s rokonai vagy az egyház között felosztani; holt után se merje ezt (e felosztást) valaki elrontani.“ ³⁾ Miből egyszersmind világos, hogy ezen földet nem birtak a *terra salica* természetével, hogy a nőnemre is szállhattak — az országban osztozkodásból s az

¹⁾ *Privati et separati agri apud eos nihil est.*

²⁾ *Consensus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque propriorum simul et donorum regis dominetur, dum vivit, excepto quod ad episcopatum pertinet et comitatum, ac post obitum ejus filii simili dominio succedant.*

³⁾ *Decrevimus nostra regali potentia, ut unusquisque facultatem habeat sua dividendi, tribuendi uxori, filiis filiabusque, atque parentibus sive ecclesiae; nec post obitum ejus quis hoc destruere audeat.*

István adományozásából származottak egyiránt, — ha mindjárt igen közelfekvő okoknál fogva a jószágoknak ezen a nőnemre szállítása mindig kivételes eset maradt, s mindig külön intézkedést feltételezett, mely ha elmaradt, az örökös csak a fiág számára nyílt meg. ¹⁾

A király adományairól felebb említettek után már nem szükség érintenünk, hogy a megszállás, az országban osztozkodás alapján birt jószágokon kívül, fejedelmi adományozás útján szerzett birtokot is esmertek már őseink István alatt; de ezen birtokok minden tekintetben azonos vonalra állítatván a megszállási földekkel az idézett törvény által, világos, hogy hűbér, beneficium, munus regium, feudum természetével nem birtak. Ilyes természetűek volt azon földeknek, melyek, mint állodalmi tulajdon a várakhoz tartozván, a várkatonáknak mintegy haszonbérbe adattak, s a bér hadi szolgálat levén, már Kézainál — de okleveleinkben is — feudum név alatt fordulnak elő.

A közvetett, vagy — ha úgy tetszik — tulajdonjog nélküli birtok egyéb nevei a különféle rendek vázlatánál, melyhez most általtérünk, önmagoktól fognak felmerülni.

Az urak és nemesek — domini et nobiles — közötti különbség, melyen a későbbi magyar rendiség s az országgyűlésnek két házbani tanácskozása is alapúl, már István idejében létezett. Hartvik világosan mondja, hogy Gejza tanácskozott „a főbekkel s a főbkek után jövő renddel,” convocatis Hungariae principibus cum ordine sequenti;“ s ha a szent fejedelem életirójának ezen szavai

¹⁾ Hasonló szellem leüti át az özvegy jogairól szóló törvénycikkelyt. (I. 26.). Ha gyermekei voltak, ezeknek nevelése s az összes vagyon kezelése őt illette; ha gyermektelen volt, férje vagyonáról szabadon rendelkezhetett, a jószágok, halála esetében, a férj rokonaira, s ilyesek nemlétében a királyra szállván.

csak némi prolepsissel, mint mondani szokás, alkalmazhatók a Gejza idejében divatozott személy- és rendkülönbségre, tökéletesen helyökön vannak István idejében. Születésre és méltóságra nézve nagyobbak, elsők, hatalmasok, idősbek, majores natu et dignitate, primates, valentes, seniores, — ezek a gyűjtőnevek, mik István törvényeiben és okleveleiben az első rendet jelentik; születésre és méltóságra nézve kisebbek, magokat jól bíró férfiak, ifjabbak, minores natu et dignitate, viri alicujus ubertatis, juniores, megannyi gyűjtőnevei a második rendnek. Az elsőben, kivált nagy Károly ideje óta, ki oly hatáskört rendelt a püspököknek, mely által a világi hierarchiában is helyet fogtak, a papságot — a püspököket és apátokat — illetve a főhely egész Nyúgoteuropában, ez jutott nekik Magyarországon is; ¹⁾ s miután a középkori állodalmak természeténél fogva a személyek állása mindig viszonyban volt a fekvő birtokkal: István mind a magáéból, mind Koppány, Gyula, Kean, Othum legyőzése után a hadi zsákmányból s a bukottak javaiból oly dús adományokkal látta el az egyházat s az egyház férfiai, hogy ezeket a fekvő birtok szempontjából is illethette az elsőbbség. Azok, kik a cleruson kívül még az első rendhez tartoztak, grófok, fők, vezérek, comites, principes, duces nevek alatt fordulnak elő. Semmi kétség, hogy a törzsök főbbjei, úgy némely nemzetségek ágai, melyeken — talán az őskorban elkövetett hőstettek némi visszasugárzásaul — mintegy magasabb állás fénye látszott előmleni, ideszá-

¹⁾ S. Steph. regis de morum institutione ad Emericum ducem. Cap. III. — S. Steph. decret. L: I. 2. — — „consentientesque sint comites et iudices praesulibus suis ad justitias faciendas.“ Wenzel G. Árpádkori új okmánytár, Pest, 1860. 5. l. — A 806-diki IV capitularenak 4. fejezete így rendelkezik: Episcopi cum comitibus stent et comites cum episcopis, ut uterque pleniter suum ministerium peragere possit.

mitandók, s kívülök még mindazok, kik uvari méltóságokat viseltek, ¹⁾ a várak és határok grófjai, ²⁾ úgy azok is, kik nagyobb urodalmaiknál fogva — akár az ország megszállásából, akár a fejedelem adományozásából származtak legyen azok — nagyobb súlylyal is birtak a fejedelem udvarában és tanácsában. A german népségeknél magasabb rendiséggel mindig magasabb vérdíj, wehrgeld, homagium is járt, úgy, hogy a vérdíj mennyisége a társadalmi állás fokának némi mérőjéül szolgálhatott, minek nyomait a későbbi századokban nálunk is fogjuk tapasztalni; de István idejében ilyes különbség még nem létezett az első s az utána következő rend között (az ifjabb olvasó ovakodjék az István törvényeiben előforduló fokozatos compositiókat és birságokat vérdíjnak nézni), s amaz csak annyiban birt a politikai jogok nagyobb teljével, mennyiben, mint láttuk, eldöntő befolyással volt a király tanácsában; de a megyei és tartományi gyűlések-

¹⁾ A byzanci palota méltóságai közvetlenül vagy közvetve a frank institúciók csatornáján annál könnyebben szivárogtak át hozzánk, mivel a fény szerető nemzet főbbjei már a legrégiebb időkben hasonló tisztviselő és szolgák által környezteték magokat.

²⁾ A végek külön fegyveres osztályok oltalma alatt állottak s így természetes, hogy ezen katonaság külön grófok, vezérek gondjaira volt bízva; de kik ennek bizonyosságául Istvánnak 1001-diki oklevelére hivatkoznak, melyben olvastatik: „nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, vicecomes, seu aliquis homo magnus, sive parvus de jam fato monasterio aliquo modo se intromittere . . . audeat,” megbocsássák, ha ez alapra nem sokat építek. A rendek és méltóságok ezen elősorolása ilyes alkalommal stereotyp czafrangja a tizenegyedik és tizenkettedik század okleveleinek. Hogy egyebet ne említsek, előttem fekszik I. Fridrik római császárnak Ulmban 1157. nonas februarii indictione V. (febr. 5-én) kelt oklevele, mely a regensburgi püspökség hűbéreinek természetét közelebb meghatározza, s melyben olvasom: nec archiepiscopus, nec episcopus, nec abbas, nec dux, nec marchio, nec comes, nec alia major minorve persona sententiam illam infringere aut violare praesumat s a t.

ben a törzsök ösgyűléseinek ezen¹⁾ maradványaiban kétségkívül semmi előjog sem illette.

A második rendet a vitézek, milites, alakították, s ennyiben, ha amaszt úri rendnek mondjuk, emezt vitézi rendnek nevezhetjük. De itt is ovakodjunk a magyar „vitéz,“ „miles“ állását a német ritterével egynek tartani, ki ez időtájban már mindig valamely elsőrendűnek védecze s mint ilyes, hűbérese volt. Tudjuk, hogy Németországban kivált a magyarok berohanásainál fogva megváltozván a hadviselési módszer, s a gyalogság helyébe nagy részben lovasság léptetvén, a szabadok, azaz, a vitézeknek is nagyobb része a hadi szolgálat költségeinek viselésére önmagától nem volt képes, s ez okon az urak kíséretében fogott helyet. Ilyes körülmény nem adhatván magát elő Magyarországbán, ¹⁾ miután őseink elejétől fogva lovas harczosok voltak: a vitézek viszonya csak annyiban változott meg, mennyiben előbb a törzs főnökének s most a királynak zászlai alatt harczoltak, — innen a *servientes regii* név, — még pedig nem mint a király hűbéresei, mert a középkor maximája azt tartotta: hogy az allodiumot csak Istenének és kardjának köszöni a vitéz, hanem mint szabad férfiak, kiknek a hadi szolgálat még inkább joguk mint kötelességük; mié¹⁾ is,

¹⁾ Ezzel nem akarom mondani, hogy e szabály kivételt épen nem szenvedett, hogy nem találkoztak egyes vitézek, kik „magokat valamely úrnak ajánlották“ „*qui se commendarunt seniori*“, s kik tehát világos hűbéri viszonyban állottak az illető úrhoz. Hogy ilyes esetek előadták magokat, világos István I-ső törvényének 2-dik czikkelyéből: *Volumus ut unusquisque senior suum habeat militem, nec aliquis alter illum suadeat antiquum deserere seniorum et ad se venire.* (E czikkely, mely a frank capitulárékból jött át István törvényébe, régiebb jogtudósaink által kissé visszásan magyaráztatott; de ha tudjuk, mily szerepet játszott a „*recommendatio*“ a hűbéri rendszer teljes kifejléséig, értelme iránt nem lehetünk kétségben.)

például, azt tapasztaljuk, hogy a főpapok, ismételt egyházi tilalmak daczára, folytonosan részt vettek a hadjáratokban.

Azon fogalom, melyet a „nemesi szabadság“ szó alatt értett utóbb a magyar, némi viszhangja volt e két osztály eredeti viszonyainak, s ennyiben a „nemes“ szó is teljes mértékben illik reájok.

Ez osztályokhoz szabadság dolgában közel állottak — de nem tartoztak hozzájuk, — a várkatonák, várjobbágyok, bellatores, jobbationes castrenses, kik, mint felebb mondók, hadi szolgálattal tartoztak, grófuk zászlai alatt, az általuk hűbéresen birtokolt várföldekért. Az István idejéből ránk maradt törvénytöredékek és oklevelek nem említik ugyan a várjobbágyokat, de elvonatkozva attól, hogy a várszerkezet, melynek alkotását vagy legalább teljesebb kiképzését a magyar hagyomány egy szájjal Istvánnak tulajdonítja, várjobbágyok nélkül még csak nem is gondoltatható : azon körülmény, hogy a későbbi oklevelek István várjobbágyainak utódairól, filii jobbationum sancti regis, úgy szólnak, mint kik a várkatonák hierarchiájában magasabb fokon állanak a többiekénél, a szent király alkotó és rendező jobbjának világos nyomát látatja velünk.

Az ország megszállásának alapján birtokolt földek azonképen mint a fejdelem által adományozottak s a várkatonáknak hűbérül adottak, István rendeletéből külön jegyzőkönyvbe, legenda sancti Stephani, iktattattak, ¹⁾ alapul és irányul az utódok kivált magánjogi viszonyainak. A kor viszontagságai annyi egyébbel együtt eltüntették ez emléket is, mely különben a néhány évvel később (1086-ban) szerkesztett angol domesday booknak, a

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. III: I. a 108. l,

rotulus wintoniaenek méltó társa s a magyar földbirtok metamorphosisainak tanúságos leltára fogna lenni. A földbirtoki viszonyok átalakulása nálunk is azonnal mértékben s azon irányban — néha mintegy erőszakosan, néha a vízcsepp vájó erejével következett be, mint másutt; például szolgálhat a várkatonák állása, kiket a tizenharmadik század vége felé Kézai már „nemesek”-nek mond, mi nemesak arra mutat, hogy hűbéri viszonyaik idő múltával sokat vesztek merevenségükből, hanem tanuságul szolgál arra is, hogy a nemesi rend — az urak és vitézek, — lassankint beneficiáriusokká, hűbéresekké, jobbágyokká (e szónak alább megfejtendő értelmében) váltak. De ezen észrevétellel felbontottuk a chronologiai rendet; térjünk vissza a személyek és földek rendének fokozatos elsorolásához.

S itt most a városiakkal, a polgárokkal, cives, burgenses, találkozunk. A középkor sötétsége és vadonsága soha sem volt oly sűrű s oly marczona, hogy Rómának fényét és műveltségét tökéletesen eloltotta és megsemmisítette volna. Egyes római gyarmatok Pannoniában és Daciában valamint a hún és longobard és avar és frank urodalom alatt nem jutottak végkép tönkre, úgy a magyarok beköltözésének következtében, a magyarok urodalma alatt sem veszték ki egészen, sőt a megyéknek székhelyül szolgáló várak egnémelyike a gyarmat, a város szomszédságában emeltetvén, vagy épen az erősített város egy részébe mintegy behelyeztetvén: az ipar és kereskedelem ezen menhelyei még külön oltalomra tettek szert. Más részről pedig egészen új gyarmatok keletkeztek az erősségek aljában, a német földön csak imént új életre fejlesztett városok mintájára, s kivált német bevándorlottak által alapítva. Amazokhoz Óbuda, Esztergom, Győr, Szombathely, számítandók; emezek sorából Szebent Erdélyben már említettük, s még Székesfehérvárat és

és Szatmárnémetit adhatjuk hozzá, melyeknek egyike, ha mindjárt Árpádnak köszöni első alapját, ki, mint láttuk, életének végnapjait e vidéken tölté, fényét mégis Istvántól kölcsönzé; másika a Gizelával beköltözködött bajorok leteleplése által keletkezett a szatmári vár s a lápokkal hímzett Szamos oltalmában. ¹⁾

Ezen városok nem birtak az olasz városok testületi jogaival, melyek a szomszéd várakat és térföldeket magokhoz ölelvén, részben már ekkor külön állodalmakká alakultak át, s dicsőségöknek de a boldogtalan olasz daraboltságnak is alapját vetették. Városaink, elején nem igen birtak más szabadítékkal, mint hogy külön bíró, s nem a százados, nemis a várnagy alatt állván, csak a várgrófnak tartoztak engedelmességgel, s a reájok eső közterheket évről évre bizonyos mennyiség pénzzel váltották meg: de e szabadíték utóbb — honi törvényeik és szokásaik szerint kívánván élni a beköltözködött idegen polgárok, hospites, s új teleplőkkel megzaporodásuk csak ez áron reméltethetvén, — hatósági kiváltsággal, immunitassal cseréltetett fel. Ha azon oklevél, melynek erejével a székesfehérvári polgárság kiváltságos állásra érdemesítetett, nem veszett volna el azonképen mint a városnak, melyről szól, királyaink ezen necropolisának anynyi emlékei: némi biztossággal adhatnók az István idejebeli városnak képét; így azonban csak némely később keletkezett, de a székesfehérvári polgárok szabadítékának mintájára kiváltságolt városok okleveleiből következtethetjük:

¹⁾ Andreae II. regis libertas hospitum teutonicorum de Zathmar Nemethi, Endlichernél: 426. l. — — „hospitibus teutonicis de Zathmar Nemethi juxta fluvium Zamos residentibus, qui se dicebant in fide dominae reginae Keyzlae ad Hungariam convenisse, talem dedimus — — libertatem s a t.“

Hogy a város mind a várgróf, mind a megyei püspök gyámsága alól kivétetvén, bírót, lelkészt maga választott magának, s azon közvetlen viszonyba lépett a királyhoz, melyben ehhez az urak és vitézek állottak volt. Az övéik felett s falaik kebelében, polgári s büntető ügyekre nézve, másoknak minden beavatkozása nélkül intézkedtek, még pedig azon törvények s azon szokások értelmében, melyekkel eredeti honukban éltek. Ezen szabaditékaikért, úgy a tulajdonúl birt földekért, hadviselés alkalmával néhány fegyveres embert tartoztak a király seregéhez küldeni, a fejdelem élelméről és szállásáról, midőn nálok mulatozott, gondoskodni, évenként Márton napján parányi adót fizetni, s királynak és királynénak, menyekzőjük alkalmával, úgy évfordulatkor ezüst ékszerekkel kedveskedni.

A várnak s a várhoz tartozó megyének azon népei, melyek sem a várkatonákhoz, sem a hospesekhez és egyéb szabaditékos városi lakosokhoz nem számítottak, — castrensés, — földjeikért többnemű szolgáltatokkal tartoztak a megye tisztviselőinek; a várföldek művelésében, az erősség falainak rakásában és kijavításában, s más alsóbb szolgáltatokban, minők előfogatok, börtönőrizet, hidaknak, utaknak készítése s a t. eljárak, adót pénzben, szállásban és eleségben fizettek a grófnak és embereinek kezéhez, szóval, oly állásban voltak, hol a szabadság szünetez, a nélkül hogy a szolgaság már kezdetét vette volna.

Midőn az ország többi lakosait nem-szabadoknak mondjuk, dolgi szolgaságot, nem személyest értünk alatta; értjük a birtoktalanságot, a saját föld hiányát. S itt mindenekelőtt azon tisztos osztálylyal találkozunk, melyet jobbgáyságnak, parasztságnak, adózó népnek neveztünk még minapában, mely a monarchiának kezdetétől a tizenkilencedik század közepéig a legváltozatosabb phásiso-

kon ment keresztül, s mely számra nagy volt már István idejében. Része kétségkívül azon földművelőkből állott, kiket a magyarok beköltözésükkor az országban találtak, s kiket az új birtokosok nem háborgattak ki székeikből, de adózásra kényszerítettek. Másik része azonban — s kétségtelenül igen tetemes rész — magyarokból állott. Napjainkban — tudom — már nincsen ember az országban, ki bárgyu volna hinni, hogy a magyarok eredetileg mennyi nemesek voltak Verbőczy értelmében, s hogy tehát azon osztály, mely a szabadítékok éveiben nemnemesnek kereszteltetett, csőcselék nép volt kezdetben. Az, mit a később századok nemességnek mondanak, még nem létezett István idejében, de léteztek már feles számmal olyasok, kiknek atyáik, zsákmány nem föld után ahítozván, a tizedik század első felében életüket hadjáratokban az országon kívül töltötték, s kik a békeszerető Gejza alatt nem léphetvén az ősök nyomdokaiba, és más részről a törzsszerkezet is elenyészte, kénytelenek voltak mások földjein letelepedni, másoknak adózóivá válni. Ezen földművelők, kiket szabadoknak nem mondhatni, mert a tizenegyedik században a városok falain kívül szabadnak lenni annyi volt, mint ingatlan jószágot tulajdoni czímmel birni, de kik nem-szabadoknak sem mondathattak, mert szabad költözködési joguk nem vonatott kétségbe, s ennél fogva ellentétben a földhöz szegzett szolgálával „liberi“-nek, de nem „ingenui“-nek is hivatnak, — a legtar-
kább nevek alatt fordulnak elő az oklevelekben: jobagiones, jobagiones liberi, coloni, conditionales, incolae s a t. és a legkülönbébb feltételek mellett váltak földjeik haszonbérlové; s talán egy századdal István után, midőn a fekvő birtok hovatovább kevesebb kezekben központosult, s midőn a fegyveres barangolás következtében ajánlatosabbá vált adózó földön tanyázni, mint parányi allo-

diumon hatalmas dynasta urodalmának tözsomszédtságában ülni, már nagyobb része a nemzetnek adózó földművelőkből állott, mit István koráról nem mernék mondani, de ismétlem, hogy már ekkor is a nemzetnek egyik fő alkotó részét tették.

A parasztok, pórok után az udvarnokokkal találkozunk. Mióta Kézainak *chronicon*a nyomtatás útján közzététetett, s kivált mióta gondosabb kiadói kezekből a jobb és teljesebb kéziratok Kézáját birjuk, szokássá vált ennek „de udvornicis“ című függelékéből kissé tarka dolgokat kisütögetni. Megvan ezen függeléknek is a maga értéke; de valamint Kézai mondja, hogy Magyarország teli van udvarnokokkal, úgy mi meg' azt mondhatjuk, hogy a reánk maradt oklevelek szintén teli vannak velök; s ritka tárgy világosítatik fel oly nagy mértékben okleveleink által, mint az udvarnok-ügy.

Udvarnokainkat egész Nyúgoteuropa „ministeriales“ név alatt ismeri. ¹⁾ Azok, kik a főbbek udvaraiban mint alsóbb tisztek, mint művészek és kézművesek, mint fegyverhordozók és apródok, mint szakácsok és pohárnokok s a t., vagy urodalmaikban, a királyiakat is ideértve, mint vadászok, mint vinczellérek és serfőzők s a t. szolgáltak, még pedig oly kötelezettséggel, hogy ezen szolgálat alól

¹⁾ A ministerialitas különféle árnyékatai Nyúgoteuropában ismeretesek előttem; azon változások, melyeken a ministerialitas a századok folyamaközben általmént, tudomásomra vannak; schweizi történetirókban olvastam, hogy néhány órányira ide, holt sorokat irom, (Zürichben) tizenkét vitézcsalád ministerialis szolgálatra volt kötelezve a seckingeni kolostornak, hogy a sangalleni apátság ministerialisai között vitézek, lovagok is voltak; hiszem és tudom, hogy kivált a fejdelmi udvarokban a felsőbb ministerialisok szabadabb formák között mozogtak (nem is említve hogy e szó „ministerialis“ egyik vagy másik oklevélben a későbbi dignitariussal egyértelmű): de mind ez nem forgatja ki a szövegben mondottak általános helyességét.

ki nem bontakozhattak, hogy ezen szolgálat ivadékaihoz is ragadott, udvarnokoknak, ministerialisoknak hivattak. Ily különböző állapotú személyek értetvén e gyűjtőnév alatt, természetcs, hogy közülök egynémelyik csaknem észrevétlenül a szabad osztályok kebelében fogott helyet, annál inkább, mivel a keresztyénség megtörte a szolgaság mereven fogalmát, s a tudomány és művészet nemesítő erővel birt már e századokban is; tömegben véve az udvarnokokat, mint szolgák, a földhez voltak lánczolva, s ha mindjárt foglalkodásaiknál fogva viszonylag kedvező állás jutott nekik kivált az udvarok belsejében, jogilag mégis csak annyiban különböztek a rabszolgáktól, mennyiben uraik által nem külön, hanem csak a jószágokkal együtt adathattak el.

Említettük már felebb az intézkedéseket, melyekkel István arra czélzott, hogy a keresztyén rabszolgák száma a lehetőségig megszoríttassék. Foganatukról nem lehet kétségünk, s a királyi ház, úgy a püspökségek és kolostorok udvarnokai is megannyi fogyasztékai voltak a rabszolgák számának; de ha bár soraik gyérebbekké váltak, mindnyájának felszabadítása még távol volt. ¹⁾ István II. 20. törvénye által gátot emelt a hatalmasok önkényének, kik a gyarló szabadokat szerették lábaikról leütögetni; s egy másik törvényezikke, II. 17., a felszabadítottak biztosítékáról gondoskodott: de egyéb törvényes intézkedései, melyek a czégéres büntetteket szolgasággal fenytették, s kivált a hadi foglyok, talán azon mértékben öreg-

¹⁾ A byzanci s a hazai történetforrások egyiránt tanuságot tesznek, hogy őseink nagyszámu szolgák által kísértették magokat Ásiából az új hazába; innen van az, hogy Pilgrin papjai a szolgák roppant számáról tesznek említést, kiket tömegestül keresztyén tartományokból ide kerülteknek tartani, szintoly tévedés, mit bennök a magyar polgárisodás elemeinek hatalmas tényezőjét látni.

bitették a rabszolgák számát, melyben amazok leolvasztották. Siessünk azonban itt megjegyezni, hogy a rabszolgák sorsa Nyúgoteuropában a keresztyén vallás befollyása alatt tetemesen elütött az ókor mancipiumáétól. Vagyonjoggal, legalább ingóvagyon szerzésének jogával bírtak mindnyájan, s a római törvénytudósok colonust láttak volna a magyar rabszolgában nem servus-t, ha a módot, melyen uraik bántak velük, s a foglalkodásokat, melyek kötelességül reájok szabattak, szemügyre veszik. „A többi rabszolgákat — írja Tacitus ¹⁾ a german népek rabszolgáinak nagyobb részéről — nem a mi módunk szerint alkalmazzák. Külön mindeniknek külön házhelye van. Az úr megszabja, hogy mennyi gabnával, vagy barommal, vagy ruhadarabbal tartozik; idáig megyen szolgálása.” E szavak illenek a magyar rabszolgára is, csak hogy Grimm figyelmeztetését, miszerint a középkor rabszolgáinak öszves kötelezettségi körét pusztán a colonatus viszonyaiból magyarázni, tévedés, — nekünk sem kell szem elől téveszteni, mert, például, azon körülmény, hogy a rabszolga a földgörgöngyről, melyen ült, bármikor elszedethetett s eladathatott vagy elzálogíthatott; hogy fülét levágták, orrát felhasították, ha lopott; hogy a szabad egyén szolgálásra jutott, ha rabszolgánővel közösült s a t. épen nem tartozik a colonatus folyadéka közé. —

Istvánnak Imréhez címzett tanácsaiból láttuk, hogy voltak esetek, melyeknek elítélésében ő maga személyesen járt el. A főbbek, névszerint a püspökök és apátok világi ügyekben, az udvar méltóságai, s általában az urak és vitézek csak a király curiájába idéztethettek, mely a kornak szokásaihoz képest, miután a fejedelmek folytonosan be-

¹⁾ Germ. 25: Caeteris servis non in nostrum morem . . . utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis, ut colono injungit, et hactenus parat.

utazták az országot, nem volt állandóul azonegy helyen. S a curiának élén állott mint főbíró, a nyugoti birodalom példájára, a comes palatinus, a nádorispán. ¹⁾ István

¹⁾ Hinkmar, 21: Comitibus autem palatii, inter caetera pene innumerabilia, in hoc maxime sollicitudo erat, ut omnes contentiones legales, quae alibi ortae propter aequitatis iudicium palatium aggrediebantur, iuste ac rationabiliter determinaret; seu perverse iudicata ad aequitatis tramitem reduceret.

— Bartal György *Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV.* Pozsony, 1847, című munkájában, s vele többen, a Kézai által (1. 2.) említett „rector-t“ látják a nádorban, s a comes palatii nekik a későbbi iudex curiae regiae. De ezen rector tisztének István általi megtartása, éppen akkor midőn monarchiáját alapította, elégséges lett volna a monarchiai szerkezet felbontására. A nádori hivatal két, három századdal később, igen is, oly valamivé fejlődött, mi egyben másban ama „rector“hoz hasonlított, de a monarchiának két első századában az, bizony, csak udvari hivatal volt. Éppen az bizonyítja a magyar faj életerejét, hogy midőn másutt a comes palatii, változván az idők és viszonyok, holt tetemmé vált, ősünk azt szükségéhez képest folyvást átidomították. István és tanácsadói, kik Hinkmar irataiból s a capitulárékból szerettek meríteni, a nádori hivatelt és hatáskört Hinkmar felebb idézett helyének s a 812-dik évi harmadik capitulare második fejezetének szellemében alkották.

— Azt sem tudom magammal elhítenni, hogy az országbírói hivatal Istvántó venné eredetét; az a Kujár, kit egy jóval későbbi oklevél amúgy melleslegesen comes curialis regisnek mond, nem igen volt embriója a iudex curiae-nek. Bartal ugyan annak bizonyítására, hogy István idejében mind a nádori, mind az ország- vagy inkább királyi udvarbírói hivatal már létezett, s hogy István őket „Curiales comites regni“ hívta, idézi a szalavári apátság adománylevelének ezen helyét: „sed iudicio et potestate ac iurisdictione omnium iudicum et universorum comitum parochialium seu viceiudicum et curialium comitum regni sint excepti“: de, úgy hiszem, világos, hogy a „regni“ szó itt egyáltalában minden „iudex“-re, nem csak a legvégül s közvetlenül előtte álló curiales comitesre vonatkozik, kik alatt István vagy a várgrófok helyetteseit, vagy az „immunitással“ bíró püspökök udvarbíroit érthette. — S hadd érintsem itt — miután az „új magyar muzeum“, második füzetéből látom, hogy a nádor szónak eredete körül nálunk folyvást új hypothesisek merülnek fel, melyek aztán a hivatal eredetére is terjeszkednek ki, — hadd érintsem itt még azt is: hogy tudtomra a „nádor“ szó csak minapában s talán még élet-

II-dik törvényének 9-dik cikkelyéből világos, hogy több ügyek felebbhivattak az alsóbb bíróságoktól a királyhoz s illetőleg a nádorhoz. Ezen alsóbb bírák voltak a várgrófok és helyetteseik, a „hospes“-ek bírái, s a törvény-széki joggal kiváltságképen bíró püspökségek és apátságok „comesei.“ ¹⁾ Hogy a törvényes eljárás nyilvánossággal járt, hogy rendesen szabad ég alatt folyt le, hogy a bíró mindig többedmagával hozott ítéletet, kiknek tanácsával élt, kik által „mintegy feltaláltatta az általa hozandó végzést“, arról csak az kétségeskedhetnék, kinek a középkor állodalmi életéről semmi fogalma sincsen, s kit még arra kellene figyelmeztetni, hogy a biráskodás akkorban közgyűlésen kívül még csak nem is gondolthatott.

A törvénybe idézés a főbb bírák részéről pecsét küldése által történi, úgy látszik; az alsóbbakéról közkiáltók, praecók által. Mindenik hatóság praecói egy főpraeco alatt állottak.

A bizonyítékok fajai közül a ránk jutott törvényekben és egyéb emlékekben csak a tanúkkal és a párbajjal

ben levő valamelyik hazánkfia által, ki, mint Szarka óta annyian, a „nádor“-ban a syncopált „nagy úr“ szót látta, kurtítatott meg, s hogy tehát nem a „nádor“, hanem a „nádor ispán“ szónak eredetét és jelentését kell nyomozgatni.

¹⁾ Rabszolgai és udvarnokai felett az urat illette a biráskodás, ki ha nagyobb birtoku volt, azt comese által gyakoroltatta; de úri székek, melyek a szabadok, a jobbágysók, a colonusok felett ítélték, István idejében még nem léteztek. A colonusok törvényt állottak a gróf előtt, mint a várnepek; s csak a világi urakra is „immunitas“-t pazarló tizenharmadik század elején, midőn a szabad földművelők sorsa különben is mindinkább praecariussá lett, kerültek a föld tulajdonosának bírói hatósága alá. Nevezetes, és öszves Nyugoteuropával közös tünemény — méltó tárgya a bölcsek s a státusférjak elmélkedésének, — hogy a mely mértékben a rabszolgák sorsa javult, azon mértékben közeledtek mindinkább a szabad földművelők a szolgáltatáshoz.

találkozunk; de az eskütt-társakkali bizonyítás, mely három századdal utóbb a tanúkat majdnem kiszorította a bizonyítékok sorából, kétségkívül már ekkor is alkalmazásba vétetett, valamint bizonyosnak látszik az is, hogy a tűz- és vízpróba már szintén divatozott közöttünk István idejében. Egyházi személy ellen világi nem léphetett fel tanukép, (I. 4.) szabadok ellen az udvarnokok (II. 21.) és rabszolgák (I. 28.) tanutétele nem fogadtatott be. A tanúk megeskettettek; hamis tanúk jobb karjuk vesztésével bűnhődtek; jobbját megválthatta az előkelőbb, ötven, a szegényebb sorsu, tizenkét tinóval. (I. 17.) ¹⁾ Oklevelek általi bizonyításnak, s faggatás útján eszközölt vallatásnak, rabszolgáknál is, semmi nyoma.

¹⁾ István ezen rendeletéből (a *Corpus juris hung.* Buda, 1779. szövegét idézem): „si quis servorum curiae regali vel comitis praeficitur, ejus testimonium inter comites recipiatur, si servus seniore vel serviens suum comitem interfecerit“ többen azt következtették, hogy volt eset, midőn a szolgának tanutétele befogadtatott mindenki ellen, s felért a szabadokéval. De gondolom, hogy mások mindig egy értelemben voltak velem, ki mióta István törvényeit ismerem, a leíró kéz gyaroltságát láttam e cikkelyben, mely kiáltó ellentétben van a középkor szellemével, legbensőbb magvával. S íme, István decretumainak azon példányában, melyet Endlicher az admonti monostor XII-dik századbéli s a bécsi udvari könyvtár XV-dik századbéli kézírata után tett közzé, a kérdéses cikkely ekkép olvastatik: „Si quis senior curti regali vel civitati praeficitur, testimonium ejus inter comites recipiatur, item si servus seniore, si miles suum comitem interfecerit“, — Itt, „servus“ helyett „senior“ áll, mi alapján rendíti meg az okoskodást, mely e cikkelyben a szolgának csorbátlan tanutételi képességét, s — mi szintoly meglepő volt mindenha reám nézve, — Szegedy egyik jegyzetének nyomán, a honoratorok jogkörének megnyílását látta; s áll továbbá, „comitis“ helyett „civitati“ és „serviens“ helyett, (mi István törvényében szintoly anachronismus, minő a jobagio szó volna) „miles.“ A törvény rubruma még itt is hibás, de a szöveg tökéletesen van helyreállítva, s világos, hogy a király szolgálatában levő seniorok állásáról a comes-ekkel szemközt szól, nem a rabszolgának tanutételi integritásáról.

A párbaj, valamint kétségkívül az egyház istenitéletei is, vagy személyesen kísértettek meg, vagy helyettesek által. A papok, az aggastyánok, a nőszemélyek képében itt is, ott is helyettesek jelenhettek meg. István a szalavári apátság adománylevelében ¹⁾ magát és utódait arra is kötelezi, hogy szükség esetében vivőről gondoskodjanak a monostor számára.

Az ítéletek pristaldusok által hajtattak végre. Külön pristaldusai voltak mindenik birónak. ²⁾

A jogellenes cselekedetek büntetéseivel foglalkodnak István több törvényei. „A király vagy az ország ellen összeesküvőnek — így rendelkezik II. 17. — ne szolgálhasson menhelyül az egyház. És ha ki valamikép a király élete vagy méltósága ellen tör, vagy arra kísérletet tett, vagy ilyes kísérletben tudva megegyezik, az ország s a hivek közönségéből vettessék ki. És ha valakinek tudomása van ily büntetetről, s nem jelenti fel, noha tehetségében állana: őt is érje e büntetés.“ ³⁾ A II. 2. elko-boztatja a büntetett jószágait, ha sikerült neki más országba menekülhetni; de ha büntetését kiállotta, a jószágot ártatlan fiaira hagyja szállani. Ki a hivatalnokok

¹⁾ Fejér, C. D. I. 305. l.

²⁾ A gyermekes szószármaztatók a „pristaldus“, „prestaldus“ szót „per-oldó“-nak olvasták; mások, kik őseinkben fonákul a szlávok növéndékeit látják, nem tudom micsoda tót gyökeret lappangtattak e szó alján. Frank Ignác véleménye előttem sokkal valószínűbb, ki a „prestaldus“ nevet longobard eredetűnek tartja, s e két szóból „presta“ (kész) és aldio (alsóbb állású személy) származtatjn.

³⁾ Si quis in regem aut in regnum conspiraverit, refugium nullum habeat ad ecclesiam, et si quis circa regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentari sciens consenserit, anathemisetur et omnium fidelium communione privetur, et si quis huiusmodi aliquem noverit et post haec valens non edicaverit, praedictae subiaceat damnationi.

vagy más főbbek és a király közt visszavonást akar okozni, halállal muljék ki, II. 19. Ki álhirek koholása által törekszik egymás ellen lázítani a hazafiakat, nyelvét vesztse, II. 20. A közbékének fegyveres kézzel való felbontásai a körülményekhez képest halállal, vagy birsággal büntetettek, II. 12. . . . 14. 15. I. 35.

A gyilkos száztíz arany pensaának büntetésében marasztatott el; ¹⁾ emberölés szándékosság nélkül tíz arany pensa fizetését vontatta maga után. Mindkét esetben bűjtőt is szabott az egyház a tettesre. A szabad, ha rabszolgát ölt, a megöletett urának más rabszolgát tartozott adni, vagy a megöletettnek értékét; — ha rabszolga rabszolgának kezétől esett el, a tettesnek ura tartozott más rabszolgával pótolni a megöletettet, vagy valtságdíjról gondoskodni, I. 14. A férj, ha nejét megölte, állapotához képest bűnhődött. Ha gróf volt, ötven tinót tartozott a nő rokonainak adni; ha vitéz volt vagy máskülönben előkelő, tizet; ha aljasabb sorsu, ötöt. Az egyházi fenyték közbenjövetele magától értetik, I. 15. A ki más szemétől, vagy kezétől, vagy lábától megfosztott, maga is a megfelelő tagnak kárát vallotta, II. 13. A gyujtogatónak tizenhat tinónak birságával lakolt, az okozott kár megtéri-

¹⁾ A gyilkosság száztíz arany pensaában megalapított compositiójából ötven a királyi pénztárba hajlott, más ötven a rokonoknak, s a hátra maradt tíz a közbenjáróknak jutott. A közbenjárók említése mutatja, hogy a rokonok természetes vérboszúja még nem szüntetett meg egészen a büntetőjogi intézkedések által. — Megjegyzendő, hogy az arany fontja, mint birság, Europaszerte, s tehát nálunk is különbözött az arany fontjától, mint kereskedelmi értékképviselőtől. Mint birság valószínűleg csak tizenkét byzanczival ért fel nálunk az arany fontja, holott a közéletben, a frank pénzmérő szerint, hetvenkét byzanczi ment egy font aranyra. Egy arany pensa István idejében fért negyvenöt dénárral, azaz: egy byzanczival; s tizenhat tinó (I. 32. szerint) negyven byzanczinak értékével birván, egy tinónak ára, mint birság. 112½ dénárban alapítatott meg.

tésére levén azonfelül kötelezve, I. 32. A leányrabló a leányt vissza tartozott adni szülőinek, s ha bár kiengesztelődött is velök, tíz tinót fizetett, ha főbb rendű volt; ötöt, ha az alsóbbakhoz tartozott, I. 27.

Az orozás, lopás nem különböztetik meg a rablástól; a büntettes mindig orvnak, tolvajnak, furnak nevezetik, pedig jóval több esetben rablót kell értenünk alatta; a korábbi évek hadjáratai, úgy látszik, némi rabláshajlamot nemzettek a nép számos tagjaiba: innen a szabott büntetések súlya. Ha a rabló nem volt képes megtéríteni a rabolmány értékét, eladatván szolgaságra jutott. Ha szolga rablott vagy lopott, megtéríteni tartozott a rabolt vagy lopott jószágot, s hogy orra el ne vágassék, öt tinót fizetni, mire ha nem volt képes, orra ott veszett; a büntett ismétlésének esetében füleit csak öt tinóval s az elsajátított tárgy megtérítésével vagy visszaadásával válthatta meg; új visszahanyatlás esetében halállal bűnhődött, II. 6. 7. A rabló vagy lopó nőről szóló törvénycikkely (I. 31.) így hangzik: „Miután irtózatoss és utálatos büntettet lát mindenki a férfiú által elkövetett rablásban vagy lopásban, s annál inkább az asszony ilyes vétségében: végzést hozott a királyi tanács, hogy a házas asszonyt ha rabol vagy lop, váltsa meg férje, s ha visszahanyatlík e vétségbe, váltassék meg szintén, ha pedig harmad ízben követi el, adassék el.“ —

A királyi kamara, camera et fiscus regalis, azaz: a fejdelem s az állodalom jövedelmei között említendő: 1) a királyi urodalmak természetkei, s az ezeken letelepített szabad pórok és udvarnokok által fizetett évenkénti tartozások. Ezen királyi urodalmak, melyek, ha nem csalódunk, az ország nyugoti részében, kivált Esztergom, Fehér, Veszprém és Somogy megyék határai között, túl a Tiszán főleg Szatmárban és Beregben, s Erdélynek mai

szász földjén nyúltak el, roppantak maradtak azon több mint királyi adományozások után is, melyekkel a fejdelem világi fényt árasztott az egyházra. 2) Az ércz- ¹⁾ és sóbányákból, ²⁾ s a pénzverésből származó jüvedelmek. A pénzverés joga, ellentétben a nyugoti birodalom divatával, mely kivált a főpapokkal széltilben veretett pénzt, királyi egyedjog volt. ³⁾ Fő pénzverő műhelyül, úgy látszik, Esztergom jeleltetett ki. ⁴⁾ 3) A vámok, teloniu-

¹⁾ Az érczbányák István idejébeni műveltetésének történeti nyomát albin „epitome rerum bohemicarum“, című munkájában találjuk, ki az általunk felebb említett Bretiszláv morva hercegről, Ulrik cseh fejdelem fiáról írja (I. III. c. 1.): — — — „rursus sese Poloni in Moraviam infuderunt, quos iterum Bretislaus praelio victos ejecit, captosque, maximum eorum numerum — — aut patri in Bohemiam misit, aut ad metalla effodienda in Hungariam vendidit.“ Tudom, hogy Balbin nem tartozik a cseh történetek első századainak szerencsés nyomozói közé, de az idézett hely, benső valószínűségénél fogva, hitelt látszik érdemelni, s kétségkívül régiebb emlékiratokból vonatott ki Balbin által. Ezen helyből egyébiránt még nem következik, hogy *v a l a m e n n y i* nemesebb érczbányákhoz a királyi kamara jogot tartott volna, mit már István idejére amúgy könnyelműen reáfogni, nálunk még minapában boldogok, boldogtalanok között szokásban volt. Az úgynevezett hegyi regale éppen ez időben volt Europaszerte alakulóban, s a körülmény, hogy a bányaművelés nagyban az egyesek erőit túlhaladta, szintén kezére dolgozott a regalenak; de bizonyos, hogy valamint másutt, úgy nálunk a tizenegyedik és tizenkettedik században, sőt még később is, többen kik már a korábbi időkből arany- és ezüst bányák birtokában voltak, ezeket úgy birták, mint illető jószágaik függelékeit.

²⁾ A sóaknák műveltetése s a sónak árultatása kirekesztőleg a királyt illette, mit a pécsváradi apátság adományleveléből (Fejérnél, I. 300. l.) is sejdíthetni, de mit ez ügy kezelésének a legrégiebb időkből fenmaradt minden nyomai kétségen kívül helyeznek.

³⁾ Otto freisingeni püspök nem csekély bámulatára: — — „cum — — nullus in tam spatioso ambitu, rege excepto, monetam vel theloneum habere audeat.“

⁴⁾ István pénzeinek csak egy neme ismeretes (tisztá ezüst kispénz); mell-lapján: „Stephanus rex“, hátlapján „Regia civitas“ olvasható. A pénzek

mok. Ide tartozik mind az ország szélein szedett harminczad, mely valószínűleg már István alatt volt divatban, mind a piaczadó, tributum fori, mely a vásárra eladás végett hozott saját természetmények, készítmények s a t. után járt, s melyet hogy István törvénnyel szabályozott, említi Kálmán az Albrík által szerkesztett törvény 34-dik cikkelyében; ide tartoznak végre a kereskedelmi áruk-tól szedett ut- és folyamvámok. 4) Az állodalmi, különösen a várföldek jövedelmei, s a várnépek által kész pénzben és természetekben fizetett adók. Ezeknek is azoknak is kétharmada a királyt illette, egy harmada a grófot. ¹⁾ Voltak-e már István idejében egyes cikkelyek, melyek a grófi harmad levonása nélkül hajlottak a közpénztárba, - oly kérdés, mely még nincs megfajta. 5) A királyi városok már felebb említett adótartozásai. 6) A királynak s a királyi család egyéb tagjainak bemutatni szokott ajándékok. 7) A kötelezettség, hogy az, kinek jószágán a király útközben megállapodott, a király és kísérete élelméről és szállásáról gondoskodják. 8) Eleségben és dénárookban az ország szükségéhez képest az or-

alakja, verete és felirata mutatják, hogy bajor példányok után készültek. L. Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva, történeti s pénztudományi kútfők után megmagyarázva, előterjeszti Rupp J a k a b (és É r d i J á n o s.) Árpádi korszak. Buda, 1841.

¹⁾ Kálmán rendelete: „quisquis comitum in comitatu suo tertiam ubique partem habeat de tributo, rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes habeat“ annak törvényes szentesítése volt, mi István alatt már ténylegesen létezett; bizonyítja ezt István törvényei II-dik könyvének 8-dik cikkelye, mely a „comest“, ha ez csalárdul járt el a király illetőségének kihatásában, az elcsentnek megtérítésére kötelezi. — Freisingeni Ottónál (de gestis Frid. I L I. 31. de situ Hungariae) is olvassuk: „de omni justitia (a törvényes adónemeket érti) ad fiscum regium duae lucris partes cedant, tertia tantum comiti remaneat.“

szág valamennyi szabad lakosaira (mennyiben kiváltságolva nem voltak, s az első és második rendhez sem tartoztak) rendkívüli esetekben kivetett adó, collecta. ¹⁾ 9) A birságok. ²⁾ 10) A jószágok elkobzása birói elmarasztás következtében s a törvény által kijelelt esetekben. — A püspöki tized huszada, mely, úgy szólván, egész Europa példájára későbbi királyaink jövedelmének egyik fő forrását tévé, István alatt aligha került a fejedelmi pénztárba. —

Midőn a hadi seregnek István idejében divatozott alakulásáról van szó, ovakodnunk kell az utána két századdal kifejlett szerkezetet, vagy épen a tizennegyedik század banderialis rendszerét már a Kean és Othum elleni hadviseléseknek alapúl adni. ³⁾ A törzsszellem ez irányban még István alatt is ép életerővel lüktette át a nemzet ereit, s én nem tudom magammal elhitetni, hogy nagy Károly capitularéi Istvánnak sinormértékül szolgáltak volna ez ügy körüli intézkedéseiben. Őseink valószínűleg ez időben is még az egyes nemzetségi zászlók alatt küzdöttek, míg végre a megváltozott birtokalappal a törzsszerkezet végnyomai is elenyészvén, mindenik vitéz szabad választásától függött, helyet fogni ez vagy ama királyi főtiszt zászlóaljában. Ezen nemzetségi zászlók a királyé körül gyülekeztek, mihelyest a háború hirdetői a véres kardot szertehordozták az országban, s velök és közöttök a tizedik század végén és a tizennegyediknek elején bevándorlott uraké, úgy a püspöküké és apátoké s

¹⁾ Verhőczy hármaskönyvének II. R. IV. cz. 11. sz.

²⁾ Felebb láttuk, hogy a gyilkosság compositiójából ötven arany pensa a királyi kamarát illette.

³⁾ Semmi kétség, hogy a banderium, névre s tárgyra nézve, már az Árpádok idejében ismeretes volt a nemzet előtt, de a banderialis szerkezet rendszerré csak az Anjouiak alatt képeztetett, egyéb hűbéri intézkedések kíséretében.

az udvar főtiszteié; és a seregnek ezen utóbbi részéről kész vagyok hinni, hogy szerkezete a nyugoti birodalom hadának formáihoz volt idomítva.

Zászló zászló után, vitéz vitéz mellett e kép emléke lebeghetett az agg István előtt, midőn ekkép szólott fiához: „a vezérek és vitézek az ország bástyái, a gyarlók támaszai, az ellenek hódítói, az ország határszéleinek terjesztői“, ezekre, kik azonegynek tartották, szabadnak lenni és hadi szolgálatot tenni, s kik ez oknál fogva, mert éle-tők folytonos fáradozás, folytonos áldozat volt az ország ügyében: a haza oltárán, minden más szolgálattól, minden más adó alól tökéletesen fel voltak mentve, — ezekre mutatott István, mondva Imrének: „íme, fiam, atyáid és testvéreid.“

A seregnek másik felét tették a várgrófi, a vármegyei zászlók, a várkatonák megannyi gyűlpontjai, kik a fejdelem költségein katonáskodva, némi állandó sereget képeztek, de kezdetben védelmit inkább mint megtámadásra szolgálót; s ámbár tudom, hogy később a fejdelmet az ország határain kívül is kísérték, ellentétben a nemesekkel, a servientes regales-sel, még is úgy vélekedem, hogy István idejében talán épen ellenkező volt a viszony.

A várkatonákon kívül rendesen még a vár egyéb népei s a többi szabadok sorából szükséghez képest választott számos fegyveresek állottak a várgróf zászlai alatt, valamint a főpapok zászlai körül a később egyházi nemeseknek nevezett védenéz vitézeken kívül még nagymennyiségű „gyalog és lovas legénység“ gyülekezett, melynek lábon tartása a királyi hadi legénység, exercituantes populi regii, példájára a főpapoknak kötelességül tétetett, s mely udvarnokaikból, jobbágyaikból s más félszabadokból alakult meg.

HARMADIK KÖNYV.

1038—1077.

Péter. 1038—1041.
Aba Sámuel. 1041—1044.
Péter (ismét). 1044—1046.
I. Endre. 1046—1061.
I. Béla. 1061—1063.
Salamon. 1063—1074.
I. Gejza. 1074—1077.

I.

1038.) **M**időn István, fia mellett a székesfehérvári sirboltban fogott helyet, Árpád fiágának valamennyi képviselői az országon kívül kerestek menedéket. Az özvegy királyné cselszövényeinek sikerült a főpapokat is Péter számára megnyerni, kik benne a keresztyénség biztosítékát látták, s kik közül a csanádi püspök Gellért, iránta mint földie iránt is engedékenyebb lehetett. ¹⁾ A nagyszerű pécsi basilicának építéséhez Péter talán még István életében fogott, s ez kétségkívül hatalmas ok volt, hogy a püspökök, megszegésével az ország alaptörvényének, mely a fejdelmet Árpád fivéréből rendelé választatni, Pétert királynak koronázták. Az új király, hatalmát tanusítandó, mindjárt országlásának kezdetén az alkalmatlanná válhattott özvegy királynét, nem tudni, mi okból, fogságra vetette, ²⁾ az országot olaszokkal és németekkel — reájok bizván

¹⁾ Vannak, kik Pétert Otto Vilmos burgundi gróf fiának tartják; részről származását a velencei hercegtől még mindig valószínűbbnek látom.

²⁾ *Chronicon Althense*, Bruner *Annales Boici* munkájában. *Joannes Archidiaconus de Guercse*, *Kerchelich Notitiae praelim.* 101. I. — *Albericus monachus trium fontium*, Gizelát István halála után megöleti: „Sed illa Gisla regina, ut di-

az udvar főméltóságait, reájok a várak és erősségek gondjait, — elárasztotta, s feslett életével és zsarolásaival világiakat és egyháziakat, gazdagokat és szegényeket egyiránt elidegenített magától. ¹⁾ Szemtelen és zsarnok ott-honn, fonákul és bőszültén viselé magát a külföld irányában. Bretiszláv cseh herceg háborúban állott az imént Konrád halála után német királylyá vált III-dik Henrikkel, ki a csehnek meghagyta, adná vissza azon kincseket, melyektől 1039-ben a boroszlói és gneseni egyházakat megfosztotta, — oly parancs, mely Bretiszlávnak nem lehetvén ingyére, háborút vont maga után a német király s 1040.) a cseh herceg között. Ezen háborúban Péter is részesítettén magát, — talán a végre, hogy a nemzet felingerült kedélyének más irányt adjon — fegyvert fogott nem a hatalmas Henrik mellett, kinek pártfogására volt szüksége, ha a nemzet lenyűgzésére célzott, hanem Bretiszláv érdekében; kétségkívül azért, mert a mult évben a cseh fegyverekre mosolygott a szerencse.

1041.) Henrik, most Günther remete által, ki életének számos éveit az úgynevezett cseherdőben tölté, hová István udvarából is visszakiváncozott, — kalauzoltatva, dél-

cunt, multas malitias in terra illa fecit, et extremum post mortem s. regis, meritis exigentibus, interfecta est.“ Ellenkezőt mond Herimannus Augiensis: „eleemosynis caeterisque bonis operibus inibi (in Hungaria) intenta consenuit.“ S ismét mást mondanak Aventin, Hund s több — nem egykoru — bajor írók, kik egy emlékkő feliratának alapján, Gizelát némi passai zárdában hagyják kimulni, mit Ganóczy és Róka is állítván, a mese Cornides, Katona és Pray okoskodásai és elmésségei alatt, a tizennyolczadik század magyar-deák olvasó közönségének nagy mulatságára összerogyott. Történetírásunk említett triumferei a passai sírkő ellenébe egy magyarországi sírkövet gördítettek, melynek felírása szerint Gizela Veszprémben temettetett volna el; de megvallom, ennek felírása sem bir több bizonyító erővel szememben, mint a passaié.

¹⁾ Thuróczi, II. 35.

nyugotról Csehország szívébe nyomúlt; s éjszokról Prokop vezér, kinek morvákból álló serege a Péter által Bretiszláv segédére küldött három magyar zászlóaljal is öregbült, ¹⁾ oly lanyhán védvén a határszéleket, hogy a csehek árulót láttak benne: csakhamar békét kötöttek Henrik és Bretiszláv, melynek feltételei Csehországot újból a német birodalom felsőbbsége alá vonták, s herczegét Regensburgban hódolatos megjelenésre és az évek óta lefoglalt adónak fizetésére kényszerítették.

Zsarnokok néha húzamos ideig sokat merhetnek büntetlenül, de gyalázattal nem szabad visszatérniük a harcmezőről, különben béröket veszik, a bukást. Péternek alkalmá volt, ezt tapasztalnia. Midőn Bajorországból, melynek pusztításával Bretiszláv céljait remélé elésegíthetni, ²⁾ Henrik váratlan győzelme után visszatért az országba, a nemzet talpra kelt ellene, s a kényúr, sógoránál, Adalbert ausztriai határgrofnál keresett menedéket. ³⁾

A magyarok élén Abát — keresztnevével Sámuel — az Ed és Edömér kún nemzetség ivadékát, Borsodban, Hevesben s a nevét viselő Abaújban nagy urodalmak bir-

¹⁾ *Cosmas Pragensis*: „Hunc (Procopium) dux praefecerat toti cohorti, quae fuit de Moravia, et tribus legionibus, quae fuerant missae in auxilium de Hungaria.“

²⁾ *Hermannus Augiensis*: Petrus rex Ungariorum, hieme terminos regni sui (Henrici) invadens, praedis, incendiis et captivitate depopulatur. Hermann az 1039 — 40-diki térről szól ugyan, de nem valószínű, hogy Péter, midőn seregének egy része Csehországban a német had ellen küldetett, a nyugoti határszéleket háborgatás nélkül hagyta volna; meg sem említve, hogy az 1041-diki magyar segédet is több chronista hibásan egy évvel előbbre — 1040-re teszi.

³⁾ *Annales Augustani*, Pertz-nél: Ungarii fugato Petro Obonem regem faciunt. — *Hermannus Augiensis*: Ipso anno (1041) Ungarii . . . Petrum regem suum occidere moluntur, qui vix fuga lapsus, primo ad marchionem nostrum Adalbertum, sororis suae maritum, profugus venit.

tokosát, István hugának ¹⁾ férjét szemléljük. Aba nem volt kegyetlen; ezt neve, melyet onnan nyert, mert nyájas szeretett lenni és jótékony, az általa épített sári mostornál is inkább bizonyítja; de most nem érzett hivatást magában féken tartani a nemzet boszuját. Bud, Gizelának és Péternek még István életében gonosz tanácsosa; a futár, ki kettőjük eszköze volt Vazul szemeinek kitolásában; s mások, kik Péter országlása alatt mindennek, a mi magyar, üldözői voltak, irgalmatlan halállal multak ki. ²⁾

Péter Adalbert ausztriai határgróftól Henrikhez vette magát, ³⁾ ki nagylelkűnek mutatkozott iránta és segédet ígért neki, oly czélzattal, hogy általa Magyarországot a nyugoti birodalomtól függővé tegye. Henriket nagy fejlődemei közé számítja a németiség. Nagyravágyása magas czélokat tűzött ki számára, vasakarata elérette azokat az ernyedetlen vívóval. Csehországot már megtörte, Burgundot most ügyekezett a birodalomba olvasztani; Magyarországot függővé tenni a német császártól, méltán még nagyobb, még dicsőségesebb vállalatnak tetszett neki. 1042). Aba és hívei, midőn a Rajna partjain mulatoznék a császár, három csapatban léptek át a birodalom határain.

¹⁾ István ezen hugát ma már szokássá vált Saroltnak nevezni. T i m o n idejéig egy lélek sem nevezte annak, s akkor reá adták e nevet, mert restellették hogy nincsen neve. Ha István anyját hívták Saroltnak, testvére is annak hivatathatott, ez volt az okoskodás. S aztán előállottak mások, s hirdették, hogy Sarolt annyi mint Carolina; miért? azt ők jobban tudják, mint mi. A boldogtalanok még Gizelában is magyar nevet láttak, ezen németnél németebb névben, melyről Hermannus Augiensis azt mondja, hogy a Geissel szótól jő, s egy pillanat István végnapjaira csaknem elhithetné az emberrel, hogy Hermann nem rosz szószármaztató volt. — Aba nemzetségéről: A n o n y m u s B e l a e r . n o t a r i u s 8, 32.

²⁾ Kézai. II. 2. Thuróczy, II. 36.

³⁾ Hermannus Augiensis: Ad regem Henricum veniens . . . gratiam . . . impetravit.

A Dunának déli partjain haladó csapat Tuln városát bevette, s a Trasen vizéig nyomulván elő, dús zsákmánnyal tért vissza. Azok, kik a Dunának éjszaki partján pusztítottak, Adalbert határgrof által megverettek, s a Stíriába nyomult csoportot is hasonló szerencsétlenség érte. Henrik a magyarok becsapásának hírére az 1042-diki nyár közepe felé hatalmas sereggel Magyarországra tört, ennek határvarát Haimburgot feldúlta, innen a Dunának éjszaki partjára térvén át, Pozsonyt elfoglalta, s itt megvervén Abát, fegyvereit a Garanig vitte. A közeledő tél, egyike a legfagyosabbaknak, melyekről a tizenegyedik század évkönyvei említést tesznek, visszavonulásra inté Henriket, s Aba karácsonkor követeket küldött hozzá Goslarba, oly ígérettel, hogy kész a minap Ausztriában gyűjtött foglyokat visszabocsátani, ha békének nézhet elébe. De Péter, sógora Adalbert s a cseh herczeg Bretisláv, Henriknél töltötték a karácsoni ünnepeket, s gazdajokat a hadviselés ismételtsére birták. ¹⁾

Alig tavaszodott ki, midőn Henrik hajósereg (1043. kíséretében, mely a Dunán aláúszott, Magyarország határainál termett. Aba tömérdek ajándékokkal sietett elébe, kezeseket állított, hogy a német birodalom tartományait ezentúl illetetlenül hagyja, ígéretet tett, hogy a két évvel azelőtt Magyarországba hajtott foglyokat visszaküldi, s késznek nyilatkozott Magyarországnak a Szárhegy s a Lajta közt fekvő határkerületét végképen odaengedni a német birodalomnak. E feltételek alatt Henrik békét kötött vele, s Németországba visszaindult. ²⁾

¹⁾ Hermannus Augiensis. — Lambertus Schaffnaburgensis. — Auctor incertus Pez Hier.-nál I. 552. Kézai, II. 2. Thuróczi, II. 36.

²⁾ Annales Sangallenses majores. Hermannus Augiensis. Kézai és Thuróczi az idézett helyeken, hol a két rendbeli hadviselést egygyé vonják össze.

A gyalázatosan, az ország csönkítésével megvásárlott béke Abát megutáltatta a nemzettel. Eddig is a hatalmasok közül többen idegenséget éreztek iránta, kit, mint kúnt, addig semmi esetre sem illethet a fejedelemség, míg Árpád fiivadékai számkivetésben ugyan, de életben vannak. S most a jobbak, nemesbek kivétel nélkül elfordultak tőle. Aba elszigeteltségében makacscsá, s makacsságában kegyetlenné vált. Azok közül, kik benne talán nemcsak az ország határainak csönkítóját, nemcsak a fejedelmi székbitorlóját, hanem a kúnt is gyűlölték, közel ötvent egy nap, egy házban megöletett. S most kényszeríteni akarta 1044.) a püspököket, hogy őt királynak koronázzák. 1044. husvétkor Csanádra érkezett, Gellértnek, az ország legtekintélyesebb főpapjának kezéből ohajtván a koronát, mely a nemzet szemében akkor még csekély értékkel bírhatott, de mely az egyház nézete szerint egymaga volt képes megadni a fejedelmi jogok teljességét. Gellért megtagadta tőle a mit kívánt, s őt imént elkövetett gyilkosságaiért az egyház szószékéről megfeddvén, életének és országlásának közel végét jósolá néki. Aba engedékenynek mutatkozott az aggastyán iránt, nem bántotta, nem üldözte, talán mert a lelkismeret felszólalt kebelében, talán mert akadt más püspök, ki reá adta a kenetet, és fejére illesztette a koronát. ¹⁾

Péter párthívei mind őt, mind Henriket a történetekről értesítvén, amabban új reményt, ebben új hódítási szándékot ébresztettek, s e szándék teljesültét még siettetten azon körülmény, hogy Henrik egy részről Péter kíséretét az országból hozzá menekvők által naponként növekedni látá, s hogy más részről Aba egyre késett a német foglyokat hazájokba ereszteni.

¹⁾ Vita s. Gerardi, Endlichernél. c. 17. Thuróczi II. 37.

1044. június vége felé Henrik, seregének élén Ausztriába érkezett. Aba követeket küldött elébe, kik a Péterhez menekültek kiadatását követeljék. Henrik, válaszul, IX. Benedek pápa átkait hirdeté mindazok ellen, kik Pétertől Abához állottak. Az ausztriai határgrof s a cseh herceg népei által megnövekedett seregével most nem Pozsonynak, mint 1042-ben, hanem Sopronynak indult. Magyar kalauzok őt a Rábán és Rábczán át Győr felé kísérték, hová Aba az ország széleitől visszavonúlt, hogy kedvező állásban fogadhassa az ellent. Ménfőnél, Győrön felül, a két sereg szemben állott egymással. Ha Abának seregénél nincsenek árulók, Henrik Magyarországon találta volna sirját, s vele Bretiszláv és Adalbert, vele Bruno würzburgi s Gebhard regensburgi püspökök; emez most első ízben látatá magát Magyarországon. Előttök Aba serege, megettök és mindkét oldalról folyók, lápok, mocsárok. A koronás kún méltán odaengedheté magát a reménynek, hogy a visszavonulás lehetősége Henrik seregére nézve el levén vágva, azt egy bátor, rövidheví megrohanás a vizekbe és ingoványokba szorítja.

Július 5-én megnyílt a csata. Henrik seregének élén buzdította és bátorította vitézeit, kik a reggeli vékony köd eloszlása után, megdöbbenve látták helyzetük több mint kétes voltát. Reményüket, ha volt, a rögtön emelkedett forgószélbe helyezték, mely porfelhőkbe borítja a magyarokat, s tévirányt adhat nyilaiknak. De Aba fegyveresei azon felsőbbsséggel kezelték íveiket, melylyel őseik; midőn nyilaikat röpítették, példátlan ügyességgel számba vették a szelet, s a németek oly mennyiséggel hullottak el, hogy még századokkal utóbb „veszethémet”nek hivatott a hely. A győzelem már Aba kezében vala, midőn Péternek a seregnél volt titkos párthivei zászlait elvetették, s futamodásnak indulván, a csata-

rendet helyrehozhatlanúl felbontották. Henrik serege reménynyel tölt el, s a remény kíséretében megjött a bátorság. Aba elszörnyűködött, hogy az ütközet végperceiben ellene fordult a koczka, hogy árulók keltek ki sorából,—s megfutott. Talán magokkal rántották azok, kik őt futamodás közben megölték. Henrik Győrt ellenállás nélkül bevette, hol Abának özvegyét és gyermekeit, s velük Abának kincseit is lefoglalta. Közülök egy koronát s egy megaranyozott láncsát Rómába küldött, szent Péter templomában kiaggatandókat, háladatból Isten iránt, ki őt az oroszlán torkából kirántotta, de saját dicsőségének is hirdetésére. ¹⁾

A német király Pétert Fehérvárra kísérte, s nagyainak és hiveinek jelenlétében királyi székébe viszahelyezte. Birodalmának ügyei őt most haladék nélkül kiszóltatták az országból, s július vége felé már Mainz-1045.) ban találjuk, de a következő év tavaszán ismét Magyarországra érkezett, s pünkösdi napján Péter Fehérvárra hűséget esküdván neki, s évenkénti adó fizetésére kötelezván magát, Magyarországot, mint birodalmi hűbért, visszanyerte kezéből. ²⁾

¹⁾ Kézai, II. 2. Thuróczi, II. 37. Annales Augustani. Hermannus Augiensis. A magyar hagyomány Abát a Tisza partján s magyarok által öleti meg, a német chronisták Péter parancsából.

²⁾ Thuróczi, II. 37. 38. Hermannus Augiensis. Marianus Scotus, s többen. A XVIII-dik században sok becsületes hazafi a bel s külföldi tanutételek ellenére örömet elhitette volna magával, hogy Magyarország hűbéri adományozása — Henriktől Péternek — a mesék közé tartozik. Napjainkban már senki sem hiszi, hogy Péter ezen magaviselete mocskot fecsentett a nemzet czímerére, hogy Henrik és védencze a nemzettől jogilag elvehették volna az alkotmányt, hogy újat adhattak volna helyébe; s ez elégséges ok, felhagynunk erőfeszítéseinkkel oly bizonyítékok elosztatására, miket hiteleseknek kell ismernünk, de oly tényről szólóknak egyszersmind, melyre a nemzet Péter megbuktatásával s az ország felszabadításával válaszolt. Hogy

Henrik most dicsőségének tetőpontján állott, de már alakulóban volt a vész, mely egy rövid év múlva Pétert s ezzel Magyarország feletti saját felségjogait sírba seperte.

Vízke, egyike azoknak, kik öt évvel azelőtt Pétert megfutamtatták, s Bua és Bukna, az erdélyi Gyulának gyermekei, László fiaira emlékeztették a nemzetet, „a királyi mag“ra, melyet a gonoszság fejdelmi jogaitól megfosztott, s mely egymaga leszen képes a függetlenséget visszaadni az országnak, a nemzetet magának. Bátor, hű férfiak gyűlést tartottak Csanádon, s követség ment (1046. Endréhez, mely öt atyáinak országába visszakisérje.

II.

Endre, mint láttuk, még 1034. előtt menekült Csehországba, s innen Lengyelországon keresztül orosz földre költözvén, itt már tíz évnél tovább tartózkodott, midőn a csanádi gyűlés által Magyarországra hivatott. Ezen meghívás következtében 1046. ősszel, Levente testvé- (1046. rével Pestre érkezett. A nép az idegenek, nevezetesen a németek és olaszok elleni gyűlöletet, általában a keresztyén névre terjesztvén ki, Vata vezérlete alatt Abaújvárig ment elébe, s a pogány szertartások helyreállítását követelék. Endre a keresztyénség elleni düh nyilatkozásának szemléletére, s tapasztalván, hogy Levente maga is az ősök vallásához szít, annyival is inkább tanácsosnak tartá engedni a kívánságnak, mert oly országból jött, hol a római egyház eretnkség gyanújában állott.

Pétert az Árpád véreből való királyok elődüknek, társuknak nem ismerték, hogy bitorlónak tartották, IV. Béla szavaiból (Fejér C. D. IV. k. I. dar. 393. l.) világos: „qui (Péter) nomen regis sibi potenter ascripserat.“

Az ország egyik végétől a másikig most a papság ellen fordult a mindinkább növekedő pogány seregnek dühe. Az egyházak feldúlattak, a főbb idegenek lakai szétromboltattak; láng és vér jelelék meg az elkeseredettek nyomait. Találkoztak, kik a pogány ősök módjára tar fővel, csak elől három csombókba fűzött hajjal berkekbe vonultak, árnyékos forrásoknál lovakat áldoztak az istenségnek, s az áldozatok húsát, ellenére a keresztyén papok tilalmának, felfalták; mások pedig bebarangolván az országot, hirdették: „hogy Endre parancsából a tizedelők irtassanak ki, a papok ölessenek meg, s emlékek veszszen el örökre.“ ¹⁾

E hírre Gellért csanádi püspök, Besztríd, Buld és Beneta főpapokkal, kikben némely újabb történetiróink a bácsi, kalocsai és veszprémi püspököket látják, s a szolnoki főispánnal, több keresztyén hívek kíséretében, Székesfehérvárra siettek, talán azért, hogy szolgálataikat Péternek felajánlják; vagy azért, hogy a felkelő napot üdvezeljék s Endrét a keresztyén hit oltalmára felhívják. Midőn Fehérvárra érkeztek, Péter, kinek módfelett leolvadt serege előtt a polgárság vonakodott a város kapúit feltárni, már az ausztriai határszéleken keresett menedéket. Az egyház férfiai most Budának vették útjokat, s Gellért olyannak tapasztalván a nép indulatát, mely végveszélyt váratott vele, a hívekhez intézett beszédében hallált jószolt magának és társainak. A budai révnél Vata és hívei kövekkel fogadták őket. Buld azonnal szörnyet halt, s Besztríd halálosan sebesítetett meg, de Gellértet sokáig kerülni látszottak agyilkos kövek. Ennek szemléletére Vataék kirántották őt szekereből, a Budán alól meredeken emelkedő Kelenhegyre vit-

¹⁾ Thuróczi, II. 39. Vita s. Gerardi, c. 19.

ték, s taligán leszalasztották a sziklákon. Még lélekzett, midőn a Dunapart felé hömpölygött; s kegyes kéz gerejlyt mártott mellébe, hogy véget vessen kinjainak. Az ahítatos hívek utóbb kápolnát építettek halálának helyén; a kápolna elporlott, de a Kelenhegyet mai napig Gellért hegyének mondja a magyar.

A püspökökkel Budára utazott szolnoki főispán paripáját a Dunába ugrasztotta, hogy a pesti partra menekülhessen, s midőn a ló már fúladoznék, Murthur nevű keresztyén csolnakjába emelte a lovast, de csak hogy a mindkét parton összegyűlt sokaság fenyegetésére megölje. Szerencsésebben járt Beneta püspök, kit Endrének közbenjárása megmentett a haláltól. ¹⁾

Ezalatt Péter nyomába érkezett az igazságos boszú. Mosony vidékén, hol életét már biztosítva gondolható, Endre emberei által utóléretett, s makacs ellenállás után elfogatott. A csapat vezére, megemlékezvén talán arról, hogy Péter hozzájárulásával mily sors érte Vazúlt, a fogolynak mindkét szemét kiszúratta. A vak előtt megnyíltak Fehérvár kapúi, hol még ez év folytatában meghalózott. ²⁾

Csaknem egy időben vele a pogányság leghatalmasabb támasza, Levente, kidőlt Endre mellől, kit e körülmény is megerősíthetett szándékában, sietni a keresztyén hit visszaállításával, hogy Henriken kívül, kinek haragjára Péter sorsa miatt számot tarthatott, még más buzgó fejdelmeket is ne zúdítsa az ország ellen. Miután

¹⁾ Vita s. Gerardi, c. 19. 20. Thuróczi, II. 39. 40.

²⁾ Kéza, II. 3. — Cosmas Pragensis s utána, úgy látszik, az Annalista Saxo Pétert 1055. tájban még életben látják, s házasságra léptetik Judittal, Bretiszláv cseh herczeg özvegyével, de az adat nem érdemel hitelt, s talán csak onnan származott, mert Judit, férjének halála után Magyarországra vonúlt.

1047-ben Fehérváratt három püspök által — ennyien (1047. maradtak életben — megkoronáztatott, fővesztés alatt meghagyta a pártosoknak, hogy „kivetközvén a pogányságból, térjenek vissza a keresztyén hitre, és szabják magokat mindenben István törvényeihez.“ ¹⁾ Rómának s az öszves keresztyénségnek nyújtott e zálog után, Henrik engesztelését kísérlette meg. Követeket küldött hozzá, kik őt bizonyossá tegyék, hogy az újdön királynak nem volt része a Péter ellen elküvetett kegyetlenségben, hogy a főbb czinkosok már büntetésüket vették, s hogy azon adót, melynek fizetését Péter felvállalta, Endre is fizetendi a császárnak. De Henrik mindezt nem eléglé; Magyarországot hűbéri viszonyba hozni a német birodalommal — ez maradt nagyravágyásának czélja. Jelenleg azonban római útja s az ezzel járó császári koronáztatás, s a lothringeni vita, melyben a Henrik által jogaiból kiforgatott Gottfríd herceget Balduin és Detrik, amaz flanderni, ez hollandi gróf is támogatták, elhalasztatta vele hadviselését Magyarország ellen, — Endre nem csekély szerencséjére, kinek ideje maradt a pogány szertartásokhoz ragaszkodókat mindinkább magához édesgetni, s testvérét Bélát, ki Lengyelországban vitézségének fényes jeleit adá, felkérni, térne vissza a hazába, hogy vele az ország gondjaiban osztozkodhassék.

Endre még Oroszországban lépett házasságra Anasztáziával, Jaroszláv herceg leányával, de mind ez ideig nem volt gyermeke; Bélának ellenben Miczisláv lengyel herceg leányától, Richsától, már két fia született: Gejza és László, oly körülmény, mely néki és gyermekei- (1048.) nek látszott biztosítani a koronát Endre halála után.

¹⁾ Thuróczi, II. 45. — Endrének a Corpus jurishan álló edictuma Bonfinius férczműve, s ennek munkájából iktattatott Mossóczi által István törvényei után.

Béla engedvén a felhívásnak, 1048-ban öszves háznépével Magyarországra érkezett, melynek harmadrészét — valószínűleg a Tiszántúli megyéket — fejedelmi joggal kormányzá. Hogy a felségjogokat azonképen gyakorlotta mint testvére, az általa veretett s reánk maradt pénzekből is kiviláglik. A főhatalom feldarabolása király és hercegek között utóbb mintegy rendszabálylá látszott válni, s őseink már a Thuróczi által összeforrasztott évkönyvtöredékekben olvashatták, „hogy az ország ezen első feldarabolása számos belviszályok fő forrása gyanánt tekintethető.“ De úgy volt ez akkor a szomszéd tartományokban is; s a fejedelmek ifjabb testvérei, nem lévén más mód ellátásukról gondoskodni, még ott is az ország egyes részeinek birtokába helyeztetek, hol az állodalom egyességét és feloszthatlanságát világos törvény mondotta ki. ¹⁾

Henriket hadviseléseivel még mindig távol tartották a német földön, s ennél fogva rokona, a regensburgi püspök által pusztította 1049. vége felé Magyarország (1049. nyugoti határszéleit; Endre azonban, visszaadván a kölcsönt, Bajorország nagy részét felégette és kifosztotta. Csekélyebb szerencsével járt el Haimburg körül, melyet a birodalmi gyűlés meghagyásából, az említett püspök s véle Konrád bajor herceg és ausztriai határgrof újra felépítettek, hogy a császár szándéklott hadviselésének támaszpontul szolgálhasson; a sereg, melyet az erősség építésének gátlására Endre ellenök küldött, 1050. ta- (1050. vaszszal viasszaszorítatott.

Az évek óta tervezett nagyszerű hadjárat Magyarországra ellen bekövetkezett elvégre. Henrik az 1051. (1051. nyár végével személyesen indult Endre ellen. Seregét há-

¹⁾ Thuróczi, II. 42. Joannes de Guercse, Kerchelich, notitiae praeliminares című munkájában.

rom részre osztotta. Welf és Bretisláv, amaz karánt, ez cseh herceg, a balszárnnyat vezérlették; a császár maga a jobb szárnynál volt; a középerő, Gebhard regensburgi püspök vezérlete alatt, a Dunán leszállított eleség-hajók oltalmáról gondoskodott. Welf és Bretisláv Esztergomig érkeztek csaknem minden ellenállás nélkül; Gebhard Győr vidékén állapodott meg; a császár a mai Stíria szélén tört be Magyarországra. Béla tanácsára a magyar sereg ovakodott a jóval nagyobb német sereggel összecsapni, s visszavonulván előtte állomásról állomásra, az eleséget elásatta, a szántóföldeket és mezőket felégette, a házi állatokat belebb az országba szállította, szóval, kitetlen pusztaságot hagyott maga után. Henrik a Balaton vidékéről sietett Tata felé, hogy éhség által elkínzott, s a jobbról, balról szállingozó könnyű csapatok által egyre nyirbált seregét Gebhard eleség-hajóihoz közelebb hozza, s a balszárnnyal egyesülvén, útját az ország szívébe vehesse. De a magyarok csellel éltek, mely Henrik számvetését sarkából kiforgatta. Gebhard t. i. Győrről levelet küldött a császárhoz, tudakolandó, meddig és hová kellessék a hajókkal mennie. A levél kézhezadásával megbízott bajor a magyarok által elfogatott, s Miklós püspök megmagyarázván Endrének és Bélának a levél tartalmát, amaz a császár képében választ íratott, s azt egy magyarországi német által, kinek hűségében bízott, juttatta Gebhard kezéhez. A német ügyek — ez volt a válasz értelme — szükségessé tették, hogy ő, a császár, Magyarországot rögtön odahagyja, s ez oknál fogva siessen Gebhard is katonáival vissza Bajorországba, a hajókat pedig égesse el. — A regensburgi aszerint cselekedett, mint a levél írója ohajtotta; s midőn a császár küldöttei Győrre érkeztek a hajóknak leebbszállítását sürgetni, eleség és hajók már el voltak hamvasztva, s Gebhard csapata és a bal

szárny már kitakarodtak az országból. Most rögtön visszatérvén az alsó vidékről a magyar sereg, Henriket a Buda és Tata közt elnyúló hegység közé szorítván, a már különben is kiéhezett, kifárasztott németek kétségbeesésökben pajzsukat elvetették, s rendetlen futamodásban kerestek menedéket. Mintha záporban hullottak volna a pajzsok—régii magyar szóval, vérték,—úgy fedezték be a hegység felszínét, mely ez eseménytől Vértés hegyének hívatik e napig.

Csak nagynehezen sikerült Henriknek, a sereg töredékeiből annyi burgundit, száaszt és szlávot maga körül gyűjteni, mennyivel a Rábczánál épült magyar erősséget bevehetné, s az utána hullongó németységnek a folyón való átkelést biztosíthatta. De ennek tetemes része még egyre késvén: a magyar íjászok s a Henrik által felgyűjtott erősség és hid közé szorúlt, és rútul odaveszett. A császár octoberben Haimburgba vette magát, s ez volt vége az 1051-diki németbirodalmi hadviselésnek Magyar- (1051. ország ellen. ¹⁾

Albert ausztriai határgrof most örömet kötött volna békét a magyarokkal, de a császár megértvén a clugnyi apáttól, ki közte és Endre között fegyvernugvást eszközlött, hogy Magyarország makacsúl vonakodik a német birodalommal hűbéri viszonyba lépni, az 1052- (1052. diki nyár derekán újra Magyarországbán termett, s Pozsonyt megszállotta. Az ostrom nyolcz hétig tartott, s a város kivált a Dunaparttól, hol a Henrik hajóin épített ostromgépek mármár rést nyitottak a kőfalakban, nagy veszélynek volt kitéve. A magyarok négy hadnagy alatt, kiknek a régiebb évkönyvek Mojotech, Vilungárd,

¹⁾ Hermannus Augiensis. Annales Augustani. Kézai, II. 3; hol a néphagyományok kedvellői a Bársonyos hegy nevének eredetéről érdekes mondát olvashatnak. Thuróczi, II. 43.

Urosa és Márton neveket adnak, — vitézül verték vissza a megszállókat s hadi gépeiket megrontották; csak a hajósereggel nem birtak, csak az innen s az eleség fogyatkozása miatt mindinkább fenyegetődő veszélyt nem háríthatták el. De vitézségüknek ez úttal is segédére jött a leleményes ügyesség. Egy Zothmund nevű bűvár éjtszakának idején megfurdalta a hajókat, melyek, mielőtt a csel észrevétegetett volna, a hadi gépekkel s ezeknek kezelőivel egyetemben elsülyedtek. S most sikerült IX-dik Leónak, a császár befolyása által megválasztott pápának, ki Pozsony ostromakor Henrik seregénél volt, alkudozásra bírni a hadviselő fejedelmeket, s a következő év végén Triburban (Worms vidékén) megkötöttetett a béke. Endre (1053. reáállott, hogy Magyarországnak Ausztriával határos azon része, mely már Aba idejében veszett oda, ezentúl is a német birodalomé maradjon; Henrik pedig kinyilatkoztatta, hogy lemond minden jogról, melyre Magyarország irányában bírni gondolt. ¹⁾ „Romana respublica — értsd: a magát rómainak nevező német birodalom — subjectio-nem regni Ungariae perdidit“, „Magyarország feletti felsőbbségétől elejtetett“, mondja Vilbert, Leónak, midőn touli püspök volna, papi segéde s utóbb hiteles életirója.

Endrének fia Salamon ekkor már életben volt, mert mind hazai mind külföldi írók tanúsága szerint a békekötéskor Salamonnak eljegyeztetése Henrik leányával, Zsófiával is hozatott szóba. A császár ezáltal rést nyitott magának továbbá is beelegyedhetni Magyarország ügyeibe, Endre pedig, mióta fia született, nemcsak azon volt, hogy Salamonra szálljon a korona, min fennakadnunk annyi volna, mint az emberi természetet s a szükségkép öröködésre törekvő királyságát félreismerni: hanem máris

¹⁾ Hermannus Augiensis. Thuróczi, II. 43.

megbarátkozott, úgy látszik, a gondolattal, czéljának elérésére oly eszközöket sem vetni meg, melyek nép és ország megalázásával járnak.

Hogy a clerust, mely még mindig némi bizalmatlansággal viseltethetett iránta, mindinkább kiengesztelje, s 1055-ben is támaszt hagyhasson fiának, 1055-ben kelt oklevele által a szent Benedek szerzeteseinek Tihanyban kolostort alapított „a maga hitvesének, fiainak, leányainak és valamennyi, akár életben levő akár meghalálozott rokonainak üdvességére.“ Az adomány tanúságot teszen, hogy Endre nem osztogatott fukar kézzel „királyi bőségéből“ azoknak, kiket „étellel, itallal és ruházattal“ kívánt ellátni, hogy „Isten szolgálatában ne legyenek hanyagok, vagy attól el ne vonassanak.“ ²⁾

Valószínűleg még korábban Szentendrén Visegrád mellett görög monostort alapított, de mely utóbb II. Endre kívánságára, „hogya egyházi s világi szempontból épen veszendőbe ne menjen“, Honorius pápa által 1221-ben deák szertartásu barátoknak rendeltetett általadatni. A tormovai apácák zárdája Biharban, úgy látszik, szintén Endre vagy hitvese Anasztázia ahítatának köszönhetette lételet; s a Csehországból kiűzött sazavi barátok, kik még mindig Cyrill és Method liturgiáját követték, szintén vendégszeretőnek tapasztalták a magyar földet, melyen egy időre letelepedtek, míglen ismét csehországi kolostorukba vonúlhattak.

Az ország most teljes békének örvendhetett, mert különben aligha vándorlottak volna be ez időtájban azon lüttichiek, kik az egri püspöki megyében telepedtek le,

¹⁾ Fejér, C. D. I. 288. l. Fuxhoffer Damiani Monasteriologiae regni Hungariae libri duo, ad fidem fontium recognovit et auxit Maurus Czínár, Pest, 1858. I. k. 166. lap.

hol szállásaik, megtartván nyelvöket a lakosok, még 1347-ben „francia helyeknek“ mondattak. ¹⁾ Ezen béke azáltal sem bontatott fel, hogy Konrád, kit 1053-ban Henrik Bajorország hercegi székétől megfosztott, Magyarországon keresett és talált menedéket, sőt itt gyűjtött párthivekkel Karintiába betörvén, ennek egy részét, névszerint Hengstburgot elfoglalá, melyet azonban rövid idő múlva meg' elvesztvén, viasszaszalasztatott Magyarországra, hol 1055-ben meghalálozott. ²⁾

Ugyanez évben Bretiszláv cseh herceg, és a következőben Henrik császár kimultak a világból. Bretiszláv fia és utóda a hercegségben, Szpitinyev, mindjárt ország-lásának kezdetén, kemény rendeleteket adván ki a németek ellen, tulajdon anyja Judit is helyén véle ifjabbik fiához, Vratiszlavhoz, Olmüczbe menekülni, ki atyjának végrendeletéhez képest Morvaország egyik részét hercegi czímmel birván, azon volt, hogy mint független fejdelem uralkodhassék illetősége felett. Szpitinyev sereget gyűjtött s ellene indúlt, de ő tanácsosnak tartá, anyjával együtt, Endréhez Magyarországra szökni, viselős nejét Olmüczben hagyván, kit a cseh herceg börtönbe vetett, s utóbb, a papság közbenjárására, férje után Magyarországra indított, hogy útközben meghaljon. Az ekkép özvegyiségre jutott Vratiszláv Endrének Adelhaid nevű leányával kelt együvé, és Szpitinyev neki most Morvaország azon részét, melyhez atyja végrendeleténél fogva jogot tartott, visszaadta, hogy Endre neheztelését kikerülhesse.

¹⁾ Zantfliot chronicon, Martene Scriptores veteres című munkájában, IV. 1216. és V. 455.

²⁾ Chronicon Urspergense. Annales Hildesheimenses a 1054-dik évhez. A magyarok annál hajlandóbbak voltak Konrádot támogatni, mivel 1042-nek elején, midőn Ápa egyik serege Stíriára tört, de szerencsétlenül, mint mondtuk: az ország határai itt is némi csorbulást szenvedtek, melyet ez alkalommal helyreigazítottak, úgy látszik.

Henrik császár hat éves fiat hagyott maga után (1058. özvegyének gondnoksága alatt. Az özvegy, poitiersi Ágnes, kivált Henrik augsburgi püspök tanácsával szeretett élni a küzdolgookban, miből ellenei azt olvasták ki, hogy Ágnes kelletinél gyengédebb viszonyban él vele, s mi a császárnét a hercegekkel és érsekekkel mindinkább meggyűlöltetvén, gyalázatos zavarba döntötte a német birodalmat, de hasznára fordult Magyarországnak, időt hagyván Endrének, az ország déli végei felé is terjeszteni ki figyelmét.

Úgyanis, II. Krezimír horvát fejdelem a közelebbi mult években, midőn Magyarország az öszves német birodalom ellen küzdvén, a déli végek oltalmáról nem gondoskodhatott, Horvátországnak a Zettina vizéig terjedő részét, mely István országlása alatt Magyarországhoz tartozott, — magához rántotta. Most Béla herczeg és Radó nádor vezérlete alatt mind a horvát föld, mind az István idejében görög felsőbbbség alá jutott Szerémség visszaszerztetett, sőt a magyar sereg Dalmátországot is pusztította, hol Arbe városa ostromoltatott általa. Ezen szerencsés hadviselésének emlékére, vagy legalább ezen hadviselés zsákmányából építhette Radó sz. Demeter tiszteletere a Száva szerémi partján azon kolostort, melynek adománylevelében világos szavakkal említi, hogy oly földön épült, melyet ő a magyar koronának visszaszerzett. Ezen adománylevelél Endre által, hozzájárulván Béla testvére is, 1057-ben az országnak Székesfehérvártt tartott gyűlésében megerősítetett. ¹⁾

Innen is láthatni, hogy Endre mindeddig barátságos

¹⁾ Joannes archidiaconus de Guercese Kerchelichnél (Notitiae praeliminaries 102. l.) Dandulus, Muratorinál, XII. k. Josephi Koller, Historia episcopatus Quinque-Ecclesiarum, Pozsony, Kassa, Pest. VII. kötet, 1782—1812. I. 152. l.

viszonyban élt testvérével; de már közeledett a percz, midőn az felbomlandó vala.

A fehérvári gyűlésen, Bélának és Béla gyermekeinek is megegyezésével határozattá vált, hogy Salamon még atyja életében királynak koronáztassék, a III. Henrik által csak imént adott példa nyomán, ki három éves fiát 1054-ben német királynak kenette. A koronázás (1058. 1058-ban szintén Fehérváratt történt meg. Béla és fiai is jelen voltak a koronázási ünnepen, s midőn a papság nagy tisztelgések között fogadta a még alig hét éves gyerkőczét, s a székes egyházban a karének megzendült: „uralkodjál testvéreid felett!“, észrevehető volt, hogy felhő vonult át Béla arczatján. Az ármányforralók siettek ezt felhasználni, s gyanúval töltötték el Endrét ellene.

Alig történt meg a koronázás, midőn Endre az ausztriai határszéleken a német birodalom kormányzóival s a gyermek IV. Henrikkel és Erneszt ausztriai határgróffal találkozott, s titkos szövetségre lépett velük testvére ellen. Henrik nővére, Zsófia, is ekkor jegyeztetett el Salamonnak, s hogy a kettejük között kötendő házasság egyik fő pontját tette a szövetségnek, az nem szenved kétséget. ¹⁾

Endre visszatérvén a szélektől, Várkonyban találkozott testvérével. A köszvénytől összezsugorodott király pamlagon feküdt, s mielőtt Béla a terembe lépne, koronát és kardot tétetett maga elébe, mondván a körülötte szolgáló udvarnokoknak: „Íia a herczeg a kardot fogja választani annak jeléül, hogy a herczegséggel megelégszik: ám legyen az ezentúl is övé; de ha a korona után találna nyúlni, mártsátok szívébe a kardot.“ S most Béla, kinek egy udvari tiszt a pitvarban még megsughatta,

¹⁾ Dandulus, Muratorinál, XII. Thuróczi, II. 44.

hogy szemes legyen, a terembe lép. Látja a koronát és kardot Endre előtt fekünni, s csodálkozva helyet fog. És a király felülván a pamlagon, ekkép szólott hozzája: „Én fiamat megkoronáztattam, nem hiú indulatból, hanem mert jó lábon kívánok állani a császárral, ki nővérét csak királynak akarta eljegyezni. De megismerem, hogy azok után is a mik történtek, te nem vagy lekötelezve senkinek. Ha király akarsz lenni utánam, vedd a koronát; ha elégled a hercezséget, vedd a kardot. A melyik itt marad, az leszen fiamé. Ismétlem, jogod van a koronához.“ — „„Fiadnak hagyom a koronát, ő már különben is királynak kenetett; enyím legyen a kard,““ — mondá Béla, s a kard után nyúlt. Endre mintegy felvillanyozva nyakába borult testvérének, de ez hányta vetette elméjében a jelenetet, s Lengyelországba küldvén gyermekeit, rövid idő múlva utánok indult, tovább szőni a korona és kard symbolicáját. ¹⁾

Lengyelország felett ekkor II. Boleszláv, a „mérész“-nek czímnzett, uralkodék, Béla sógorának fia, s mind nagyravágyásból, mind családi kötelékeinél fogva hajlandó, a herceget Endre ellen támogatni, ki mihelyest Béla távozásáról s hadi eszközeiről hírt vőn, özves kincseit Mölkbe az ausztriai határgróf székhelyére vitte (1060. tette, fiát pedig Henrikhez küldte, hogy ezzel felnevel- tessék. ²⁾

Henrik ekkor még anyjánál volt, de röviddel utóbb, ennek teljes elmellőzésével, kissé gonosz nevelők kezébe került. Az egyik — Anno, kölhi érsek, kemény, zordon férfiú, kit Róma később szenteinek albumába irt — orbi- liusi szigorról s a deák nyelv elemeivel ügyekezett a

¹⁾ Thuróczi, 44.

²⁾ Hermannii Augiensis continuator az 1060-dik évhez Thuróczi, II. 44.

gyermek természetes elevenességét lenyűgözni; a másik — Albert bremeni érsek, szláv fejedelmi vér ivadéka, elmés, pazar, csélesap, féktelen ember,—azon volt, hogy elevenességét korhelységgé fejleszthesse, s az utóbbinak nevelési rendszere fényesen sikerült. Salamonon, míg élt, megismerszett, hogy Henrik növendéktársa volt.

A német birodalomból Vilmos thüringeni határgróf s Eppo zeizi püspök siettek Endre segédére; a szintén segédül ígérkezett cseh herczeg Vratiszláv, a magyar királynak, mint láttuk, veje, ki csak imént váltá fel testvérét Szpitinyevet az uralkodásban, kénytelen volt otthonn maradni, és saját országáról gondoskodni, mert Boleszláv lengyel herczeg Troppauig nyomult elő ellenséges seregével. Endre égett végízben megkísérteni szerencsáját, még mielőtt az ország valamennyi nagyai testvéréhez pártolnának. Átkelt a Tiszán, s összezapott a Kárpatoktól a síkságra lejövő Bélával. Kezdetben, úgy látszik, szerencsésen küzdöttek a német vezérek, de hovatovább mindig többtöbb magyar gyülekezvén Béla körül, kik az idegen kezekbe helyezett ügyben hazaárulást láttak: több véres csaták után Béla tökéletes diadalt nyert. A német sereg megsemmisítetett, s Vilmos vezére és egy Both nevű hadnagy, az altenburgiak családjából, a győzők kezébe estek. Endre viadalközben lefordulván lováról, s dermedt tagjaival nem tudván többé lábra kelni, a lovak által eltapostatott. A lassu kínok közt haldoklót hívei Zirczre vitték, hol elhunyván, az általa alapított tihanyi apátság egyházában temettetett el. ¹⁾

Salamonon és Adelhaidon kívül, hitvesétől Endrének még egy gyermeke volt: Dávid, de ez utódok nélkül halálozott meg; a hazai évkönyvek egy György nevű ter-

¹⁾ Lambertus Schaffnaburgensis. Thuróczi, II. 44.

mészetes fiáról is tesznek említést, a nélkül azonban hogy további sorsáról szót tennének. Rendes lakhelye Endrének Ketelpataka volt a Bodrog vize mellett Zemplénben. „Endre király—írja Bélának névtelen szerzője — két oknál fogva cserélte be Ketel utódaitól a Sátorhalma és Tolcsva vize között fekvő, Ketelpataka nevű földet: először azért, mivel alkalmas volt királyi vadászatokra; másodsor meg’ azért, mert hitvese az orosz herczeg leánya, szeretett hazájának szomszédságában lakni, hol a német császár berohanásától sem kellett tartania, kiről tudta, hogy Péter király véréért boszút fog venni.“

III.

Béla a harc mezejéről Székesfehérvárra sietett, (1061. hová az ország mindenik községéből kétkét előkelőbb férfit rendelt küldetni, kikkel a minapi meghasonlás s az imént lefolyt polgári háború következtében újlag szomorú sorsra jutott ország ügyeiről tanácskozassék. A kétkét küldött helyett tömérdek népség gyülekezett össze Székesfehérvár falai körül.

Érezték, hogy vérzenek; úgy vélekedtek, hogy a keresztyénség ütötte rajtok a sebeket. S a keresztyénség szemökben a tized volt, melyet bármi nemű vagyonuk után fizetniök kellett; mire nézve papjaik nagyobb száma egy értelemben lehetett velök. A király, az egyházi és világi főbekkel s fegyveres kíséretével a város belsejébe vonulván, onnan kirekesztette a népet. Ez pedig Janust, az Endre idejéből ismeretes Vatának fiát főnökül választván magának, a vár falai körül emelvényeket rakott, melyeken bizodalmanak emberei szónoklataikban a keresztyén vallás eltöröltetését követelték. Az ősök hité-

nek magasztalása, a püspökök ragadozó fűsvénysége, a tizedszedők irgalmatlan eljárása, felhívás az egyházak feldúlására, a papság meggyilkolására — ezek voltak szónoklataik tárgyai, s „ugy van“, „ugy legyen!“ hangzott a körülállóktól. Küldöttség ment Bélához, mely őt a nép akarataról értesitse. Béla három nap mulva választ ígért. A város falai előtt tanyázott tömeg rivalgásokkal, fenyegetésekkel és tivornyázással töltötte a három napi időközt. Béla a szomszéd megyék várkatonaságát Fehérvár elébe hívá, s a kikötött idő lefolyása után, fegyveres kíséréte s e várkatonaság közé fogván a népet, a veszedelmessé válandhatott lázadás, főnökeinek halálával el volt fojtva.

Béla nem tapasztalta háladatlanak a papságot, s a püspökök az 1061-diki év végnapjaiban fejére tették a koronát. ¹⁾

1062.) Országlása csak két rövid évig tartott, de királyi székre temett férfiú országlása volt. Uralkodása alatt — mondja a hazai hagyomány — Magyarország valamennyi szomszéd tartománynál gazdagabb volt és dicsőbb, a szegények vagyonosakká, a gazdagok dúsakká váltak.

Salamon hívei iránt kegyességgel viseltetett, s birtokaikban még azokat sem bántotta, kik amazt Ausztriába kísérték. A nyomasztó adókat, melyek Péter alatt a népre nehezedtek, s melyeknek egynémelyike Endre országlása végnapjaiban, úgy látszik, meg' feléledt, eltörlötte. Vásárrendről gondoskodott; a heti vásárokat az egész országban nem többé mint az isteni tisztelet némi függelékait vasárnap, hanem szombaton rendelé tartatni, és szigorú felügyelés alatt, hogy a kalmárok mértéke és nehezeke kárba ne ejthessék a vevőket. A királyi műházak-

¹⁾ Thuróczi, II. 45, 46.

ban veretett pénz értékének szilárd alapra fektetését, s a közte és a byzanci aranyok-közt létező becsarány szigorúbb meghatározását vette célba. A törvénykezés nem a közélet számára, mint a hibás vélemény tartja — a különböző tárgyaknak becsárt szabott. S végre, mit legelől kellett volna említenünk, a mit István intézkedéseiből a nagy fejdelem halála után bekövetkezett nyolcz évi anarchia tönkre juttatott, s minek helyreépítésére a gyenge Endre nem birt sem szilárd eltökéléssel sem elégseges erővel, azt Béla meg' felépítette; s László és Kálmán egyedül neki köszönhették, hogy alapfalat találtak, melyhez további építményeiket támaszthatták. ¹⁾

A külügyeket is hasonló ovatossággal és előlátással kezelte. Vilmosnak a thüringeni határgrófnak, ki, mint felebb láttuk, a németbirodalmi sereggel Endre védelmére jött s a győzők kezébe esett, Gejza fiának kérelmére szabadságát visszaadta, sőt leányát Jojádót eljegyezte neki; s elhalván Vilmos, mielőtt a házasság megtörténhetett volna, Ulrikot, az elhunyt közel rokonát választá férjül leányának. Ezen Ulrikot a magyar birodalom karántföldi határgrófságával bizta meg, mely Pettautól Leibnitzig (a mai marburgi kerületben, a Mura jobb partján) terjedett, s melyet Ulrik mint a magyar korona, nem mint a német császár hűbérese kormányzott. ²⁾ Másik leányát, Ilonát, Zvonimir horvát fejdelemmel léptette

¹⁾ Thuróczi, II. 45. V. ö. Bartal id. munkájával, II. k. 25. l.

²⁾ Lambertus Schaffnaburgensis. V. ö. Hormayr (des Freyherrn Joseph von) sämtliche Werke, Stuttgart és Tübingen, 1822. a III-dik kötetnek a merani hercegekről szóló részét; s ugyancsak Hormayrtól: Beiträge zur Lösung der Preisfrage des Erzherzogs Johann über Innerösterreichs Geographie und Geschichte im Mittelalter, von der Wiedererweckung des römischen Kaiserthums bis zur Aechtung Heinrichs des Löwen. Két füzet, Bécs 1817 — 19.

házasságra, a harmadikat, Eufemiát, Otto morva herczeggel. ¹⁾ Béla éles szemmel birt; lehetetlen volt nem látnia előjeleit azon vésznek, mely Salamon jogainak ürügye alatt a német birodalomból volt jövődő, s azon ügyekezett, hogy családi viszonyok által is hiveket és szövetség-
1063.) geseket szerezzen az országnak. S most nem várván be megtámadtatását: Erneszt ausztriai határgrofot, kinél Salamon tartózkodott, egész erővel megrohanni és véden-
cének eltávolítására vagy kiadására kényszeríteni készült, midőn a halál véget vetett gondjainak és terveinek. Esztergom és Visegrád között a Dunának jobb partján fekszik Dömös, sűrű berkei miatt királyainknak, míg Esztergom volt állandóbb lakuk, kedves mulatóhelyök. Midőn Béla az 1063-diki nyáron az ország főbjeit idekér-
vén a közügyekről velök tanácskoznék, a királyi szék összeroskadott alatta, s a veszedelmesen megsérült, különben is agg férfiú rövid idő múlva meghalálozott, három fiat hagyván maga után: Gejzát, Lászlót és Lambertet. Az általa épített szegszárdi monostorban nyugszik eltemetve. ²⁾

Béla fiai — dicső, nemes faj, — hogy az országot a polgári háború gyászatól megóvják, követeket küldtek Salamonhoz, kik néki hűségöket megvigyék, ha részéről jogaikat tiszteletben tartani kész leszen. E hírre Adalbert bremeni érsek, IV. Henrik kiskorusága alatt birodalmi kormányzó, kit már felebb jellemeztünk, az 1063-diki nyár vége felé, Henrik kíséretében Salamont visszaküldte az országba. Székesfehérvár kapúi megnyiltak előtte, a korona másod ízben illesztetett fejére, s Henrik kinyilatkoztatta, — Béla fiainak követelésére, kétségkívül, —

¹⁾ Joannes de Guercese, Kerchelichnél. Thuróczi, II. 47. Balbini, Miscell. hist. r. Bohemiae, 103. l.

²⁾ Lambertus Schaffnaburgensis. Thuróczi, II. 46.

hogy a német császár barátja és szövetségese akar lenni a magyar fejedelemnek, de semmi jogot sem tart Magyarországra. Az ünnepély után visszatért birodalmába, testvérét Zsófiát most már mint a tizenkét éves Salamon nejét az országban hagyván. ¹⁾

A királyi gyerkőczének nevében nem gyermek hitvese, s nem még életben levő és vele az országba visszajött anyja uralkodott, hanem azok, kik őt az ausztriai határgrofhoz kísérték, s ott a száműzetés kenyerét ették vele. Bélát még gyermekeiben is gyűlölván, s ennél fogva bizodalommal sem viseltethetvén irántok, az ország harmadának hercegi joggal birását megtagadták tőlök; s a testvérek ez ellenséges indulat tapasztalására rokonukhoz a lengyel királyhoz, ki már atyjokat is segítette Salamon atya ellen, vették magokat. Boleszláv épen az oroszokra készült menni, és seregének részét 1064-ben, megnyilván a (1064. hadviselésre alkalmas idő, a hozzám enekültekkkel Magyarországra küldé. A nemzet kivált a tiszai részekben sietett a hercegek elébe, és Salamonnal gondnokai az ország nyugoti szélén, Mosony várában kerestettek menedéket. A magyar egyház néhány hű sáfárai, kivált Dezső győri püspök közbenjárására, 1065. januárius 20-án megkötötte a béke, s Gejza, ki most, mint egykoron atya Endre életében, a békepontok erejénél fogva Magyarországnak harmadát hercegi címmel kormányzá, két hónappal később, husvét napján, a pécsi basilikában Isten színe előtt s az emberek láttára, Salamon fejére tévé a koronát, hogy

Lambertus Schaffnaburgensis. Thuróczi, II. 47. Hogy hűbéri hódolatról ez alkalommal szó sem volt, mutatják schaffnaburgi Lambert szavai: „Heinricus ablatis(que) omnibus, quae regi scrupulum movere, vel regni statum labefactare poterant, in pace remeavit.“ Adalbert birodalmi kormányzó elégette, hogy Salamon ily könnyű szerrel foghatott helyet a királyi széken; caetera adjicientur vobis, gondolá magában.

a nép tanúja lehessen kibékülésöknek, s hogy a király tépje ki elvégre szívéből a gyanút. Az ünnepély után következett éjjel az egyház, a körülötte álló palotákkal és épületekkel együtt lángok martalékává lőn. Találkoztak, kik a közel bomlás gonosz előjelét látták a lobogó zsarát-nagban, s király és herczeg kivonultak a városból, melynek felgyújtását egyik a másiknak tulajdonította. A virradó nap eloszlatta mindkét részről a gyanút, s ennyi baljóslat daczára nyolcz évig háborítatlanul állott fenn az egyesség. ¹⁾

S e nyolcz év gyümölcseit látta a nemzet. Ezen 1066.) egyességnek köszönhetette, hogy midőn Zvonimir horvát fejdelem a magyar koronától segédet kért a karántok ellen: válogatott sereg, melynek élén Salamon és Gejza állottak, az elfoglalt földet meg visszaszerzette az ország szövetségesének. ²⁾ Hasonló erélylyel s hasonló egyetértéssel lépett fel király s herczeg, midőn három évvel később a csehek, kik Németországban szedegtetett foglyai-

¹⁾ Cromer rerum polonicar l. V. Thuróczy, II. 47.

²⁾ Joannes de Guercse, Kerchelichnél. Thuróczy, II. 47. Dandulus Muratorinál, XII. Chronicon Carinthiae Praynál: Annales regum Hungariae, Vindobonae, 1763. I. 66. l. Már Katona fájlalta (Hist. crit. II. 218. l.) hogy Pray, az örömet titkolódzó Pray nem ismertette meg közelebbről e forrást: „de fide hujus chronistae, quia nusquam illum invenire potui, arbitrari certo non possum“. Húsz évvel e collegai szemrehányás után Pray a „historia regum Hungariae“-ben (I. 66. l.) ismét csak így hivatkozik forrására: Chron. Carinthiae l. 7. c. 32. Horvát István, ki az első kézből szokta különben valamennyi adatait szedni, majdnem félszázaddal később szintén csak az Annalisokra hivatkozik, (Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreich Ungarns wirklichen Theil. Aus dem Ungarischen übersetzt. Lipcse, 1844.) miből látom, hogy ő sem tudta urát adni e chroniconnak.

1069.) kat Magyarországra szerették eladás végett küldeni, a morva földnek brünni részén át, — talán hogy a német vásárokra meg' magyar foglyokkal mehessenek, — Trencsén vidékén jelentkeztek. A magyarok nemcsak visszaszalasztották a kalózokat, hanem országukba is követvén őket, fényes boszút vettek rajtuk. Ekkor történt—mondja a hazai hagyomány — hogy Bátor Opus, Márton fia, egy óriás nagyságu csehet párbajban legyőzött, miért is mindenha nagy tiszteletben tartatott úgy a fejdelem mind társai által. ¹⁾

A következő évben nagyobb veszedelem fenyegette az országot. A kúnok egyik ága, mely palócz név alatt kitűnő szerepet visel a régiebb orosz évkönyvekben, Szvetoszláv csernigovi fejdelem által megveretvén s része a Sznov vizébe ugrasztatván, vezére pedig az oroszok kezébe kerülván, Erdélybe vonult, honnan a meszesi résen át Magyarországra törvén, kivált a Nyírséget pusztí- (1070. totta, és tömérdek zsákmánynyal a Láposon és Szamoson át, Erdélybe és Moldvába viaszietett. Salamon király és Gejza herczeg s ennek testvére László, fegyvereseikkel Doboka vidékén termettek, mielőtt a kúnok odaérkeztek volna. Majdnem hét napi várakozás után hírt vesznek, hogy Osul vezér s kúnjai érkeznek elvégre. Elejökbe vágtnak, s alkonyatkor egymás mellett nyúlt el a két tábor. Éjtszakának idején a meredek Cserhalomra vették magokat a kúnok, mit hajnalban látván a magyar sereg, s a hegy alsóbb részén tanyázók nyilai által üdvezeltetvén, soraiból több válogatott vitéz oly dühhel támadta meg a nyilazókat, hogy a hegynek oldalát a kúnok holt testei takargatták, s találkozott, ki véressé vágta íjával

¹⁾ Thuróczi, II. 48. A cseh chronisták hallgatnak e visszatorlott megrohanásról.

paripájának bordáit, hogy társaihoz felkaphasson a hegyre. A tizennyolcz éves Salamon ifjúi lelkesedésében a hegynek legmeredekebb oldalán vágatott utánok; az ovatos Gejza, megkerülvén a lejtőséget, az ellenkező oldalról nyilzáport küldött reájok; László pedig legsűrűbb soraikra törvén szekerczéjével, már négyet leütött lovaikról közülök, midőn nyíl által éretvén, ezt fel sem véve, az ötödiket is földre sújtotta. A kúnok vad futamodásban, mintha a villám volna nyomukban, lerohantak a hegyen, s most László megpillantott egyet, ki lován gyönyörű magyar leányt ragadott magával. Utána száguld, de szög lova nem volt képes elérni a kúnét. Szép hugom — kiált László — fogd övénel a kúnt, s vesd le magad a földre. S a leány aszerint cselekedett. László most halálos csapást mért a felegyenesedett kúnra; híjába könyörgött a leány rablójának életéért, László a vér mezején nem osztogatot kegyelmet, s dühös tusa után holtan rogyott le a kún. ¹⁾

1072.) Két év múlva uj ellen jelentkezett.

Bolgárfehérváratt a görög császár nevében Nicetas

¹⁾ Thuróczi, II. 49. Müglen Henrik német chronicona szerint a leány ölte meg a kúnt, midőn ez Lászlóval viaskodnék. Szerinte t. i. a leány felszedte a kalóz szekerczéjét, s két jól irányzott csapással véget vetvén a kún életének, most meg' ő vált megmentőjének megmentőjévé. Kik a történetet jobb szeretik e versióval, azok Thuróczi misogyn észrevételét, melylyel a leány magaviseletét jellemzi, épen megbocsáthatlannak fogják tartani. — Említendő még az is, hogy Thuróczi szerint László kezdetben a nagyváradi püspök leányának vélte a rablott nőt, mi a papi nőtlenségnek hazánkban lassú terjedésére mutat. — A chronicon Posonienseben, Endlichernél, az 1071-dik évről ezt olvassuk: Salamon rex cum duce magno Gejza Ungarorum exercitum debellatur atque populi in captivitatem reducuntur, et Bessenorum exercitus percutitur. — A Cserhalom név Bonfinban áll, Thuróczi, Kyrioleis'nek írja a helyet, s ez Schuller és Kövári szerint a mai Kérlés Doboka vármegyében.

volt parancsnok; álnok, cselszövő ember, ki a havasalföldi tanyáikról kitörő bessenyőknek kezére járt, hogy Magyarországra rabolhassanak, s a zsákmányt a bolgárfehérvári erősség oltalma alatt áthozhassák a Száván. A magyar név becsülete, a cserhalmi nyilzáporban férfivá fejlődött király büszkesége nem engedék, hogy tolatlan maradjon a merénylet. Zalánkemen jelelte- (1072. tett ki a fejdelem s a hercegek seregének gyűlhelyét. Innen Bolgárfehérvárnak vezették fegyvereseiket. A görög hajósereg s a görög tűz daczára, melyek számos magyar naszádot felgyújtottak, valamennyi zászlóalj átkelt a Száván, s haladék nélkül Fehérvár ostromához fogott. A bessenyők, Kazar vezérek alatt, az erősség segédére jöttek, de a magyar sereg balszárnyát képező soproni várkatonáság által megverettek, s a kik életben maradtak, rútul megszalasztattak. A király s a hercegek egy közel dombon szemlét tartottak a diadalmas soproniak felett, gazdag zsákmányaikat előmutattatván magoknak, buzdításul a sereg többi részeinek, s a nap hősenek, János grófnak méltó dicsőítésére. A bolgárfehérváriak vitézül védték magokat, s főleg a görög hadi szolgálatban állott arabok, kitöréseik által olykor-olykor érzékeny hézagot okoztak az ostromlók soraiban, kik között kivált Bátor Opos, Bors és György vitézek s a király parittyása Salamon több merész tettek által tüntették ki magokat.

Már két hónapnál tovább tartott az ostrom, s az erősségek még egyre késték magokat megadni. De most egy magyar leány, ki fogolyképen volt a várban, segédkezet nyújtott földieinek, s a várost éjtszakának idején több helyett felgyújtotta. E jelre a magyarok a roncsolt várfalakon áttörve, a kettős ellenség látására megzavarodott görögöket, bolgárokat és arabokat kardra hányták. Niceas kevesedmagával a belső várba menekült. Virradatkor

tömerdek kincseket, kivált arany, ezüst és drágakő ékszereket találtak a magyarok a város pinczéiben, s a vezértől kezdve a szerény ijászig kiki bő jutalmát vette fáradozásának. Nicetas látván, hogy parányi számra leolvadt fegyvereseivel nem képes az erősséget a magyarok ellen megvédeni, kapuit kinyitatta, s nem a király, hanem Gejza táborába ment, hódolatát bejelenteni. S ez volt a Salamon s a hercegek között újra kitörő meghasonlás első oka. Bolgárfehérvárról, melyet ezentúl — miért? nem tudni — Nándorfehérvárnak hívtak a nemzet, Buziásra mentek király s hercegek, felosztandók egymás között a zsákmányt. Gejza ellenzette, hogy azok is, kik Nicetas kíséretében magokat neki megadták, hadi foglyokul tekintessenek, s mint ilyenek zsákmány-osztálékul szolgaságra jussanak, mit Salamon, Vid bácsi főispán tanácsára — ivadéka volt a Péter idejében Magyarországba került Guthkeled sváb családnak — azzal bosszúlt meg, hogy a többi zsákmányt a hercegek rövidségével osztotta fel. Ez volt a bekövetkezett meghasonlás oka. A harmadik, s a legnagyobb egyszersmind, abban rejlett, hogy Michael Ducas görög császár, megértvén Gejza nagylelkűségét, követeket küldött hozzá, kik eljárását megköszönvén, őt koronával tiszteljék meg nevében, s frigy- és békekötésre lépjenek vele. Gejza viszontzásul valamennyi görög foglyait, úgy azokat is, kik Nicetassal magokat neki megadták, szabadon bocsátotta; mi, hozzájárulván még az, hogy Nicephorus Botaniates görög hadvezér s utóbb keleti császár közel rokonát tartván nőül, különben is Byzancz pártolására számot tartott, Salamont a hírnév, s mi több, a hatalom feltékenységével töltötte el. Vid — talán IV. Henrik sugallatára, ki sovárul leste az alkalmat, magát Magyarország ügyeibe avathatni, s Dunánál, Tiszánál befolyást nyitni a

német birodalomnak, — gonosz buzgalommal szíttá Salamon udvarában a meghasonlás s neheztelés tüzeit. „Két éles kard azonegy hüvelyben meg nem fér — ismételteté Vid, — s ti nem országolhattok ketten azonegy országban.“ ¹⁾

Gejza s testvére visszamentek herczegségükbe, de Salamon leste az alkalmat megbuktatásukra, s czélzata, bár mint ügyekvék azt palástolni, Béla fiai előtt nem maradhatott titok. A király segédet kért Henriktől; mire Gejza Biharban s a Nyírségben sereget gyűjtván maga körül, Lászlót és Lambertet Lengyelországba Bolesz- (1073. látvhoz és sógorukhoz Otto olműczi morva herczeghez küldé szövetség kötésére. De a püspököknek s néhány világi főurnak sikerült ez alkalommal is legalább látszatra

¹⁾ Thuróczi. II. 50, 51. *Chronicon Posoniense*, Endlichernél, a 1072-dik évhez: *Salamon rex Bulgarense regnum invasit. Bulgárfelhérvár, azaz: Nándorfehérvár elfoglalását 1068-ra teszi, helytelenül; de mit utána vet: „rursumque ab iisdem Bulgaris et Graecis dolo recipitur“*, arról belső valószínűsége nem hágy kételkednünk. A rövid idő múlva bekövetkezett polgári háború a végeket tárva tartotta a fondorkodó szomszédoknak. — Poppe, *Geschichte der Technologie*, Göttingen, 1810. című munkájának II-dik kötetében (540 l.) mondja, hogy a történetírás ágyúkat ezen ostrom alkalmával említ első ízben. Miután Nándorfehérvárnak Salamon idejébeni ostromoltatását csak a magyar történetírók, névszerint Thuróczi *chronographusai* említik — a byzancziak hallgatnak róla, — az, hogy a magyarok már 1072-ben az ágyúk valamely nemét ismerték, *Thuróczi* nak e helyén sarkall: „A király s a herczegek megparancsolták az ácsoknak, hogy ott a kőfalak magasságát kétszeresen meghaladó nyolcz fatornyot gyártsanak, honnan a város belsejébe köveket és az emberekre nyilakat hajigálhassanak a katonák. A tornyok között a kőfalak lerontására szintén nyolcz ágyút (tormenta) építettek, továbbá hosszú védfalakat a tornyok bejárásának oltalmára s egyéb hadi szereket is készítettek.“ Mineműek voltak legyen e „tormenta“ s egyéb gépek, ítéljék meg a műértők; ha ezek ítéletet hoztak, akkor majd felmerül a másik kérdés: mennyiben szállíthatta át netalán korának ostrombeli erőműveit s eszközeit a *chronographus* a tizenegyedik századba?

helyreállítani a békét. Az Esztergomon alul levő dunai szigetek egyikén Salamon és Gejza, mindenik nyoleczadmagával megjelenván, kölcsönös szemrehányások után meg' kibékültek egymással, s kezeseket váltván — Vid és Erneyei a király részéről, a nagyváradi püspök és Vata Gejzaéről mentek kezesekül—Salamon Fehérvárra indult kíséretével, Gejza a Tiszához herczegségébe. Vid nem késett hálóját kivetni árulók után; a herczeg őt e miatt fogságban tartotta egy ideig, s midőn saját kezeivel szintazonkép bánt a király, rövid idő múlva visszaadták egymásnak kezeiket a felek. Salamon Ikerváratt üllötte a karácsoni ünnepeket, s innen Szalavárra ment, hová Markvald karántföldi herczeg, meghittje és rokona Hen-1074.) riknek, fegyveres csapatot hozott neki segédül. Innen Szegszárdra indultak. A király itt a további német segédet akará bevárni; de Vid tanácsára, ki Gejzát László távollétében, s mielőtt a lengyel vagy morva segéd megérkezhetnék, gyengének, sőt az általa megvásárolt árulók kezében tudta, megváltoztatván szándékát, februárius elején seregével a befagyott folyókon általkelt, s februárius 26-án a szabolcsi térségen szembenállott Gejzával. A Béla által alapított szegszárdi monostor apátja, háladatból Béla fiainak híve, nem mulasztá el Gejzát a király készüléteiről értesíteni, de a herczeg, idő és eszközök szűkében, alig-alig gondoskodhatott oltalmáról. Salamonnak harmincz zászlóaljai számra jóval múlták felül Gejzának négy csapatra osztott seregét; harcra temett nép állott mindkét részről, mert — fájdalom — magyar küzdött magyar ellen. Salamon seregében Bátor Opos, a magyar hadfiak virága, élesztette, felmagasztalta a harci kedvet, s ha ehhez még hozzá adjuk, hogy midőn leghevesebben folyna a csata, Petrud és Bikás — a Vid által megvesztegetett várgrófok — három zászlóalj várkatonasággal

Salamonhoz általtérték: a diadal nem lehetett Gejzaé. A hazai hagyomány szerint a király fegyveresei tévedésből Petrud és Bikás emberei közül is többeket levágtak. Bár egy szálig ottvesztek volna a czudarok, kik urokat és jótevőjüket gyalázatosan elárulták! kiált fel Thuróczinak chronistája. ¹⁾

Gejza seregének maradványaival Tokajnál átkelt a Tiszán, s hírét vévén, hogy László s vele sógoruk Otto morva herczeg már az ország felső részébe érkeztek, Fekete György nevű udvari papját elejökbe küldé, s ő maga Vác felé sietett, hová őt az útjában feküdtött megyék pórnépe, kaszások és villások tömérdek számmal kísérték. Salamon, egyik hívének telkén kinyugodván a téli hadviselés fáradalmaiból, ott értesült László és Otto megérkezéséről. Vid, látván a király megdöbbenését, parasztokról és szolgákról szólott, kiknek a herczegek nem sok hasznukat fogják vehetni. A segédül jött morvák pedig oly csekélyszámuak, folytatá, hogy a bácsi zászlóalj — Vid bácsi gróf volt — egymaga kard élére veti mindnyáját. Mit hallván Ernyeí, sírva fakadt. Salamon élesen megjegyzé: Ernyeí gróf a herczegnek híve, úgy látszik, nem a királyé. Csalódol, uram; — válaszolá a hű tanácsos, — de én nem ohajtom, hogy testvéreiddel harczolj, hogy magyar vitéz öljön magyar vitézt, fiát az atya, atyját a fiú. Salamon, talán álszékenből, elutasítá magától a békés kiegyenlítés gondolatát, s Vid nézetéhez állott. Jelt adott az indulásra, s röviddel utóbb Rákos téren emelt zászlót a királyi sereg.

László, s a felső megyéknek — Trencsén, Nyitra, Bars és Nógrád vele érkezett vitézei s várkatonasága Gejzát és seregét Vác vidékén találták. Gejza könnyű sze-

¹⁾ Thuróczy, II. 52.

mekkel fogadá testvérét. Szólt a keserüségről, melyet Petrud és Bikás zászlóaljainak árulása nemzett benne; szólt a fájdalomról, melylyel a szabolcsi mező áldozatai töltötték el szívét. László az erős lélek bizodalmával vigasztalá bátyját, s diadalt jósolt néki. — „Vesd ki a csüggedést szívedből, — mondá, — csak imént, midőn a teendőkről tanácskoznánk, úgy rémlett előttem, mintha egy kéz a magasból koronát tett volna fejedre. Mienk a győzelem; Isten is úgy akarja, hogy tied legyen az ország.“

S elejébe mentek Salamon seregének Mogyoródig. Hátukban a Duna volt. Győzni jöttek vagy elveszni, nem visszavonulni. Jobbról Czinkota, balról Vörösegyháza, előttök a mogyoródi dombok, melyeken túl Salamon seregének gerelyei csillámlottak az estfényben. Más nap sűrű köd ereszkedett le a vidékre, s mindkét féllel elhalasztatta az ütközetet. Harmadnap reggel hadi rendben állott a hercegek serege. A bal szárnyat László vezérlete alatt a tiszai zászlóaljak képezték, a jobbról levőt Otto fegyveresei, középpen a felső megyék zászlai magaslatok, Gejzától várva a parancsszót. Négynégy sorra osztott kilencz dandárból állott a tartaléksereg. Midőn László a hadak előtt végig lovagolt, tréfákkal fűszerezvén a buzdtás ígét, gerelyével bokorhoz vágott, s egy kiriasztott fehér evet biztos ügyességgel a gerelyre szökött, s ennek lapján végig futva a lovas ölébe ugrott. Katonái a fehér evetben a vezér karjaiba hulló diadal jelképét látták.

Salamon serege vágatva rohanta meg a dombokról a hercegeket, — úgy tanácslá Vid, ki őket egy erős roham által a Dunába vélé szoríthatni. Parancsára a bácsiak az ellen jobb szárnyára vetették magokat, de Otto fájának hideg makacsságával fogadá őket, s Vid halva fordult le lováról. A rendkívüli erővel történt megtámadást rendkívüli zavar követte, s midőn Ernyeinek is ha-

lált hozott egy nyíl, vezér nélkül a dombok megett ke-
restek menedéket a bácsiak. László most megkerülvén a
királyi sereg hátramaradt részét, Salamon és Markvard
minden oldalról körülfogva látták magokat. Gejza s a bi-
hariak véres boszút vettek minapi megveretésökért.
László mint vezér és mint vitéz lelke volt a csatának. A
karántföldi herceg a testvérek kezébe esett; szerencsé-
jére, mert kegyelmet csak nálok találhatott. Salamon
egykét hű kísérijével keresztülvágta magát, talán mert
nem akadt magyar, ki karját reá emelte volna.

Reggeltől estig tartott az ütközet. A leszálló nap su-
garai nagy vérmezőn törtek meg. László végig lovagolt a
téren, s midőn a holtak közt Ernyeire ismert, leszállott
lováról, s kezébe fogván dermedt jobbját, „Ernye! —
mondá — hű békebarát! testvérem halálát nem fájlalhat-
nám inkább, mint a tiédet, mert szíved, tanácsod békét
lehelltek.“ S most parancsot adott katonáinak, temessék
őt el tisztességesen. Ernyeitől távol, mintha holtuk után
sem volnának együvé valók, feküdt Vid. „Ellenségünk
voltál mindig, — mondá László — de sajnállak. Élnél
bár, hogy megjavulhatnál, s megerősíthetnéd köztünk a
békét. Nagyravágyó! szíved, mely a hercegség után áhí-
tozott, gerelylyel van átfúrva, s fejedet, mely korona után
nyúlt ki, kettéhasította a kard. — Temessétek el őt is“, —
s némán, nehéz szívvel indult tovább. De Gejza katonái,
kik még nem feledkeztek meg minapi szerencsétlen had-
viselésükről, melynek okát Vidben találták, tört mártot-
tak szívébe, s port hajítván szemeibe: „Nesze, mondák,
szemeid soha sem tudtak jól lakni kincsesel és fénynyel,
most jól lakhatnak porral!“

A csatamezőről megfutamodott király s vele Bátor
Opos, Visegrád irányában Szigetfőnél átkelt a Dunán, s
az ausztriai határszéleknek tartott, hol Pozsony és Mo-

sony városok, melyeknek erősítéséről eleve gondoskodott, szolgáltak menhelyül néki és párthíveinek. Mosonyban agg anyjával is találkozott, s az elfajult fiú, midőn feddő hangon hallá őt szólani eljárásáról, kezét anyja fején felejtette volna, ha neje nem kapja fel karjával a csapást. ¹⁾

IV.

A csatamezőről Székesfehérvár felé sietett a sereg. Résztét a közel fekvő erősségekbe szállították a diadalmas testvérek, résztét haza bocsátották, tanúságot tenni az igaz ügy mellett. ²⁾ Az ország főbbjei közül többen — élőkön László — Gejzát arra ügyekeztek birni, hogy tétesse fejére a koronát, s vessen véget az ország kétes állapotának; de a szerény férfiú úgy vélekedett, hogy hazafiúi jó szándék és bokros érdemek még nem nyithatnak utat egymagok a királyi székhez. Eljárt a királyság kötelességeiben és gondjaiban, de fényét, címét még távol tartá magától.

Ez időben VII. Gergelyt tisztelé pápának a kereszttyén világ. Hildebrandnak hívták, mielőtt halántékaira került a tiára. Hatalmas egyéniség, egyike a leghatalmasbaknak, melyeket a történet ismer, gyengéi, tévedései daczára: tévedések nélkül nincsen nagyság. Fia egy becsületes ácsmesternek, Toscanában született. Neveltetését Franciaország egyik nagyhirű monostorának, Clugnynek köszönhette. Főnöke volt e monostornak, midőn III. Henrik római császár úgy értette a pápa s a császár

¹⁾ Thuróczi, II. 52. — *Chronicon Posoniense* az 1074-dik évhez.

²⁾ Thuróczi, II. 53.

közötti egyensúlyt, hogy a keresztyénség pápául azt ismerje, kit ő nevez ki annak. Hármát egymásután ő ültetett a vatikán székébe. Közülök az utolsó, Bruno touli püspök, kiről, mint IX. Leóról már felebb volt alkalmunk szólani midőn az Endre s a III. Henrik közötti viszonyokat fejtegettük, megszállott a clugnyi monostorban, mielőtt Rómába indult volna a pápaságot átveendő. Hildebrand már akkor oly tekintélylyel birt, hogy tanácsára Bruno zarándokképen jelent meg Rómában, kinyilatkoztatván miszerint választásának érvényességét a nép s a clerus hozzájárulásától függeszti fel. Róma nem tagadta meg tőle a megerősítést. Hildebrand ekkor lett bíbornokká. A vatikán ügyei ezentúl az ő kezében voltak. Hatvan éves vala, midőn külsőleg is az egyház élén állott, mint pápa. Feltette magában, hogy most létesíti az eszmét, mely őt egész életén át kísérte. Az eretnekek tértetése és üldözése nem volt ínyére: ő nagyobbakra tört. IV. Henrik, atyja példájára teremtményének nézte a pápát: IX. Gergely függővé akarta tenni magától a keresztyén világ valamennyi fejedelmeit, s a nyugoti császársban is csak a római szék hűbéresét látta. Holdnak nevezte, mely fényét a naptól kölcsönzi, s a nap az ő volt, a pápa. Midőn két kardról példázgattak előtte, a világiról s az egyháziról, melynek egyike őt illeti, de másika a császár jobbja való, válaszul azt hirdette, hogy népek és egyesek felett csak Isten bír hatalommal, s Isten képviselője a pápa. És a mit hirdetett, azt hitte. A tan, melynek apostolává lőn, utóbb átokként nehezedett az emberiségre. A kit sujt, azt golyhóvá teszi a korlátlan hatalom, a ki gyakorolja, azt örültté. De a gondolat olyas volt, mely szédítő erővel hatott korára, s mennyiben a német császárok imperatori viszketegének gátat rakott, még jótékonyan is. Innen van, hogy tekintetbe sem vevén a kérdés vallási

oldalát, Európának több fejedelmei egymás közötti ügyeiket inkább mint valaha a szent szék elébe hozták. Gejza is, úgy látszik, a szerencsétlen szabolcsi ütközet után Lambert testvérét Gergelyhez küldé, hogy a hatalmas férfiút mind saját mind az ország ügyéről értesítse. 1074. marczius 14-én, midőn az e tájban történt mogyoródi ütközetnek híre Rómába még nem érkezhett, Gergely válaszképen írta Gejzának: „Szeretetünkről ne kétségeskedjél; mi irántad meleg atyai hajlammal viseltetünk, s bizonyos lehetsz benne, hogy a mit javad és méltóságod ügyében igazságosan követelhetsz, mind abban kezedre fogunk lenni. S ha elleneid közül valamelyik gonosztságot forralna ellened, nem csak oltalmunkra nem tarthat számot, hanem apostoli neheztelésünket is súlyosan fogjuk vele éreztetni. Ha pedig időközben akár saját ügyeidről, akár az apostoli tisztelet szolgálatához tartozókról valamit tudomásunkra akarsz juttatni, válaszd e végre Azo ferrarai marchiót, kit Olaszország egyéb fejedelmei között különösen szeretünk, s ki által azt, mit apostoli színünk elébe kívánsz hozni, velünk tudathatod s figyelmünkbe ajánlhatod. Az isteni kegyelem oltalmazzon téged e világnak fenyegetődző viszontagságai elől, s adjon neked diadalmas erőt és képességet annak végrehajtására, mit hogy elkö vess, tetszésére van.“

E levél hangulatát Gejza olyannak találhatta, mely őt bátorítani, buzdítani akarja, s ez okon is készült főhatalmát Salamon törekvései ellen megvédeni. Mosony vidékére még Zoltán idejében bessenyő gyarmatok szállítattak, oly célzattal, s részökről oly kötelességgel, hogy a végek őrei legyenek. Salamon alig birt annyi erővel, mely az őt folyvást háborgató bessenyők fékezésére szükségesnek mutatkozott, de reményét a császárhoz helyezé, kinek hűbéresévé ajánlkozott szegődni, s oda adni az ország

erősebb városai közül hatot állandó kezességül, ha őt visszahelyezi királyi székébe. S a nyár vége felé csakugyan sereggel érkezett Henrik Magyarországra, de viszonylag csekélylyel, mely őt csak a Vágig hozta: atyjok példájára pedig eltakarítván minden eleséget a herczegek, és pusztán hagyván a vidéket a mint lépésről lépésre az ellenség elől visszavonultak, éhség és betegségek miatt rövid idő múlva kénytelen volt Henrik seregének maradványait meg' kivezetni az országból, testvérét Zsófiát is magával vivén, ki most egy ideig Németországban tartózkodott. ¹⁾

Salamon Pozsonyba vette magát, és a kin IV. Henrik nem segíthetett, most VII. Gergelyhez folyamodott oltalomért, s tőle e választ nyerte: — — — „leveledet sokkal kegyesebben vettük volna, ha meggondolatlan eljárásod által szent Pétert oly igen meg nem bántod. Mert a mint hazád nagyaitól megértheted, Magyarország a római szentegyház tulajdona, miután azt hajdan István király minden jogával és hatalmával szent Péternek felajánlotta és jámborságosan általadta. Aztán Henrik jóemlékezetű császár szent Péter tiszteletére elfoglalván ez országot, királyán (Abán) vett diadala után, a láncsát és koronát szent Péter sirjához küldötte, és győzelmének dicsőítésére az ország czimereit oda utasította, honnan tudomására annak méltósága származott. Melyek így lévén, te mégis, valamint egyébben a királyi erénytől s a királyi erkölcsöktől távol estél, szent Péter jogát és tiszteletét, menyiben rajtad állott, csorbítottad és elidegenítettad, midőn az ő országát a németek királyától, mint halljuk, hűbérül elfogadtad. Mi ha való, s ha igaz utra akarsz térni, magad tudod, mi által remélheted szent Péter kegyelmét

¹⁾ Thuróczy, II. 53, 54. Lambertus Schaffnaburgensis.

vagy a mi jóakaratuskat; tudnillik, te nem fogod azt máskép elérni, sem apostoli büntetés nélkül soká nem fogsz uralkodni, hanemha kiépülvén hibádból, megismered, hogy országodat mint az apostoli, nem mint a (német) királyi felség adományát birod. Mi ugyan sem félelem, sem szeretet, sem a személynek némi tekintetbevétele miatt, mennyiben Isten segítségével kitelik tőlünk, nem fogjuk annak tartozó tiszteletét kielégítetlenül hagyni, kinek szolgálai vagyunk. De ha e tekintetben magadat megjobbítani akarod, ha életedet királyhoz illő módon rendeled és Isten jóvoltából dicsőíted: a római szentegyház szeretetét, mint ezen anyának kedves fia, és a mi barátságunkat Krisztusban kétségkívül teljesen fogod bírhatni.“

1075.) Látszik, hogy Gergely függőben akará hagyni részéről az ügy elintézését, s majdan aszerint nyilatkozni vagy Salamon vagy Gejza mellett, amint az egyiknél vagy a másiknál nagyobb engedelmességi készséget fog tapasztalni. Gejzához 1075. marczius 23-án a következő levelet bocsátá: — — — „Sok jót hallottunk felőled, és tetteidnek szép híre hozzánk is elérkezett; ez ökon szeretünk téged, és kívánjuk, hogy a hír a dolog valóságával mindinkább növekedjék. Tudni fogod pedig, úgy hiszszük, hogy Magyarországnak, valamint a többi főjeles országoknak saját szabadsága állapotában kell maradnia, és semmi más ország királyának nem kell alávetetnie, hanem egyedül a szent és közönséges anyának, a római egyháznak, mely az alatta levőket nem tartja szolgák gyanánt, hanem fiaiként fogadja mindnyáját. S mivel a te rokonod (Salamon) ez országot nem a római pápától, hanem a német királytól bitor módra nyerte: annak urdalmában, mint hiszszük, Isten ítélete által gátoltatott meg. Miután pedig kezeidbe került az ország ügye, in-

tünk téged, hogy ideiglen gondoskodjál az egyházakról, a hitet kitelhetőkép ápolod, és oly engedelmességgel viseltessél a római szentegyház követői iránt, midőn hozzád fognak érkezni: hogy szent Péter közbenjárása által úgy a világi mint az örök életben mindinkább tiszteletben tartassál és dicsőítessél.“

Gejza e levél vételekor, úgy látszik, már nemesak „ideiglenesen“ járt el az uralkodás gondjaiban, mint VII. Gergely ohajtá vala. A pozsonyi chroniconban olvassuk: „MLXXV. Gejza király koronáztatik“; s talán nem csalódunk, ha hiszszük, hogy e koronázás a husvéti ünnepek alkalmával történt meg, s kivált László kívánságára, ki nem birván Gejzának könnyen habozó természetével, úgy vélekedett, hogy Salamon a német király felsőbbségének megismerése által a koronához minden jogától önmaga fosztotta meg magát. Gergely azonban még nem vehetett hírt a koronázásról, vagy, ha az előbb történt volna meg, jónak tartá, magát úgy viselni, mintha még nem volna tudomása felőle, midőn 1075. április 14-én a következő levelet utasítá Gejzához, melyben őt azonkép mint a korábbiakban „Magyarország herczegének“ nem királyának czimzé.

„Ha tisztünk mindenkinek jogait védeni, és köztök helyreállítani a békét, s egyességet szerezni: annál inkább kívánja az okosság és követeli a közhaszon, hogy szeretetet hintsünk a nagyobbak között, kiknek békés magaviseletök vagy gyűlölködésök igen sokakra kiterjed. Azért szorgoskodunk és szívéünkben aggatódzunk, miszerint közted és rokonod Salamon király között helyreállítsuk a békét, ha lehetséges; hogy igazságosan járván el mindkét rész, mindenik beérje azzal, mi az övé, az igazság határain túl ne lépjen, a jó szokás mértékét meg ne haladja: s így békében legyen ama dicső Magyarország,

mely eddig főleg önmaga által állott fenn; királya legyen, ne királykája. De mivelhogy megvetvén szent Péternek, az apostolok fejedelmének nemes urodalmát, — mert hogy ezé az ország, okosságod, úgy hiszszük, tudni fogja, — a király magát alája adta a német királynak: királyka nevet nyert. Látván pedig előre az Úr a méltatlanságot, mely az ő fejedelmén elkövettetett, ítéletet hozott, hogy az ország hatalma rád szállítassék. És eszerint, ha mi joga előbb volt az országhoz, attól most magát szentségtelen bitorlása által megfosztotta. Mert Péter az erős kőszáltól (petra) vette nevét, mely a pokol kapuit megtöri, és gyémánt keménységével megrontja és szétzúzza, mi ellene áll. Azért, ha valamit kívánsz, ha valamit méltán remélsz nyerhetni a római egyháztól, nyilvánítsd nekünk bizodalmasan; és hogy mily hódolattal viseltetel a közönséges anya iránt, miként szándékozol neki engedelmeskedni s őt szentül tisztelni, tanusítsd, mint illik, cselekedetek által. A mi pedig nincsen érintve, azt e levél kézhezadóra bíztuk, hogy mondják meg neked, mert okunk van hűségökben bízni. — — — —“

E levél vége szembeszökő ellentétben áll kezdetével. Ez kiegyenlítésről szól, a kölcsönös jogok mérlegezéséről, s némi valószínűséggel azt sejdíteti velünk, hogy Salamon hitvesének, s még inkább Rómában tartózkodó napának könyörgései, kinél mint birodalmi kormányzónénál húsz évvel azelőtt a szentszék több ügyeiben járt el Hildebrand, némi befolyással voltak a pápára; de vége értésére adja Gejzának, hogy a szentszék bizonyos feltételek alatt hajlandó kívánságához járulni, azaz: őt királynak ismerni. Ezen feltételek egyike, mint Gergely megannyi leveleiből világos, a hűbéri viszony bevallása fogott volna lenni, melylyel a pápai elmélet szerint Magyarország — mint például Nápoly — a vatikánhoz van lán-

czolva; másikat talán fegyveres segéd képében gondolá magának Gergely IV. Henrik ellen, kire egy évvel utóbb az egyház átkát mondá ki, s kit, számolása szerint, a magyarok, kivált oly vezér alatt minőnek magát László ismertette, még inkább szorongathattak volna mint a szászok, Gergelynek e rendületlen szövetségesei Henrik ellen.

De Gejza nem tartozott azon egyéniségek közé, melyeket a világ cselszövényeinek szemlélete nem képes elizelleníteni, s melyek midőn eszközül látszanak szolgálni, alájok vetik magoknak a fondorkodókat, s csak saját céljaikat szolgálják. Gejzára, úgy tetszik, a pápai eljárás fogásai zsibbasztólag hatottak, s őt oly lélekállapotba süllyesztették, mely az országot veszedelmezteti, ha László, jellemének erélyével őt nem áll. Salamon Pozsony várfalai közé szorítatott általa, ¹⁾ s Henrik, ismételt fenyegetései daczára, tanácsosnak tartá, bántatlanul hagyni az országot. Gejza mindinkább elborúlt, s cselekvősége, úgy látszik, az ahítat műveire szorítkozott. Alapítójává lőn a váci püspökségnek, ²⁾ s a benedekesek Garan melletti apátságának. Örömet mulatozott az atyja által alapított szegszárdi monostorban, s itt az ország főpápjainak tanácsára késznek nyilatkozott, a kibékülést Salamonnal még egy ízben megkísérteni. Az előleges értekezések csak-

¹⁾ Thuróczi, II. 55. „László herczeg Pozsony várát megszállotta több napig . . . Salamon hadfiái pedig, a szükség által kényszerítetve, Lászlóhoz jöttek, és László herczegi bőkezűséggel és kegyelmes adakozással ápolta őket, s megengedte, hogy szabadon visszamehessenek urokhöz.“ Így gyűjté a nagy-
ratermett férfiú észrevétlenül az ország valamennyi felekezeteit maga körül.

²⁾ Thuróczi, II. 53: „Rex igitur Gejza fundavit ecclesiam Vaciensem et dotavit eam praediis multis et possessionibus.“ Vannak, kik úgy vélekednek, hogy a váci püspökség már István által alkottatott, s hogy Thuróczi szavai Gejzát csak a fényes váci egyház építőjének, nem a püspökség alapítójának mondják. Fejér, C. D. I. 438. l.

1077.) ugyan meg is nyiltak ez ügyben, de mielőtt eredményök lehetett volna, Gejza 1077. április 24-én meghalálozott, s kivánságához képest a váczai egyház sírboltjában temettetett el. ¹⁾ Synadene hitvesétől két fia maradott, Kálmán és Álmos, ²⁾ s egy leánya, Zsófia, Ulrik karánt-földi határgrófnak, kit már felebb említettünk, második hitvese, s új házasságban Magno szász herczeg neje. ³⁾

¹⁾ Thuróczi, II. 55.

²⁾ Kézai, II. 4. Thuróczi, II. 59. 60. Pray, Katona, Cornides, Palma s a t. a hazai történetforrások s Dandulus tanuságának ellenére Kálmánt László fiának állították, nem annyira azért mert, „Thomas archidiaconus ecclesiae spalatensis“ „historia salonitana“ című munkájának (különben is gyanús) toldalékában azt olvasták: „Colomanus filius Wladislai regis Hungariae stans in regno loco patris sui“, hanem mert szerintök a korona már a tizenegyedik században az elsőszülöttség jogán szállott atyáról fiúra: oly tan, mely szerint Lászlót bitorlónak kell vala tartaniok, ha Kálmán Gejzának fia volt. A tan elévült, s Kálmán származásának elferdítésére eszerint már semmi ok. A hazai történetforrásokhoz e tárgyban II-dik Istvánnak 1124-ben kelt oklevele (Fejér, C. C. II. 67. l.) is járul, melyben Gejzát több ízben „avus“ának mondja. — Hogy Álmos testvére volt Kálmánnak hirdeti a „Chronicon Posoniense“, hirdeti Cosmas Pragensis (egykoru író), hirdeti Thuróczinak egyik chronographusa, — oly tanutételek, melyek együtt véve, de a Magyarországon megfordult egykoru Cosmasé különmagas is, több erővel bírnak, mintsem hogy a Lucius által említett vaticáni codexnek, s Thuróczi interpolatióinak hitelt adva, Álmost Lambert fiának mondhatnók.

³⁾ Monachus Weingartensis, Leibnitznél.

NEGYEDIK KÖNYV.

1077—1114.

I. László. 1077–1095.

Kálmán. 1095–1114.

I.

Midőn László az 1077-diki év elején az ország (1077. ügyeinek élére állott, nagy volt az ősves magyar birodalom öröme, egyik végétől a másikig. Negyven évig tartott meg hasonlások után oly fejdelem jutott az országnak, ki a nemzet közkívánságára fogott helyet a királyi széken, s őseink látván a koronát a birodalom legszebb férfiának, a harcz és béke műveiben nagynak homlokán, méltán odaengedheték magokat a legfényesebb reményeknek, s e remények egytől egyig teljesedésbe indultak. ¹⁾

1) Thuróczi, II. 56. Apotheosisa alkalmával voltak, kik a „szent“ nevet azért is akarták tőle megtagadni; mivel Salamon életében, Salamon ellenére vette át a főhatalmat; s ezen eljárását a későbbi chronisták és hagiographusok holmi apró költeményekkel mentegették, minő p. o. az, hogy az ország kormányát vitte ugyan, de a koronát, nem engedvén azt fejére tétetni, csak maga előtt hordoztatta s a t. — Hogy László mindjárt országlásának kezdetén királynak választatta s koronáztatta magát, világos VII. Gergelynek 1077-ben Nehemiás esztergomi érsekhez intézett leveléből, melyben szó van Lászlóról, mint „király“ról. Gergely a nemkoronás fejedelmet nem fogta volna királynak czímezni, mert korában a királysághoz épen egyházi szempontból tartatott elkerülhetlenül szükségesnek a koronázás. Hogy Lászlónak joga volt a koronát elfogadni, sőt hogy ezt tennie, hazafiui kötelességében állott, ennek bizonyítgatását a felebbiek után, úgy hiszem, feleslegesnek tartja az olvasó.

S a külföld is annak tudta őt, kinek a haza ismerte. 1079.) VII. Gergely nem késett őt királynak czímezni, pedig Salamon még nem mondott le jogairól. Henrik ova-
kodott a gondolattól, felsőbbbségi jogokat bitorolni oly or-
szág felett, melynek királya László volt. A keleti biroda-
lomban Nicephorus Botaniates, Gejzának — mint láttuk —
sógora, Alexius Comnenus, s a császári székről minapá-
ban lehanyatlott Michael Ducas versengtek a főhatalo-
mért. Külavatkozás is növelvén e versenygést, melybe a
Szerémségnek magyar felsőbbbség alatt állott szávántúli
1080.) része is álnokul berántatott, László seregét a Száván
általvitte, s elleneit Nisszáig maga előtt hajtván, a ma-
gyar korona jogainak tiszteletbentartására kényszerítette.
1) Boleszláv lengyel fejdelem, Bélának Endre ellen, s
Béla fiainak Salamon ellen hív szövetségese, megölvén
Szaniszló krakói püspököt, ki őt féktelen élete miatt az
egyházból kizárá, oly gyűlöletessé lőn népe előtt, hogy
Miczisláv fiával Magyarországbán keresett menedéket.
László a földönfutót, kit VII. Gergely a keresztyének kö-
zönségéből kiátkozott, de kinek Béla fiai háladattal tar-
toztak, habozás nélkül befogadta. Boleszláv, fájdalomában,
rövid idő múlva véget vetett életének; mások szerint, fék-
telensége miatt a magyar urak által megöletett; fiának
neveltetésében László atyai gyengédséggel járt el. 2)

Mindez világosan látatta Salamonnal, hogy királya

1) Cinnamus „Hungarorum gens paulo ante quam imperaret
Alexius Comnenus (Alex. Comn. 1081-ben kezdett uralkodni) Syrmium cepit,
multis transistranis urbibus occupatis, Naesum usque pervenit.“

2) Martinus Gallus. Vita s. Stanislai, az Acta Sanct.-ban.
László közbenjárására a lengyelek utóbb a kruzviczi kerületet adományozták Mi-
czislávnak; de Krakó bevétele a magyarok által, melyet Thuróczi említ, s mely-
nek okát Katona abban keresi, hogy László ez úton akarta a lengyeleket Mi-
czisláv befogadására kényszeríteni, több mint valószínűtlen.

van a nemzetnek. A boldogtalan, színre lemondott (1081. követeléseiről, s László, ki nem birathatott reá, hogy az országnak egy részét hercegi joggal kezébe adja, saját udvaránál fényes állást biztosított neki. De Salamon itt a király életére tört, és László kénytelennek látta magát, őt elzáratni. A visegrádi várnak egy tornya – romjait (1082. még ma is láthatni — választatott ki e célra. ¹⁾ Sikerült azonban a papság közbenjárásának, már a közetkező évben meg' kieszközölni számára a szabadságot. István királynak teste t. i. 1083-ban, negyvenöt évvel eltemetése után felvétetvén, és szentnek nyilyánítatván Róma által a magyarok első királya, — ünnepet üllött az öszves ország, s László a püspökök s a pápai követkérelmére szívesen állott reá, hogy abban a szabadságának visszaadott királyi fogoly is részt vehessen. ²⁾ Salamon most nejéhez Regensburgba vette magát, de ittmulatozása rövid lehetett, talán azért, mert tapasztalhatta, hogy koronájával Zsófiának szívet is elvesztette. ³⁾ Terhére volt neki, terhére a császárnak, kitől a nyomorú még most is segédet remélt. Ennyi csalódás sem volt képes előlni benne a vágyat a korona után, a gondolatot, hogy ő a törpe, azt László fejéről még leránthatja. S e végre a mai Moldvában tartózkodott kúnokhoz indult, kiken tizenkét évvel azelőtt Gejza és László segédével Dobokánál ama fényes

¹⁾ Thuróczi, II. 56. Visegrád ekkor említetik első ízben a magyar történetírásban. Disze és dicsősége jóval későbbre esik; László korában talán csak egyszerű erősség volt, s a magyarok beköltözésénél régiebb, mire szláv neve is látszik mutatni. Némely okleveleinkben „altum castrum“, „altus lapis“ nevet is visel, mi valószínűleg a „Visegrád“ szónak fordítása, nem a „Magaskő“-é, minek ha őseink hívták, a név nem veszett volna ki, úgy hiszem, a nép nyelvéből.

²⁾ Thuróczi, II. 56. Hartvici ep. vita s. Steph. r. 22.

³⁾ Bertholdus Constanciensis.

győzedelmet vette, s kiknek fejedelme Kutesk — vévén ígérését, hogy házasságra lép leányával s Erdélyt a kúnoknak adja, — őt seregével a királyi szék visszafoglalására Magyarországra kísérte. De a kúnok Munkács vidékén László által megverettek, ¹⁾ és Salamon most a Maczedonia szélein tanyázott bessenyőket keresé fel, kik országlása éveiben Magyarország aldunai vidékét gyakran háborgatták, s kikben célzatainak elérésére kész eszközöket remélt találhatni. Fejedelmök, Czelgu, rabló csoportait épen a keleti birodalomra küldé, és Salamon s a vele jött kúnok társul szegődének a vállalatához. 1087.) Chariopolisig ellenállás nélkül pusztították az országot, de Kule vidékén a Maurocatacolo vezérlete alatt elejükbe jött görög sereggel találkoztak. Véres ütközet után Czelgu a csatamezőn maradt; mások a Scotinos és Cule közötti ingoványba veszték, s velök talán Salamon is, a néhai magyar király, mert emberi szem nem látta őt azontúl. A hagyomány, való igaz, remetéről szól, ki Isztriának déli csúcsán, Polában, az ahítat művei között megfelelkezett világról és emberekről, s kiről, midőn aggkorában meghalálozott, híre szárnyallt, hogy ifjúságában királya volt egy ifju népnek, mely most Velenczével versenyez Adria uradalmáért; de hitvese nem adott hitelt az aggregének, s már 1088-ban Vladiszláv lengyel herczeggel ült menyekzőt. ²⁾

VII. Gergely 1085. május 25-én meghalálozott. László nem tartozott azok közé, kik a német király pártját fogták ellene, mit az ország érdekei különben is tiltottak, s mit tennie, mennyiben a Gergely és Henrik kö-

¹⁾ Thuróczi, II. 56.

²⁾ Thuróczi, II. 56. Anna Comnena. Bertholdus Constantiensis az 1087-dik évhez. Martinus Gallus.

zötti vita a főpapok investitúráját illeté, oka sem lehetett, mert a magyar király e fekvésben a sylvesteri bulla erejénél fogva kivételes állást foghatott Róma irányában, s mert a püspökségek adása-vevése, a simoniának meg' annyi fajai, melyek Németországban oly buján sarjadoztak, s melyek ellen Gergely teljes joggal buzgólkodott, magyar földön ez időben még ismeretlen növények voltak. De Gergely törekvései a papi nőtlenység behozatalára László által nem igen támogatottak, mint utóbb látni fogjuk; s követelése, hogy a magyar fejdelem magát a szent szék hűbéresének vallja, Lászlót azonképen mint hóditó Vilmost a britt szigetben süketnek találták. És valamint Gergely példátlan engedékenységgel viseltetett Vilmos iránt, úgy Lászlót is — talán mert nagysága önkénytelen tiszteletre ragadta — rövid kísérlet után háborítatlanul hagyta. Megelégedett azzal, hogy a magyar fejdelem politikai ellene volt Henriknek, oly férfiú, kiről tudta, hogy Henrik táborába nem fog általmenni, s kit saját pártja szövetségesének tarthatott, mert a német ellenkirály, rheinfeldi Rudolf leányával élt házasságban. ¹⁾ László az ország függetlenségét, melyet néhány évvel azelőtt a német birodalom s a római szentszék versent voltak buktatandók, példátlan nehézségű körülmények között csorbitatlanul megóvta. Hajoljuk meg hódolattal előtte, s midőn olvassuk, hogy László 1087-ben követeket küldött Speyerbe a német fejedelmekhez, kinyilatkoztatván általuk, hogy húsz ezer embert kész a bitang Henrik ellen küldeni, ²⁾ érezni fogjuk a fejdelem nagyságát, ki népének szívéből kiszaggatta a tövist, mely benne ve-

¹⁾ Abbas s. Blasii a Schwarzwaldban, XVIII. századbeli író, sváb Rudolfról szóló munkájában, Praynál, Hist. R. Hung. I. k. 94. l.

²⁾ Bertholdus Constanciensis az 1087-dik évhez.

szett, midőn Fehérvárott a német király — gyermek maga — az ország nagyaira ráparancsolt, hogy esküdjenek hűséget egy más gyermeknek.

De László nemcsak megóvta az ország jogait, hanem terjedelmét is öregbítette.

Midőn a magyarok 893-ban Arnulf császár által Szvatopluk ellen segédül hívattak, Pannonia Saviában — a mai Horvátországban — a nyugoti birodalom felsőbbsege alatt Braszlav uralkodott, mint herczeg. Két évvel utóbb Arnulf Pannonia védelmét ezen Braszlavra bízta, de a feladás nem volt olyas, melyben a herczeg eljárhatott volna. Béla névtelen jegyzője körülbelől ez időről szól, midőn írja: „Bulcs, Lehel és Botond a Peturgoz nevű erdőn keresztül menvén, a Kulpa partjain tábort ütöttek, s meghaladván e folyót, a Szávához értek, és átkelvén a Száván, Zágráb várát elfoglalták, honnan tovább lovagolván a posgai és valkói erősségeket bevették.“ De a magyarok ez alkalommal nemcsak az úgynevezett Pannonia Saviát, melyet Croatiának, Horvátországnak e tájban senki sem hívott, hanem a Kulpa s a dalmát tengeri városok — Zara, Traw, Spalato és Ragusa — között fekvő tartományt, a valóságos Croatiát is elfoglalták, legalább nagyobb részét e tartománynak, mely nagy Károly idejében a frank birodalomhoz tartozott, 864-ben görög felsőbbség alá került, s a magyarok megérkezésekor már Velence keletkező hatalmának súlyát is érezte. A meghódított tartomány a szoros értelemben vett magyar birodalom határain kívül, s valószínűleg saját fejedelmei alatt maradt, kik a magyarokhoz oly viszonyban állhattak, minőben állottak elődeik a keleti és nyugoti birodalomhoz, — adófizetési viszonyban. De a lechparti szerencsétlen ütközet után, sikerült nekik, függetlenekké válhatni, s Dirczisláv 970-ben magát Croatia „királyának“ irta.

Ezen Croatiához azonban valamint a Szerémség, Syrmium, nem tartozott, úgy a Dráva s a Száva között fekvő föld, nevezetesen Zágráb sem; ez is, az is, folyvást kiegészítő részei maradtak Magyarországnak, a történetírók és oklevelek megegyező tanúsága szerint. Semmi kétség, Horvátország fejedelmei több ízben megkísérlették, a Dráva és Száva közötti tartományt is magokhoz rántani, s e kísérletek kivált akkor történtek, midőn a Magyarorszában dúlakodott polgári háború a nemzettest szélsőségeit ideig-óráig elszibbasztotta; de ilyes merényletek tartós alapottá nem fejlődhetek, s az ország nemcsak visszaszerelte mindannyiszor a szávai végeket, melyek akkoron Sclavonia nevet viseltek, hanem, mint például Endre idejében, a Kulpától a tengerig terjedő Croatiát is megnyeste s megrendítette. Tartósan csak Béla idejében vagy röviddel Béla halála után jutott horvát kézbe a Dráva és Száva közötti tartomány, midőn Béla leánya Ilona Zvonimir horvát főnökkel házasságra lépven, férjének a mai Horvátország tetemes részét adományul hozá. ¹⁾ Rokonságának a magyar királyi házzal köszönheté Zvonimir, hogy III-dik Krezimír halála után Croatia és Dalmatia hercegévé, s 1076-ban, Gergely pápának helybenhagyásával, királyává lőn. ²⁾ Zvonimir tizenhat évi békés uralkodás után 1089-ben meghalálozott. Fia, Radován, valószínűleg még az atya életében mulván ki, Horvátország most egy sereg pártoskodónak lőn színhelyévé, kik a koronát egymás elől elkapni ügyekeztek. Közülök egy István nevűtől, ki magát Krezimír utódának mondá, néhány

¹⁾ Joannes diaconus de Guercse Kerchelichnél (de regnis Dalm. Cr. Slav. not. praelim.) a 102 l.: „Filii Belae . . . bano Swinimír, . . sororem uxorem datam volunt, et cum ea cessam Slavoniae partem.“

²⁾ Joannes archidiaconus de Guercse az idézett helyen: „Affinitate hac Swinimír potens factus ad regnum Croatiae pervenit.“

oklevél is maradt reánk. A zavar nőttön nőtt, s végre oly fokra hágott, hogy az elhúnyt király özvegye, László testvére, jogainak sérülését látván, s vele több horvát főúr, a magyar király segédét és közbenjárását kérték ki. László annál inkább sietett engedni a felhívásnak, mivel magzatok nélkül halván el Zvonimir s a Dráva és Száva közötti föld amaz István nevű zsupán által szintén bitorol-1091.) tatván, Magyarország jogai is voltak szóban. 1091-ben a magyar sereg átkelt a Dráván, s több helytt megszaszaltván a pártoskodókat, a Szávaig, a Kulpáig, sőt a tengeri városokig vitte fegyvereit. Ez alkalommal a tenger mellék, Croatia maritima, Dalmatia, még nem került magyar hatalom alá, de igen a földközi, Croatia mediterranea, mely a Szávától a havasokig terjedt; s a vízközi, Croatia interamnensis, mely a Dráva és Száva közötti földnek nyugoti felét foglalá magában. László a magyar korona e szerzeményét közigazgatási czélokból, az anyaország mintájára, vármegyékre osztá, és Zágrábban püspökséget alapított, mely a vallási tekintetben még jócskán hátramaradt népet a hitnek és polgárisodásnak megnyerje. Püspökül — oly férfiúra levén szükség, ki a népnek nyelvét érti — egy Duh nevű cseh neveztetett ki, segédpapokul szomszéd megyebeliek adatván melléje. Az ekkép szervezett tartomány kormányzójává Álmos, Gejzának fia, neveztetett ki. ¹⁾

¹⁾ Thuróczi, II. 56. Lucius (Schwandtner gyűjteményének III. d. kötetében) II. 1. Feliczián esztergomi érsek Kerchelich „Hist. cath. eccl. zagrabiensis“ czimű munkájában. I. k. 1. I. Thomas arch. Spalatensis (Schwandtner gyűjteményének III. kötetében), c. 17. — Horvátország elfoglalása Pray és Katona nyomán újabb történetiróink által hibásan 1089-re tétetik. Zvonimirnek 1089-ben történt halála után még két évig István uralkodott, mire nézve elégséges magok az idézett írók munkáira hivatkoznunk.

Visszajövet László Sümegen monostort alapított. ²⁾ Úgy akará a kor, mely háláját a gondviselés iránt ez úton szokta vala kifejezni, mihez a jelenvolt pápai követ kérelme is járulhatott, kinek László annyival inkább ügyekezett kedvére járni, mivel a horvát királyság, melyet az imént bevégzett hadviselés felforgatott, Gergely idejében a szentszék oltalma alá vette magát.

A hír, hogy a kúnok és bessenyők, kik egy idő (1092. óta közös czélokra közérővel voltak munkások, Erdélyre törtek, s onnan Biharra és Szabolesra vetvén magokat, az országot, mint szokásuk vala, dúlták, pusztították: Lászlót új színhelyre szólítá. A Temes vizénél találkozott a rabló sereggel, s mielőtt ennek vezére, Kopulcs, fegyvereit csatarendbe állíthatta volna, a magyar fejdelem kezébe fogván a veres zászlót, mely csak imént győzelemről győzelemre vezette híveit, s melyet lelkesedéssel követtek most is, a rablók közé rohant. Kopulcs s vele a legvitézbbek halva maradtak a csatamezőn; mások, kik megfutamodhattak, zsákmány nélkül, kopasz életöket átvitték az ország határain; s ismét mások, feles számmal fogóságba kerülván, a keresztség felvétele után, mint vérek és rokonok, annak tapasztalták a magyart, ki a harczeretmet népséget kész volt jogaiban részesíteni. A hazai hagyomány szerint, megértvén a Moldvában maradt kúnok és bessenyők társaik megveretését, követeket küldtek Lászlóhoz, kik a foglyokat visszakívánják, s e kívánság megtagadásának esetében, kijeleljék a napot, melyen végveszély érend királyt és országot. László elmosolyodott, s a végveszély napján elejükbe lovagolt. A két sereg egy szombaton együvé találkozott az alduna partjain. A magyar fejdelem személyesen vívott meg Ákossal a kúnok

²⁾ Fejér, C. D. I. 468. l.

vezérével. Ákos halva rogyott le, s a magyaroké volt a diadal. ¹⁾

Ezen hadviselés után történhetett, hogy László felmenvén a Tiszának balpartján Szabolcsig „országának valamennyi püspökeivel és apátaival, úgy minden főembereivel, az öszves clerus és nép jelenlétében“ törvényeket hozott a nemzetnek, melyekről alább lesz alkalmunk szólni. A német írók rémséges földrengésről tesznek említést, mely röviddel a szabolcsi gyűlés után, az országnak mind dunai mind tiszai részében jelentkezett, úgy arról is, hogy Henrik, miután ügyei kivált Olaszföldön ismét balfordulatot vettek, értekeződs végett karácsontajban találkozni akart Lászlóval, kinek közbenjárása Olaszországban úgy mint a német birodalomban eldöntő erővel fogott volna birhatni; de Welf bajor herczeg, Henrik legmakacsabb ellenének, Mathild grófnének ipa, fegyveres erővel vetette magát útjába, s Henrik kényszerült kíséretével visszatérni. ²⁾ Meglehet, hogy a pannonhegyi ki-1093) rályi lak és apátság volt találkozási helyül kitűzve; László a bekövetkezett év egy részét itten tölté, ha — mit némi valószínűséggel állíthatni — törvényeinek második könyve, mely szent Márton hegyén, „in monte sancto“ keltét homlokán viseli, ez évben szerkesztetett. A harmadik könyvet Katona 1094-ben keletkezteti, mert harmadik és utolsó, s mert László az 1095-diki évet, életének végévet, háborúskodással töltvén, törvényhozásra aligha lehetett érkezése. Részemről keveset építék e chronotaxisra; a harmadik könyv úgy mint reánk jött, csonka, nem magában bevégzett mű; bizonyossággal csak az első könyv keletkezési évét tudjuk, a második és harmadik megetté

¹⁾ Thuróczi, II. 57. Thomas archid. Spalatensis e. 17.

²⁾ Bertholdus Constanciensis az 1092-dik évhez.

állanak a tizenötödik századbéli codexekben, — régiebb példányaikat nem bírjuk, — de tartalmuk nem olyas, melyből későbbi származásuk szükségképen következ-
 nék, sőt igen valószínű, hogy intézkedései az évenként
 augusztusban Fehérvárat tartatni szokott királyi törvény-
 székek alkalmával, fejdelem és főbbek által „a nép jelen-
 létében“ mint az első könyv mondja, s a felmerülő szük-
 ségekhez képest, tehát nem is egyszerre, alkottattak.

Már VII. Gergely foglalkodott a gondolattal, nagy
 hadjáratra bírni a keresztyén népeket a hitetlenek ellen,
 Palaestinának, a szent sírnak megszabadítására. De pápa-
 ságának folytonos küzdelmei ez eszmét a háttérbe szo- (1095.
 ritották. A byzancziak most felhívták Europa valamennyi
 fejdelmeit, fel névszerint Lászlót, kinek leánya Piroska, gö-
 rög névvel Irene, császáruk fiának Joannes Comnenusnak je-
 gyese volt, ¹⁾ közös hadviselésre azok ellen, kik nemcsak
 Jeruzsálemet és Damaskust bírták a keresztyén név gya-
 lázatára, hanem már a Pontust is fenyegették Konstanti-
 nápoly nem csekély veszedelmére. Amiens-i Péter, ki csak
 imént érkezett vissza zarándoklatából, a szent sír s az ál-
 tala tapasztaltak leírása által, melyhez keleti útjában
 még inkább neki melegült képzeletétől kölcsönzé a színe-
 ket, felriasztotta a tömegeket, s Orbán pápa 1094-ben
 gyűlést tartatott Piacenzában, Európát felhivandó, kelne
 segédére a keresztyéneknek a szeldzsúki törökök ellen. A
 gyűlés eloszlott, s Franciaország és Anglia készek lévén

¹⁾ Méltó, hogy ide írjuk, mit Cinnamus a dicső asszonyról írva
 hagyott: „Nőül János császár Irenét, László leányát, választotta magának,
 erényekben gazdag, páratlan szerénységű hölgyet; a mit fejedelmi férjének bő-
 kezűségéből, a mit a közjóvedelmekből magáénak mondhatott, azt nem szállí-
 totta gyermekeire, azt nem fordította túlságos fényűzésre s egyéb felesleges
 kiadásokra, hanem folytatván szokott életmódját, a szűkölködőknek osz-
 togatta“.

a hadviselés nyombani megnyitásához, Lászlót követség által hívták fel, válnék a sereg vezérévé. A király Bodrog várában üllé a husvéti ünnepeket, midőn a követség nála jelentkezett. ¹⁾ A magasztos lelkű fejdelem engedett a felhívásnak, s kész volt felvállalni a vezérletet, midőn a seregek országán keresztül útjokat Byzancz felé veendik. De a végezet máskép akarta. Lengyel- és Csehországok között már néhány év óta viszálykodások mutatkoztak, melyek mindinkább súlyosbúlni látszottak, s a cseh hercegi család kebelében is meghasonlást idéztek elő. Otto morva hercegnek — ki, mint tudjuk, László testvérével élt házasságban — egyik fia, Vladisláv lengyel király pártján állott, s kettőjük közös kérelmére a magyar fejdelem az 1095-diki nyár derekán sereggel indult II. Bretisláv cseh herceg ellen, midőn a halál július 29-én véget vett életének. ²⁾ Holt testét Nagyváradra vitték, hol sírboltjához még századok múlva is szent tisztelettel közeledt a magyar. A birák ide küldték a vádlottat, állítását hittel erősíteni; s a hagyomány szól istenítéletekről, melyek a sírboltban elaléltan földre rogyasztották a hamisanvallót, a hazugot. A magyar földmivelő még most is szeret szólni a hatalmas királyról, kinek feje kimagaslott a sereg legszálasabb vitézei közül, s kinek paripája, midőn hegyen, völgyön az ellenség után vágatott, mély nyomokat hagyott a kősziklákon.

¹⁾ Thuróczi, II. 59.

²⁾ Sigebertus Gemblacensis, az 1095. évhez. *Annales Hildesheimenses* ugyanazon évhez. *Chronicon Posoniense* az 1097-dik évhez. Thuróczi, II. 69: „Sanctitate igitur et gratia plenus, transiit ad consortia angelorum, anno regni sui XIXo, et sepultus Varadini in monasterio a. d. MXCVo, tertio (a *Chronicon Budense* szerint, quarto) kalendas augusti, feria prima.“

II.

László törvényeinek első könyve majdnem kiválólag vallási és egyházi tárgyakkal foglalkodik. A zágrábi püspökség s a sümegi monostor alapítása, úgy a szentjóbíé, István jobbjának megőrzésére, valamint azon gazdag adományok, melyekkel a nagyváradi püspökséget, a veszprémi káptalant, Kolosmonostort s a t. halmozá, mutatják vallási buzgalmát: törvényei mind buzgalmáról mind belátásáról tesznek tanúságot.

Rendelé, hogy a dőledező félben levő egyházakat építse fel a püspök, I. 8; azok pedig, melyek a belháborúk közben pusztulásra jutottak, állitassanak helyre az illető megyebeliek által, kelyhek és ruhák a király költségén szereztessenek, könyvekről gondoskodjék a püspök, I. 7. A mely pap az egyház vagyonát elcsente és eladta, vagy hanyagságból elvesztette, három annyit tartozott adni az egyháznak. I. 6. Az egyházak ingó vagy ingatlan adományai semmi ürügy alatt sem vétethettek vissza; s bár minemű egyházi vagyon, akárhol találtatott legyen az, más egyházaknál vagy más uraknál, az eredeti egyházhoz ment vissza. I. 23. 24. A papok házasságát több törvényczikkely tárgyalja. „Azon papoknak, kik első és törvényes házasságban élnek, a békesség fentartásaért s a szent lélek egységeért engedelem adatik egy időre, — addiglan, míg a szent atya bennünket más nézetre birand.“ I. 3. 1) A második házasságban 2) élő pa-

1) „— quousque nobis in hoc domini apostolici paternitas consilietur“, így hangzik a diplomatiái kifejezés az eredetiben. Gergely már 1074-ben a házas papokra s mindazon világiakra, kik házas papnak gyónnak, vagy nála misét hallgatnak s a t. anathemat mondott.

2) „Bigami presbyteri“ egy németül író magyar historicus szerint ezt jelentené: „Geistliche, die zwei Weiber haben“; de kik a század terminool-

pok és diaconusok, úgy azok, kik özvegy vagy elvált asszonynyal házasultak, váljanak el egymástól, s bűnbánat után folytassák tisztöket. És kik e tilos házasságról nem akarnak lemondani, a cánonok rendeléséhez képest tétessenek le a papságból. Az ékkép elválasztott asszonyok pedig adassanak vissza családuknak, és mivelhogy nem valának törvény szerint házas személyek, szabad legyen nekik, ha akaratauk tartja, férjhezmennüök.“ I. 2. „Ha pedig valamely püspök vagy érsek a tilos házasságtól elállani vonakodók eljárását helyesli, vagy egyházat ad nekik, vagy oly valamit, mi a papi rendhez tartozik, enged cselekedniük: a király s a püspökök hozzanak belátásuk szerint ítéletet felette.“ ¹⁾ I. 4. „A mely pap szol-

giáját ismerik, figyelmeztetésem nélkül is tudják, hogy értelme ez: papok, kik másodszor léptek házasságra. Köztudomásu dolog, hogy az egyházi jog kíváltkéleken, húzamos ideig az özvegyek új házasulását épen nem pártfogolta.

¹⁾ A cikkely szövegének vége a legrégiebb codexben leírói hibából érthetetlen; a corpus jurisban önkéntes módosítás nyomát viseli magán. A XV-dik századbeli bécsi codexben így olvassuk: „si vero archipresbyter, et per consilium illius in tali vitio permanserit, iudicio episcopi voluntario subiacebit.“ Köztudomásu dolog, hogy a középkorban az „archidiaconusok“ lassankint az illető püspöki megyék kormányzóivá, az egyházi beneficiumok osztogatóivá lettek, hogy igazságot ők szolgáltak ki az egyház nevében, a kétes kérdéseket ők döntötték el, s a t. Idő multával hatalmuk még azáltal is növekedett, hogy a sacerdotiumban is hely jutott nekik, s már Hiinkmár egyik ide vonatkozó értekezése: „Guntherio et Odelhardo archidiacon. presbyteris“ van címelve. Hatalmuk tetőpontján a tizenegyedik században álltak, midőn még a püspöki méltóságot is elhomályosították. Magyarországon ekkor talán az „archipresbyter“ pótolta az archidiaconust, mit onnan is gyanítok, mivel az 1279-diki budai concilium 38-dik pontja az archidiaconatusról mint még nem igen szervezett tisztról szól; — Magyarországon az „archipresbyter“ lehetett a püspököknek jobb keze kivált kétes ügyek elintézésére — a püspökök nagyobb száma Europaszerte élénken érzette ily kéz szükségét, — s a kérdéses hely talán ezt jelenti: „ha pedig az archipresbyter őt a vétségbeni megmaradásra felhatalmazná, a püspököknek hatalmában álland e végzést felforgatni.“ Ezen

gálóját nőül vette, adja el, és ha vonakodik ezt tenni, adassék el mégis, és értéke szállítassék a püspök kezéhez.“ I. 2. Vasárnapokon és nagyobb ünnepeken mindenki köteles volt az isteni tiszteleten megjelenni. Az elmara-dókat testi büntetéssel fenyegette a törvény. A megyebeli egyháztól távolabb eső falvak küldött által képviseltet-hették magokat, ki három kenyeret s egy gyertyát tarto-zott az oltárra vinni. I. 11. A ki ilyes napokon vadászott vagy kalmárkodási czélból utazgatott, attól lovát, ku-tyáit s a t. elszedték, a vadászpapot még egyházi fenyték is érte. I. 12. 15. A kalmár, ha vasárnap sátort ütött, azt, mihelyt parancsolták, felszedni tartozott; vonakodás ese-tében ötvenöt pensát fizetett az intő pap kezéhez. I. 16. „Ha ki a pogányok módjára kutaknál áldozik, vagy fák-nál és forrásoknál és köveknél áldozatokat mutat be, váltsa meg ökörrrel vétségét.“ ¹⁾ I. 22. A zsidókról két törvény szól. „A zsidótól, ha valaki vasárnap vagy más nagyobb ünnepeken munkánál éri, a munka szerszámai elszedetnek, hogy a keresztyének ne botránkozhassanak meg rajta.“ I. 17. „Ha a zsidók keresztyén nőkkel lépnek házasságra, vagy ha keresztyén személyt szolgálatban tartanak magoknál, ezek vetessenek el tőlök, és szabad-ságba helyeztessenek vissza.“ I. 10. Mindkét rendelet megszorításokat foglal magában; de ha meggondoljuk, hogy a zsidóüldözések Nyúgoteuropa több tartományai-

igénytelen véleményemet egyébiránt csak annak kívánom tartatni, minek ma-gam is tartom: előre küldött hypothesisnek, melyet mások alaposabb magya-rázatai fognának követhetni. Bizonyosnak egyedül azt tudom, hogy a corpus juris variansa jóformán tudatlan kéznek köszöni lételét.

²⁾ B a r t a l e törvény keltének okát nem keresi a magyar nép erköl-cseiben és szokásaiban, s a capitulárekra útal, mint e rendelkezés forrásaira. Úgy de László „gentilium ritus“-ról szól, mit kétségkívül a magyarok ősva-lására, nem a keresztyén cultus babonás kinövésére kell érteni.

ban már napi renden voltak, azt fogjuk találni, hogy a magyarországi zsidók állása viszonylag kedvező volt, hogy a keresztyén világnézet nálunk is ellenük fordult, de a népben nem mutatkozott ellenszenv irántok. Az izmaelitákról, vagyis, az izlam követőiről szintén László törvényei tesznek első ízben említést. „Ha az izmaelitáknak nevezett kereskedők a keresztség felvétele után régi hitűkhöz visszatérnek, székhelyeikből más falvakba szállíttassanak. Azok pedig, kiket a birák bünteleneknek fognak ismerni, saját székhelyeikben megmaradhassanak.“ ¹⁾ I. 9.

A tized ügyében hozott törvény ekkép rendelkezik: „A püspök vegyen tizedet mindenből, de ekképen: A püspöki pristaldus kérdezze meg a tulajdonost, mennyi gabonája, mennyi barma van. Ha állításának hitelt ad, vegye a tizedet, mint bejelentetett; ha pedig állításának nem ad hitelt, eskettesse meg, s vegyen tizedet az eskü szerint. A gabnákat pedig ne vegyesen, hanem külön vegye. Ha pedig az eskü után valaki hamis mondásról vádolná a gabná tulajdonosát, vétessék számba a gabna, a püspök s a gróf pristaldusainak jelenlétében. Ha a tulajdonos bűnösnek találtatott, legyen a tized övé, a többi kilencz rész adassék a püspöknek. Ha pedig a vádló hazugságban találtatik, hasonlóképen lakoljon; ha nincs neki miből magát megváltsa, adassék el, de gyermekei nélkül. A tizedelés pedig folyjon le végkép karácsonig. A

¹⁾ A deák szöveg „de negotiatoribus quos vocant ismaelitas“ szól, nem általában az izmaelitákról; részemről azonban hajlandó volnék hinni, hogy a rubrum, mely magával a törvényt nyel nem egykoru, s mely azon időben készült, midőn már csak kereskedő ismaeliták voltak az országban, valamely leíró által magába a cikkelybe is általsúsztatott. Ha figyelmesebben olvassuk a cikkelyt, látni fogjuk, hogy a törvényhozó nem kereskedőket, hanem földművelő gyarmatokat tartott szem előtt.

fiu ki még atyja házában van, vagy a szolgál, ne tizedel-
tessenek meg külön, hanem az atyával egyetemben. A
fiaktól pedig és szolgálaktól, kiknek magoknak van házuk,
szedessék tized mindenből miők van. Ha pedig valaki a
püspök pristaldusának kérdésére makacsul vonakodnék
tizedét kijelenteni, akkor a pristaldus alkalmas tanúk
előtt határozza meg, mennyi látszik igazság szerint járni.
Lent és kendert egy maroknyival vegyen. Kicséplett
gabnából, ka tíz vederre megy, semmit se szedjen, ha
húsz vagy több vederre, vegyen tizedet belőle.“ I. 41.

A parázna nőt két czikkely sujtja. A férj, ha tetten
kapá megölhette. „Adjon számot Istennek, s vegyen más
nőt, ha úgy akarja.“ A megöletett rokonai vádat emel-
hettek a férj ellen, bebizonyítandók, hogy igazságtalanul
ölte meg. Ilyenkor a szomszédok meghallgatása után:
minőnek mutatkozott neje iránt a férj? állott-e csapodár-
ság gyanujában az asszony? hozatott ítélet. I. 13. Ha pe-
dig a házasságtörő nő férje által törvény elébe állítatott,
egyházi fenytéket mértek reá a cánonok, melynek kiál-
lása után a férj tetszésétől függött: visszaveszi-e vagy
sem? az utóbbi esetben egyiköknek sem szabadott új há-
zasságra lépni. I. 20. — A ki leányon vagy asszonyon
erőszakott tett, a gyilkosság büntetésében marasztatott
el. I. 33.

Birói eljárásról három czikkely szól. A 29-dik ren-
deli, hogy a forró víz vagy izzó vas ítéletei, három alkal-
mas, és vallomás előtt megesketett tanú közbenjöttével
hozassanak. A papnak a vas után két pensa, a víz után
egy pensa járt. — A 43. 43. czikkelyek birói idézésről
szólanak; László törvényeinek harmadik könyve, mint
látni fogjuk, szintén intézkedik e tárgy körül, de mind a
második mind a harmadik könyv rendelkezései feles
számmal a rablásra és orzásra vonatkoznak: mert hogy a

„fur“ szó itt is, mint István törvényeiben rablót, tolvajt, orvot egyiránt jelent, az nem szenved kétséget.

Ha a főbbek közül valaki rablást vagy orzást követett el, felakasztatott s öszves vagyona elkoboztatott. Életét csak azáltal menthette meg, ha asylumjoggal bíró egyházba vehette magát, vagy ha kezeset talált, mely kezes, ha a bűnöst kellőleg nem őrizte, vele együtt külföldre eladatott; mindkettőjük vagyona a királyi fiscusba hajolván. II. 1. A szolgának, ha első ízben követett el lopást, büntetésül orrát metszették el, az asylum őt is védette. Ha második ízben lopáson kapott, ¹⁾ akasztófára ítéltetett. II. 2. A közönséges szabad, ha rablott vagy lopott, életét egyházba menekvés által szintén biztosíthatta, de kivitetvén innen, mindkét szeme kitolatott, s tíz évnél idősb gyermekei szolgaságra vettettek, öszves vagyonuk is odaveszvéen. ²⁾ Kisebb lopásért szolga, szabad egyiránt az orzott jószág visszaadására, s az egyik szemnek elvesztésére ítéltetett. II. 10. b. A második könyv 4-dik cikke-lye az angol hye and crye egyik fájának képét látatja velünk. „Ha valakit az egész falú tolvajnak, orvnak kiált, vetessék ítélet (az izzó vas vagy forró víz ítélete) alá; ha tisztának fog találatni, csak egy pensát fizessen a papnak. ³⁾ ha pedig bűnösnek ismertetik, a királyt illeti

¹⁾ A deák szövegben: „si vero secundo homo captus fuerit.“ Vannak kik ezt így értik: „ha pedig, kijövéen az asylumból, kézrekerül.“ László törvényeinek második és harmadik könyve azon alakban, melyben reánk jöttek, öszves törvényhozásunk legzagyvább termékei; telvék ismétlésekkel és ellenmondásokkal, s több jelenség arra mutat, hogy részben legalább, krónikákból igen gondatlan kéz által szedettek ki, minek a felebbi hiányokon kívül a gonoszúl összekuszált rendet is tulajdoníthatni.

²⁾ E törvényczikkelynek a gyermekekre vonatkozó intézkedését Kálmán azzal enyhítette, hogy a tizenöt évnél kisebb gyermekeket büntelenül hagyatta.

³⁾ Egyik történetirónk a falú által fizetetti ez esethen a pensát. A kö-

öszves vagyona, melyből egy negyed adassék ki a falusiaknak Ha pedig a falusiak egy része valakit tolvajságról vádol, másika meg' védi őt: a védők véleményére ne legyen ügyelet, és ítélet alá vonatván a tolvaj, ha bűnösnek találtatik, a védőknek ne legyen részük az elkobzott vagyon negyedében.“ A mely bíró a rablót, tolvajt, orvot, lett legyen ez szabad vagy szolga, a szabott büntetés nélkül hagyta, eladatott, s vagyona elkoboztatott. II. 6. A pap kisebb tolvajságért egyházi felsőbbje által megvesszőztetett, az orzott jószág visszaadására is ítéltetvén; ha nagyobb rablást vagy lopást követett el, a püspök őt a papságból kiküszöbölte, s mint világgal szokás, törvényt állatott vele. II. 11. A közbékebontás s az emberölés súlyosan büntettettek, de világos, hogy a törvényhozó e vétségek elhatalmazásától mégis kevésbé féltette az országot, mint a rablástól és tolvajkodástól, melyekre ez oknál fogva mind nagyobb büntetést szabott, mind nagyobb gyalázat bélyegét is nyomta: „Ha valamely nemes vagy vitéz — így szól a II. 10. a. czikkely — más nemes házára tör s ott viaskodik, és annak feleségét megveri, akkor vagyonából, ha van, két rész az elkövetett büntettért járjon, egy harmad hitvesének és fiainak maradjon. Ha pedig nincsen vagyona, nyírott fővel, kötöztetve és ostoroztatva, körülvessék a vásártéren és adassék el. Segédei közül pedig a szabadok ötvenöt byzanczival váltsák meg vétségöket; a szolgákat azon büntetés érje, mely urokat. Az idegen szolgák pedig, kik urok tudta nélkül vettek részt a viaskodásban, adassanak el, és értékök fele büntettökért járjon, másik fele pedig menjen vissza uraik kezébe.“ — „Ha valaki kardot rántván, embert öl, vettessék börtönbe s

zépki jog olykor-olykor kemény büntetéseket szabott a rágalomra, de a méltányosság ama nemét nem ismerte.

álljon törvényt a király embere előtt, és öszves vagyona, tudnillik, szőlei, földei, szolgálai, három részre osztassanak; közülök kettő adassék a megöletett rokonainak, a harmadik pedig az ölö fiainak és nejének. Ha pedig vagyona nem ér fel száztiz pensa értékével, szabadságát is veszítse el. II. 8. — Kereskedőkről és kalmárokról több czikkely szól, a 7-dik kivált ügyelettől arra, hogy lopott áru adásnak, vevésnek tárgyul ne szolgálhasson; a 13. 14. 15. 16. czk. a lovak és szarvasmarhák vásárlását tárgyalják, s talán nem annyira vagy legalább nem egyedül azon czélzattal, hogy nem tudom, miféle nemzetgazdasági elvekből a lovak és szarvasmarhák kivitele az országból gátoltassék, hanem folytonos tekintettel arra is, hogy a rablásnak és orzásnak igen természetesen kivált lovak és szarvasmarhák szolgálván tárgyul, a büntett elkövetése ezen kereskedési megszorítások által is nehezítség, akadályoztassék. „Semmi kereskedő ezen ország valamely határszélén lovat vagy ökröt ne merjen venni; ¹⁾ hanem lovat, melylyel utazhassék, vagy szántáshoz való ökröket vehet, ha akar.“ II. 13. „Ha valaki a király engedelmével lovat eladási szándékkal a végekhez viszen, az illető vég hely grófja vegye el tőle a lovat, vagy a lónak ura börtönbe küldessék, míg grófja bizonyosságot tett ügyében, és ha bűnösnek találtatik, veszszen el mint orv, ha pedig felmentetik, csak a lónak vesztesége érje.“ II. 14. „A végek grófjai, ha lovakat vagy ökröket a király engedelmével nélkül hagynak eladni e hazán kívül, fosztassanak meg méltóságuktól. Az örök tehát, ha a grófok híre nélkül ilyesvalámire reáállanak, veszítsék el szabadságo-

¹⁾ Mind a kézirati codexekben mind a corpus jurisban: „Nullus mercator vendere vel emere praesumat“, de első pillanatra világos, hogy a „vendere“ bányász ember interpolatiója.

kat, ha szegények. A főbb örök pedig, ha ugyanazon bűnben elmarasztatnak, veszszenek el öszves vagyonukkal, csak fiaik és leányaik maradjanak szabadságban.“ II. 15. „A kalmár, ha idegen országokból jő, hogy a széleken lovat vegyen, vagy más árúkkal kereskedjék, a véghely grófjának emberével menjen a királyhoz, és a király engedelméből azt és annyit vásároljon a király pristaldusa előtt, mit és mennyit vásárolnia szabadságában álland.“

László törvényeinek harmadik könyve is hemzseg a tolvajok és orvok elleni intézkedésektől. Ide irom az első czikkelyt, mert az ország közigazgatásának némi vonásaira is találand benne az olvasó: „A király embere mindenik megyébe küldessék, hogy azoknak századosait és tizedeseit, kik öröknek hivatnak, valamennyi alattvalóikkal összegyűjtse, és nekik megparancsolja, hogy kit orvnak ismernek, azt orvnak bizonyítsák. És ha azok, kik bűnösöknek bebizonyítottak, annak kimutatására, hogy nem bűnösök, ítélet alá akarják magokat vetni, ez engedtessek meg nekik. És az örök által kijelelték tíztíz személyből álló csapatokra oszoljanak, s közülök tíz helyett egy viselje el az ítéletet, ki ha sértetlenül megmenekszik, a többi kilencz is megmenekedik, ha pedig megsérül, akkor ama kilencz közül is kiki magáért viselje el az ítéletet, s az, ki az ítéletet értök elviselte, magáért is viselje el szintén. Ezek után kérdeztessék meg valamennyi főembertől s a néptől: melyik falu került rosz hírbe lopás miatt? s ha megnevezték, a király embere mondja meg a falubelieknek, hogy kiket falvokban tolvajoknak tudnak, azokat adják ki. És az általok kiadottak, ha mondanák, hogy magokat ítélet utján védeni akarják, ne tiltassanak el tőle. De kik jóval azelőtt már tolvajságban elmarasztattak, azok ne vehessenek ítéletet magokra. A falúnak lakosai továbbá tizen és tizen osztassanak, és a tizedik ki-

lenczért viseljen el ítéletet; ha tisztának fog találtatni, a többi kilencz is tisztának tartassék; ha bünösnek találattik, viselje el mindenik magáért az ítéletet, mint felebb mondók, a tizedik pedig, ki ama kilenczért elviselte volt, önmagáért is vegyen ítéletet magára. Aztán menjen falúról falúra a király embere, kérdezősködven a falusiaktól, hogy vajjon hol tudnak orvot. Juttassa azt is tudomásukra: hogy egész Magyarország főemberei hittel fogadták, miszerint sem az orvnak még nem kegyelmezendeknek, sem el nem rejtendik azt. Cselekedjenek ők is aszerint. És ha a parasztok kinyilatkoztatják, hogy azon fogadást ők is akarják megtartani, akkor jeleljék ki, hol tudnak tolvajt. De ha őket valaki arról fogja vádolni, hogy tolvajokat rejtettek el magoknál, s ha eszerint hitszegőknek fogtak találtatni, akkor nyelvváltságul fizessenek tíz pensát és bánják meg bűnüket a cánonok szerint.“ — A 3-dik czikkely a nádor birói hatóságát írja körül: „Midőn a nádor, palatinus comes, a királyi udvarból hazamegyen, a király s a cúria pecsétét bizza arra, ki helyében marad, hogy valamint egy a király udvara, a pecsét is egy maradjon. Valamíglen pedig ezen gróf otthom maradand, pecsétet senkire sem küldhessen, hanem egyedül azokra, kik udvarnokoknak neveztetnek. Azokat is szabadjon neki itélni, kik önn akaratukból mennek hozzá. És ha különben cselekszik, ötvenöt pensát fizessen; valamint a herczeg grófjai is, kik a magokéin kívül mások felett hoznak ítéletet, hasonló büntetést vegyenek.“ Az alsóbb birák mind hatásköre mind eljárása is közelebbről szabályoztatott. A papok és egyháziak és grófok kivitelével, mindenki tartozott előttök törvényt állani, tehát a vitézek, milites is. ¹⁾ III. 26. Határoztatott, hogy minde-

¹⁾ Felebb láttuk, hogy István idejében a vitéz, miles, valószínűleg még nem állott a megye grófjának bírósága alatt. Feltenni, hogy elejétől fogva bi-

nik bíró csak saját megyéjében szolgáltatthasson törvényt III. 16. s az ügyesbajos dolgok harmincz napnál tovább ne halasztathassanak el általa III. 25. Ha a bíró tisztéből elmozdítatott, mielőtt a pert befejezte, az elkezdett ügyről tanakodni tartozott utódával, s az ítélesemből kilenczed rész őt illette, tized rész az új bírót. III. 23. Ha az idézett fél meg nem jelent, első ügy másod ízben is őt pensát tartozott fizetni, harmad ízben elesett ügyétől, s feje körülnyíratott. III. 27. Kik felelőseiket egymás között elvégezték, azok dolgába nem avatkozhatott a bíró; ha egyeztetés végett hozták elejébe az ügyet, díjt nem követelhetett, de ha díjt önszántokból adtak neki a felek, harmada őt illette, két harmad a királyt. III. 28.

Nevezetes czikkely szól a király sürgönyeinek vite-léről. Az illető tisztek, sebesfutók, cursores, hivatalos el-járásukközben akárhol, akárkinek lovát adathatták ma-gok alá, csak a papokéit nem; úgy azokat sem, melyeken egyházba, vagy a püspökök és grófok curiáiba mentek a hívek s a közügyben járók, valamint a kalmárokéit sem. De a harmadik falúnál messzebb, tilos volt vinni a lovat,

zonyos ügyekre nézve a király curiájában, másokra nézve meg a grófban vett ítéletet, nehezen behízonnyítható hypothesis. Egyébíránt maga a III. 26. törv. cz. fogalmazása arra látszik mutatni, hogy általa a gróf bírói körének tágítása szándékoltatott. Bartal, ki, mint felebb mondtuk, a comes palatinus-ban az országbíró látja, a judex alatt e czikkelyben a nádort érti. De elvo-natkozva attól, mit már egy korábbi jegyzetben a nádor és országbíró ezen genesisise ellen említettem, mindazon helyeknek gondos egybevetése, melyek László törvényeinek e könyvében „judex“-ről, „judices“-ről szólanak, úgy hiszem, éreztetni fogja az olvasóval, hogy itt a várgrófi és várgrófhelyettesi s illetőleg „ad hoc“ kiküldött bíróságról van szó, nem a nádorról. — Helyén tartom itt még azt is említeni, hogy a László törvényeiben előforduló „nobi-lis“ szó valahányszor előfordul, mind annyiszor interpolálva van, s a „miles“ szó helyébe vagy elébe, könnyebb érthetőség végett, vagy magyarázatké-pen csempésztetett be.

ezt itt elereszteni tartozott a sebesfutó, s hogy gazdáját ki lehessen tudni, három héten át az egyházhoz s a vásárra vitetett a paripa mutatás végett. Gond volt, hogy a sebes futót senki se merje fentartóztatni utjában; a ki ellenséges szándékkal megtámadta, ötvenöt pensát, ki kantárszójánál tartóztatta a lovat, tíz pensát fizetett büntetésül.

III.

1095.) Kálmán, Gejzának fia, ifjúságában papi pályára készülvén, kitünt az egyház tanulmányaiban azonkép mint a világi ügyességben. ¹⁾ László országlásának végeiben, nem tudni mi okból — talán mert nagybátyja Álmosnak szánta a koronát, s néki, a tudósnak, az egri püspöki széket,—lengyel földre költözködött az egyházi dicsőség után már nem sovárgó ifju férfi, honnan azonban a haldokló király által visszahivatván, az ország közmegegyezésével, úgy látszik, vált utódává. ²⁾

Ekkor történt, hogy II. Orbán pápa tizennégy érseket, kétszázhuszonöt püspököt és kilenczven apátot gyűjtvén maga körül Clermontban, Palaestina s a szent sír megszabadítására hívá fel az öszves keresztyén világot, s tovább menvén mint a piacenzai gyűlés alkalmával, átkot kívánt mindazokra, kik a szent vállalatnak gátot rakni vakmerők és gonoszok lennének. A gyűlés eredményei minden várakozást felülmulók voltak, s kivált Angliában

¹⁾ Orbán pápa azon levelében, melyet Kálmánhoz országlása elején intézett, egyebek közt írja (Fejér, C. D. II. 13. l.) „Retulit . . . Odilo, s. Aegidii abbas strenuitatem tuam praeter saccularem, qua praecellis, industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam et . . . sanctorum canonum pollere scientia.“

²⁾ Thuróczi, II. 59.

és Olasz-, Francia- s Németországokban oly tömérdek nép tüzeté magára a veres keresztet, jeléül hűséges szándékának, hogy a higgadtabbak egy új népvándorlás kezdetét látták e mozgalomban.

1096. tavasszal Magyarország határaihoz ér- (1096. kezett az első csapat, mely jobbára francziákból állott, s melynek vezére Walther, szabad átmenetet kért Kálmántól. A magyar fejdelem szívesen látá őket, s a magát emberségesen viselő sereg, háborgatás nélkül érkezett Zimonyig, hol bolgár földre lépett. Közülök tizenhat azonban fegyvervásárlás ürügye alatt, húzamosabban mulatozván Zimonyban, s itt garázdaságokat követvén el, a véghely grófja, Gúz, fegyvereiket elszedette s a rakoncátlanokat társaik után küldötte. Ezek, boszút veendők, visszakészültek Zimony alá, de vezéreik tanácsosbnak tarták, velök Byzancz felé indulni, hová, miután a Morava vizénél érzékeny csapást vettek a bolgároktól, Alexius nem nagy öröme, ki a keresztesektől most majdnem annyira tartott, mint a törököktől, valahogy csak megérkeztek. ¹⁾

A második sereg mely Magyarország nyugoti határszéleinél termett, amiensi Péter vezérlete alatt, negyven-ezer emberből állott. Bitang nép jobbára. Péter ígéretet tőn Kálmánnak, hogy emberei a lakosok rövidsége nélkül fognak átvonulni az országon; de a mit ígért, azt nem tudta, vagy nem akarta megtartani. Midőn Zimony falain kitűzve látták a Walther seregének kalózeitől elszedett fegyvereket, melyek Gúz gróf rendeletéből, hogy intésül szolgáljanak az utánok jövőknek, függesztettek ki: harag és düh szállá meg őket, s az öszves sereg Zimony falainak rohant. A meglepett várőrizet nem lévén képes visz-

¹⁾ Albertus Acquensis, l. 6. Chronicon Hierosolymitanum, Bongarsnál, Gesta Dei per Francos, Hanau, 1611. Bernardus Thesaurarius, Muratorinál (Script. VII.)

szaverni az ostromot, a Duna felé vonult, de a keresztesek által utóléretvén, közülök s a város lakosai közül négyezernél több levágotott vagy a folyó hullámaiba vezett. A keresztesek most kifosztogatván a várost és vidékét, öt napot tivornyázással töltöttek, míg egy Magyarországbán letelepedett frank őket Kálmán közeledésének hírével lakmározásaikból felriasztotta. Talpokat készítettek, hogy rajtok átmelessenek a Száván, de az ügyetlen hajósok közül sokan a folyóba haltak, mások a könnyű naszádokon körülöttek sereglett bolgárok kezéből, vették a halált. ¹⁾

Egy Gottschalk nevezetű német pap tizenötezer embert gyűjtött a Rajna partjain, s Walther és Péter után indult velök. Pusztításait Magyarországhatárain belül is folytatták. A rablók és tolvajok Győr vidékén gyilkosokká váltak, s egy magyar ifjat a nép láttára karóra húztak. Kálmán most a győri s a szomszéd várnépekkel ellenök indult. A keresztesek ellenállani készültek. Ekkor Kálmán — ha a német chronistáknak hitelt adhatni — rájuk üzent: tegyék le fegyvereiket, miután a harcban vétkesek és ártatlanok együtt fognának elveszni; engedjék meg, hogy kiválogathassa közülök a gonoszokat, a többiek békén indulhatnak majd tovább. A keresztesek, kik magok előtt a király seregét szemlélték, megettök mocsárokat és vizeket láttak elnyúlni, megrémülvén szót fogadtak, s fegyvereiket ideiglenesen a király embereinek átadták. Kálmán a megvetés mosolyával vehette rögtöni megszelidülésök hírét. Parancsot adott, hogy vágják le mindnyáját. Alig három ezer menekült közülök vissza Németországba annak hirdetésére, hogy társaik béröket vették. ²⁾

¹⁾ Analista Saxo az 1096-dik évhez. Chronicon Hierosol. 8.

²⁾ Chronicon Hierosol. I. 24.

Hasonló fogadtatásban részesült azon sereg, melyet egy Folkmár nevű kalandor vezérlett, s mely Szászországból a cseh hercezségre rohanván, miután a prágai zsidókat erőszakosan megkeresztelte vagy meggyilkolta, csehek és morvák által is szaporodva, Magyarország határain átlépett és Nyitra városánál tábort ütött. Tizenkét ezer emberre ment a latrok száma, de Kálmán oly hévvel támadta meg őket, hogy a kik megmenekültek közülök, ezt nem vitézségök s nem ügyességöknek köszönték, hanem egy véres keresztnek, mely szerintök feltűnt az egen, hogy az őket irgalmatlanul üldöző magyarokat megállapodásra intse. ¹⁾

Alig szélesztette el Kálmán e gyűlevész csoportot, midőn Emiko, rajnamelléki gróf, tizenhét ezer gyalognak s három ezer lovasnak élén, szintén Csehországon keresztül, hol Folkmár zsidótérítési művét folytatgatta, Morvába és Ausztriába, s innen Magyarországra érkezett. A sereg vezérletében egy lúddal s egy kecskével osztozkodott, kikben a szent lélek ihletettjeit látá a csűrhe tömeg, s kiket nagy Károly feltámadásaiglan követni akart mint kalauzait, Jeruzsálemig. Ily vezérek nyomán Magyar-Óvárig jutottak, hol a Lajta a mosonyi Dunába szakad, s akkoridőben messze elnyuló posványsággal környezé az erősséget. Kálmán á várőrizettel volt, s megtámadtatását várta, mert Emiko eget és földet hívott fel tanubizonysággul, hogy Gottschalk s Folkmár megveretéseért boszút vesz népen és fejedelmen. A keresztések hidat vertek a folyón, s ostromolni kezdték a várat. A magyarok ismételt kitörések által ritkították az ostromlók sorait, midőn egy nagy tekintetben állott aggastyán, Kálmán rokona, a tusában elhullott. Emiko és főbb társai,

¹⁾ Annalista Saxo az 1096-dik évhez.

Vandeuil, Feik és Charpentier lovagok most annál biztosabban néztek a vár feladásának vagy bevételének elébe, mivel a húzamosabb ideig folytatott ostrom már több helytt rést nyitott a várfalakban. Június vége felé, midőn e reményben ringatván magokat, kitörést már nem is vártak, Kálmán kinyittatván kora reggel az erősség kapuit, egész hadával oly rögtön s oly váratlanul rohant a keresztések közé, s a magyarok oly magasztos vitézséget tüntettek ki, hogy Emiko és népe, mintha gyilkos kórság esett volna közükbe, leirhatlan rémülésben futamodásnak indultak. Kálmán utánok küldé híveit. A keresztések közül több ezer, kiket az üző kardok és nyilak megkimélték, a Lajtában és Dunában s az ingoványban, melybe magokat bezövekelték, hogy Óvár falaihoz közelebb juthassanak, halálukat találták. Vandeuil és Feik dandáraik maradványaival Karántföldön át, Olaszországba érkeztek, s innen hajókon vették útjokat Palaestina felé. Az Emikoval jött németek életbenmaradott része, a Rajna partjaihoz tért vissza, s mintha a rémülés maradandó tanyát ütött volna szíveikben, honn maradtak magoknak és vezéröknek csúfjára. Mainz és Worms között, hol a gyönyörű természet minden terhet leemel a jobbak kebeléről, Emikót — úgy tudja a rege — még halála után is lobogó karddal és égő sisakkal látta körülbolygani az ahítatos nép, mely a Kálmán által reámért büntetést aránytalanul enyhének találta. ¹⁾

A magyar fejdelem eljárásának híre is szolgálhatott egyik okúl, hogy az európai nyugot tartományaiban még

¹⁾ Annalista Saxo az 1096-dik évhez. *Chronicon Urspergense*, Strassburg, 1609. *Chron. Hier.* I. 29. Albertus Aqueensis. — A királynak nagy tekintetben állott agg rokona valószínűleg Lambert volt, László testvére és utóda a hercegségben, a ducátusban, kinek halálát a *Chronicon Posoniense* 1096-re teszi.

folyvást alakult keresztes csapatok nem többé a Duna mentében, hanem, része alsó Olaszország kikötőiből a földközi tengeren, része a dalmát városokon s a szerb és bolgár földön át, indultak Byzancz és Ptolemais felé. Csak Bouillon Gottfríd, a keresztesek vezérei között kétségtelenül a legjelesebb, Eustathius boulognei grófnak, Idától a lothringeni herczeg testvérétől fia, ki öszves vagyónát áldozá fel az ügynek, s kit a legtisztább lelkesedés birt reá, hogy az európai nyúgatot, számos vitéztetteinek e színhelyét maga megett hagyván, a jeruzsálemi királyság alapítójává legyen, — csak Bouillon szándékzott útját Magyarországon keresztül venni seregével.

1096. september 20-án Brucknál, Magyarország határszélén megállapodott. Innen díszes követséget küldött Kálmánhoz, mely nevében kinyilatkoztassa: „értésünkre esett, hogy Magyarországbán nagyszámu keresztesek halált találtak; jöväünk az Üdvezítő nevében boszút venni, ha társaink hitetleneknek és árulóknak estek áldozatúl, de ha gonoszágaik büntetését vették kezedből, megnyugszunk benne; s csak azt óhajtjuk, hatalmazz fel bennünket, hogy országodon átmehessünk, békén részünkről, bántatlanúl a tiedről.“ Kálmán pannonhegyi palotájába szállítá a követséget, s nyolcz napi megvendéglés után Gottfrídhöz visszaeresztette, kivel bővebb értekeződés végett személyesen kívánt találkozhatni Sopronyban. Gottfríd, háromszáz embert vevén maga mellé, Sopronyig lovagolt. Kálmán a vár hidján fogadá őt s a vele jött három lovagot; a kíséret, ha e hármát kifogjuk, az erősségen kívül maradott. A két fejedelmi férfiú találkozásá szíves volt, s öszintesége által megnyugtató mindkét részről. Gottfríd a sereg vezérletét ideiglenesen Balduin testvérére bizta, és tizenkettedmagával Kálmánt Pannonhegyére kísérte, vele és tanácsosaival megállapítandó a módot, mikép vonuljon

át serege az országon és mely feltételek alatt. Hogy e feltételek meg fognak tartatni, Kálmán kezességet kívánt, s kezesül névszerint Gottfríd testvérét Balduint. Több napi együttmulatozás után, király és vezér nyájas bizodalommal váltak el egymástól. Balduin megértvén a tanakodás eredményeit, vonakodott kezesül menni a fejdelemhez, kit azok után, mik Gottschalk hadát magyar földön érték, álnoknak tartott és hitszegőnek. De Gottfríd kinyilatkoztatására, hogy tehát maga fog kezesül menni, Balduin késznek mutatkozott, részéről is a szerződés betöltéséhez járulni, s családjával a magyar táborba indult. Gottfríd most halálos büntetéssel fenyegette mindazokat, kik az országban, melyen átmeendők, rablást, erőszakot vagy bármely rendetlenséget elkövetnek, s más részről biztosította a sereget, miszerint a magyar fejdelem ígéretét bírja, hogy mindenütt bő eleséget jutányos áron fognak találni, hogy lestől és csalárdkodástól nem kell tartaniok.

S csak ekkor lépett át Gottfríd hetven ezer gyalogból és tiz ezer lovasból álló seregével Magyarország határain. Minden rendetlenség nélkül haladtak Dárdáig, hol általkelvén a Dráván, Zimonymak vették útjokat. Itt találkozott velök Kálmán, ki válogatott vitézekkel mindig körülöttek volt, s most visszaadván a kezeseket és a sereg főbbjeit dúsan megajándékozván, a magyar király s a keresztes vezér kölesönös tisztelettel nyújtottak való kezét egymásnak. ¹⁾

Azalatt míg Kálmán osztatlan figyelemmel kénytelenítettetett kísérni a keresztesek mozgalmait, Horvátországban egy Péter nevű zsupán, pártot ütött, s a gyenge Álmos csak hanyagúl védé ellene a magyar korona jogait. Kál.

¹⁾ Chronicon Hierosolym. II. 1 — 7. Bernardus Thesaurarius Muratorinál, VII. k. 671. l. Thuróczi, II. 60.

mán most végre módot látott az ügyefogyott magyar felekezetnek segédére jöhetni, és vitézeivel átkelven Zágrábnál a Száván, a guozdi hegyek közé vonult, Pétert megtámadta és megölte. Innen a tenger melléig vitte diadalmas seregét. A görög s a velencei felsőbbség, mely alatt a dalmát városok régebben állottak, egy idő óta kénytelen volt helyet engedni a normannokénak, kik Apulia kikötőiből, a földközi és adriai tengeren sikeresen versenyeztek a velenceiekkel, s a dalmát tengerparti városok birtokába helyezték magokat. Kálmán ellenök indult, s Biogradot bevévén, szövetségre lépett Velenczével, Apulia ellen. Vitale Michieli, Velenczének hercege, a magyar fegyvereseket Apuliába, a mai Nápolyban, szállította, hol Brindisi s Monopoli kezökbe esvén, három hónapnál tovább, változó szerencsével harczoltak Roger herceg ellen, s az elfoglalt tengeri városokat, midőn a király által Dalmatiába visszahivattak, a velenceiek kezére bízák. De Velence rövid idő múlva meg' elvesztvén azokat, s Kálmán törekvéseinek valamennyi dalmát várost birodalmához kapcsolni, folytonosan ellenállván, a kettejük közt létezett rövid frigy felbomlott. ¹⁾ Kálmán ezentúl elleneinek nézé őket, s hogy czélzataiban Dalmátiára, tengeri erővel bíró szövetségesre támaszkodhassék, Roger leányát Busillát hitvesül kérte magának.

Harduin győri püspök és Tamás gróf mentek kérőkül Rogerhez. A mennyasszony három száz fegyveres kíséretében érkezett meg Biogradba — Portus Albae, a mai Zara Vecchia, — honnan őt Vinkur gróf, a magyar tenger mellék kormányzója 1097. május havában, öt ezer vitézzel Magyarországba a királyhoz kísérte. Kálmán szá-

²⁾ Kézai, II. 4. Dandulus, Muratorinál, XII. k. 259. h
Gaufredus Malaterra. IV. 25. Muratorinál, VII. k.

mos hirnökkel járatta be az öszves birodalmat, kik a népet a menyegzőre meghívják. S annyian gyültek együvé, hogy Magyarországnak nem volt városa, mely őket befogadhassa. Szabad ég alatt, a kikelet ragyogó fényében folyt le az ünnepély. Kálmán, Busilla normann siciliai kíséreit dús ajándékokkal ereszté vissza hazájokba. Az itt maradottak közül, Oliver és Ratold lovagok utódaikban hű fiakat adtak a hazának. ¹⁾

A következő év, úgy látszik, béke éve volt Kálmánra és országára nézve. De 1099-ben háborúba keveredett az oroszokkal, melynek kimenetele gyászos volt. Szvatopolk orosz nagyfejdelem Jaroszlav fiát Kálmánhoz küldé, segédet kérni Rosztiszlavics Vasilko és Volodár csernigovi fejedelmek ellen, kikkel háborúban állott vala. Kálmán e felhívás következtében nyolcz ezer fegyveressel átmént a Kárpatokon, s a Volodárt uraló Peremisl vidékén, tábort ütött. Volodár a peremisli erősségbe vonúlt, de szövetségese, Bonyák kún fejdelem, a magyarok ellen indult. Seregét három csapatra osztá. Az első ijászokból való, kik Altunopa vezérökkel megnyitandók voltak a csatát; a második, a seregnek magva, egy Dávid nevű orosz főnök alatt állott; a harmadikkal Bonyák maga az út melletti sűrűségbe rejtődzött. Altunopa a távolban la-

¹⁾ Gaufredus Malaterra az id. h. Thuróczi, II. 17. Kálmán talán ez ünnepély alkalmával, mely Székesfehérvárrát tartatott, koronáztatá magát királynak. A *chronicon Posoniense*, mely ez időbeli adatait egy évvel hátrábbra szokta tenni, mint a *chronotaxis* kívánja, az 1098-dik évhez írja: *Colomannus rex coronatur et frater ejus Almus diadema induitur*. Kálmán és Álmos között ekkor még nem bomlott fel az egyetértés, s valószínű, hogy Álmos, kiről *Luciúnál*, II. 1. egykorú kéznek e jegyzetét olvasuk: „*Anno incarnationis J. C. D. N. MXCI tempore, quo Ladislaus Pannoniorum rex, Croatiae invadens regnum, Domnum Almus, suum nepotem, in illo statuit regem*“, ekkor Croatia királyává koronáztatott.

pályos téren fényleni látta a magyarok fegyvereit, s reájok támadt. De ijászai alig lőtték el nyilaikat, midőn megfutamodtak. A magyarok üzőbe veszik őket, hévvel és rendetlenül, mit látván Bonyák, hátulról tört soraikra. Altunopa ijászai most megállapodtak s Dávid csapatával egyesülvén, másod ízben támadják meg a magyarokat. Kálmán vitézei még nem ingadoznak; halált adnak és vesznek rendületlenül. De ekkor Volodár kitört katonáival a peremisli erősségből, s rögtöni megjelenése bomlást hozott Kálmán seregére. A tusa tömkelegében több (1099. ezer vitéz hullott el a csatatéren, közöttök Özem gróf, s Koppány és Lőrincz püspökök; mások a Szan és Vagrus folyók árjaiba vesztek; a többiek erős falként fogván körül Kálmánt, életét megmentették, s gyászszal kebelökben, de mégis nem büszkeség nélkül visszahozták a házába. ¹⁾

Kálmán, mióta első ízben egy pillanatot vetett a tengerre, haláláig azon volt, hogy a magyar birodalmat az Adriáig terjesztvén ki, népének a világkereskedelemhez, a délszaki polgárisodásnak népéhez nyithasson utat. De most a szerencsétlen orosz hadviselés következtében mindenekelőtt az ország' éjszaki széleinek oltalmáról kellett gondoskodnia, s e végre szövetséges után nézett ki. Breztiszláv cseh herczeg, viszálykodásban élvén atyjával, Vra-

¹⁾ Karamsin, Geschichte des russischen Reiches. Nach der zweiten Originalausgabe übersetzt. Riga, 1820. II. k. 106. l. — Chronicon Posoniense az 1100-dik évhez. — Thuróczi, II, 60. Hogy Kálmán Lanca orosz fejedelemnővel oly irgalmatlanul bánt volna, mint Thuróczi chronographusánál olvassuk, arról az orosz évkönyvek semmit sem tudnak. Egyébiránt már Pray helyesen gyanítá (Annales regum Hung. I. k. 100 l.) hogy Kálmán azért fogta Szvatopolk pártját a csernigovi fejedelmek ellen, mivel ezek a Magyarország határait folyvást fosztogató kunok szövetségesei voltak.

tiszlávval 1091-ben kétezred magával Magyarországra jött Lászlóhoz, ki őt udvaránál szívesen fogadta, s kíséretének települ Trencsénnek Morvával határos részében mutatott ki helyet. Meghalálózván 1092-nek elején Vratiszláv, s ki őt az országlásban követé, Konrád, még azon évben szeptember 8-án mulván ki a világból, Bretiszláv számos magyar fegyveresek által is támogatva, szeptember 14-én a hercegi széket elfoglalta. Ez időtől fogva bizodalmas viszony létezett Kálmán és Bretiszláv között, melyet Lászlónak 1095-diki hadviselése a cseh ellen sem bonthatott fel, mert Kálmán akkor Lengyelországban mulatozék, s melynek szilárdítására a két fejdelem most a morva határszájelen találkozott egymással. Bretiszláv, nem lévén törvényes gyermekei, országát Borivoi testvérére akará szállítani, Konrád fiának, Ulriknak rövidségével, ki a hercegi székhöz, az ország egyik alaptörvényének értelmében, jogot tart vala. A cseh, Kálmán ígérétét vevé, hogy Borivoi követeléseit nem fogja támogatni, s viszonzásul fogadást tett, hogy Kálmánnak, ha országa éjszakeről megtámadtatnék, szövetségese leszen. Kálmán egyik kísérője, Szerafin esztergomi érsek, most Bretiszláv kérelmére, Hermann prágai püspököt, hogy papnak szentelje, Esztergomba vivé magával; s a két fejdelem miután ajándékokat váltottak, s a frígy pontjait hittel megerősítették, az övéikhez visszatértek. ¹⁾

Az oroszok és kúnok háborítatlanul hagyták az országot, de 1101-ben százhatvan ezer férfiból és asszony-

¹⁾ Cosmas Pragensis az 1099-dik évhez. A cseh chronista személyesen jelen volt, mint Hermann püspök káplánja. „Ibi dux Bretislaus suum electum Hermannum, diaconum committit Seraphim archiepiscopo ordinandum, qui veniens ad sedem suam urbis Strigoniae, tempore quo sacri ordines celebrantur III. idus junii, ordinat eum presbyterum, et me quamvis indignum, ad eundem similiter promovit gradum.“

ból álló keresztessereg Vilmos poitou gróf, Welf bajor herceg, Ida ausztriai grófné s a t. vezérlete alatt, szabad átmenetet kért és nyert. A magyarok bántatlanul hagyták átvonulni a garázdálkodásait bölcsen felfüggesztő csoportot, de a bolgár földön és Görögországban több veszteség között, mint a mennyi Ázsiába ért. ¹⁾

1102-ben új lázadás tört ki Horvátországban. A velenceiek, nehezteletükben, hogy Kálmán az apúliai normannokkal szövetkezett, kéz alatt szították a meghasonlás tüzeit, s Álmos gyengének mutatkozott ismét, vagy talán már áruló is volt testvére s a nemzet ellen. Kálmán ifjú tüzzel, mert életének nagy feladása, a magyar birodalom tengerpartja forgott szóban, átkelt a Dráván, s a lázadást, mely már a Száván innen ütött tábor, egy csapással elfojtván, megérkezettnek vélé az időt, Dalmátország végképeni meghódítására. Haladék és ellenállás nélkül áment a Kulpán, s miután Kninben, az egykori horvát fejedelmek székhelyén rövid ideig megállapodott a nép hódolatának elfogadására, mint hiszem, Spalato előtt termett seregével. A város késett magát megadni, de midőn a polgárok Kálmán szándékáról értesültek, őket jogaikban megtartani, ha Magyarország felsőbbbségét megismerik, Crescentius püspök tanácsára Spalato kapúi megnyitak a király előtt, s a polgárok magokat és utódaikat Magyarország királyainak alávetették. Kálmán megerősítette a spalatoiak szabaditékait, s meg Trav és Zára városokéit is, melyek az amazok által adott példát késedelem nélkül követték. S most Biogradba indult Kálmán, s miután Álmosnak, kiben a nagyszerű szerzemény kormányzatára képességet sem nem látott, sem nem láthatott, kárpótlásul

¹⁾ Conradus Urspergensis az 1101-dik évhez. Albertus Acquensis VIII. 34.

a Gejza és László és Lambert által birt herczegséget adta volna, Horvát- és Dalmátországok királyának koronáztatta magát. ¹⁾ Mondjunk áldást a nagy fejdelem haimvaira, ki annyit szerzett a nemzetnek, mennyit utódai, fájdalom, nem voltak képesek megtartani.

1103.) Kálmán 1103-ban egyik hívét, Ugra grófot a lefolyt hadviselésközben szerzett érdemeinek jutalmául Horvát- és Dalmátországok bánjának nevezvén ki, miután fegyvereit kelet felé a Narentáig vitte, ²⁾ Magyarországra visszatért. Hitvесе Busilla, 1101-ben István és László ikreknek anyja, ³⁾ időközben meghalálozott. Kálmán most az általa, mint láttuk, pártfogolt orosz nagyfejdelem Szva-1104.) topolk Predzlava nevű leányával lépett házasságra, kit paráznának találván, viselés állapotában atyjához, Kievbe visszaküldött; ⁴⁾ ő maga a záraiak elpártolásának

¹⁾ Thomas archidiaconus Spalatensis, c. 17. — Kálmánnak 1102-ben költ szabadítólevele, Luciusnál, III. 3: „Anno incarnationis domini nostri Jesu Christi MCII. ego Colomanus Dei gratia rex Ungariae, Croatiae atque Dalmatiae, sano habito consilio, postquam coronatus fui Belgradi supra mare in urbe regia“ s a t. — Hogy azon állítólag Kálmán s a horvát főurak között megalakult szerződés, mely Thomas archidiac. Spalatensis historia salonitanája után biggyesztetett, álmű, azt Horvát István diadalmasan megmutatta. Kerchelich (Not. prael. 114.) még egy más, példátlanul fonák koholmányt is közöl, mely Kálmánnak 1105-ben kelt, s horvátból deákra fordított oklevele akar lenni, mit csak azért említek, mert adatul szolgál, hogy Kálmán horvát — és dalmátországi diadalainak minősége sok szerencsétlen agyat fárasztott már régebben is. Az olvasó, ha Kerchelich nincsen kezénél, feltalálja ezen pseudo-oklevelet Fejéernél is, ki azt egy pár bélyegző sor kíséretében kedvderítő mutatvánnyul gyűjteményébe iktatta.

²⁾ Ez okon nevezte magát a spalatoei egyháznak adott 1103-diki szabadítólevelében „Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramaeque rex“-nek.

³⁾ Thuróczi, II. 6.

⁴⁾ Thuróczi, II. 61. Nestor 1104. augusztus 11-ét mondja a menyegző napjának.

hirére 1105-ben ismét Dalmátországba indult. Zára megett kétségtelenül Velenceze állott, melynek hajóserege a közelebbi mult években Szíria partjain mulatozott, s melynek oka volt a tenger melléki dalmát városoknak a magyar koronához állását élénken fájlalnia. Kálmán komolyan készült a város ostromához, mit látván a polgárok, a travi püspök tanácsára és közbenjárására, újból hittel kötelezték le magokat a magyar korona iránt. Kálmán még 1103-ban Ugra bánt Arbe szigete ellen küldé, mely a dalmát peloponnesus központjául és kulcsául tekintethetett, de az árbeiek segédére jött tengeri vész tetemes kárt tévén Ugra hajóiban, a szándék halasztást szenvedett 1105-ig, midőn a sziget, újabb ellenállás után, követvén Veglia, Cherso, Segnia s a t. példáját, önként vetette magát alá a magyar király hatalmának. ¹⁾

Míg Kálmán a magyar nevet Ádria lobogóira iratá, Álmos, boszút forralván testvére ellen, hogy őt onnan elmozdítá, hol megmaradnia annyi lett volna, mint rútul veszélyeztetni a nemzet s a birodalom érdekeit, — 1106. vége felé Passauba szökött, V. Henriktől, nem mert Kálmán üldözésének volt kitéve, hanem mert bünsnek érzé magát, oltalmat és segédet kérendő. ²⁾ V. Henrik, ki a becsstelenségek hosszú sora után csak imént fogott helyet Németország királyi székén, s ki a karácsi ünnepet Passau szomszédságában, Regensburg-

¹⁾ Danielis Farlati *Illyricum Sacrum*. Velenceze, 1769. IV. k. 313. l. V. k. 53 l. Zára egyik tornyán századokon át e felirás volt olvasható: Anno. Incar. Dni. Nri. Ihu. XPI. MII. CV. Post. Victoriam. Et. Pacis. Praemia. Jaderae. Introitus. A. Deo. Concessa. Proprio. Sumptu. Hanc. Turrim. Scae. Mariae. Ungariae. Dalmatiae. Croatiae. Construi. Et. Erigi. Iussit. Rex. Colomannus. Dandulus (Muratorinál, XII. k.) L. IX. c. 11. Lucius, III. 3.

²⁾ Thuróczi, II. 60

ban tölté, tettelegesen segédet nem adhatott neki, mert az investitúrák miatt háborúra készült a pápa ellen, de ígérekkel, s gonoszban igen leleményes eszének aknáiból merített kincsekkel eresztette útnak. Színlést tanácsolt neki, s folytonos áskálódást, míg nagyobbakra megérkezendett az idő. A herczeg eszerint cselekedett, de Kálmán éles szemmel birt, s Álmos cselszövényei, magának az ország tiszai részén s a szomszéd lengyel tartományokban pártot gyűjteni a századánál nagyobb s ennél fogva ellenségekkel is bőven megáldott testvér ellen, nem kerülhet-
1108.) ték ki a fejdelem figyelmét. Készült őt fogságra vetni, s Álmos másod ízben Henrikhez futamodott. ¹⁾ Kálmán tudta, hogy a nyugoti császárok nagy Károly ideje óta a római szent birodalom „avulsu” — át látták Dalmátiában, s ennél fogva hogy őt egyszerre két helyen ne támadhassa meg Henrik, sietett Dalmátiába, magának a tengeri városokat új szabadítékok által lekötöni.

„Én, Kálmán-, Magyar-, Horvát- és Dalmátországok 1108.) királya — így szólott a travi polgároknak 1108. május 25-én adott kiváltságlevelében —

esküszöm a szent fészületre nektek traviaknak, én hű polgárainknak állandó békét;

nékem és fiamnak és utódaimnak adózóivá ne váljatok;

püspöknek és grófnak azt fogom rendelni, kit a papság és nép választandók magoknak;

és meg fogom engedni, hogy régi törvényeitekkel élhessetek;

az idegenek által fizetett városi vámpénzek kétharmada illesse a királyt, a harmadik a város grófját; a tized pedig a püspököt;

¹⁾ Thuróczi, II. 61. Chronicon Urspergense az 1108-dik évhez.

és nem fogom megengedni, hogy valamely magyar vagy külföldi, várostokban lakhassék, hanemha ti is úgy akarjátok ;

midőn hozzátok koronáztatás végett vagy az ország ügyeiről veletek tanácskozandó jöni fogok, erőszakosan senkise szállhasson meg házaikban, hanem csak az, kit befogadni szívesek lesztek ;

s ha ki valaha usaságomat neheztelné és másfelé szándékoznék menni, hitvesével és fiaival és cselédeivel és minden övéivel bizton oda mehessen, hová neki tetszeni fog.

Ezen hitfogadás pedig megerősítetett a király és Lőrincz érsek és Magyarország grófjai által.

Én János nádor helyeslem és megerősítem. Én Appa gróf helyeslem és megerősítem. Én Tamás fehérvári gróf helyeslem és megerősítem. Én Jakab borsodi gróf helyeslem és megerősítem. Én Ugudi vasvári gróf helyeslem és megerősítem. Én Slaviz nógrádi gróf helyeslem és megerősítem.“ — ¹⁾

Kálmán alig érkezett vissza Dalmátországból, midőn Henrik németbirodalmi sereggel ²⁾ Magyarországra tört, és szeptember vége felé Pozsony ostromához fogott. A város vitézül oltalmazta magát, s Kálmán a német királyt visszavonulásra kényszeríté. E közben Szvatopluk cseh fejedelem, kit Henrik minapában Borivoi ellenére a hercegi székre iktattatott, Trencsén vidékét kegyetlenül pusztította. De most Boleszláv lengyel fejedelem, Kálmán-

¹⁾ Lucius, III. 4.

²⁾ Hermann augsburgi püspök is vele volt. Lásd: Codex traditionum ecclesiae collegiatae Claustro-neoburgensis a tudományok bécsi academiája által kiadott Fontes rerum austr. II. k. 24. l. „Hermannus . . . cum irem cum caesare H. in communi expeditione in Ungariam.“

nak és Borivoinak szövetségese, Szileziából Csehországra csapott, s midőn Szvatopluk saját országának védelmére a lengyel ellen indult, egy könnyű magyar csapat boszút állott Morvában azon kegyetlenségekért, melyeket Szvatopluk a Vág partjain elkövetett. A cseh herceg, miután Borivoi hívei közül azokat, kiket kezébe ejthetett, megölette — az egykorú Marianus Scotus három ezerre teszi a meggyilkoltak számát — Morvába a magyarok ellen sietett, de midőn éjjel valamely erdőségben lovagolna, szemét hegyes ágba ütötte, s félholtan — mert kísérői az ággal szemét is kihúzták — Prágába vitetett, november 1109. 12-én. Kigyógyulván sebéből, 1109. februárius elején lovasságával váratlanul Nyitra előtt termett. Hivé, hogy meglepés által fogja kezébe keríthetni az erősséget, de az örök még idején vették észre a közeledő csapatot, s a várhidakat felvonták, a kapukat bezárták előtte. Szvatopluk visszafordult, s miután tűzzel vassal pusztította a végeket, országába sietett. ¹⁾

Kálmán Álmossal, talán Henrik közbenjárására, ismét kiengesztelődött, s a herceg bűnbánóképen Konstantinápolyon keresztül, hová Kálmán követeit kísérte, kik ott a keleti császár és Boamund antiochiai herceg között békét voltak eszközözlendők, Jeruzsálembe zarándokolt. ²⁾ 1111-ben Kálmánt ismét a tengernél találjuk, hol nagy feladását Dalmátiát és Croatiát Magyarországba olvasztani, ernyedetlenül folytatta, s e végre a dalmát papságot

¹⁾ Annales Hildesheimenses és Annalista Saxo az 1108-dik évhez. „Praeparatis multiformiter adversariis, maximeque per obstructa fluminis undique vada, post morosam et cassam obsidionem castris Burburh, paene inacte rediit (Henricus).“ Thuróczi, II. 62. Cosmas Pragensis az 1108. és 9. évekhez.

²⁾ Anna Comnena az Alexias XIII. k.-ben a magyar követeket Peres-nek és Simon-nak nevezi. Thuróczi, II. 60.

a magyar clerus minden jogaiban és szabaditékaiban részesztette. ¹⁾ Visszajövet Magyarországba már Álmost is honn találta, ki azonképen mint eddiglen terveket forralt, hogy Horvát- és Dalmátországok királyi koronáját Béla fiainak biztosíthassa. Kálmán már egy idő óta gyengélkedett; s talán mert a betegség kedélyét elborította, talán mert közeledni érezvén halálát, István fiát s az országot Álmos eselszövényeitől inkább féltette, mint valaha, (1113. parancsot adott, hogy mind Álmos és fia, mind a herczeg gonosz tanácsosai, Uros, Vacha és Pál megvakíttassanak. A parancs alig adatott: ki, már végre is hajtattott. ²⁾ A kórság ágyhoz szegezte a királyt, s agyában a hagymáz és a valóság képei vadúl vegyültek együvé. Tanácsot tartott Sima fiával Márkkal, és Jakab fiával Achillessel, s egy Benedek nevű emberét a dömösi monostorba, melyben Álmost és Bélát fogva tartá, oly meghagyással küldte, hogy ölné meg Álmost. A vak herczeg téli verőfényben a monostor előtt ült, s midőn Benedek lovának dobogását hallotta, rosztat sejdítve, az oltárhoz vezettette magát. A monostorbeliek nem engedték, hogy Benedek a herczeget, ki a monostort alapította volt, az egyházból kihuzza, s a czinkos nem merészlett reá halálos csapást mérni a menhelyben. Dühében — mondja a hagyomány — visszaüge-

¹⁾ Lucius, III. 4.

²⁾ *Chronicon Admontense* az 1113-dik évhez. Thuróczi, II. 62. „Rex cepit ducem et filium ejus Belam infantulum, et obcoecavit eos. Sed et Belam infantulum praeceperat castrare; sed obcaecator, timens Deum et regni sterilitatem, castravit catulum, cujus testiculos tulit regi.” Nem fogok szót vesztegetni a tett mentegetésére. De ha meggondoljuk, hogy ilyes eljárás hasonló körülmények között a keleti birodalomban, Cseh, Lengyel és Oroszországokban, sőt Angliában is napi renden volt e korban: a tett módfelett kegyetlennek fog mutatkozni azért, mert oly nemzetnél történt, melynek évkönyvei viszonylag tiszták e szennytől, s mert oly férfi parancsából történt, kiben egyéb tárgyakra nézve a kor gyengéivel nem igen találkozunk.

tett a királyhoz, hogy őt a dömösiek ellenállásáról értesítse, de a pilisi erdőben lefordult lováról és nyakát szegte. 1114.) E közben Kálmán is meghalálozott 1114. februárius 3-án, miután tizenhét évvel tovább, korát felülhaladó bölcseséggel kormányozta a birodalmat. ¹⁾

IV.

Kálmán törvényei a tizenkettedik század évkönyveinek fényes lapját teszik. Egyházi intézkedései annyiban különböznek Lászlóétól, mennyiben ezek, mint már Péterfy is megjegyzé, részben a keleti zsinatok végzéseiből is meritvék, holott a Kálmán idejében keletkezettek, nyugoti eredetüket félreismerhetlenül viselik magokon, ²⁾ akkor is, midőn a magyar egyház szükségeihez

¹⁾ A hazai chronographusok — de nem az egykoru történetemlékek — valóságos erkölcsi szörnyet látnak Kálmánban, valószínűleg azért, mert az egyházak iránt nem volt oly adakozó, mint elődei, s mert munkáik Álmos és Béla utódainak országlása alatt készültek. E vádra megfeleltek Schiertől kezdve, az egy Gánóczi kivül az országnak valamennyi történetirői, s megfelel ezeknél is diadalmasabban tetteinek egyszerű elősorolása. De Thuróczi chronographusa a nagy fejdelem physicumát is a legsötétebb színekkel festi, szerinte púposhátú, sánta, bandzsál, hebegő s a t. lett volna. Nem lehetetlen, hogy a természet e tekintetben mostoha volt iránta, s ebbeli gyarlóságai annál szembeszökőbbek lehettek, mivel elődében, Lászlóban, az ország legszebb férfiát látta a nép. Figyelmet érdemel azonban, hogy Cosmas Pragensis, ki őt személyesen ismerte, külső idomtalanságát aligha elhallgatja, ha az oly mértékfeletti lett volna.

²⁾ A papok házasságát tárgyazó pontok kivételével. II-dik Orbán, VII-dik Gergely nyomán, 1089-ben (C. 10. 11. D. XXXII.) a házaspapokat minden egyházi foglalkozástól eltiltá, de e tilalomnak Kálmán törvényeiben semmi nyoma. A gyakorlati szabály, úgy látszik, azt tartotta, hogy pap korában senki sem léphet házasságra, de hogy a házasoknak pappá szenteltetését, s lá-

képest átídomítattak. Főszervezőik Szerafin és Lőrincz esztergomi érsekek lehettek, böles tanácsosai Kálmánnak az egyház kormányára nézve, kiknek elnöklete alatt több rendbeli zsinatok tartattak. Végzéseik közül idejegyzek egynehányat.

„Tudatlanok ne rendeltessenek papokúl, kik pedig azokúl rendeltettek, tanuljanak vagy tétessenek le.“ — „Holmi pogány szertartásokat senkise kövessen, s ki ilyeseket követni találna, az, ha a nagyobbak közül való, tartson tizenegy napig szigorú bűnbánatot, ha pedig a kisebbek egyike, hét napig, veretéssel.“ — „A püspök, ha látni való, hogy a szerzeményekből három részt az egyházra szállított, tetszéséhez képest rendelkezessék a negyedik részről.“ — „A püspököktől, kik már meghaltak, s kik nem látták el egyházukat, hanem csak fiaikat gazdagították, felét el kell venni és az egyháznak visszaadni . . . “ — „Ha az egyházak előljárói közül valaki azok jószágait eltékozolja, kétszeresen adja vissza; ha nincsen annyi vagyona, tétessék le, míg helyre nem hozta a kárt.“ — A következő cikkelyből láthatni, hogy eddiglen világi hatóság is ítelt olykor-olykor egyházi ügyekben: „ha valamely clericus vagy apát egyházi ügyekben, kikerülván a püspök biróságát, a királyi curia vagy világi törvényszék elébe hozza keresetét, vesztse el ügyét, s bánván bűnét, javúljon.“ — „Ha valamely clericus egyház szolgálja volt, fiai ne tartassanak előbbeni szolgásguk állapotában, hanem az egyház szabadosai közé számítassanak.“ — „Senki szolgálja se rendeltessék papúl, ha

zas állapotban egyházi működését semmi sem tiltja. Ez volt a keleti egyház tana már ez időkorban, s közte és a magyar egyház divata közt e pontban még nagyobbnak fog mutatkozni a hasonlatosság, ha meggondoljuk, hogy törvényhozásunk a második házasságban élők vagy az özvegygel házasultak iránt meg' szigorúnak mutatkozott, mit a keleti egyházban is tapasztalunk.

előbb teljes szabadságot nem adott neki ura.“ — „A kereszteléstől vagy temetéstől fizetést senki se vegyen.“ — „A püspökök minden városban két házat építtessenek a bűnbánó gonoszok fékezésére.“ — „A clericusok ne legyenek csaplárosok vagy uzorások.“ — Több rendelkezésből láthatni, hogy a külföldi clericusok és tonsuratusok nagy száma elárasztotta az országot, kik semmi meggyéhez sem tartozva, helyről helyre csavarogtak, s kik ellen a László idejében hozott törvény, hogy bizonyáglevelet hozzanak magokkal illető előljáróiktól, elégtelennek mutatkozott. ¹⁾ Felebb láttuk, hogy a clericussá vált szolgának családja szolgai állapotjából kibontakozott; ha ez intézkedéssel összevetjük a következő czikkelyt, a szolgaság egyik mereven vonásával fogunk találkozni, mely már az alsóbb osztályok egyéb fajaira is kezdett elragadni. „Ha valaki másnak olyas szolgáját vagy lekötelezettjét, ki urától ennek akarata nélkül el nem idegeníthetik, vagy bárkit a várnépekből deákságra tanít, vagy clericussá teszen, urának tudta és felhatalmazása nélkül: váltsa meg őt, s azonfelül még ötven pensát fizessen.“ — A papi nőtlenség lassú haladása a következő czikkelyekből tűnik ki: „Tekintetbe vévén az emberi

¹⁾ Imént láttuk, hogy ezen csavargók egyéb nemes foglalkodásokon kívül csaplárosságra is adták magokat. Nagyobb része úgynevezett udvari és házi papnak állott be. „Increbuit consuetudo impia — írja Agobard lyoni érsek — ut paene nullus inveniatur anhelans et quantulumcumque proficiens ad honores et gloriam temporalem, qui non domesticum habeat sacerdotem, non cui obediat, sed a quo incessanter exigat licitam simul atque illicitam obedientiam non solum in divinis officiis, verum etiam in humanis, ita ut plerique inveniuntur, qui aut ad mensas ministrent, aut saccata vina misceant, aut canes ducant, aut caballos, quibus foeminae sedent, regant, aut agellos provideant.“ E sorok, László és Kálmán törvényei után ítélve, Magyarországra ez időkorban tökéletesen alkalmazhatók.

gyarlóságot, megengedtük, hogy a papok törvényes rendekben vett hitveseikkel mértékletesebben élhessenek.“ — „Azoknak, kik nőtlen állapotban váltak diaconussá vagy pappá, feleséget venni, tilos.“ — „A püspökök feleségei ne lakjanak a püspöki urodalmakban.“ — „Ha valaki a clerus közül másod ízben lép házasságra, vagy (első ízben ugyan de) özvegyet vagy elváltat vesz házastársul, tétessék le.“ — „Másod házasságban élő papok, kik rendikbe akarnak visszatérni, feleségeik megegyezésével vétessenek vissza.“ — „A pap, ha ágyast tart, tétessék le.“

Paráznák s rokon bűnösök ellen következő rendelkezések hozattak: „Ha valamely asszony férjét odahagyja, adassék vissza férjének első és másod ízben; harmadízben, ha nemes, vettessék bűnbánat alá, új házasság reménye nélkül, — ha a köznépből való, adassék el szabadság reménye nélkül.“ Ha valaki feleségének paráznaságát bebizonyította, vegyen mást, tetszése szerint; felesége pedig, ha nemes, vettessék bűnbánat alá új házasság reménye nélkül. S ha a paráznaságot nem tudja bebizonyítani, ugyanazon ítéletet vegye a férj; s a feleség, ha úgy tetszik neki, menjen újra férjhez. Hasonló ítéletet vegyen az, ki másnak feleségével, vagy az, ki másnak férjével vétkezik. A ki leányt ragad, vagy erőszakot követ el leányon, ha nemes, vettessék bűnbánat alá a cánok szerint, s fizesse meg a törvényes díjt, s ki ennek fizetésére nem képes, az adassék el, nyírott fővel, László törvénye szerint. Ha valaki másnak mátkáját elragadja a mátká megegyezése nélkül, adassék ez vissza jegyesének; a rabló pedig, ha nemes, fizesse meg a canoni díjt, és bánja meg bűnét, házasság reménye nélkül; ha pedig a díjt nem bírja megfizetni, adassék el szabadság reménye nélkül. A ki odahagyván feleségét, magát valakinek

szántszándékkal lekötelezi, és szolga marad felesége iránti gyűlöletből, az maradjon mindvégig szolgaságban; és ha valaha szabaddá válnék, adassék el ismét, felesége pedig menjen férjhez tetszése szerint.“

Külön törvény szól a zsidókról:

„Kálmán, Isten kegyelméből a Magyarok királya, e törvényt adta a zsidóknak, kik az ő országában tartózkodnak: Ezentúl semmi zsidó se merészeljen bármi nyelvű vagy nemzetű keresztyén szolgát venni, vagy eladni, vagy szolgálatában tartani; s ki e végzést általhágja, az a nála találtatott keresztyén szolgának kárát vallja. Ha keresztyén, zsidónak, vagy zsidó, keresztyénnek két vagy három pensa értékét kölcsönadni akarja, vegyen kezességet a kölcsönadó a kölcsönvevőtől, s keresztyén és zsidó tanúk vétessenek fel bizonyságul, hogy ha netalán az egyik eltagadná, mit a másiktól kölcsönvett, a kezesség és mindkettejük tanúi által megbizonyítassék. Ha pedig három pensánál többet ad egyik kölcsön a másiknak, kezességről és tanúkról gondoskodjanak, mint mondatott, és a pénz mennyiségét s a tanúk neveit irassák papirosra s pecsételtessék mindkettejük, tudnillik a kölcsönvevő s a kölcsönadó pecsétével, hogy ha valamikor egyik a másikat erőszakolni akarná, mindkettejük írása és pecsété által bebizonyítassék a valóság. Ha zsidó, keresztyéntől, vagy keresztyén, zsidótól valamit venni akar, alkalmas keresztyén és zsidó tanúk előtt vegye az eladó portékát, s irassa papirosra ezen portékát és a tanúk neveit, és e papirost mindkettejük pecsétével, az eladóéval tudnillik és a vevőével, magánál őrizze, hogy általa, ha lopás bünéről vádoltatnék valaha e vevésben, urát az orzott portékának, melyre nála ráismertek, és az előbb nevezett tanúkat előállíthassa és megmenekülhessen. Ha pedig az orzott és ráismert portéka urát nem tudná előállítani, a pecsétes

papirost azonban felmutathatná, kitisztítván magát a benn-irt tanúk esküje által, megszabadúl. Ha a keresztyének nincsenek tanúi, és a zsidó alkalmasokat állít elő, s esküjök által a zsidók törvénye szerint megtisztúl, akkor fizesse díjúl (a keresztyén) az orzott portéka négyszeres értékét. És ha (a vevő) sem a ráismert portéka urát nem fogja találni, sem a pecsétet papirost nem fogja előmutatni, a hazai divathoz képest ítéltessek meg, s fizesse tizenkétszeres értékét az orzott portékának.“

Egész terjedelmében közöltem e törvényt, mert külsőleg csak a zsidók viszonyait látszik szabályozni, s részben az orzásnak elejét venni; de közelebbi megtekintésre úgy találjuk, hogy egyike középkori törvényhozásunk csekélyszámu emlékeinek, melyek a szerződésjog körébe vágnak. Azon körülmény egyébiránt, hogy a kölcsön s az adásvevés jogi természetének megállapítása keresztyén és zsidó között alakult viszony képében formuláztatik, arra mutat, hogy a kereskedelem nagyjából zsidók kezében volt, kiknek száma kivált a prágai zsidóságon a keresztesek által elkövetett kegyetlenségek következtetésében, melyek Csehországból sereges kiköltözésöket vontak magok után, nálunk mód felett növekedett.

Kálmán több törvényeit Alberik nevü szerzetes egy könyvbe gyűjtötte; és Szerafin esztergomi érsekhez intézett előszavának némely kifejezéseiből azt is lehet következtetni, hogy e törvények eredetileg magyar nyelven voltak szerkesztve. ¹⁾ Kálmán az István és László korá-

¹⁾ „Tu, domine, — így szól Alberik az esztergomi érsekhez — qui in hujus populi linguae genere minus me promptum consideras . . . errata corrigas“; de azt, hogy az eredeti szöveg magyar volt, kivált a számtalan magyar fordulat, — hasonlíthatatlanul több mint az István és László törvényeiben előkerülők — ezen világos jelei a fordításnak, miután a szerkesztő Alberik nem

ban hozott büntető törvényeket nagy mértékben enyhítette: ¹⁾ de Alberik gyűjteménye Kálmánt mint törvényhozót, egyéb tekintetekben is nemes oldalról látatja velünk.

„Mivel népünk — így szól — gyakran a hosszú út s a nehéz szükség terhe miatt nem mehet minden ügyesbajos dolgában a királyi udvarba: évenként kétszer, t. i. Fülep és Jakab apostolok ünnepén, és Mihálynak nyolczadaiban, zsinatot rendelünk tartatni külön mindenik püspöki megyében, melyre mind a főispánok mind a többi tiszti hatóságok püspökükhöz gyülekezzenek...” 2. tcz. — A főbbek ügyei az öszves zsinatban, az alsóbbakéi a zsinat egyes tagjai által ítéltettek meg. De ezen zsinatok által sem a király, sem a nádor, sem a főispánok bíraskodása nem szándékoltatott megszüntetni, csak új, minél nagyobb biztosítékot nyújtó törvényszék nyittatott meg. — A forró víz és izzó vas ítéletének gátot rakott azáltal, hogy a püspöki és nagyobb prépostsági egyházakra szorította. — A boszorkányokról szóló, rövid és szabatos

volt magyar, s ennél fogva a deák szókötés magyar íze nem tulajdoníthatatik neki, — bizonyítják.

¹⁾ Jellemző a mód, melylyel Alberik Kálmán büntető törvényeinek viszonylagos lágyágát igazolja: „Ki kételkedhetik arról, — így szól — hogy szent atyánk István, az apostoli férfiú törvénye, melyet népünknek hozott, némelyekben szigorúbb, másokban enyhébb, hol súlyosabban boszuló, hol lágyabb és engedékenyebb, de mégis a fenyték ostora nélkül senkit sem hagyó. Mert miután a nevezett atya idejében öszves országa pogány szertartások szerint élt, s a műveletlen és erőszakolt keresztyén a szent hit intő szózata ellen még visszarugdosna, s a fenytő vessző bűnbánatos csapásait el nem szenvedné, nagy mértékben szükséges volt a szent fenyték kényszerítése. . . . De a mi legkeresztyénebb királyunk, Kálmán, miután látta volna hogy a megnövekedett hit teljes vallási erőre kapott, a törvény lánczának békóit oldozgatta, bölcsen meggondolván, hogy méltatlan dolog lenne, ha a hit önkénytes vitézét a törvényes büntetés félelme aggasztaná.”

törvény: „A boszorkányokról pedig, kik nem léteznek, szó se tétessék“, méltó a köránál nagyobb fejdelemhez.

¹⁾ Hasonló merészség jellemezte azon intézkedéseit, melyeknél fogva az István utódai által, kivált a monostoroknak ajándékozott halászatokat a királyi udvar számára visszafoglalta; feleslegesnek nyilatkoztatván ki azt, mi a szerzetesek mindennapi szükségéit felülmúlja. 15. 16. tetz.—

Hasonlag a közkinos növelésére czéltott, midőn a fekvő birtok öröködését részben újból szabályozta: „A szent Istvántól adományozott birtokok az emberi örökösödés mindennemű utódaira vagy örököseire szálljanak. A más királyoktól adományozott birtok pedig szálljon atyától fiúra, ilyesnek nem létében örökölje a testvér, kinek fiai, halála után, szintén ne rekesztessenek ki az örökségből; ha pedig a mondott testvér nem találkozik, az örökség jusson a királynak.“ 20. tetz. „A vett örökség semmi örököstől el ne vétessék, csak ebbeli minősége bizonyíttassék be.“ 21. tetz. (Azaz: a birtokos tökéletes szabadsággal rendelkezhetett felőle; a cím, melylyel birta, teljes tulajdonjog volt, hasonló ahhoz, melylyel az ország elfoglalásából s az István adományozásából származott tulajdon birattott.) Az adóügyben rendeltetett, hogy a dénárok, melyek az urak és vitézek kivételével, az ország mindenik lakosától évenként egyszer szedettek, szent Mihály napra Esztergomba küldessenek, hol aztán az illető harmadrész, melyet a főispánok eddiglen előre lefoglaltak

¹⁾ Nem régiben több íróink azon fáradoztak, hogy Kálmán e törvényét addig csűrjék csavarják a középkor glossariumainak segítségével, míg egyszerü értelmét elvitázzhatják s ezt olvashatják ki belőle: „azok, kik nem boszorkányok, azokat nem kell kánpadra vonni.“ De a szöveg ezen hermeneutikája által az egyik azt bizonyította, hogy a glossariumok nem az ő számára írvák; a másik azt, hogy őrizetlen óráiban a gyarló embert még a tudomány is ingoványba vezetheti.

volt magoknak, kihasítatott számukra. Ezen dénárok két-félék voltak; „A szabadságért“ (fejadó), s „a munkáért“ (váltságpénz, melyet azok fizettek, kik a közmunkák alól felmentetni kívántak), az egyikért, a másikért is négy-négy dénár járt, úgy látszik. — Horvátországban a szabad dénárok helyett, nyestbőrök szedettek a lakosoktól, oly adónem, mely Horvátországban divatozott, még mielőtt a magyar koronához kapcsoltatott volna. — A szolgák sorsa annyiban enyhült, mennyiben a magyar eredetű szolgát, úgy azt is, ki idegenektől származott, de Magyarországon született, tilos volt (külföldre) eladni.

A nyúgoti birodalomban, már a frank császárok alatt, országos háború esetében a szabadokból álló községek, egyegy lovat tartoztak a földesúrnak rendelkezésére állítani. Ezen divat nyomán alakulhatott meg Alberik gyűjteményének 40-dik pontja: „Az urak, ha falvaikban vannak szabad lakosok, kiktől lovakat kaphatnak és száz pensát szedhetnek be, szerezzenek ez áron egy pánczélos lovast a királynak; ha pedig negyven pensára megyen, mit beszednek, pánczél nélküli lovast küldjenek a királyhoz; s ha negyven pensa értékét sem üti meg a gyűjtelék, fordítsák saját hadi készületökre.“ E cikkelylyel némi rokonságban áll a hadi lovakról szóló harminczhatodik, melyet jellemzetes volta miatt, szintén ideirok: „Mikor a király vagy a herczeg megyéből megyébe ér, a törvényes hadi ló álljon rendelkezésére, mely ha történetből elhal, tizenöt pensa ajándékoztassék a ló urának; ha pedig megsérül ugyan, de nem annyira hogy belehaljon miatta, a mondott érték fele járjon ki a lóért. A határgrof, ha fontos hírt veszen, két hírnököt négy hadi lovon utasítson a királyhoz, kik a magok élelmén hozzá érkezvén, az úti költséget kapják ki a nádortól, és szintannyit visszamenetre is. Ha pedig lovaik belehalnak vagy megsérülnek,

annyi pensa járjon ki a lovakért, mennyit felebb mondotunk. De ha egészségesen térnek vissza, a szolgálat egy-egy hadi járatúl tudassék be a hírnököknek.“ Midőn a király bejárta az országot, mindig kétkét megyei bíró volt mellette, kikkel a nép panaszait megvizsgáltatta, s kiket, ha ellenök emelt vádat a nép, a nádor ítélőszéke elébe állítatott. 37. tcz. Ilyenkor a földjeikből kizaklatott pórok birtokaikba visszahelyeztettek, ha mindjárt egyháznak vagy monostornak adományoztattak telkeik; a visszahelyezés csak azon esetre maradt el, ha az illetőktől más földet nyertek cserébe. 19. tcz. A jámborok bizodalommal, a gonoszok rettegés között várhatták bé azon fejdelem megérkezését, ki a birói zsinatnak elvül e vezérszabályt tűzte ki: „Pontosan összegyülekezni, s oly ovatosan, oly aggodalmas szorgalommal fontolni meg mindent az igazság mérlegén, hogy egy részről az ártatlanságot gyűlöletből ne kárhoztassák, más részről a bűnt barátságból ne oltalmazzák.“ 24. tcz.

Alderik gyűjteményéből még kiemelendők az izmaelitákat illető rendeletek, melyeknél fogva helységeikben keresztyén egyházakat tartoztak emelni, s gyermekeik csak keresztyén magyarokkal léphettek házasságra, mi-ből talán némi valószínűséggel következtethetni,—egyéb jelenségek is arra mutattván — hogy az izmaeliták mozlim hiten levő magyarok, vagy legalább őseinkkel rokon faj voltak. Ez oknál fogva szorítkozott reájok a törvényhozónak térítési buzgalma, mint utóbb a kunokra, nem terjedvén ki sem most sem utóbb a zsidókra, mint népfajra. A papi s egyházi viszonyokat érdeklő néhány rendeletet, s a zsidókról közbenszótt pontokat érintetlenül hagyom, e tárgyakban a felebb közlöttek elégségesek az olvasó tájékozására.

ÖTÖDIK KÖNYV.

1114—1196.

II. István. 1114—1131.
II. Béla. 1131—1141.
II. Gejza. 1141—1161.
III. István. 1161.
II. László. 1161—1162.
IV. István. 1162.
III. István (ismét). 1162—1173.
III. Béla. 1173—1196.

I.

Alig húnyt el Kálmán, midőn a velenceiek, (1114. kéz alatt a keleti és nyugoti császárok által is segítette, ¹⁾ hajósereget küldtek a dalmát tengermellék s a dalmát szigetek elfoglalására. II. István, Kálmán fia és utóda, a tizennégy éves gyermek éretlenségével hagyta odaveszni atyjának dicső szerzeményét, s gondnokai is főbb kötelességöknek tartották, a királyfi koronázása, ²⁾ mint örökségének oltalma körül intézkedni. Arbe szigete, mihelyest OrdelaF Faledro velencei herczeg hajóseregét szemlélte, sietett a velenceivel felcserélni a magyar urodalmat, ³⁾ úgy vélekedvén, s nem alaptalanúl, hogy a lagunák városa tengeri kereskedelmében részesítette, e viszonyoknak nagyobb hasznát fogja láthatni, mint a magyar király oltalmának. Zára nem késett Arbe példáját követni, magyar kézben csak az erősség maradt. ⁴⁾ A spalato-i magyar őrizet, melynek élén a királyi adók szedője Horvátországban állott, szintén a várba kénytelenítetett vonúlni,

¹⁾ Dandulus, XI. 11.

²⁾ Thuróczi, II. 63. „Potentiores regni Stephanum, Colomani filium, in regem coronaverunt.“

³⁾ Lucius, III. 4.

⁴⁾ Dandulus, IX. 11.

a városiak árulása elől. De most alkalom kínálkozott a város visszafoglalására. Püspöke Manasses, Kálmán udvarából került ide, s a nagy fejdelem iránti hűséget fiára is átszállította. Közte s a várörizet vezére közt a városiak hűtlensége után is fenmaradt, ha bár titokban, a bizodalmas viszony. Ketten e tervet készítették. Egy közeleső ünnep a lakosokat bizonyos egyházban fogja összegyűjteni, mely dombon épült a városon kívül. Az ünnepélyközben törjenek ki a magyarok a várból, s foglalják el a várost. De e terv a polgárok előljárójának, egy Adorján nevű olasznek tudomására jutott, ki — mint Tamás eszperest a historia salonitana szerzője írja — „polgártársainak javát és szabadságát saját hivatalánál többre becsülvén, s a polgárokat e gonosz cselszövényről értesítvén, honába szökött haladék nélkül. A polgárok pedig nagyovatosan gondoskodtak magokról s a városról. És megérkezvén az egyházi ünnepély ideje, része kiment a kápolnába, része meg' felfegyverkezve elbújt a városban. A magyarok tárogatószóval kirohantak az erősségből, s a város árkán és falain átszökdöstek. De a polgárok most kijöven rejtekhelyeikből, a mieink közül azokat, kiket a falakon belül találtak, felkoncázolták, a többieket lábtóikról s a falakról az árokba vetették; s hogy az erősségben maradottakon vagy oda visszamenekültökön is boszút vehessenek, tüzet raktak körülötte, és az őrizetbeliek részét benfulasztották, részét arra birták, hogy kétségbeesésökben az égő lángok közé ugorjanak.“ ¹⁾ A spalatoí (1115. erősség ezen gyászos sorsa a zárai vár bukását is vonta maga után, s rövid idő múlva Trav, Sebenico, Biograd, s velök valamennyi kisebb város a velenceiek kezébe került, a szigetek már korábban kivétel nélkül kü-

¹⁾ Thomae Archidiaconi Sp. hist. salonit. c. 18.

vetvén Arbe példáját. ¹⁾ 1116-ban végre — kétévi (1116. bűnös időzés után — nagyobb sereg érkezett Magyarországból Zára alá. Faledro, fegyvereseit a hajókból partra szállította, s a város falai alatt összeütközött a mieinkkel. A csata véres volt és öldöklő. Faledro, maga a vérmezőn maradott, ²⁾ az övéinek, miután számukat magyar vitézség tetemesen leolvasztotta, sükerült a városba menekülhetni, mely, növekedvén ekkép őrizete, makacsul állott ellen az ostromlóknak még akkor is, midőn Spalato és Trav tanácsosnak látták, a magyar felsőbbség megismerése által boszú és veszélyek elől biztosítaniok magokat. Velence követeket küldött Magyarországba Istvánhoz, s a felek között ötévi fegyvernyugvás köttetett, mely lefolyván, további öt évre terjesztetett ki, úgy látszik. Zára s a szigetek Velence kezében maradtak; Spalato, Trav s a kisebb városok, és a belebb fekvő öszves tartomány a magyar koronát uralták. Látszatra a fegyvernyugvás pontjai Magyarországnak nagyobb előnyt biztosítottak, mint Velenczének; de ez eléglé a szigeteket, melyek hajóinak megannyi erősségül szolgáltak, és eléglé Zárát, melyben a tenger mellékiek fővárosukat látták, és honnan első kedvező alkalommal folytatható volt a hódítás műve. ³⁾

István aligha személyesen volt jelen a seregnél Dalmátországban; első hadi tapasztalása a magyar és a cseh sereg közötti sajátyszerű összeütközés lehetett, mely az 1116. év tavaszára tétetik. István gyámjai ohajtották,

¹⁾ Dandulus, IX. 11. Laurentius de Monacis, 102. l.

²⁾ Dandulus, XI. 9. Farlati Illiricum Sacrum, I. k. 225. l.

³⁾ Notae in margine codicis Ambrosiani, Muratorinál, XII. k. 266. l. „Tunc tres oratores, Vitalis Phaledro, ducis filius, Ursus Justinianus et Marinus Mauroceno, una cum cancellario Venetiae, missi ad regem, inducias cum eo inierunt per quinquennium.“

hogy azon barátságos viszony megújítására, mely Kálmán és Bretisláv cseh herczeg között létezett, az ifju király s a csehek fejedelme, Vladisláv, találkoznának egymással. Ez oknál fogva a határol szolgáló Olsva partjain a luzkói rónaság jeleltetett ki találkozási helyül. Talán oly czélzattal, hogy az ünnepély fénye öregbitessék, tömördek fegyveressel jelent meg mindenik fejedelem. Midőn a mieink tábort ütöttek, közöttök s a csehek közt, mint ilyes alkalmakkal szokás, surlódás surlódást ért, s ezeknek megszüntetésére és a netalán még bekövetkezhető összekocczanások megelőzésére, a magyar vezérek bessenyők és székelyek által őriztették a királyi tábort. Az ovatosság annál szükségesebbnek látszott, mivel a cseh herczeg táborában egy Solt nevű magyar szökevény volt, ki Istvánnak értésül adta, hogy a herczeg gonosz terveket forrallt ellene. A hir aggodalmat terjesztett a magyar táborban, és hasonló aggodalom nem kis zavarba hozta a cseheket is, kikkel meg' azt ügyekezett elhíttetni a szökevény, hogy herczegöket, ha lehet, elfogják a magyarok. Midőn a csehek a bessenyő és székely ijászokkal szemközt látták magokat, úgy vélekedtek, hogy csak megelőzik a magyarokat, ha táborukra támadnak. A bessenyők és székelyek kisebb számmal voltak, mintsem hogy az egész cseh sereggel diadalmasan megvívhatnának. Bátor ellenállás után, soraikba fűzvén az oltalmukra bizott királyt, magyar földre vonultak. De most János nádor, Urosának fia, ki vitézeivel kissé leebb táborozott, a királyi tábort prédáló csehekre támadt, oly erővel és verontással, hogy a kalózok futamodásban kerestek menedéket. Midőn István a táborba visszaérkezett, a cseh herczeg már az övéi után indult. ¹⁾ Ez volt a szövetségköté-

¹⁾ Thuróczy, II. 63. — Cosmas Pragensis. Dubravius (hist. Boh. L. XI.) egész gyönyörűséggel leírja, mily borzasztó büntetést vett

sül kitűzött 1116. május 13-ának eredménye, s midőn Leopold ausztriai herceg, István eljárását megtorlandó, kinek hadai az 1117. és 18-diki években, nem (1117. 1118. tudni, mi okból, a Lajtántúli földet pusztították, 1119-1119.) ben sereggel Magyarországra jött: a cseh herceg egész készséggel szövetkezett hozzá, s a magyar határ-földek felperzselésében és Vasvár felforgatásában buzgó segédtársa volt. ¹⁾

István és Vladisláv között még tovább is tartott az ellenségeskedés; s midőn a cseh herceg, bátyját Borivoít, kinek nevében országolt, 1120-ban arra kényszerítette, hogy önmagát száműzze, a kóbor csak Vladisláv ellenénél remélvén biztos menhelyet, István oltalma alá vette magát, kinek vendégszerető udvaránál négy évvel később meg is halálozott. ²⁾ De Leopold ausztriai herceg már 1121-ben ellenségből szövetségessé vált. (1121. A hiú és könnyelmű ifju király, úgy találván, hogy a hadi dicsőség borostyána késik halántékai körül szövödni, a bolygó szerelem ölében keresett kárpótlást csa-

Solt István kezéből, de a hazai chronisták semmit sem tudnak róla, s Thurocziban szó van a király fájdmáról, hogy Solt életben maradott. Egyébiránt az évekig tartott meghasonlásból világos, hogy a fejdelmek nem Soltban, hanem egymásban keresték a gonoszsgot.

¹⁾ Paltramus Peznél, I. k. 707. h. a 1117-dik évhez: Ungari juxta Littam Theutonicos devastaverunt. Chronicon Zvetlicense vetustius, Peznél, I. k. 521. h. az 1118. d. évhez. Ungari juxta fluvium Lithae nos vastaverunt. Ricardus in fastis Campililiensibus, I. k. 180. l. — — — „ejus (Stephani) terras invasit (Leopoldus), et Castrum Ferreum destruxit.“ Otto Frisingensis l. VII. c. 45. „Leopoldus marchio, adjuncto sibi duce Boemorum . . . usque ad claustra terrae progreditur, captoque ac succenso castro, quod ferreum vocatur, . . . sine damno ad propria revertitur.“

²⁾ Cosmas Pragensis az 1120 és 1124-re szóló hexamete-reiben.

lódásaiért. Az országnagyok, véget vetendők az innen keletkezett botrányoknak, Adelhaidot, Henrik stephaningi tartománygrófnak az ausztriai herceg testvérhugától leányát, szemelték ki számára házastársul, s István szokott könnyedségével állott rá kívánságukra. ¹⁾

E viszony, úgy látszik, jóltevéleg hatott reá, mert ezentúl nem minden komolyság nélkül látott a birodalom ügyei után. A kúnok, kik imént Bolgárországban a görögök által megverettek, Tatár vezérök alatt telephelyeket (1122.) kértek az országban, s István befogadta őket; ²⁾ — mondjunk neki, a kik magyarok vagyunk, hazafiúi hálát érette. Vladiszláv cseh herceg Szobieszláv testvérét is számüzvén, ennek hitvese Magyarországra menekült, hol István őt szívesen látta, pedig Álmos herceg leánya volt a nő. ³⁾ A spalatoiak és traviak kiváltságait megerősítette, hogy ingadozás nélkül maradjanak meg hitökben a korona iránt. ⁴⁾ Atyja még halálos ágyán tanácsosainak lelkére köté: törölje le vérrel a nemzet azon foltot, melyet az 1099-ben orosz földön vett csapás, híréneven hagyott vala; — a parázna Predzlava emléke, úgy látszik, folyvást nyitva tartotta lelkében e sebet. Istvánnak most alkalom kínálkozott az atyai végintézet betöltésére. Rotiszlavics Volodár fiai, Vladimirko és Rosztiszlav ellenségeskedésben éltek egymással. Az egyik Szvenigorodban uralkodott, a másik Peremislben, s a kievi nagyfejdelem a peremislinek pártjára kelt. A szvenigorodi — Vladimirko — Magyarországra sietett, hogy segédet kérjen Istvántól. A magyar király háromezer fegyverest küldött

¹⁾ Thuróczi, II. 63. összevetve Schier „Reginae Hungariae primae stirpis,” című munkájával, a 100. l.

²⁾ Thuróczi, II. 63.

³⁾ Cosmas Pragensis.

⁴⁾ Lucius, III. 4.

vele Szvenigorodba, kik oly elszántsággal védtek az erősséget, s bátor kitöréseik által az ostromló Rosztiszláv soraikat annyira fogyasztották, hogy ez felhagyván erőlködésével, Peremislbe indult vissza. Ekkor érkezett meg István, nagyobb seregnek élén Magyarországból, s bevén Peremisl, Kiev elébe sietett. Itt több magyar főúr kinyilatkoztatá, hogy a nemzet nem fogja idegenek ügyében vérént ontani, s hírnökök felhívták az öszves tábornokot, térjen vissza a hazába. ¹⁾ István kénytelen volt engedni; de ámulást látván a nagyok eljárásában, és Álmos érdekében szőtt összeesküvést, kegyetlen boszút vett rajtok, ²⁾ mihelyest az országba visszaérkezett; mit megértvén Álmos, Byzanczba menekült, hol Joannes Comnenus s ennek hitvese Piroska által nyájasan fogadtatván, Constantinnak címzetetett, s tiszteletére Maczedonia azon helye, melyben kísérei letelepítettek, Constantiának neveztetett. ³⁾

¹⁾ A chronisták s utánok újabb történetiróink közül többen, Istvánt két ízben léptetik fel Oroszországban, először 1123-ban, másodszor 1127-ben. Én a két rendbeli hadviselésben csak azonegynek két részét látom, melyeknek mindegyike 1127-ben folyt le igen valószínűleg. A zavart e tárgyban főleg Dlugoss okozta, s azok még növelték, kik ennek zagyvaságaiból meg azt akarták kisütögetni, hogy István, — kire atyja e hadviselést, Predzlava és Boris miatti elkeseredésében hagyta örökségül, — Boris érdekében viselte a hadat, a végett hogy Galicziát Borisnak szerezhesse.

²⁾ Azon kegyetlenkedések, melyekről Thuróczi chronographusa Istvánt vádolja, valószínűleg ez időbe esnek. „Christianam combussit, et super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri; cereos magnos in fundamentum hominis stillare faciebat.“ Gyászos leleményessége az észnek büntetések mezején! A mult századnak nem válik gyalázatára, hogy azon undokságokat, melyek e sorokban lappangnak, alig értette, s hogy K a t o n a kénytelen volt P e t h ő G e r g e l y e h e z folyamodni magyarázatért: „Optime haec in hungaricum idioma Gregorius Pethő sic transtulit: Az égő szövétnekeket az alfelekbe csöpögetteti vala“

³⁾ Thuróczi, II. 63.

István Álmos jószágait elkoboztatta, felhíván egy úttal a keleti császárt, utasítaná ki birodalmából a szükevényt. Byzancz megtagadta a kivánságot, s István haddal ment a görögök ellen. Nándorfehérvárat, — számos ostromló géppel levén ellátva — bevette, s kőfalainak romjaiból erősséget építtetett a mai Zimony környékén. Serege Thracziát és Maczedoniát Philippopolig, a császár tartózkodási helyéig pusztította. De a következő évben kórság által otthonn, fegyvereseitől távol marasztatván, a hadi szerencsét hűtlennek tapasztalta. Egy Stephel nevű németet — talán hitvesének valamely rokonát — nevezvén ki hadvezérül, a mieink s velük egy cseh dandár, Haramvárnál, ott hol utóbb Újpalánka épült, megállapodtak, bevárandók a görög sereget, mely itt a Dunán átmenni szándékozott. A császár személyesen volt jelen, s vele még nagyszámu genuai és persa segédkatonaság is. Seregét kétfelé osztotta; része színle, mintha erőszakolni akarná az átmenetet Haramnál, másik része azalatt némi távolságban átment valósággal, s a Krassó vizénél meglepven a magyarokat, győzelmet vett felettük. A császár visszament Byzanczba, de az időközben betegségéből felüdült király, új sereg élén az Aldunához sietett, s Branzovát, a várőrizet vitéz ellenállása után bevette és felgyújtatta. A röviddel utóbb a Dunához érkezett császár az erősség helyreállításával foglalkodott, de azon volt mindenkép, hogy újabb ütközetre ne kényszeríthetessék a mieink által. Minden érintkezés kikerülésére a Szendrő megett elnyúló hegyeken át készült vissza; de tartalékserege tetemes veszteséget szenvedett a magyaroktól, kik őt üzőbe vették, s kiknek a tábori felszerelés jóval nagyobb része is martalékul jutott.

Álmos halála, mely már a vita első évében következett be, szolgálhatott főokul, hogy a hadviselő felek, vé-

get vetvén a költséges, és mégis, úgy szólván, eredmény nélküli versenygésnek, hajlandók voltak a békére. Császár és király az alduna, nem tudni, melyik szigetén ta- (1129.) lálkoztak egymással, s kiengesztelődve tértek vissza az övéikhez. ¹⁾

Azalatt míg István a birodalom délkeleti szélein táborozott, vagy betegsége közben, mely őt, mint láttuk, a seregtől távol tartá, történhetett, hogy Bors és Iván grófok pártot ütöttek ellene, sőt a hagyomány szerint, magukhoz akarták rántani a főhatalmat. Merényletük elfojtatott csirájában, s Iván halált szenvedett miatta, Bors száműzetett. ²⁾ De a király, ki már évek óta terméketlen házasságban élt, s ki az imént elnyomott lázadást is annak tulajdoníthatta, hogy a nép őt egymagát, utód nélkül látta a királyi széken, most arról tanácskozott az ország nagyaival: örököséül kit választasson. Ekkor jutott tudomására, hogy az Álmos távozása óta elveszettnek tartott Béla még él, a pécsváradi apátságban kegyelettel ápolgatva évek óta. ³⁾ A hír e pillanatban módfelett megörvendezteté a királyt, Isten keze — gondolhatá — életben tartá a vak fiút, hogy égő szövétnekül szolgálhasson, mely körül meg' gyülekezhessék a nemzet. Udva- (1130.) rába hozatá, s az országlás gondjaiban társának akará. És hogy hív kezekben tudhassa, — a vaknak midőn őt a

¹⁾ Thuróczi, II. 63. Nicephorus Choniates. Cinnamus.

²⁾ Thuróczi, II. 63.

³⁾ Thuróczi, II. 63. II-dik Gejzának 1168-ban kelt egyik oklevele körülményesben szól Bélának tartózkodásáról a pécsváradi monostorban: „Qui (Bela) dum et rerum temporalium compelleretur necessitate, et corporis coarctaretur debilitate, ad monasterium b. confugit Benedicti, ibique ab abbate et fratribus caeterisque familiaribus illius loci honorifice susceptus, et non pauca temporum per curricula rebus de ecclesiasticis . . tentus in honore.“

királyságban felváltandja, hív vezetőre leszen szüksége— Ilonát, Uros szerb fejdelem szilárd jellemű s rendületlen bátorságú leányát szemelé ki hitvesül számára. A keleti birodalom, inkább mint valaha, veszedelemmel fenyegeté az országot; e házasság hív szövetségest szerzett neki ellene. ¹⁾

István régóta gyengélkedett. A kór most mindinkább erőt vett rajta, s az ifju férfi, hátat fordítván a pezsgő élet örömeinek, ²⁾ ahítatában fel-felkereste a szent falakat, honnan Bélát az élet s az ország nevében imént előszólitá vala. A prémontréiek monostorát Nagyvárad mellett is ekkor alapította, ³⁾ az első monostort, melylyel a Francziaországban tíz évvel azelőtt keletkezett rend magyar földön birt. Végnapjait a magyarok és kúnok között újra kitörő meghasonlás elkeserítette. A kúnok vezérei felkeresték a beteg királyt, előadván, mit és meny-

¹⁾ Thuróczi, II. 63. Másik szövetségese, mit a segédül küldött dan-dár is tanusított, Csehország vala, mert Vladisláv rég meghalálozott, utódával Szobieszlávval István barátságban élt. A chronisták említik, hogy 1126-ban a határszéleken találkoztak, bizodalmas viszony ígérétét adván és vevén Már említettük, hogy Szobieszláv Álmos veje volt; s talán nem csalódunk, ha hiszszük, hogy Béla sógorának ügyét ő érlettette meg a királynál.

²⁾ A hagyomány Thuróczinál bolygó szerelmeiről tesz említést, s történetíróink feles számmal innen azt következtetik, hogy hajlama a kúnok iránt szabatosabban a kún menyecskék iránti hajlamnak mondathatnék. Folytonos betegeskedését és kora halálát is szerelmi kicsapongásainak tulajdonítja. Ők lássák. Vadászati hajlamáról tanuságot tesz 1130-ban kelt oklevele (Fejér, C. D. II. 68. l.) melyben Korusnak, Bód gróf fiának „reminiscentes etiam de eo, quod idem Korus olim ex unguibus ursi nos in venatione liberavit“ Illvost (Nyitrában) adományozza. — De vajjon nem koholmány-e az egész oklevél?

³⁾ II. Ulászlónak 1494-ben kelt oklevele, Praynál. Pázmány a nagyszombati zsinat függelékében Péterffy-nél, I. k. 276. l. Az évet — 1130. — Katona a prémontréi rend évkönyveiből merítette.

nyit kénytelenek szenvedni a magyaroktól. István igazságszolgáltatás, sőt boszú ígérétevel vigasztalá őket, mihelyest felüdülendett. De betegsége mindig súlyosabbá vált, s közeledni érezvén végóráját, baráttruhát adatott magára, és 1131-nek elején abban holt el. ¹⁾

II.

1131.) Nagyváradról, hová II. István holt testét kísérte, a nép Székesfehérvárra sietett, hol Álmos hercegnek vak fiát Bélát, 1131. április 28-án királynak koronázták az ország püspökei. ²⁾ Álmos ivadékát örömmel láthatta az egyház a magyar királyi széken, nemcsak mert Árpád vérének örökitőjét szemlélte benne, hanem azért is, mert tudta, hogy atyja példájára kegyelettel viseltetik a szent dolgok iránt, mint a dömösi és pécsváradi kolostorok növendékéhez különben is illett. De annál több ellenei voltak az ifjú királynak a világiak soraiban. Mindazok, kik a Kálmán és Álmos közötti hosszú villongások napjaiban a király tanácsosai és segédei voltak, megdöbbentek, midőn Béla fején látták a koronát, s közülök többen, hajlandóknak mutatkoztak, Predzlava fiát, a Kievből született Borist, ki magát Kálmán törvényes fiának hirdeté, s kinek követeléseit Lengyelország hercege, a ferdeszáju Boleszláv is támogató, fejedelmöknek ismerni.

Boleszláv ellen Béla, sógorának a cseh hercegnek segédére tartott számot, s támaszt remélt Leopold ausztriai hercegtől is, kinek fia, Albert, 1132-ben szín- (1132.

¹⁾ Thuróczi, II. 63.

²⁾ Chronicon Budense: Coronatur quarto calendas maji, feria tertia.

tén sógorává lőn, Béla testvérhúgát Hedviget vévén hitvesül. ¹⁾ A belső ellenséget, Ilona királyné készült összeüzni. Országgyűlést hirdetett Aradra, hol atyjához közzel levén, magát szükség esetében oltalma alá vehette. Urak és vitézek nagy számmal gyűltek együvé, nagyobb a király hívei, mint ellenei, de ezek sem maradtak el. A vak király, nejének karján lépett közējök, s Ilona, a szerencsétlenre mutatván, kit emberi kezek Isten legszebb adományától fosztottak meg, s mutatván azokra, kik a gyűlölködés e tettének szerzői, mesterei voltak, bossúra, irgalmat nem ismerő bossúra hívta fel saját s a király híveit. Ilona elhallgatott, s az udvar főbbjei a kijelelt áldozatokra rohantak kísérőikkel. Hatvannyolczat öldöstek le közülök, másokat megköttözvén fogságra vettek, s ezeknek is, azoknak is minden jószágaik elkoztattak, és egyházi adományokra fordítottak, ²⁾ név szerint a nyitrai püspökségre is, ha ez, mint valószínű, Bélában tiszteli alapítóját. Nem olvassuk, hogy a papság

¹⁾ Excerptum Ricardianum az 1132-dik évhez, Praynál, Ann. R. Hung. I. k. 124. l. A codex traditionum ecclesiae claustroneoburgensis Albert ezen hitvesét Adelhaidnak nevezi. Lásd: Fontes rerum Austriacarum Bécs, 1851. 10. és 217. l.

²⁾ Thuróczi, II. 64. Bonfin, szokásához képest, személyeket és dolgokat teremtő elméjéből merített, midőn az aradi országgyűlés részleteiről szól, s komoly férfiak e napig átírják történeti munkáikba a magokat érdekességek által behizelgő adatokat. Vannak, kik Bélával csak 1136-ban tartatják az aradi napot, mert Thurócziiban már négy fiáról szól a királyné. De kell-e bizonyítanunk, hogy a beszéd, melyet Ilona szájába ad a chronographus, nem hiteles okirat, s hogy a kifejezés: „ecce enim Deus regi vestro pro duobus oculis dedit oculos quatuor” nem egyéb monachalis elmésségnél? Ha az aradi gyűlés 1136-ban tartatott volna, Boris kísérletei Béla végéveire esnének, mert Thuróczinál olvassuk, hogy a mérszárlottak rokonai Borist felhívták, foglalná el az országot; már pedig melyik komoly történetíró vetné Boris és Boleszláv vállalatát 1132 — 4-nél későbbre?

a vérontásra emelt karokat szent ígék által elzsibbasztotta, vagy a vérfördő szerzőivel az egyház nehezitelését éreztetten volna; a kor szelleme talán velök sem látatott igazságtalanságot a tettben, s az elkobzott jószágok szent céllokrai fordítása megnyugtathatta azokat, kik elszörnyűködtek a boszú művének látására.

Boris e közben orosz zsoldosokkal és lengyel segédsereggel az ősz elején átjött a Kárpatokon s a Szepességet elfoglalta. A magyar sereg a Sajóhoz sietett, itt hosszú vonalban bevárando az ellent, kinek számát az aradi vérnapi rokonai és barátjai is öregbítették. Boleszláv és Boris lejöttek a rónaságra, s a két sereget már csak a Sajó választotta el egymástól. De ekkor híret vevé a lengyel fejedelem, hogy Szobieszláv cseh herczeg, meghitt barátja e napig, Béla kérelmére, october 18-án Sziléziába bécsapott, tüzvel vassal pusztítván a tartományt, s hogy a Magyarországra indult sereg oltalma nélkül, otthonn veszendőbe megyen a nemzet. Boleszláv fegyvereseit a lengyel földre visszavitte, hová őt Boris és párthívei is kísérték.

1133-ban Boleszláv másodízben érkezett seregével Magyarországra. A cseh herczeg ismételte és folytatta a pusztítás művét Sziléziában, de a lengyel ez úttal makacsúl megmaradott szándékánál, melyben őt az előtte majdnem Visegrádig visszavonuló magyar sereg még megerősíthette. A mieink visszavonultak, hogy kikerülhessék az ütközetet, mielőtt a Leopold által ígért ausztriai segédc csapatokkal egyesülnek. Visegrádnál megtörtént az egyesülés, s most rögtön visszafordulván, támadót fúvatnak. Forró nap volt, Magdolna napja, s az ütközet heves mindkét részről, bátor és elszánt férfiak ütközete. A szerencse hol a mieinkre és frigyeseikre, hol az ellenekre látszott mosolygani. De a magyar vitézség győzött elvégre. Miksa,

Gáb, Vasas és Bátor voltak a nap hősei. Boleszláv, és segérének töredékei — közöttök Boris, s kik híveiből még életben voltak — sebesen mint jöttek, de néma gyászban kisiettek az országból.

Béla vitézei nyomról nyomra kísérték őket, s egy időben Szobieszlávval — ez nyugotról, a mieink délről — 1134.) Sziléziába nyomulván, végcsapást mértek reájok. ¹⁾ E közben Béla Péter fehérvári prépostot Lothár német királyhoz küldé, felkérvén őt, tiltsa el hűbéresét a lengyel fejedelmet, minden további beavatkozástól oly ügybe, mely kirekesztőleg a nemzet ítéletétől függ, s ez Boris és igényei ellen már két csatában nyilatkozott. Lothár, ki épen akkor bontakozott ki a Hohenstaufokkali nehéz túsából, kapott az alkalmon, keleti szomszédait békéltetni, hogy, mint szándéka tartá, a német birodalom veszélyeztetése nélkül öszves erejét Olaszországba szállithassa. 1135. május 26-án Magdeburgban, midőn Boleszláv, mint Pommern és Rügen fejedelme hódolatát jött bémutatni, magyar követek is voltak jelen, gazdag ajándékokat hozva, jelen volt Szobieszláv cseh herczeg is, s Lothárnak sikerült, magyarok, és lengyelek, s csehek és lengyelek között helyreállítani a békét. ²⁾ Az országnak szüksége volt békére; de nem tagadhatni, hogy kissé drága áron

¹⁾ Thuróczy, II. 64. Otto Frisingensis, VII, 21. V. ö. Hradisches Zeithuch, a Wiener Jahrb. d. Litt. 48. k. 43. l. Történetiróink közül többen Boris első hitvesét Boleszláv leányának mondják, Boguphal lengyel chroniconának nyomán, úgy látszik. Nem akarom az adat valóságát kétségbe vonni, habár Boguphal illető helye példátlanul zagyva; de azt mégis kissé mulatságosnak találom, hogy e hitvest II-dik István által, kit — az ég tudja, miért — Borissal igen-igen bizodalmas viszonyba hoznak, szemeltetik ki számára! Contin. Cosmae Prag. 1132 — 4 évekhez.

²⁾ Cont. Cosmae Pragensis az 1135-dik évhez. Otto Frisingensis, VII. 19.

szereztetett meg, mert a hatalmas békéltető a versenyzett felek arbiterének tartja magát, s a tanúk és nézők is rendszeresen annak szokták tartani. S gyengének nézetni a közvélemény által, politikában csaknem oly veszedelmes, mint gyengének lenni.

A békekötés, mely Béla s a lengyel között 1137-ben alakult meg végkép, ¹⁾ nagy terhet emelt le a vakfejdelem szívéről. A szánandó érezhette, hogy a harez és háború mezején mások könnyebben nyerhetnek pályabért, mint ő. Ezentúl családi ügyekkel szeretett foglalkodni, melyeknek szálaait testvére, Szobieszláv hitvese szövő vala, úgy látszik. Ilona testvérhugát, Máriát, már korábban cseh sógora egyik rokonának, Konrád znaimi herczegnek jegyzette el. ²⁾ Atyja hamvait Görögországból a hazába szállította, s nagy ünnepélyességgel, melyen testvére Adelhaid is jelen volt, ki Prágából 1137-ben Magyarországra érkezett, s Bélának kérelmére itt huzamosabban mulatozott, — Fehérváratt temettette el. ³⁾ Leányát Zsófiát, Konrád német király, a gyermektelen Lothár utóda, hitvesül kérte Henrik fia számára, s Béla hajolván (1139. kérelmére, a gyermeket Stíriába az admonti kolostorba küldte, hogy ott növeljék és oktassák, míg a gyermekjegyesből s a gyermekmenyasszonyból férj és hitves válhatnak. Ez alkalommal is Szobieszláv volt a közbenjáró, ki a pünkösdi ünnepeket sógoránál Magyarországon tölté. ⁴⁾ De ha az élet családi kötelékeket sző: a halál

¹⁾ *Cont. Cosmae Prag.* az 1137-dik évhez. Husvétkor Béla Szobieszlávval Olmüczben találkozott, pünkösdkor Szobieszláv Boleszlávval Glatzban.

²⁾ *Cont. Cosmae Pragensis*, az 1134. évhez.

³⁾ *Cont. Cosmae Pragensis* az 1137-dik évhez.

⁴⁾ *Cont. Cosmae Prag.* az 1139. évhez. Otto bambergi püspök életirója a Bollandistáknál, Jul. I. 420. l.

meg' bontja azokat. Bélának bő alkalma volt, ezt tapasztalnia. Sógora Albert még 1137-ben meghalálozott. Ezt követte 1140. februárius 14-én a cseh herceg Szobieszláv, s ennek hitvese Adelhaid néhány hónappal később hanyatlott sirba. Béla olyasmit érzett, mintha másod ízben fosztatott volna meg szeme világától. Bújában — mondják — bövséges boritalra adta magát. Hiszszük; elmulatott vele. Azt is hiszszük, hogy ilyenkor mindent odaigért, mindent odaajándékozott az udvarbelieknek, a mit kértek, kivántak tőle. De hogy mámorában Pocsot és Sault, két szerzetest kivégeztetett volna, kissé nehéz elhinnünk. A dömösi monostorról még végnapjaiban is, fiúi kegyelettel gondoskodott, s a szent falak lakóiról úgy vélelszünk, hogy mesterei lehettek, nem áldozatai. Meghalt 1141.) 1141. februárius 13-án, s atyja mellé Székesfehérváratt temettetett el. ¹⁾ Fiat, hármat hagyott maga után: Gejzát, Lászlót és Istvánt; egy negyedik — Álmos — még atyja életében múlt ki. Ugy akará, hogy Gejza utóda legyen a királyságban, László Bosniát kormányozza, Szerémet István. Egyik leányát, Zsófiát, már említettük, annyit mondhatunk róla, hogy pártában maradt, mert Henrik még jegyes korában húnyt el; — másik leánya, Gertrúd, utóbb Miczisláv lengyel herczeggel lépett házasságra,

III.

1141.) Az ország nagyai a tizenegyéves Gejzát, három nappal atyja halála után, Fehérváratt királynak koro-

¹⁾ Thuróczi, II. 64.

názták. ¹⁾ Nevében az országot, hercegi czímmel, anyai nagybátyja Belus kormányzá, bölcsen és erélyesen, mert a spalatoiak siettek a királynak hűségöket felajánlani, mire ő kiváltságaiknak erősítésével válaszolt. ²⁾

A kúnok és bessenyők számtalan hadjáratai Erdély tetemes részét kietlen pusztasággá változtatták. Ekkor — talán 1135-ben történt, hogy Flandernben a tenger szétrombolván a gátakat, számos helységet elborított a víz, Lakosaik egy része új hazát keresett s talált Magyarországon, Erdélyben. Letelepdedtek a Szepességben, letelepedtek Kolozsváratt, Déesen s a t., s Vinczig és Borberekig szivárogtak le. Az erdélyi szászok ezen zsengei nagyobb bevándorlást vontak magok után. 1143. tájban, kivált a Maros, a két Küküllő és az Olt közötti környék, az úgynevezett királytelek népesítésére s a már Traján idejében dúsan fizető bányák művelésére ismét Flandernből s a középrajnai tartományokból tetemesebb gyarmatok érkeztek Erdélybe, melyek nagyobb részt egyelőre Szeben környékén, majd a Küküllők között és a besztercei kerületben telepedvén le, már félszázaddal később kitérésök és szorgalmuk fényes tanubizonyosságait adták, s egyszersmind hatalmas védfalúl szolgáltak a délkeleti végeknek. ³⁾

¹⁾ Thuróczi, II. 65.

²⁾ Farlati Illir. sacr. III. k. 174. l.

³⁾ Bevándorlásuk éve bizonytalan, mert a brassói egyház felirása: „1143. Gejza II. avus Andreae regis saxonos evocavit in Transsylvaniam“ hibás forráson is alapúlhat; hogy azonban letelepedésök zsengei minden bizonynyal II. Gejza idejére esnek, II. Endre okleveléből, melyben szabadságaikat megerősíti, világos. V. ö. Schlötzer, Geschichte der Deutschen in-Siebenbürgen, Göttingen, 1795. Eder de initiis juribusque primaevis saxonum transsilvanorum. Bécs, 1792. Schuller, Umriss und kritische Studien zur Gesch. v. Siebenb. Szeben, 1840. I. f. 60. s kk. II.

Béla — láttuk — új családi viszonyok fűzése által ügyekezett az országnak nyugalmit biztosítani. Gejza gyámjai hasonló nézetből indulhattak ki, midőn a tizen-négy éves ifjúnak Eufrozinát, a két évvel később kievi (1144.) nagy fejdelemmé vált Misztiszlavics Izaszláv ifjabb-bik testvérét adták hitvesül. ¹⁾ Boris, kit Boleszláv kibékülése Bélával a lengyel segéd reményétől már korábban megfosztott vala, most az orosz földön sem találván pártfogót, Konstantinápolyba indult, s innen üres kézzel Konrád császárhoz vette magát, kinél követeléseit II. Vladi-szláv cseh herceg, Szobieszláv gyermekeinek, s az ezeket, hol és mikor lehetséges volt, oltalmazó magyar udvarnak nyílt és titkos ellene is támogatta. A császárt azon körülmény, hogy fia jegyben állott Gejza testvérevel, nem fogta volna a tetteges segédadástól visszatartóztatni, s tanácsosai Boris követeléseiben öröndetes alkalmat láttak Magyarország ügyeibe avatkozni: de VI. Welf igényei Bajorországra — melyeknek fegyveres kivívására Gejza most évdíjt biztosított néki, s az olasz ügyek állása őt nagyobb veszélylyel fenyegették, mintsem hogy Magyarország ellen komoly hadviselésre szánhatná el magát. ²⁾ Mit Boris elérhetett, mindössze abban állott, hogy Henrik ausztriai herceg ügyét magáévá tévén, Ratbold gróf vezérlete alatt sereget küldött Pozsony ellen. A meglepett várgróf Julián, komoly de rövid védelem után,

T e u t s c h Gesch. der Siebenb. Sachsen. Brassó, 1852. I. 17. s. kk. II. Az utolsó helyt említett munkára nézve hadd jegyezzem meg, hogy a hang mely benne minden ellen, a mi magyar, uralkodik, szerzője iránt szánakozással tölti el az olvasót. Nem akarom hinni, hogy e hang is eszközül szolgált népszerűsége szert tennie azok között, kiknek számára iratott, mert ez esetben, rejtök is kellene szánakoznunk.

¹⁾ Thuróczi, II. 66. Schier, Reginae Hung. 114. l.

²⁾ Otto Frisingensis, VII. 34.

mely az őrizetet felére olvasztá, az erősséget általadta, s ezt, a veszedelem hírére a végekhez sietett királynak háromezer forintért meg' visszaadták a kalózok. S most hetvenezer fegyveressel Gejza a Lajtához sietett, nem a rabló csoporton, hanem Henrik herczegen boszút veendő. A magyar erő Mosony s a Lajta között ütött tábort, szem- (1146. ben velök némi távolságra a folyam balpartján Henrik fegyveresei. Más nap virradáskor a püspökök Gejzát egy közellévő fakápolnába kísérték, s áldást adván reá, szab-lyával, a vitézség jelével, körülövezték. Gejza és anyai nagybátyja Belus ekkor hadi rendbe állították a sereget. Elöl két csapat székely és bessenyő, a végek válogatott ijászai; utánok a várkatonák, grófjaik zászlai alatt; s e csapatoknak közepette, a királyi dandár, tizenkét ezer vitézzel, Belus vezérlete alatt. Véletlenül — a magyar kék-
mek jobbak voltak mint az ausztriaiak, s a mieink hirt vettek, hogy Henrik összes ereje még nem gyülekezett együvé — a magyarok átkeltek a Lajtán, s a felgyújtott szállások füstgomolyagai megérkezésüket hirdették. Henrik seregében a főbbek úgy vélekedtek, hogy a magyarok saját táborukat gyújtották fel, s visszavonultak. A herczeg a folyóhoz vágdat, utána rendetlenül az övéi. A mieinket hamarább éré, mint várá vala. A német nehéz lovasság — élén a herczeg — a bessenyő és székely előcsapatokat összezúzta. Egy pillanatig ingadoztak a megettök állott sorok, de Belus meg' helyreállította a rendet, s Uros gróf az ausztriaiak vezérét, Ratboldot elfogta. Henrik seregében a rendetlenséghez most még a csüggedés is szövetkezik. A tartalékcsoportok futásnak erednek, a sereg magva Belus és vitézeinek csapása alatt összeroskad. Ratboldon kívül Otto vezér is magyar kézbe kerül, s Henrik herczeg a Fischán túl keres menedéket. Hétezer ausztriai maradt a csatamezőn, s Dunán innen és

Dunán túl a pusztítás üszkei hirdették, hogy a magyar faj itt volt, boszút venni Boris hasznaleső czimboráján. ¹⁾

Ez történt 1146-ban. Egy évvel később új veszély fenyegette az országot.

Bouilloni Gottfríd 1099-ben Jeruzsálemet bévette, s a szent város kissé keskeny környékén királyságot alapított. S e királyság megállott, — köszönet érte a szent sir oltalmára Syria fövényén is dúsan sarjadzott lovagrendeknek. De 1144-nek végén Edessza, a szent város fő védőfala körül táborot ütöttek a szeldzsúkiak. Egy örmény, kinek leányát a keresztesek főbbjeinek egyike erőszakolta, a város falain át, házába segítette az ostromlókat, kik azalatt míg a keresztyének a karácsoni ünnepet ültették, kezökbe kerítették a várost. III. Eugén római pápa a vatikán magosságából jajt kiáltott a világra, s mint félszázaddal azelőtt, újra görcsös mozgalomba jött a keresztyénség. Akkor amiensi Péter, most a clairvauxi apát szónoklatai megrendítették a híveket, s III. Konrád német és VII. Lajos francia király százezerekre menő népet, — közte számtalan kisebb és nagyobb fejedelmet, urat és vitézt — vezéreltek Solyma felé. A kik III. Konrádhoz csatlakoztak, — unokaücsöce Fridrik, majdan római császár, a cseh, bajor, lothringeni és ausztriai hercegek, a stíriai és karántföldi határgrófok, a bremeni, zeizi, regensburgi, freisingeni, passauai püspökök, s velök és kívülök, számtalan bűnbánó tolvaj és zsivány, férfiruhába bújtatott asszony, — tavasszal déli Németországban, vagy pünkösöd felé, Ausztriában találkoztak vele. Számuk százezer-nél többre ment; annyian valának, írja a freisingeni püspök, ki velök volt, hogy a folyamok hajózásra, a rónaság

¹⁾ Otto Frisingensis de gestis Frid. c. 30. Thuróczi, II. 65.

járása alig látszott elegendőnek lenni. A nemzet, képzelem, érezheté, hogy Kálmán már nem uralkodik felette. Thuróczi feljegyezte a hazai hagyományt: „Konrád nem mint Krisztus zarándoka, hanem mint zsarnok és zsvány jelent vala meg. Szabad átmenetért folyamodott, de ennek ürügye alatt annyi pénzt csikart ki az országtól, hogy nem találkozott egyház vagy monostor széles Magyarországon, melytől pénzt nem zsarolt, s mely azt ijedtében a császárnak oda nem adta volna.“ ¹⁾

Konrád után, Lajos francia király vezeté át (1147. seregét, békén és rendben. Gejza őt rövid megállapodásra birta, hogy újszülöttét a keresztvíz fölébe tartsa; mi megtörténvén, gazdag ajándékokkal eresztette útnak Görögország felé. De ekkor hírét vevén, hogy Boris kétségtelen-

1) Thuróczi, II. 66. Otto Fris. de rebus g. Frid. r. 44. A freisingeni püspöknek ekkor volt alkalma a magyar földdel s a magyar néppel közelebbről megismerkedni. Az elsőt még jóformán vadonnak találta: „A falvakban és mezővárosokban — mondja — hitványnál hitványabb házak levén, t. i. nádból épültek, mert a faház ritka, s még ritkább a kölház, — az egész nyáron s őszön át sátorokban laknak.“ De a nép vitéz volt, mint azelőtt és azután: „Midőn a király személyesen készül hadat viselni, mindnyájan összesereglenek ellenállás nélkül. A földmivelők közül kilencz a tizediket s néha hét a nyolczadikat, sőt, ha kell, még kevesebb szám is egyet-egyet felszerel a szükséges hadi eszközökkel, a többiek földjeik művelésére otthonn hagyatnak. A nemesek rendéből valók pedig csak igen súlyos oknál fogva mernek honn maradni.“ És a nép hozzászólt a közügyekhez, s a király nem hozott végzést a főbbek tanácsa nélkül: „Abban a görögök buzgalmát követik, hogy nagy dologhoz csak gyakori és hosszas tanácskozások után fognak. Királyuk udvarában gyűlenek össze a főbbek, közülök mindenik magával hozván székét; s ott tárgyalják, ott tanácskozásba veszik a közügyeket.“ Innen van, hogy egyik oklevelét Gejza alakultnak mondja: „de consilio gloriosae reginae matris nostrae (a férfilelkű Ilona), et archiepiscoporum, episcoporum omnium, electorum praepositorum regalium atque abbatum, comitum omnium, procerum et aliorum principum“, s hogy egy másik levele „consensum totius regni“-t említ.

nül ártási szándékból, a francia király keresztesei közé vegyült, embereket küldött utána, kik a kóbor kiadatását követeljék. „A jók, üzené Gejza Lajosnak, nem szokták ellenségeskedéssel viszonzni a szívességet, s a francia királyhoz nem illik, azt oltalmazni, ki a magyar fejdelem élete után ólálkodik.“ Boris Lajos lábaihoz veté magát és szentül fogadá, hogy haladéktalanul kitakarodik az országból. A francia király természetesennek találta a magyarnak kivánságát, de lovagiassága nem engedé, hogy hozzámenekült gonosztevőt fenytő kezekbe adja. Módot nyújtott neki, hogy lóra kaphasson s a táborból eltűnhesék. Ezáltal kikerülte a kénytelenséget, Gejzától megtagadni, a mit kívánt; s a barátságos viszony nem bomlott fel közte s a magyar fejdelem között. ¹⁾

A zivataros éveket néhány békeév váltotta fel, de gyászosak annyiban, mennyiben az éhség, mely Europa 1148.) nyugoti tartományait már néhány év óta sanyargatta, s mely okúl szolgált, hogy az Erdélyben imént letelepült gyarmatok helyeiket régi hazájokban elhagyták, most Magyarországra is elharapódzott.

1151.) Gejzát sógorsága a kievi nagyfejdelemmel 1151-ben orosz háborúba keverte. Izaszláv már húzamosb idő óta György és Vladimírko fejdelemtársaival villongásban élt, s most segédet kért Gejzától ellenük, kiknek elseje Kievet elfoglalta, másika mindig azzal tartott, kire a szerencse épen mosolyogni látszott. A magyar király tízezer vitézt küldött Izaszlávnak, kik Peremisl, Vladimirkónak székhelye mellett elhaladva, Izaszláv fegyvereseivel s a szintén segédül jött lengyelekkel és csehekkel egyesülve, a nagyfejdelmet Kiev városába visszavezették, honnan saját erejével a hadviselést György ellen folytat-

¹⁾ Otto Fris. de r. g. Frid. c. 44. Thuróczi, II. 66.

hassa. Fia, Misztiszláv, hat ezer magyarral, kiket az előbbeni segédsereg visszatérése után, újból kieszközlött atyjának, Sopagin környékén. Vladimirko által véletlenül meglepetvén, megveretett. A fogságba került magyarok Halicsba vezettettek, hol Vladimirko egyik főtisztök orrát, füleit elvágatta. E hirre Gejza a következő évben hetven zászlóaljából álló sereggel, István és László testvéreinek társaságában, személyesen indult Vladimirko ellen, s megvervén őt a Szan vizénél, és a hadi költségek fe- (1152. jébe kétezer fontot rován reá, közte és Izaszláv között helyreállította a békét, mely hogy rövid idő múlva meg' fel nem bomlott, talán csak annak tulajdonítandó, mivel Vladimirko életének és fondorkodásainak véget vetett a halál. ¹⁾

Gejza azért is sietett az orosz háborúból kibontakozni, mert egy hatalmas ellen állott a Szávánál.

Belus törekvéseire a szerb fejdelem Blachin, azon függőség daczára, mely országát már régebben görög felsőbbség alá helyezé, hűbéri viszonyba lépett a magyar koronával. A szerbek az üdves lépést rossz időben tették. Byzanczban ekkor Mánuel uralkodott, a keleti birodalom császárai között egyike a legnagyobbaknak, álnokabb mindnyájánál, s mint közülök kevesen, vitéz és nagyra-vágyó. Sereggel indult a Szávához, és miután Blachint megverte s elfogta, átkelt a folyón és Zimonyt rövid ellenállás után bevette. Az orosz földről visszaérkezett Gejza, fegyvereseivel Mánuel ellen indult, ki még Zimonyban tartózkodott, Belust pedig az aldunához küldé, hogy a görög, ha megveretnék, a byzanci utat ellenség kezében találja. De Mánuel megelőzvén őket, a Száva bal partjára

¹⁾ Thuróczi, II. 66 Karamsin, Geschichte des russischen Reiches, II. k. 174. s köv. II.

csapott által; Belust Branizova vidékén megverte, s a görög táborban tartózkodott Borist a temesi bánságra küldte, honnan a kóbor, dús zsákmánynyal tért vissza a császárhoz.

1153.) Gejza 1153-ban új sereget gyűjtött Mánuel ellen, de rögtön hajlandónak mutatkozott jogairól a szerb földre lemondani, s e feltétel alatt békét is kötött a göröggel, ¹⁾ mert nyugotról új ellenség, Fridrik, római császár, kit a középkor chronistái rőt szakállunak címeztek, haddal készült Magyarországra oly célzattal, hogy azt a német birodalomba olvaszsza. ²⁾ A szándék teljesületlen maradott; mivel a német fejedelmek közül többen nem hajlottak reá, de talán azért is, mert Gejza épen a végperczben Mánuellel megkötötte a békét. Egy évnél tovább azonban ez sem tartott,

Mánuel végszándéka Magyarország irányában nem ütött el Fridrikétől, a különbség csak abban állott, hogy az eszközök megválasztásában ildomosabb, a vállalat létesítéséhez alkalmasabb volt. Gejza testvérei István és László, talán mert a hadviselés után a kezökre bizott és roszúl oltalmazott tartományok kormányától megfosztattak, Mánuelhez szöktek, ki jogaik védelmének ürügye alatt, a nemzetre vetendő háló fonalait szövögeté, s ez eljárás által a magyar király féltékenységet folytonosan ébren tartá. Ekkor történt, hogy Andronicus, Mánuel rokona, Gejzának a nisszai és branizovai erősségeket a hozzájuk tartozó megyékkel odaigéré, ha a magyarok Mánuel megbuktatására segédkezet nyújtanak néki. Gejza,

¹⁾ Cinnamus és Nicetas Choniates.

²⁾ Otto Frising. de reb. gest. Frid. „Ungaris bellum indicere, ipsosque ad monarchiae apicem reducere volebat.“ — Variatiója annak, mit Cinnamus, l. 5. Mánuelről mond: „Hungariam . . . in medio occidentalium nationum positam, sibi comparare totis viribus satagebat.“

ingerlékenységében a tervet hévvel felkarolta, s fegyvereseihez még cseh zsoldosokat fogadván, és az Erdélyben letelepített szászok úgy a boszniai kormányzó dandárait is maga körül gyűjtván, Branizovát ostromlotta, s az ellene küldött görög hadvezért, Basiliust, kinek soraiban Gejza testvére István is küzdött, megverte. Ez ütközetben (1155. elhullott majdnem valamennyi magyar, kik István kíséretében az országból kiköltözködtek, s most testvérkézből vették a halált; s elhullott annyi gonosz merénylet után Boris is. ¹⁾ Gejza, úgy látszik, eléglé e halált hadviselésének eredményeül, s midőn hírt vőn, hogy Mánuel 1156. tavasszal új sereget szállít síkra, követség (1156. által késznek nyilatkozott békére; és visszaeresztvén mindent, mit a Száva túl partján birtokába kerített, s vévén Mánuel ígérését, hogy Istvánt és Lászlót követeléseikben nem fogja segíteni, a fegyveresek mindkét részről visszavonattak.

Mánuel ideig-óraig ura lehetett szavának, mert egy évvel később, István Németországba Fridrik császárhoz vette magát, hogy segédet kérjen tőle. Fridrik követei által István kérelmét és ígéreteit tudatá Gejzával, értésére adván egy úttal, miszerint a folyamodót kész elutasítani magától, ha Gejza iránta, a császár iránt, nem fog háladatlanunk mutatkozni. Gejza, Gerváz győri püspök és

¹⁾ Cinnamus és Nicetas Choniates. Otto Frisingensis de rebus gestis Frid. 32. „Graecorum princeps cum Boritio contra Ungaros copias mittens, magnum sui detrimentum accepit exercitus, in tantum, ut et Boritius a quodam, qui secum venerat, Cumanó qui et Scythia, sagitta transfixus necaretur.“ Egy nevezetesb történetirónk Borishól épen az örök zsidót akarván kifaragni, őt még most sem hagyja meghalni, hanem mindenféle méltóságokkal halmoztatja el Gejza által, mivel Cinnamus egy boszniai királyt említ, ki szintén e nevet viselte, s ki Gejzával a görögök ellen küzdött.

Henrik gróf által gazdag ajándékokat, s utóbb még száz íjászt küldött a Milano ellen készülő császárnak, ez pedig, mint fogadá, Istvánt üres kézzel útnak eresztette. ¹⁾ A hazája s nemzete becsületét mindig áruba bocsátani kész ifjú, Byzanczban a császár rokonával lépett házasságra, s leste a napot, melyen a görög őt terveinek létesítéséhez eszközül használni kegyeskedendik.

Fridrik avatkozása a szent szék ügyeibe hosszan tartó schismát idézett elő. III. Sándor és a császár kegyeltje, Victor, versenyeztek a pápaságért. Gejza kezdetben Victor felé látszott hajlani, ²⁾ de Bánfi Lukács esztergomi érsek tanácsára, ³⁾ utóbb Sándorhoz állott, s 1161-ben VII. Lajos francia királynak ígéretet tőn, ⁴⁾ hogy azon esetre, ha Fridrik császár őt, mint III. Sándor fő (1161.) pártfogóját haddal megtámadná, a magyar sereg Németország ellen megyen. Lukács érsek őt már korábban (1159) arra is birta, hogy királyi hatáskörének csonkításával kinyilatkoztatá, miszerint lemond jogáról, melynél fogva ő és elődei a felmerülő szükséghez képest a

¹⁾ Radevicus Muratorinál, VI. k. 750 s köv. hh. Pray helyesen jegyzi meg, hogy a Radevicus által említett „episcopus Gervasius de Castroferreo“ episcopus de Jaurino akar lenni, ki mint több egykorú okiratokból láthatni, Gervasius nevet viselt, s kinek megyéjében fekszik az egyházzilag is neves Vasvár.

²⁾ K a t o n a mindenkép ügyekszik magával elhitetni, hogy Gejza a pápai conciliumban — ő természetesen conciliabulumnak nevezi — követei által nem vett részt, de a concilium írományai ellenkezőt bizonyítanak. Lásd: Pertz, Monumenta Germaniae hist. Leges, II. k. (az összes gyűjtemény IV-dik k.)

³⁾ Bánfi levele Eberhard salzburgi püspökhöz, Hansiznál és Fejérnél (kivonatban).

⁴⁾ „Notum itaque vestrae fraternitatis amicitiae firmiter facio, quatenus, si praedictus imperator vobis aut regno vestro aliquid mali machinari voluerit, ego regnum ejus in manu forti devastando aggrediar.“

püspököket egy székről a másokra szállították, vagy le-
tették. ¹⁾

Meghalt 1161. május 31-én, ²⁾ három fiát hagyván
maga után: Istvánt, Bélát és Gejzát; leányai közül, Erzsé-
bet Fridrik cseh herczeggel, Ilona Leopold ausztriai her-
czeggel lépett házasságra. ³⁾ — Országlása évei nem tar-
toznak a nemzet fényes emlékei közé; de azon egyszerű
dicséretet nem fogjuk tőle megtagadhatni, hogy nehéz
időben és gonosz fajzat ellen, híven ügyekezett fejedelmi
tisztében eljárni.

IV.

II. Gejza halála után tizenöt éves fia, III-dik (1161.
István koronáztatott királynak, ⁴⁾ de a nemzet szemei
nem Fehérvárra, hanem az ország délkeleti végeihez for-
dultak, melyeken túl a király nagybátyjai s megettük
Mánuel, szentségtelen karokat emeltek a birodalom füg-
getlensége ellen. Ugyanis alig értvén meg Gejza halálát,

¹⁾ Codex ms. membr. tab. vaticani, a 2040. szám alatt,
Praynál, hist. reg. Hung. I. k.

²⁾ Cron. Claustroneob. Peznél, I. k. 446. h. Thuróczi,
II. 66. „Migravit ad dominum a. d. MCLXI. pridie kalendas junii, feria quarta,
cujus corpus Albae quiescit.“

³⁾ Mosóczi, s előtte a Muglen által paraphrasált Kézai, Árpád
nevű fiát említi. Egy régi chronicon Dobnérnél (Monum. ad hist. Boh. I.
k. 81. l.) Fridrik cseh herczeg testvéröccsének Szvatopluknak is Gejza leá-
nyai közül ad hitvest, s Odolának nevezi; Palackya Premyslidák törzsökfá-
ján, és Schier. nem tudom mi forrásból, Helichának hívják. III. Incze pápának
1208-ban kelt oklevele szerint András somogyi gróf hitvese, Margit, szintén
Gejza leánya volt.

⁴⁾ Thuróczi, II. 67.

seregével Nissza vidékén termett a görög császár; súlyt adandó a követségnek, mely nevében a magyarokat felhívta, fogadnák a hozzá menekült Istvánt fejedelmöknek, miután különben is őt illeti a királyi hatalom, úgy akaráván a nemzet összekapcsolása, hogy mindig az elhunyt testvérére, nem gyermekére szálljon a korona. A magyarok visszautasították a törvényt magyarázó követséget, s Mánuel közelebb jöven a Dunához seregével, ennek részét, Alexius Kontostephanus vezérlete alatt, Istvánnal a Dunán átküldé, ki Haramvár alá jöven, a nemzet főbbjeit fenyegetések és ígéretek által ügyekezett magának megnyerni. A császár seregének közelsége, úgy azon körülmény, hogy III-dik Istvánt anyja, a vész kitörésekor, minél távolabb a bekövetkezendő harc színhelyétől az ország nyugoti széléhez, Pozsonyba vivé magával, többeket ingadozásra birt; de „István nevétől is irtóztak a magyarok — mondja az egykoru Nicetas Choniates — mert a görög császár sógora levén, félő volt, nehogy elfogadván Mánuel ajánlatát, a nemzet a királytól, a király a császártól válják függővé.“ Ez oknál fogva abban történt megállapodás, hogy István idősb testvére a szintén Mánuelhez szökött László válják királylyá, István maga pedig koronaörökösnek nyilatkoztassék ki. ¹⁾

¹⁾ Cinnamus és Choniates. Deák történetíróink, név szerint Pray és Katona, nagy nehezteléssel említik Cinnamus vagy inkább Mánuel észrevételét, hogy Magyarországhban a király halálával, ennek testvérére (azaz: az uralkodó nemzetség legidősb tagjára) száll a korona, nem fiára. Ők, kik az elsőszülött örökölését olvasták ki az Álmossal kötött alapszerződésből s a XI-dik század királyainak rendéből, természetesen gonosz heterodoxiát láttak a görög császár e nézetében. De Mánuel, a ki tudta, hogy anyai nagybátyja László, Gejzát váltotta fel az országlásban, tehát a testvér a testvért, s nem Kálmán a fiú az atyát, s ki azt is tudhatta, hogy Endre után nem fia, Salamon, hanem testvére, Béla következett a királyságban, talán őszintébb volt okoskodásában, mint nagyérdemű historicusaink hitték.

De László uralkodása rövid volt, mert már félévvel később 1162. januárius 14-én meghalt, ¹⁾ s a szerző-1162.)²⁾ és értelmében Istvánt illette a főhatalom, kit elvégre — ha bár most sem vonakodás nélkül — királyának ismert a többség. Az új fejdelem érezvén, hogy őt a hunnyászokdók közül is számosan bitorlónak tartják, tekintélyét göggel akarta pótolni, erejét keménységgel; minek az volt következménye, hogy elleneinek száma nőttön nőtt, s hogy őmaga Mánuelhez kénytelenítetett segédért folyamodni. A görög Philippopolis előtt ütvén tábort, Alexius Contostephanust tetemes erővel Magyarországra küldé. István tanácsosai közül találkoztak, kik a nemzet ragaszkodását ígérték néki, ha bizodalmat tanusít iránta, ha az idegen zsoldosokat visszaküldi. A gubó aszerint cselekedett, megfeledkezvén arról, hogy ezen eljárása által multjának emlékét nem fogja megválthatni. III-dik István, a törvényes fejdelem hívei szabadabban lélekzettek, s Bánfi Lukács esztergomi érsek intései és buzdításai számukat növelték, bátorságukat öregbitették. Úgy rémlett előttök, mintha az ország egyik végétől a másikig szózat hangoznék, mely ha elcsüggednek, az ország végveszedelmét, ha fennkölt homlokkal követelik vissza jogaikat, a nemzet hervadhatlan díszét, dicsőségét jósolja. Június 19-én szemben állottak a bitorlónak czinkosaival, s véres ütközet után III-dik Istvánt a királyi székbe visszahelyezték. A bukott, Mánuelhez Sardicába (Itiadicza) menekült. ²⁾

Pénzt és fegyvereseket kért a császártól, kit a magyar ügyek ezen váratlan fejleménye vajmi kellemetlenül lepett meg, s ki Nisszáig haladván elő seregével, itt a

¹⁾ Chronicon Claustroneoburgense, Peznél, I. k. 446. összevetve Thuróczival, II. 67.

²⁾ Thurócz, II. 68. Cinnamus.

szerb fejedelmet, Dést, mert gyanúba vevé, hogy a magyarokhoz szít, fogolyképen Byzanczba küldé, s III-dik Istvánnak alkudozás végett hozzá jött követeit göggel fogadá, göggel ereszté el. Innen Nándorfehérvárra ment, hol húzamosb ideig tábort ütött, s úgy tapasztalván, hogy sógorának visszaiktatása a nemzet ellenszenvén hajótörést fog szenvedni, új eszközt szemelt ki, melylyel Magyarországot a keleti birodalom körébe vonhassa. Visszament Byzanczba, s Georgius Palaeologust követképen III. Istvánhoz küldé, ki a béke és barátság olajágával kezében, leánya Mária számára a király testvéröcsét Bélát férjül kérje, s kinyilatkoztassa, hogy miután Mánuelnek fiörököse nincsen, Béla, ha vejévé válandott, utóda lészen a császárságban. A magyarok, cselt nem gyanítva, s a szándéklott házassági viszonyból hasznót és fényt látván az országra háramlani, Bélát, hogy Mánuel kivánságához képest további neveltetését Byzanczba nyerhesse, a követnek átadták, s a királyfi Alexius névvel és despota czímmel mutattatott bé Mánuel által az udvarnak.

A szándék, mely a császárt e lépésre vezérlé, nyilvánossá lön, mihelyest Béla görög földön volt: Dalmátországot, mint Béla örökségét, követelni a királytól, és a görög birodalomba bekeblesíteni. S megtagadtatván ezen kivánsága, mert a magyar közjog a királyfiak által kormányzott tartományokban sem osztályrészt sem örökséget nem látott, Mánuel meg' elvetette az álorczát, s pénzt és fegyvereseket küldött IV. István kezéhez, hogy visszahelyeztetését újból megkísérlhesse. ¹⁾

Hogy a Szávához és Drávához közelfekvő országrészek ez alkalommal IV. István kezébe kerültek, világos

¹⁾ Cinnamus.

azon okleveléből, mely az 1163-dik év elején kelt, s melyben a zágrábi püspököt a dombrai jószág birtokában megerősíti. Mánuel, Andronicus hadvezért, Contostephanus fiát küldé oltalmára, ki elől III. István fegyveresei a Duna balpartjára vonultak, míg a római császár adományozásából imént királylyá vált cseh hercegtől kért segédcsereg megérkezendett. Mánuel maga Pétervárad alá jött, s ily tartalmu levelet bocsátott a királyhoz: „Nem azért jöttünk, édes fiam, hogy hadat viseljünk a magyarok ellen, hanem hogy testvéredet, Bélát, a maga birtokába visszahelyezzük, melyet tőled koránt sem vagyunk elrablandók, hanem melyet tenmagad s közös atyátok már rég adományoztatok néki; és jöttünk azért, hogy felsegünk rokonát, nagybátyádat Istvánt, kiragadjuk a veszedelemből. Ha tehát Béla tennen akarattoddal is vőnkké vált, miért nem adod néki vissza birtokát, hogy velünk barátságban élhess? Ha pedig barátságot és rokonságot magadtól eltolva, egyébre törsz, tudd meg, hogy mi azok vagyunk, kik az erőszakot nem tűrik.“ De midőn Mánuel e levele által diplomatiái vitát ügyekezett megnyitni, melyben magyar földön nem fogta volna párját találni, Vladisláv cseh király már Magyarországra érkezett önkényteseivel, kik vitézeinkkel egyesülve, a Dunán átkelt s a bácsi rónaságon tábort ütött. Mánuel elébe indultak. A császár egy Boguta nevű morvát, ki huzamosabb idő óta görög szolgálatban állott, követképen Vladislávhoz küldvén, azon volt, hogy őt a magyar királytól elidegenítse, de a terv nem sikerült; s miután Mánuel minden áron törekedett az ütközetet kikerülni, Vladisláv közbenjárása által béke kötöttet, oly feltétel alatt: hogy a király Bélának bizonyos országrészt (talán Bosniát, talán a Szerémséget), melynek kormánya őt az atyai végintézetnél fogva illette, általadjon, a császár pedig IV. István-

nak ézentúl ne legyen segédére. Megköttetvén ekkép a béke, Vladisláv gazdag ajándékokkal — a cseh történetírók tömérdek drágaköveket, arany és ezüst edényeket, selyemkelméket, paripákat, fegyvereket említenek, — katonái pedig nehéz zsákmánynyal, mert Mánuel táborán kívül az ország lakosait is fosztogatták, hazájokba visszatértek. ¹⁾

De a béke, úgy szólván, az nap bomlott fel, melyen megköttetett. Mánuel a békepontok ellenére, midőn Magyarországól eltávozott, Nicephorus Chaluphest nagyocska sereggel IV-dik Istvánnál hagyta, min megindulván a király, Chaluphest és Istvánt a Szerémségbe 1163.) szorította, és Zimonyt, melynek falai közé vonultak a futamodók, ostromlotta. Mánuel, Michael Gabrát és Josephus Bryenniust segédül küldé az övéinek, s a görög hajósereg némi kárt is tett az ostromló naszádokon, de IV. István rögtön meghalálozott Zimonyban, mire párthívei — magyarok és görögök — azon feltétel alatt, hogy szabadon és bántatlanul távozhassanak, az erősséget általadták.

1164.) Mánuel, orosz csapatokat is zsoldjába vevén, 1164-ben roppant sereggel a Dunához érkezett. Szinlé, mintha Haramvárnál szándékoznék a folyamon átkelni, s midőn a magyar sereg ennek akadályozására itt összegyűlné s az alsóbb részeket oltalom nélkül hagyná, rögtön nyugot felé fordult, és Nándorfehérvárnál meghaladván a Dunát, Zimonyt hosszas ostrom után, melyben ő, személyes bátorságát, a lakosság, árulkodó jellemét tanúsítá, bevette. E közben Joannes Ducast és Nicephorus Chaluphest válogatott sereggel, a szerinte Béla örökségéhez tartozó

¹⁾ Cinnamus. Vincentii Chronicon, Dobnernél, I. k. 73. l.

Dalmátiának meghódítására küldé, kik oly példátlan elhagyottságban találták a magyar birodalom e részét, hogy, úgy szólván, minden ellenállás nélkül az öszves tenger melléket s Horvátországnak véle határos földjét — a byzanci írók ötvenhét várost emlitenek — birtokukba keríték. Szégyen és bosszú-nagyszámu sereget gyűjtött e hírre Dienes nádor körül, ki a Szerémség görög kormányzóját, Michael Branast a Szávánál megverte, s az el- (1165. lenség halottjait halomra tornyosítván, és a görög foglyok által földet és homokot öntetvén fölükbe, diadalának emlékeül idomtalan bérzet hágy vala a csatamezőn; mire Mánuel azzal felelt, hogy Joannes Ducast Oláhországból véletlenül Erdélyre küldé, ki miután dús martalékkal bolgár földre vette magát, válaszul Dienes nádor hecatombájára, ércz feszületet hagyott maga után, melyre a tudós görög, két distichonban urának dicsőségét s a magyarok gyászát írta. ¹⁾

1166-ban a magyar király, Henrik ausztriai (1136.) herczeg leányával lépett házasságra, és segédleggyvereseket nyervén sógorától, Lombard spalatoi érsek felhívására Dalmátiába indult, hol megvervén és elfogván Nice-

¹⁾ Ideirom a magyar régiségbarát számára Cinnamus legújabb kiadásából (Joannis Cinnami epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum. Ad fidem codicis vaticani recensuit Augustus Meineke. Bonn, 1836.) eredetiben a felírást, miután Katona csak a deák fordítást közölte:

*Ἐνθαύδε Παννονίης ποτὲ ἀκριτὰ φύλα γενεθλῆς
Δεινὸς Ἀρης καὶ χεὶρ ἐκτανεν Ἀυσονίων;
Ῥώμης ὁππότε κλεινῆς δῖος ἄνασσε Μανουῆλ
Κομνηνῶν κρατόρων εὐχος ἀριστονόων.*

Pannonicae quondam numerosa hic germina stirpis

Mars et dura manus sustulit Ausonium:

Imperium Manuel Romae cum divus habebat, .

Comnenum augustae gloria prima domus.

phorus Chalnphest, Zárát, Travot, Sebenicót, s e nevesebb 1167.) városokkal kétségkívül a többieket is visszafoglalta. ¹⁾ Mánuel e hírre Byzanczból Sardica felé indult, hol roppant sereget — orosz, persa, német, olasz zsoldosok is voltak soraiban — gyűjtött maga körül, s értesülvén, hogy a Konstantinápoly egyik terén álló szobrok közül a Görögországot képző összedült régisége miatt, a Magyarországot ábrázoló pedig fennáll épségében, parancsot adott, hogy amaszt állítsák helyre, ezt taszítsák le. Párbajt látott a két birodalom között; hitte, hogy ketten közül buknia kell helyrehozhatlanul az egyiknek. Fővezérül Andronicus Stephanust jelelé ki, s ez, midőn a Száván általkelve, Dénes nádort harminczhét zászlóaljjal, öszvesen tizenöt ezer magyarnak élén látá maga előtt, s látá azon gyászos halmot, mely két évvel azelőtt görög halottakból tornyosult fel. „A magyarok — írja az egykorú Cinnamus — részint vasas lovasokból állottak, részint íjászokból és parittyásokból. Andronicus következő hadi rendbe állitá fegyvereseit. Az oroszokat s a persák nagyobb részét legelőlrre helyezte, ezeket a görög phalanxok követték, s ismét ezek megett a nehezebb fegyverzetű katonaság, íjászokkal vegyest, állott hadi rendben, melynek legvégén Andronicus az olasz zsoldosokkal, s a dzsidás, pajzsos szerbekkel volt szemlélhető. Midőn azon helyre érkeztek, hol Dienes a holt katonák sirhalmát emelteté, leszöktek lovaikról, s hittel kötelezték le magokat egymásnak, hogy készek halni társaikért és rokonaikért. Dienes pedig közeledni látván a görögöket, elbizottságában bort adatott a magyaroknak, mondván: igyatok

¹⁾ Chronicon Zwetlense vetustius, Peznél, I. k. 523. h. Thomas archid. Schwandtner gyűjteményében, III. k. 560. l. Dandulus, Muratorinál. Cinnamus,

a görögök egészségére. S ők kiitták poharaikat, és szokott helyeiket meg' elfoglalták, mert közöttök az a divat, hogy a főbbek és a legjelesbek az első phalanxba helyeztetnek.“ A magyar vasasok oly súlylyal vetették magokat a görög sereg homlokzatára, hogy ennek balszárnya, két dandár kivételével, teljesen felbomlott, és vezére Demetrius Branas, halálosan megsebesítve Dienes kezébe esett. A jobb szárny, Lampardas vezérlete alatt, már szintén meghajlott, midőn némi rendetlenség mutatkozott a magyar sorokban, talán mert a főbbek közül többen, Dienes intéseinek, könyörgéseinek, parancsainak ellenére népeikkel a megfutamodott balszárnyat vették üzőbe. A magyar vezér mindenkép ügyekezett a rendet helyreállítani, de Andronicus alig látá a zavar első jelenségeit, midőn tartalékseregét rögtön előre indítván, Dienes dandáraival megújította a csatát. „Az ütközet oly heves volt, — folytatja Cinnamus, mert hazai forrásunk nincsen, melyre útalhatnánk, — hogy első összecsapáskor nyolczvan görög hullott el, magyar pedig még jóval több; de végre, példátlan kitűrés után győztek a görögök, s egy roppant zászló is kezökbe került, melyet nagysága miatt szekeren hordoztak a magyarok, s kezökbe esett Dienes paripája, őmaga alig menekülhetvén ki a veszedelemből. Nyolczszáz magyar fogoly között öt vezér találkozott, kiket ők ispánoknak szoktak mondani; a halottak száma több ezerre ment.“ ¹⁾

A szerencsétlen ütközet következményei gyászosak voltak a távolban is. Velence látván, hogy Mánuel erőt vesz a magyarokon, Zárát elfoglalta, s Dalmátiának egyéb városai 1168-ban ismét Mánuel kezébe ke-

¹⁾ Cinnamus.

rültek; ¹⁾ és a görög, midőn két évvel később, második hitvesétől fia születnék: Bélától, kit előbb utódának irt a császárságban, leányát Máriát is megtagadta, s a kijátszott vőnek hánytorgatott örökségét, Dalmátiát, a keleti birodalom tartományai közé soroztatta. ²⁾

A nemzet tompa fájdalommal nézett vesztesége után, 1173.) midőn III. István, 1173-nak elején, örökös nélkül meghalálozott. Viruló ifjúságában — huszonhét éves vala — szállott sírba, s voltak, kik halálát méregnek tulajdonították, melyet italába kevert a gázság. ³⁾

V.

Béla még Mánuel udvarában volt, ki neki 1172-ben Mária helyett második nejének, Boemund antiochiai fejedelem leányának testvérét hitvesül adá, midőn III. István halála által Magyarország királyi széke megüresült. A császár őt Sardiáig kísérte, s hit alatt ígéretet kívánt tőle, hogy szeme előtt fogja tartani a keleti birodalom ér- 1173.) dekeit, míg él. Béla kénytelen-kelletlen kívánságához járult, s most több jeles férfiú adatván melléje, hazájába visszabocsátatott. ⁴⁾

Kezdetben ellenszenvűnek tapasztalá a nemzetet magára iránt; sógorsága Mánuellel s tíz évi tartózkodása a görög

¹⁾ Lucius, III. 9. Farlati III. S. III. k. 4. l.

²⁾ Cinnam. és Choniates.

³⁾ Arnoldus Lubecensis Leibnitz gyűjteményében, II. k. 631. l. kitől egy úttal azt is tanuljuk, hogy az ifju király Esztergomban halt meg; de midőn a gonosztett szerzőjét Bélában keresi, kétségkívül tévedésben van. Béla öszves élete ellenmond e gyanúnak.

⁴⁾ Cinnamus.

udvarnál külföldiskedés gyanujába hozhatták őt, s voltak, kik e viszonyoknál fogva, hányagságát a nemzet függetlenségének védelme körül országszerte jósolgatták. A pártosok élén testvéröccse Gejza, ki maga is a főhatalom után ahitozott, s az esztergomi érsek, ki talán a magyar egyházat a görög schismától félté, állottak, s állott velök az özvegy királyné is, viselősnek mondván vagy hivén magát. De alig érkezett meg Béla az országba, midőn annak mutatkozott, ki felekezetének túlsúlyt szerezni képes leend, s intézkedései elől öccse, Gejza, Ausztriába s innen Csehországba menekült. Az esztergomi érsek vonakodott ugyan még most is, őt királynak koronázni, de Béla, úgy látszik, orthodoxiája annyi biztosítékait nyujtá a pápának, hogy ettől felhatalmazás érkezett a kalocsai érsekhez, eljárnia ez egyszer az esztergomi helyett a koronázásban. ¹⁾ (1174.

Az ausztriai herczeg, Leopold látván, hogy az évek óta alapjában ingadozott ország, Béla keze alatt új korszaknak megyen elébe, sietett most a király testvérét, Ilonát, tizennégy év óta jegyesét, hitvesül venni, ²⁾ s tanácsosnak tartotta, panasz nélkül hagyni, hogy II. Szobieszláv cseh herczeg seregéhez, mely az 1176-diki (1176. nyáron Ausztriát pusztította, több ezer magyar önkénytes is csatlakozott vala. ³⁾ Ez évben Mánuel zászlai alatt is küzdött egy harczkodvellő magyar csapat, melynek vezérei Ompudin bán és Leustát vajda voltak, s melynek

¹⁾ *Chronicon Poseniense*. — *Arnoldus Lubecensis*. — Albericus, helytelenül az 1167-dik évhez. (A német chronisták „Guitardus“-a kétségkívül egyazon személy Gejzával.) III. Inczének 1209-ben kelt levele János esztergomi érsekhez, Fejérnél, C. D. III. k. 1. d.

²⁾ Vitus Arenpeckius, az 1174-dik évhez, Peznél, I. k. 1204. h.

³⁾ *Chronicon austriacum* az 1176. évhez, Peznél, I. k. 562. h.

vitézségén nem mult, hogy Mánuel, hadviselését az iconiumi szultán ellen, halálos csapásának mondá. ¹⁾ Béla most talán sikerrel megkísérülhetne volna Dalmátianak visszafoglalását, ha az adott szó által magát kötve nem érzi, s különben is úgy nem vélekszik vala, hogy célzattait ez irányban, Mánuel halála után még biztosabban fogja eszközlésbe vehetni. E nézetében megerősítheté őt azon körülmény, hogy testvéröccse Gejza szünet nélkül folytatván fondorkodásait, s a nyugoti császárt is követeléseinek támogatására ügyekezvén birni: királyi figyelmét ez ügy osztatlanul látszott igénybe venni. Anyját, ki szintén Gejzához állott, e miatt kénytelen volt görög földre száműzni, s Vata grófnak vakítása és István kalocsai érseknek székétől megfosztatása, büntetésül hogy Gejza merényletét támogatták, messze elágazó fondorkodásra mutatnak. ²⁾ A király aggodalmait csak Szobie-1177.) szláv eljárása oszlathatta el végkép, ki a hozzá segédért folyamodott Gejzát, Bélának kezéhez szolgáltatá, ³⁾ módot nyujtván ezáltal a királynak, hogy közte és

¹⁾ Cinnamus, összevetve IV. Béla egyik oklevelével.

²⁾ *Chronicon Posoniense*, hibásan az 1187-dik évhez, 1177. helyett: „Dux Geyza transivit de Austria in Boemiam, unde a rege fratre suo reductus est in Ungariam. Wata comes coecatur. Stephanus Colociensis episcopus deponitur. Eodem tempore mater regina in exilium in Graeciam mittitur.“ Katona, a historia criticában e sorokat commentár nélkül adja, de a kalocsai érsekség történetében „deponitur“ alatt ezt akarja érteni, „obiit“, nem tudván magával elhitetni, hogy Béla, kinek atyja, mint láttuk, püspökszállítási és letételi jogáról lemondott, s kinek testvére, István, 1169-ben e jogról a prépostok és apátok irányában is leköszönt, ama kalocsai érseket önn hatalmából letette volna. De István utána veti: nisi infausto casu contingeret, eos super certo crimine canonico ordine convinci, vel crimen suum publice confiteri; s voltak viszonyok, melyek között valamint a későbbi királyok, eljárásukkal az elmarasztást vagy önvallomást megelőzték, úgy talán Béla sem cselekedett különben.

³⁾ Pulkava, Dobnernél, III. k. 194. l.

aggyarkodó testvére között börtönfalakat vonhasson, s az ország belsejében tökéletesen helyreállíthassa a közbékét. A hazai hagyomány Thuróczinál úgy szól róla, mint ki az elődei idejében módfelett elhatalmasodott orvoktól s latroktól, örködés és szigorú büntetések által megtisztította az országot, miáltal lehetségessé vált, hogy ő is, mások is a műveltség és csinosodás magvait elhinthessék benne.

1180. szeptember 24-én Mánuel élni és uralkodni (1180). megszűnt. Alig érkezett halálának híre az Adriához, midőn Spalato példájára a görög kézben volt dalmát városok önkéntesen Bélához állottak, és Zára, mely, mint felebb láttuk, évek óta a velenceiek hatalmában vala, kiűtvén a jármot, szintén a magyar birodalomhoz tért vissza. Béla, Farkas nádort nyomban Zarába küldé, a közigazgatási, kivált a törvényes ügyek elintézésére s a város erősítésére. Bölcsen, — mert már a következő évben a velencei hajósereg Zára falai alatt termett, s a várost húzamos ideig ostromlotta, de makacsnak tapasztalván az ellenállást: miután a közel szigeteket magának biztosította, a lagunakba visszatért. ¹⁾

Mánuel halála után Byzanczban Andronicus, ki már 1154-ben, mint említettük, a császárság után törekedett. magához rántotta a főhatalmat, Béla az özvegy császárné kérelmére, úgy látszik, haddal ment ellene, s a (1182. bolgár földön több városokat és erősségeket elfoglalt; de ezáltal talán még siettette a császárné s a tizennégy éves Alexius halálát, kiknek meggyilkoltatását Andronicus azzal is okadatolta, hogy az özvegy császárné Bélát levelei által Branizova és Nándorfehérvár pusztítására fel-

¹⁾ Lucius, III. 12. Pandulus, X. 2. Farlati Illir. S. IV. k. 11. l.

hívta. A magyar király egykori jegyese, Mária, szintén meggyilkoltatott Andronicus parancsából, minek hírére Béla a keleti birodalom határszéleit újra Branizováig, sőt Nisszáig tűzzel vassal pusztította. ¹⁾ (1183.

Agnes, Béla hitvese, testvérét az özvegy császárnét talán még azon évben követte sírjába. Egy évvel később (1184.) Béla követeket küldött Párisba, kik II-dik Fülep francia király nővérét Margitot, Henrik, ifjabb angol királynak 1183. óta özvegyét, hitvesül kérjék számára. ²⁾

¹⁾ Nicetas Choniates. *Chronicon Austriacum*, az 1182. és 1183-dik évekhez. (Pezné, I. k. 163. 564. hh.)

²⁾ Jacobus Bosius, Schiernél: *Reginae Hung. s. a. t. 154.*
 l. — Béla évenkénti jövedelmeinek lajstroma, mely egykoru kéziratban a párisi császári könyvtár kincsei között őriztetik. (Codex 6238. fol. 20. címe „Regni Ung. fines et dominatus amplitudo.“) Kétségkívül ekkor küldetett Fülep Ágost kezéhez. Fordításban így hangzik: „Béla király birodalma következő részekből áll: Magyarország, a birodalom feje; Horvátország, Dalmátország és Ráma. Magyarországhban két érseki székhely van, az esztergomi és a kalocsai. Az esztergomi a királyi pénzműhelyekből hat ezer márkát húz, s azonfelül a pénzek tizedét; a város Magyarország metropolisa. A kalocsai érsekség a bácsi püspöki megyét magába olvasztotta, s jövedelme kétezer ötszáz márkáé. Az esztergomi érsek suffraganeusai: az egri püspök három ezer márkával; a pécsi püspök ezeröttszáz márkával; a győri püspök ezer márkával; a veszprémi püspök ezer hétszáz márkával; a nyitrai püspök ezer és száz márkával. A kalocsainak suffraganeusai: a csanádi vagy marosparti püspök kétezer márkával, a bihari püspök, kinek székhelye Várad, ezer márkával; az erdélyi püspök kétezer márkával; a zágrábi püspök a Száva mellett ezeröttszáz márkával. Dalmátországban két érsekség van: a zárai, ötszáz márkával, s a spalato, négyszáz márkával; kettejöknek öszvesen tíz suffraganeusok van. Magyarország királyának a pénzügy jövedelmez évenként hatvan ezer márkát; a só tizenhat ezer márkát; a vámok, és utak, és vásárok, melyek kirekesztőleg az övéi, harmincz ezer márkát; az erdélyi hospesek (a szászok) tizenöt ezer márkát. Hetvenkét főispányától a királyi harmad fejébe jár neki évenként huszonöt ezer márkáé. A szlavoniai herczeg fizet neki évenként tíz ezer márkát. A hetvenkét főispán közül külön mindenik egyszer évében megvendégli a királyt, s ad neki, mielőtt az asztaltól felkel, száz márkát tisztelkedésül, s néme-

A menyegző némi halasztást szenvedett, s Béla e közben, Ágnestől maradott gyermekei sorsáról gondoskodandó, Imre fiát királynak koronáztatta s Dalmát- és Hor- (1185. vátországok igazgatásával megbizta; az ifjabbikat, Endrét pedig Galicziába, mely Kazimir lengyel király ellenére, Béla oltalma alá adta magát, fejedelmül küldötte. ¹⁾

1186-ban a menyasszony Magyarországra érkezett, s a házassági ünnepélyt a nemzet szíves részvéte kísérheté, mert növekedő jólétéért s az ország jogainak visszaszerzéséért hálával tartozott Bélának.

A velenceiek már nyolcz év óta háborúban állottak Magyarországgal Zára miatt, s hajóseregök, melyet majdnem folytonosan a dalmát szigetek között tartogattak, hogy Zárát ostromolhassák, hol kárt tön a magyaroknak, hol érzékeny veszteséget szenvedett. Velence most két-évi fegyvernyugvást indítványozott. ²⁾ hogy öszves erejét Szíriában központosíthassa; s Béla annál nagyobb készséggel járult kívánságához, mivel a szent föld (1188. ügyét is vélé ezáltal szolgálhatni, melyet, mióta Jeruzsálem a keresztyének kezéből Szaladinéba került, Europa

lyik kétszázat, úgy, hogy a király ebbeli jövedelmét körülbelöl tízezer márkára tehetni évenkint. S ezeken kívül említendők még a királynénak s a király fiainak járó tetemes ajándékok ezüstben, selyemkelmékben, lovakban; és azonfelül a harminozad. A föld népe teljesen ellátja élelemmel a királyt.“ Fejér, II. 217.

¹⁾ Farlati III. S. III. k. 113: „... Anno ab incarn. domini MCLXXXV ind. III. domino Lucio papa III. apost. sedi praesidente, ac d. Bela III. Hungariae regnum gubernante, et domino H. (Henrico, Emerico) filio ejus, eo vivente, coronato s a t.“ — Endre csak rövid ideig tarthatta magát Galicziában, mert a tartomány már 1188-ban ismét Kazimir felsőbbsege alá került, Boguphal XIII-dik századbeli lengyel chronistának tanúsága szerint, ki, úgy szólván, egyedüli forrás e tárgyban. A „Galiczia királya“ ozímmel Béla azontúl is élt.

²⁾ Lucius, III. 12. Dandulus, IV. 2.

méltán veszélyeztettnek látott. 1189-ben Fridrik római császár százötven ezer keresztessel Regensburgból a Du-1189.) nán felfelé indulván, Pozsony előtt megállapodott, s miután itt szemlét tartott a sereg felett, s a kicsapongókat szigorú büntetéssel fenyegette, Béla, követei által, szabad átmenetet és nyájas fogadtatást biztosított mindenkinek. Június 4-én Esztergomhoz érkezvén Fridrik, a magyar király ezer vitéz kíséretében lovagolt elébe, s a királyné őt bíborral bévont és gazdagon bútorozott sátorral ajándékozta meg, melynek fénye bámulatra ragadta a kereszteseket. Ünnepegy ünnepegyt ért, s a király és császári vendége között oly bizodalmas viszony szövetkezett, hogy Béla leányát, Constantiát, a császár fiának, Fridrik sváb herczegnek eljegyzette. Ez alkalommal talán kéré a királyné a császárt, vetné magát közben férjénél a boldogtalan Gejzáért, ki már évek óta fogságban volt. A király megkegyelmezett néki, s Gejza kétezer magyarral a keresztésekhez csatlakozott. Négy napig tartott vadászat után a császár Béla kíséretében fegyveréseit az alduna felé követvén, a Morava partjain vált el tőle. Fridrik itt a király rendeletéből, még számos lisztes szekereket talált, s négy tevét, gazdag ajándékokkal terhelve, mit azzal viszonozott, hogy azon hajókat, melyek népét Magyarországba szállították, a királynak hagyta. A császár még a szerb földön volt, midőn Béla követei parancsot hoztak a keresztésekhez csatlakozott magyaroknak a visszatérésre; talán azon okon, mivel Béla, kinek leánya, a kilencz éves Margit, Isaacus Angelusnak, az Andronicus után uralkodott byzanczi császárnak volt eljegyezve, sejdíté, hogy a keresztések és görögök között már kész a háború,—vagy talán azért, mivel lefolyván maholnap a velenceiekkel kötött fegyvernyugvás, bünt látott a magyar erő szándéklott tékozlásában. S vitézeink csakugyan, Ugrin győri

püspök példájára, visszatértek Philippopolisból, kevésnek kivételével, kik Gejzánál maradtak. ¹⁾

Béla nem csalódott. Dalmátiában szükség volt (1190. magyar férfiakra, mert a velenceiek, mihelyest a fegyvernyugvás végnapja leperdült, hajóseregöket a tranii előfokhoz küldötték; de ez uttal is — tengeri csatában — a mieinké volt a győzelem. Fegyvernyugvás köttetett ismét két évre, ²⁾ s Béla, hogy ennek lefolyásával a tenger mellék rokonszenvére számot tarthasson, Dalmát- és Horvátországok kormányát nagy férfúra, Calanus pécsi püspökre bízta. ³⁾ Alig folyt le a kikötött két év, midőn a velencei hajósereg Zára előtt termett, de bevehetlenség tapasztalván a várost, hűnek a polgárságot: rövid idő múlva meg' elvitorlázott. ⁴⁾ Ekkor történt, hogy Béla, minél erősebb gátat kívánván rakni a velenceieknek, kikről tudta, hogy Dalmátországot első alkalommal ismét háborgatni fogják, a modrusi megyét Bertalan vegliai grófnak, a Frangepani olasz család ivadékának, hűbérül adá, oly feltétellel, hogy az adományozott, háború

¹⁾ Arnoldus Lubecensis, Leibnitznál, II. k. 677. l., ki eképp írja le a királyné ajándékát: „A királyné adott a császár úrnak gyönyörű sátozt skárlátból szépséges szőnyegekkel, drágalátos nagydíszű ágygyal, s előtte álló elefántcsontból készült párnás székekkel, melynek czifraságait jelen sovány lap nem tudja leírni. És hogy együtt legyen minden, a mit gyönyörködtetésre kigondolhatni, kis fehér vadászkutya szaladgált a szőnyegen.“ — Godefridus Coloniensis ap. Freher ed. Struve, I. k. 349. és kk. ll.

²⁾ Lucius, III. 12. D andulus, X. 2.

³⁾ Több oklevelek nyomán, melyek egyikében: „totam Croatiam et Dalmatiam nobiliter procurans“—nak mondatik. A „libertas populorum ecclesiae Quinqueecclesiensis, 1191.“ (Endlichernél) mely annyi fényt önt a II. Endre előtti közjogi viszonyokra, általa eszközöltetett ki. — V. ö.: Toldy Ferencz, a magyar irodalom tört. Pest, 1851.

⁴⁾ D andulus, IV. 3.

alkalmával, az országon belül tíz pánczélos vitézt, az országon kívül négyet tartozzék a királyseregéhez küldeni, s hogy ezen kötelezettség, ha a gróf magzat nélkül találna kimúlni, egyik testvérének fiára szálljon a hűbérrel. ¹⁾

1194.) 1194-ben Béla a Szávánál vejével, Isaacus Angelussal találkozott, ki szerencsétlen háborút viselvén az oláhokkal, segédet kért tőle, mely a király ígéréteiből 1195.) 1195-ben Viddin alá volt jövendő, ²⁾ de mielőtt odaérkezhetett volna, egyike azon palotai lázadásoknak, melyek a byzanci történetekben oly gyakoriak, Isaacust már szeme világától fosztotta meg, s testvérét Alexiust 1196.) léptette helyébe. Egy évvel később — 1196. április 23-án, ³⁾ a halál véget vetett Béla életének, mely huszonhárom év óta a közjónak, a nemzetnek volt szentelve. Az utókor őt Magyarország legdicsőbb fejedelmeinek sorában szemlélé. Midőn elhunyt, újból azok voltak a birodalom határai, melyeket Kálmán tűzött ki végpontokul a magyar erőnek; s rend és műveltség országglása idejében folytonos foglalásokat tettek a Karpatoktól Adriáig. Tartózkodása Mánuel udvarában őt mélyen beavatta az európai politikának mind czélzataiba, mind eszközeibe, s az ifjú férfi gazdag közigazgatási ismeretekkel tért vissza Byzanczból. Kézai feljegyezte róla, kit ő „görög Bélának“ hí, hogy tőle származik a szokás, iratban folyamodni a királyhoz; de a chronista csak egyes részletet említ, holott sok jelenség ⁴⁾ arra mutat, hogy Béla rendszerítette

¹⁾ Az oklevelet első ízben Kerchelich közölte, in Not. praev.

²⁾ Nicetas Choniates.

³⁾ Chronicon Claustro-neoburgense, Peznél, I. k. 449. h. Chronicon Admontense, Peznél, II. k. 192. h. Thuróczi, II. 69. ö. v. Katona chronotaxisi fejtegetésével.

⁴⁾ 1181-ben kelt egyik oklevele ekkép szól: „Ego Bela . . . consi-

az özves igazságszolgáltatást — mely Kálmán halála óta gyászosan elhanyagoltatott, — s hogy a királyi udvar cancelláriáját, talán nem annyira a görög birodalom mint a nyugot, nevezetesen Franciaország példájára átídomította. ¹⁾

Imrén és Endrén kívül, még egy harmadik fiát is hagyott maga után, kinek neve nem jött az utókorra. ²⁾ Leányai közül, kiket azonképen mint fiait, első hitvesével nemzett, — a másodiktól nem voltak gyermekei, — az egyik, Margit, mint mondók, Isaacus Angelus keleti császárral élt házasságban, a másik, Constantia, elhalván Palaestinában jegyese Fridrik sváb herczeg, Otokár cseh király hitvesévé lett. ³⁾ Alig húnyt el Béla, midőn özve-

derans, et in futurum meae regiae majestati praecavens, ne aliqua causa in mei praesentia ventilata et definita in irritum redigatur, necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis meae discussum, scripti testimonio confirmetur.“ Béla a törvénykezésbe az írásbeliséget hozta be — az olvasó ne gondolja itt magának az írásbeliség XVIII-dik századbeli német szörnnyetegét, — s ez oknál fogva hivatkozik Kézai a „római curia“ példájára. Béla szigorú igazságszolgáltatását tanúsítja a hagyomány „hogy a latrokat és tolvajokat igen büntette“ és említi István, tournaii püspök, azon leveleiben, mely egy Bethleem nevű magyar tanulóknak Párisban történt haláláról, úgy arról szól, hogy az elhunyt nem maradt adósa senkinek; s melyben Bélát magasztalja: „Manifestis ad nos venientium litteris in dies experti sumus, quia justitiam diligitis et colitis veritatem. Haec est sublimitas regni vestri, haec vestri gloria principatus.“

¹⁾ Barta, Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV. Pozsony, 1847. II. k. 94. l.

²⁾ III-dik Incze 1198-ban Endre herczegnek írja, induljon a szent földre, különben, „tudd meg . . . anathematis te vinculo subiacere, et jure, quod tibi, si dictus rex sine prole decederet, in regno Ungariae competeat ordine geniturae, privandum, et regnum ipsum ad minorem fratrem tuum . . . devolvendum.“ Katona kérdi, kell-e testvéröcsét érteni e szavak alatt? Az olvasónak válasza, gondolom, úgy fog hangozni, hogy igen.

³⁾ Otokár hitvese Béla leánya volt, s Constantia nevet viselt, és miután

gye, kinek vallási buzgalmáról a Franciaországból Magyarországra szállított czistercei telepek is tesznek tanúságot, ¹⁾ Palaestinába indult, hol öt hónappal férje halála után, kimúlt a világból.

Bélát atyáink még arról is magasztalták, hogy a nemzet nagy királya László, szentnek az ő idejében nyilvánítatott, s kivált az ő törekvésére. A váradi sirbolt e czélból 1192. februárius 2-án nyitvatott fel, s a szolgát, ki e tisztben eljárta, Dienes mestert, és minden utódait, Béla örök időre szabadoknak irta. ²⁾

Fridrik jegyesének neve nem tudatik, Schier úgy vélekedik, hogy kettejük személye azonegy lehetett.

¹⁾ Béla már 1183-ban a czisterczita szerzetet egész birodalmában ugyanazon jogokkal ruházta fel, melyekkel Franciaországban birt; de azon négy rendbeli czistercei telep közül, melyek országlása alatt nálunk keletkeztek, három valószínűleg második házassága éveiben jött létre.

²⁾ Acta SS. mensis junii, t. 5. Katonánál, IV. k. 390 s. kk. II. Pelbartus de Temesvár, ugyanannál. Regestrum de Várad. V. ö. Pray, diss. de s. Lad. rege.

HATODIK KÖNYV.

1196—1222

Imre. 1196—1204.

III. László. 1204—1205.

II. Endre. 1205—1235.

I.

Béla, ifjabbik fiának, Endrének, roppant kincset hagyott, oly feltétellel, hogy miután ő maga, halál által, akadályoztatott a szent sír felszabadítására Palaestinába indulni, ebbeli fogadását fia váltsa be. Endre a reá szállott kincset fegyveresek gyűjtésére fordítá, de nem a Béla által kitűzött célra, hanem testvére Imre ellen, kitől Dalmát- és Horvátországok birtokát követelé magának. Párthívei számosak lehettek, mert többrendbeli ütközetek után, III. Incze pápa közbenjárására, a testvérek között helyreállott a béke, oly feltételek alatt, melyek Endrére nézve kedvezők voltak, kire Dalmát- és Horvátországok kormányá, hercegi czímmel szállítatott. ¹⁾

Ez úttal tehát elmaradt Endre keresztes zarándoklata, s a pápa, Jób esztergomi érseknek, Mozon nádornak és még húsz főúrnak engedelmet adott, hogy fogadásuk ellenére otthon maradhassanak, míg hazájokban a közrend helyreállandott. A dalmátok vonakodtak Endrének hódolni, s talán nem lázadásból a magyar birodalom el-

¹⁾ Inoze levelei Fejérnél. *Chronicon Admontense* az 1197. évhez, Peznél, II. k. 193. h. *Lucius*, III. 13. IV. 3.

len, hanem mert közvetlen viszonyban kívántak állani a koronához. Makacs ellenállásuk csak fegyvernek engedett, s Endre ez alkalommal a Narenta és Cettina közt elnyúló khulmi tartományt, a mai Hercegovinát is, a magyar tengerparthoz kapcsolta. ¹⁾

1199.) A következő évben Imre Constantiával, Alfonz arragoniai király leányával, menyegzőt ült Esztergomban, hitbérül Vas és Soprony megyéket kötven le neki; de az ünnepélyt nyomban új háborgás váltotta fel a király és Endre között. Imre győzött, s testvére az ausztriai hercegnél talált menedéket, kinek tartományát a királyiak e miatt irgalmatlanul zsákmányolták. ²⁾ E tájban új keresztes csapatok készültek Magyarországon át útjokat venni kelet felé; s ez okból, hogy az országban 1200.) helyreálljon a béke, Konrád mainzi érseket Imréhez küldötték, ki, — ha az egykorú chronisták akkor is hitelt érdemelnének, midőn hihetetlen dolgokat írnak, — békeszerző volt a testvérek közt, következő pontok alatt: Endre bocsánatot nyer testvérétől, s miután Endrét az atyai fogadás, Imrét a pápának tett ígélet kötelezi, mindketten a keresztesekhez csatlakoznak; időközben Magyarország kormányáról Leopold ausztriai herceg fog gondoskodni, s a testvérek közül birja majdan az a koronát, ki a másiknak Palaestinában bekövetkezett halála után, életben fog hazajöni. ³⁾

Annai bizonyos, a testvérek kibékültek, ha mindjárt

¹⁾ Lucius, IV. 3.

²⁾ Thuróczi, II. 70. Dubravius, I. 14. összevetve Schier munkájával. Chronicon Claustroneoburgense az 1199. évhez, Peznél, I. k. 449. h.

³⁾ Godefridus Coloniensis, Frehernél, I. k. 366. l. Arenpeck (Peznél, I. k. 1206. h.) a békekötés napját is adja: „anno domini 1200, in pentecoste“ azaz, május 28-án.

más feltételek alatt, mire az is látszik mutatni, hogy már két évig tartott az egyetértés, s útnak mégis egyikök sem indult. Imre 1202-ben haddal ment Szerbiára. A tar- (1202. tomány fejedelme, Neemanovics István, királyi czímet és koronát kért a pápától, igérvén néki, hogy hálából a római egyház kebelébe tér népével. Imre Magyarország jogainak csorbulását látván e lépésben, ha sikerül, s érté- sére adván a pápának, hogy mit a szerb fejedelem ígért, azt ő is akarja végrehajtani, István ellen indult. Elfog- lalta Szerbiát, és a fondorkodó fejedelem helyébe ennek testvérét Volkánt léptetvén mint hűbéresét, átment a bol- gár földre, melynek tetemes részét hasonlóan meghódít- ván, csak a pápa követe által, kinek a bolgár fejedelem, Joannicz, vallási hűséget ígért, birathatott reá, hogy dia- dalmas hadjáratát félbeszakassza. ¹⁾

Még a birodalom délkeleti szélein táborozott, midőn hírét vette, hogy a velenceiek azon hajósereggel, melyen harminczhárom ezer francia kereszttest Ásiába kell vala szállítaniok, a kilenczven éves vak Dandolo vezérlete alatt, Zára elébe érkeztek, és szétrepesztvén a kikötő oltalom- lánczát, a várost három napi ostrom után bevették 1202 november 14-én. ²⁾ A magyar király most kinyilatkoz-

¹⁾ Incze Imréhez: „Tu vero postquam expugnasti Serviam, amoto Stephano, et Vulco substituto in locum ipsius . . . “ Joannicz Inczéhez (Raynaldnál az 1204-dik évhez, 31. sz. a.): „ . . . quoniam quinque episcopatus Bulgariae pertinent ad imperium meum, quos invasit et detinet rex Ungariae . . . “ Ekkor történhetett, nem Endrének dalmát hadviselése által, mint Pray hiszi, hogy még Maczedoniának egy része is magyar fegyvernek hódolt, IV. Béla 1269-ben kelt oklevelének bizonyosága szerint, mely Kasztorea városát (a hasonnevű tónál) a magyar korona által az Ohmucsievichék nemzetségének adományoztatja. — Imre ezentúl „Bulgariae rex“nek is irta magát. — Imrének s a magyar episcopatusnak eljárásáról a patarenusok ír- nyában, alább leszen szó

²⁾ Thomas archid. hist. salon. c. 25.

tatá, hogy ily viszonyok között lemond a gondolatról is, a keresztesekhez csatlakozni; s a pápa a velenceieket kiátkozá, kik Zárát a télen át erősítvén, tavasszal hajóik nagyobb részével a Bosporusba indultak, Alexius Angelus keleti császárnak, testvére ellen segédet nyújtandók. 1203.) A lakosság, melyet a velenceieek rútúl kifosztogattak, használván az alkalmat, az őrizetül hátramaradt fegyvereseket megölte, s a város újból magyar felsőbbség alá jutott. ¹⁾

Imre most, úgy látszik, komolyan gondolkozott a keresztes táborozásról, s ez okból — miután a szent szék, mióta királyaink jogaikról az investitura ügyében bűnösen lemondván, túlnyomó külbefolyásnak vetették oda a magyar episcopatust, mindinkább avatkozott az ország valamennyi közügyeibe, — megkereste a pápát, eszközölné ki, hogy a nemzet, imént született fiának, Lászlónak, biztosítsa a koronát. Incze, hajolván Imre kérelmére, levelet bocsátott Magyarország érsekeihez és püspökeihez, melyben meghagyta nekik, hogy mielőtt a király útnak indulna, fiának, Lászlónak, hűség esküjével kötelezzék le magokat, s átkozzák ki mindazokat, kik László jogait kétségbevonni merészek lennének; viseltessenek kellő tisztelettel azok iránt, kiket a király gyámokúl rendelend a csecsemőnek, kormányzókul az országnak; s ha Imre útközben elhalni találna, legyenek hívei Lászlónak addiglan is, míg jobbjobba veheti a kormányt.

De a keresztes háború újbóli elhalasztását most maga Incze eszközölte, ki Németországban a guelf Otto pártját fogván hohensaufeni Fülepe ellen, Otokár cseh királyt — a cseh hercegek most királyokká alakultak át — szintén Otto felekezetéhez csábította, s követe, Guido

¹⁾ Thom. Arch. ugyanott.

bibornok által, Imrét rábirta, hogy sógorát segédsereggel támogassa e vállalatban. A magyar király több ezer fegyverest — köztük számos kúnokat is — küldött Otokárnak, ki az 1203-diki év második felében Thüringenre tört, Erfurtot ostromolta, a Fülephéz szító magdeburgi püspök birtokait pusztította, s miután még a meissenai földet is kizsákmányolta, ősszel kettős seregével visszatért.

¹⁾ De azalatt míg a magyar erő idegen ügyre tékozoltatott, Joannicz bolgár fejdelem nemcsak visszafoglalta, mit Imre egy évvel azelőtt a Moraván túl hatalmába ejtett, hanem Szerbiának egy részét is pusztította. ²⁾ Imre, ha készült is boszút venni e megaláztatásért, Endre által akadályoztatott, ki mióta a király, fiának érdekében a pápához folyamodott, párthíveinek számát tetemesen növekedni látá, s most sereggel indult a király csapatjai ellen. A Dráva partjain egymásra találtak, s elsőseget egyikük sem akarván magának követelni a magyar vér ontásában, táborot ütöttek szemben egymással. Több jelenségből láthatta Imre, hogy a vitézek innen is túlhan is, egy haza gyermekeinek érzik magokat. „Maradjatok hátra“, szól híveihez, s letévén fegyvereit, egyedül pálczával kezében, lassú lépésekkel az ellentáborba indul, kiáltván: „látni akarom, ki fogja ontani a király véréit.“ A fegyveresek néma tisztelettel hátrálnak, s Imre karjánál ragadván Endrét, őt a megdöbbsent sereg sorain keresztül saját

¹⁾ Incze Imréhez: „precibus nostris inductus, rege Boemiae a Philippo consortio separato et regi Ottoni conjuncto, cum ipso pro isto validum contra illum exercitum destinasti.“ Arnoldus Lubecensis szerint a kúnok versent pusztítottak a csehekkel: „Nec defuit ibi illud perditissimum hominum genus, qui Valve dicuntur.“ (Valve, Falben, így hívták a németek a kúnokat.)

²⁾ Raynaldnál az 1204. év és 44. szám alatt; Praynál, Katonánál, Fejéknél.

táborába vezeti, és a kheenei erősségbe Varasd mellett foglyul küldi. ¹⁾

Ily szerencsés véget vőn a királyra nézve, Endre harmadik lázadása; de a záraiak látván a testvérek folytonos versenyzését, s a pártokra szakadt országban támaszt nem találhatván, önkényt alávetették magokat a velenceieknek. E veszteség okozhatá, hogy a király útjáról a szent sírhoz, melyre mindig készült, lemondott újra. Mintha sejdítette volna földi pályájának közel végét, aggodalmas vágyai abban központosultak, hogy fia haladék nélkül királynak koronáztassék. Incze azzal hízkelkedvén magának, hogy Imre, ha e koronázás megtörténendett, elvégre még is Palaestinába indul, az eszter-1204.) gomi érseknek meghagyta, koronázná meg a gyermeket, mihelyest atyja által aziránt megkerestetni fog, oly feltétel alatt azonban, hogy Imre eskü alattigérje fiának nevében, „miszerint engedelmes lészen a szentszék iránt, és a magyar egyház szabadságát (értsd: az ország törvényeitől függetlenségét), illetlenül hagyandja,“ ²⁾ László még nem volt megkoronázva, midőn Leo bíbornok, mint a szentszék követe, Magyarországra érkezett, innen a bolgár földre indulandó, s király és nemzet által tisztességesen fogadtatott; de látván Imre, hogy a követ királyi czímet viszen a pápa nevében Joannicznak, embe-reit Leo után küldé, kik őt a bolgár határnál utólérvén, letartóztatták, s a kevei erősségbe zárták. Vévén e hírt a pápa, Imrét neheztelésének tettelegesen tanúsításával fenyegeté, mire a király követséget küldvén Rómába, a bíbornok letartóztatásának okait elősorolá. A velenceiek le-

¹⁾ Thomas archid. c. 24. Endre, 1209-ben kelt egyik oklevelében: „... dum in carcere in castro Kheene detineremur, ob fideliam servitiam nobis ab incolis villae Varasd fideliter praestita s a t. . . .“

²⁾ Fejér, C. D. VII. 430.

gyeztetése Róma által, mindamellett hogy eljárásuk érzékeny veszteséget okozott a magyar koronának; s azon Joannicznak királyi méltóságra emeltetése, ki a Magyarország felsőbbsege alatt álló Szerbiát minapában pusztította, s ama tartományrészt, mely III. Béla által leányának, Margitnak, Isaacus Angelus hitvesének kiházásításul adatott, elfoglalta, — ezek voltak a király panaszainak sarkpontjai. Incze ügyekezett a király vádjait elhárítani; biztosította őt, hogy a koronás bolgár fejdelem is köteles lészen, visszaadni a magyar fejdelemnek, mi az övé; esküdözött, hogy Joanniczot nagyon szereti, de őt, Imrét, mégis hasonlíthatlanul inkább; s elhalmozta magasztalásaival, midőn hírét vette, hogy Leót útnak eresztette elévgre. ¹⁾ De e magasztalások nem önthettek életerőt Imrébe, ki már húzamosb ideig betegeskedvén, miután fiát megkoronáztatta, ²⁾ s Endrét fogságából kibocsátotta sőt

¹⁾ Incze több rendbeli levelei Imréhez, az 1204-dik évből. Az érzékeny, s ennél fogva könnyen felháborodó Imre, a bibornokkal majdnem oly keményen bánt, mint Boleszláv váci püspökkel, kit 1199-ben márczius 17-én vecsernye alkalmával, nem tudni, mi okból, az oltárról lerántatott, s az egyházból kivetetett. Incze ekkép írja le a bánásmódot, melyben Imre a bibornokot részeltette: „Pervenit ad castrum, quod vocatur Keve, ubi, solo Danubio mediante, regnum Ungariae a Bulgarorum provincia separatur, multis eum cum desiderio exspectantibus ex altera parte. Sed post unius moram diei nuncios ex imperato recepit, qui . . . sibi et episcopo Bulgaro transitum fecerunt omnino praecludi, ex parte regia proponentes, ut ad quoddam tuum praesidium retroiret Quum nollet ab incepto itinere retroire, protinus exit edictum a comite castri, quod quicumque sibi et suis, aut etiam episcopo memorato aude-ret aliquid vendere, seu aliquod humanitatis solatium exhibere, poenam incurreret personarum et rerum. Et ipse cardinalis cum episcopo saepedicto a trecentis adminus circumfusus satellitibus custoditur, qui adeo ipsum comprimunt, quod ostium camerae, si camera dici debet, observant; ut taceamus ea, quae sibi et suis, circa necessaria naturae, viliter irrogantur.“

²⁾ Thomae archid. hist. sal. c. 24. Inczének az esztergomi káptalanhoz, 1204. X. kal. dec. (nov. 22.) intézett leveléből vilá-

Lászlónak gyámjává nevezte volna, ¹⁾ meghalt 1204. november 30-dikán. ²⁾

(1205. Endre az öt éves gyermek iránt nem mutatkozott idegennek; de hitvese Gertrud, a merani herczeg leánya, kit Imre, midőn ücscsét a kheenei erősségbe záratá, szüléihez visszaküldött, most újra megjelent az országban, s közte és László anyja között nem maradt el a meghasonlás. Az utóbbik magához vévén fiát s az ország koronáját, Leopold ausztriai herczeghez futamodott, s ez hadal készült Magyarországra támadni, midőn a gyermek királynak 1205. május 7-én közbenjött halála mindent kiegyenlített. Lászlót atyja mellé a székesfehérvári sírboltba temették, anyja pedig visszament Arragoniába, s három évvel utóbb, Fridrik császárral új házasságra lépett. ³⁾

II.

Imre fiának halála után, a korona visszajött Ausztriából, s Endre 1205. május 29-én királynak kenetett. A király megesküdött, hogy országának jogait s a korona méltóságát fenn fogja tartani; első nyoma a hit alatti fogadásnak, melylyel Magyarország fejedelmei lekütelezték magokat a nemzet irányában. ⁴⁾

gos, hogy nem a spalatoí püspök hanem a kalocsai érsek (az esztergomi szék üres volt), koronázta Lászlót királynak.

¹⁾ Thom. Archid. c. 24.

²⁾ Ortilo (Hanthalernél) az 1204-dik évhez. Thuróczinak Katoná által kiigazított szövege, II. 70.

³⁾ Chronicon Admontense, Peznél, k. k. 195. h. Arenpeck Peznél. I. k. 1207. h. Compilatio chronol. rerum boicarum, Oefelegyűjteményében, II. k. 335. l. Thuróczy, II. 71.

⁴⁾ Thuróczy, II. 72. Honoriuspápnak 1225-ben Bélához,

Hitvese, merani Gertrud, ¹⁾ ki már két évvel azelőtt oka lehetett, hogy Endre, testvére ellen fegyvert fogott, most hajlamának, a közügyekbe avatkozni, szabad tért engedett, kárára az országnak és önmagának. „Endre király — így szól leánya szent Erzsébet életirója — csendes és jámbor úri ember volt, a királyné pedig erényes (majd megválnak) és hatalmas asszony, ki a női gondolkodásba férfias lelket szövén be, az ország ügyeit kezelte.“ Ez viszsztatetszett, s méltán, a nemzet főbbjeinek, és neheztelésök még növekedett, midőn 1206-ban a királyné testvére (1206. Ekbert, habenbergi püspök, — öcsese Berthold nyomán, ki már a királynénál volt, — Magyarországba jöven, hogy Incze nevében Endrének a szent szék örömét, Béla születése felett, megvigye, — mindketten az országban maradtak, az udvarnál parancsoltak. ²⁾

Talán, hogy a nemzet rokonszenvét visszanyerje, s hogy annak mutakozzék, kit a vitéz nép szegyenpirosság nélkül fejedelmének ismerhet, indult Endre ez évben, seccggel Galicziába. Misztiszlavics Román (rokona volt Kazi-

mint Magyarország ifjabb királyához kelt levele, Fejérrnél, C. D. III. k. 294. l.

¹⁾ A merani hercegek neve eredetét nem a Tirolban keblezett Merantól veszi, hanem a dalmát-albániai tengerpartnak hol Maronia, hol Merania és Mirania nevek alatt előforduló hegyes vidékétől, melynek őrizése, miután Kálmán a magyar birodalmat az Adriáig terjesztette, a Dachau és Andechs, Isztriában is birtokos bajor nemzetségekre, mint a magyar korona hűbéreseire bizatott, honnan „Dux Meraniae“ címök származik, mely helyett a „Dux Dalmatiae“ címmel, mint egyjelentésüvel is szerettek élni, mindaddig míg Gertrud Endrének a valóságos dalmát hercegnek hitvesévé válván, a „dux Meraniae“nek „dux Dalmatiae“re fordításával felhagytak. V. ö. Hormayr, die grossen Geschlechter im tyrolischen Hochgebirge. II. a szerző öszves munkáinak harmadik kötetében.

²⁾ Raynald. annales eccl. ad. a. 1206. a 26. sz. a. Hormayr az idézett helyen.

mir lengyel herczegnek, kiről felebb szólottunk) fia Dániel, a galicziaiak és lodomériak fejdelme, mind a lengyelek mind az oroszok által szorongattatván, magyar segédért folyamodott, s Endrének és vitézeinek megjelenése, a lengyeleket és oroszokat visszavonulásra birta. De a szilárdság nélküli király, miután Dánielt Lodoméria birtokában megerősítette, s Galicziának kormányával a szuszdali orosz fejdelem fiát megkínálta volna, visszasietett hitveséhez, a magyar felsőbbbségnek csak árnyékát hagyván a két tartományban, melyeknek neveit királyi czímei közé sorozta. ¹⁾

Ekbert a babenbergi püspök, kit hivatala Németországba visszaparancsolt, terjedelmes földeket nyert adományul Endrétől, névszerint a Szepességben, Berthold pedig kalocsai érseknek neveztetett ki, ²⁾ s a király könyörgött a pápának, erősítené meg őt, az érseki székhelyben. Incze vizsgálatot rendelt a kegyencz képességeinek kitűzésére, s ekkor kisült, „hogy a deák szentírást fennakadás nélkül tudja olvasni, s anyai nyelvében magyarázni, és hogy a grammatikából is helyesen felel; de az egyházi joghoz és a szent szónoklathoz semmit sem ért, s nemcsak nem teljeskorú, de még csak nem is közeljáró a teljesko-

¹⁾ Dlugossus hist. pol. I. 6. Engel, Geschichte von Halitsch, 207, s kk. II. V. ö. Karamsin III. k.

²⁾ Vagy szabatosabban mondva, „választatott a kalocsai káptalan“ által, mert mióta a nyugoti császár 1122-ben a wormszi szerződés erejénél fogva Németország valamennyi egyházainak az ügynevezett cánoni választás-szabadságot visszaadta, Magyarország királyai is belerántattak a nálunk legalább új divat örvényébe, s lépésről lépésre, mint láttuk, királyaink jogai az egyházi ügyek körül a gyenge kezekben annyira olvadoztak, hogy e tájban a püspökök már nem a király által neveztettek ki, hanem az illető káptalanok által választattak. Egyébiránt úgy volt ez ekkor egész Európaszerte, Arragóniában megszüntetett a királyi kinevezésjog 1208.b. Angliában 1215.b. Franciaországban 1268. b. s a t.

rúsághoz.“ Ily körülmények közt, Incze vonakodott Endre kérelméhez járulni, de végre mégis engedett, s a király, hitvesének sürgetésére, Bertholdot két évvel később, Dalmát- és Horvátországok bánjának nevezé ki. (1209.

A király ezen eljárása többeket az ország nagyai közül arra birt, hogy gondoskodjanak férfiuról, kire a főhatalmat szállithassák. Mondottuk, hogy Gejza, III-dik Béla testvére, e király országlása idejében Fridrik nyugoti császár kereszteseihez csatlakozott. Midőn a szent földről visszatért, Byzanczban telepedett le, s több fiakat hagyott maga után. Az elégedetlen országnagyok most követséget küldtek hozzájuk, felhíván őket, ragadnák magokhoz a főhatalmat; de midőn a küldöttek már Spalatóba érkeztek, ott hajóra szállandók Byzancz felé, szándékuk kitudódott, s Domald spalatoí gróf, elszedvén papirosaikat, békóban a királyhoz vitette őket. ¹⁾ Endrét és hitvesét ez sem volt képes eszméletre hozni, s Berthold és testvérei — mert Ekbert, a habenbergi püspök és Henrik isztriai határgróf gyanúba jövé, hogy Fülep német király meggyilkolásában részt vettek, Gertrudhoz menekültek, — a haza legjobb fiainak elmellőzésével, folyvást kegyelmekkel halmoztattak. Ekbert 1211-ben ismét (1211. visszatérhetett püspöki székébe, s a néhai isztriai határgróf Palaestinába indult, de Berthold, egyéb méltóságaihoz még az erdélyi vajdaságot s a bácsi és bodrogi (1212. főispánságot is csatolván, mindinkább maga ellen lázítá a hazafiak haragját, melyben most már az egyházi rend is osztozkodott, miután a kegyencz kinyilatkoztatta, hogy az ország főpapját, az esztergomi érseket, felsőbbjének nem ismeri. ²⁾

¹⁾ Endre oklevele Fejéernél, C. D. III. k. 1. d. 101. l.

²⁾ Több oklevélben e korból Berthold neve megelőzi az esztergomi érseket.

Ugyancsak 1212-ben érkeztek Pozsonyba Hermann thüringeni tartománygróf követei, oly czélból, hogy Béla négy éves leányát, Erzsébetet, kit Gertrud a tartománygróf fiának Lajosnak eljegyzett, Eisenachba szállítsák. A kisdéd, tömérdek nép jelenlétében, fényes ünnepélyességgel adatott át a követeknek, s vele nagy mennyiség ékszerek, arany és ezüst edények, drágalátos ruhák és bútrok, ezüst bölcso, melyben Erzsébet arany s ezüst kelmékbe burkolva feküdt, ezüst fürdőkád s a t. oly dolgok, melyeknek látása, mint Gertrud remélé, tisztelettel és bámulattal fogja eltölteni a népet, de melyek ezt csak megerősítették azon nézetében: hogy mit a királyné és testvérei az országban rabló kezekkel összegyűjtenek, az a rokonnokhoz idegen földre szállítatik. — Ez volt a nemzet hanyatlása, midőn Endre 1213-ban a galicziai és lodomeriai tartományokba indult seregével, honnan Dániel a lázadók dühe elől, rég Magyarországra szökött, s hol Vladimir és Román fejedelmek a múlt évben a fellázított halicsi lakosok által megölettek. ¹⁾ Endre távolléte idejére az ország közigazgatását Bank nádorra bizta, kit hűnek tudott maga és családja iránt, ²⁾ de a végezet úgy akará, hogy Endrének épen ez intézkedése, vesztére for-

¹⁾ Lengyel és orosz chronisták Engelnél és Karamsinnál.

²⁾ Történetiróink közül többen, miután az 1208. és 1209-diki oklevelek végén Bank nevét olvasták, mint bánét, s tudván, hogy a következő évben Berthold viselte a báni méltóságot, Bankban látják az elégedetlenek fejét, a Gejza gyermekeihez Konstantinápolyba küldött levelet tőle származtatják, s a t. De azon körülmény, hogy Endre, midőn az országból eltávozott, Bankot nevezte ki nádornak, épen ellenkezőre mutat; sőt Bank nemcsak a király hű embere volt, hanem kedves embere a királynénak is; s innen van az, hogy egy 1211-diki oklevél alján ezt olvassuk: „Bancone, bichoriensi (comite) quia iurisdictionalis est comes reginae“, s épen mert 1211-ben a királynénak iurisdictionalis comes volt, azért léptette őt Endre 1213-ban az ország fő tiszti polczára.

duljon a királynénak. A galicziai ügyek még 1214- (1214. nek elején is távol tartották férjét, s a közigazgatás Bankot gyakran Esztergomba, a királyné palotájába szolgáltatta. Ilyes alkalommal történhetett, hogy Berthold, kinek szerelmét a nádor hitvese visszaútasította, buja vágyát a férje által imádott asszonyon, esel és erőszak által, a királyné teremében, s a királyné tudtával töltötte. ¹⁾ A boszú villáma nem késett leszállani. Berthold valamelyik erősségébe rejtődzött, s utóbb megszökött s a királyné kincseit magával vitte; ²⁾ de Gertrudra Bank barátjai halált mondtak. Szándékukba magát az esztergomi érseket is beavatták, s az érsek nem nyilatkozott ellene. ³⁾ Péter bihari főispán és Simon bán vezérlete alatt a királyné teremeire törtek; s udvaronczaiknak és szolgálóinak közepette megölték. Gyermekeit, Bélát, Endrét és Máriát — mert Kálmán, atyjával volt Galicziában, Erzsébet, mint mondtuk, Eisenachban, — nevelőjök Salamon mester, Miska gróf fia, megmentette a végveszélytől, mely őket a féktelen boszú pillanatában érheté vala. ⁴⁾

¹⁾ *Chronicon Metrorythmicum*, Schiernél. Joannes Staindel, Oefelénél, I. 500 l. *Anonymus Leobensis*, Peznél, I. k. 802. h. *Chronicon Bavariae*, Oefelénél, I. k. 361. l. Kézai német paraphrasisa Muglen által, 60. fejezet. Thuróczi. II. 72.

²⁾ Endre levele Inczéhez, 1214-ből Raynaldnál, Katonánál, Fejérnél, s a t.

³⁾ A középkor valamelyik elméncze ez oknál fogva a következő amphibologiai választ adja az érsek tollába (*Annales H. Steronis*, *Canisius*nál IV. k. 1. r. 179. l.): „*Reginam occidere nolite — timere bonum est — si omnes consentiunt ego non — contradico*“, melyet más felosztással így is olvashatni: „*Reginam occidere nolite timere — bonum est — si omnes consentiunt — ego non contradico*.”

⁴⁾ *Annales H. Steronis*, *Canisius*nál. *Anonymus Leobensis* Peznél. Thuróczi, II. 72. *Timon epitome chron.* 53. Katonának bő fejtegetései V. k. 193 s kk. II. — Hogy a tett nem követetett el 1213-ban, világos a Novák által István 1001-diki oklevelének

Endre visszatérván Galicziából, Inczének őszintén bevallotta. „hogy Berthold miatt, — mert mások fölébe emelte, — majdnem az egész ország, nagyok és kicsinek gyűlöletét vonta magára“, s ez oknál fogva maradhatott el, — kivált ha még hozzáadjuk, hogy a főb-bek lengyel földre menekültek, — a tettesek büntetése. ¹⁾ A király egy úttal arról is értesítette a pápát, hogy Galiczia nagyai és népe, kik ezentúl a római egyház hívei leendenek, ha a görög szertartásokat megtarthatják, fiát, Kálmánt, királyuknak kívánják; engedné meg tehát Incze, hogy az esztergomi érsek, fiát Galiczia királyául koronázhassa. A pápa az engedelmes Endre kívánságához örömet járult, s Kálmán Halicsban az érsek által, a krakói püspöknek is hozzájárulásával, királynak kenetett; s hogy a lengyel hercegek érdekei a magyarokéival szövetkezzenek az orosz fejedelmek ellen, kik, mint láttuk, Galicziát és Lodomeriát húzamosan birták, a hét éves Kálmán s a lengyel herceg Lesko hároméves leánya Sa-1215) lome, eljegyeztettek egymásnak. ²⁾

vindiciában l. 13 felmutatott oklevélből, mely 1214-beu kelt, s melyben szó van a királynéről, mint a királyi curiában Endre helyett elnöklőről.

¹⁾ Th u r ó c z i n á l, való, ezt olvassuk: „in omni genere Bankbani exsecrabilis et horrenda sanguinis effusio subsequuta est“, de világos, hogy Thuróczi a Zács nemzetség sorsát vegyítette a Bank esetébe, melyet ezzel egyéb vonásokban is összekevert. Ő a királynét Bank által öleti meg; de az egykoru chronisták csak Péter bihari főispánt, és Endrének egyik oklevele, Simon bánt említik névszerint mint tetteseket; s mi több, Bank, kiben a király alkalmasint épen úgy áldozatot látott, mint hitvesében, azontul is fő méltóságokat viselt, több oklevél tanúsága szerint. Bizonyos csak annyi, hogy egyesek jószágai elkoboztattak, valószínűleg azokéi kik megfutamodtak. Az sem áll, hogy Incze a tetteseket kiátkozta volna; a pápa levele, melyre hivatkozni szokás, a tett elkövetelésénél korábban kelt, és vonatkozik azokra, kik Bertholdot és híveit még a Bank esete előtt, nem tudni mi alkalommal, keservesen megverték.

²⁾ Endrének 1214-ben kelt levele Inczéhez. Dlugoss, l. 6. V. ö. Naruszevicz lengyel historiájával, V. 205. l.

A következő évben Endre második házasságra lépett Jolantával, Péter auxerre-i gróf s utóbb keleti császár (1216. leányával; ¹⁾ ugyanakkor fiát, Bélát, Magyarország ifjabbik királyául koronáztatta, intézkedvén egyszerűs mind, hogy azon esetre, ha Béla vagy Kálmán, vagy mindketten fimagzatok nélkül mulnának ki, legifjabbik gyermeke, Endre, legyen utóduk. ²⁾ S most úgy hívé, hogy az övéinek veszedelmeztetése nélkül indulhat a szent földre, hová őt a szent szék örökös unszolásain kívül minapi gyászos tapasztalásai is küldhették, melyeket talán a reáháramlott atyai fogadás bé nem töltésének volt hajlandó tulajdonítani. Gyermekei még kiskorúak lévén, Magyarország kormányával János esztergomi érse- (1217. ket- Dalmát- és Horvátországokéval az épen most nálunk is letelepedett templomvitézek főnökét, Poncio della Croce-t bizá meg, távolléte idejére, ³⁾ s miután a szükséges pénzt, adók és financiai fogások és kölcsönök útján felszedte volna, 1217. augusztusban, Spalatóba indult. Számos erdélyi szász már korábban érkezett ide, s a kivált Velenczében és Anconában bérlett szállítási hajók, már a kikötőben voltak, midőn Spalato kapúi augusztus 23-án Endre előtt megnyitlak. ⁴⁾ Serege tizezer lovasból állott, az erdélyi szászokat ide nem tudva. Kiséretében voltak ⁵⁾ az egri és győri püspökök, Dénes királyi tárnok, Demeter, Aba nemzetségéből, királyi főtálnok, László fő

¹⁾ Schier, reginae hung. primae stirpis 190 l. (Bartalnál olvasom, hogy Jolánta 1215. b. királynéul koronáztatott.)

²⁾ Pray, Historia regum Hung. I. k. 204. l. az a) alatti jegyzetben. III. Honorius pápának 1217-ben kelt levele Endréhez.

³⁾ Endrének 1214-ben kelt levele Inczéhez. Lucius Memorie Istoriche di Tragurio ora detto Trau. Velenceze, 1673. 30. l.

⁴⁾ Thom. archid. hist. salon. c. 15. 26. Lucius, IV. 4.

⁵⁾ Oklevelek nyomán.

lovászmester, Ugrin kancellár, Miklós sopronyi, Szmaragd pozsonyi főispánok, Gyula, Mózes nádor testvére, Rathold és Sebüs, Tamás fiai, Baboneg és István, István gorieziai gróf fiai, ¹⁾ s a t. Gertrud két testvére, Otto merani herceg és Ekbert bambergi püspök is Endrével voltak (Berthold a kalocsai érsek, kit a király ismét kegyelmébe vett, Posegának erősítésével foglalkodott otthonn), s útközben még hozzá csatlakozott Leopold ausztriai herceg, számos kísérelével. Tizenhat napi hajózás után Cyprusba érkeztek, hol a jeruzsálemi király s a szent város patriarchája már várakoztak reájok, s honnan — miután a hadi terv iránt megegyeztek volna, — Ptolemais felé indultak, mely előtt szultán Szafaddin fia, Koradin, már hosszabb ideig táborozott, de a keresztesek közeledésének hírére visszavonult volt. November 4-én Endre és társai a Jordánon átkeltek, s néhány, jelentékenységgel nélküli ütközetek után — mert Koradin gondosan kikerült minden csatától —, meglátogatták a szent helyeket, kifosztogatták a nyílt helységek lakosait, s ereklyékkel és zsákmánnyal megrakodva, Ptolemaisba visszatértek.

Hadviselésük ezen első szaka nem sok borostyánt szerzett nekik, nem nagy előnyt a keresztyénségnek. December elején, a Thabor hegyén épült és kétezer török által védett erősség ostromlására indultak ki Ptolemaisból. A hegynek egyik oldalán Endre, az ausztriai herceg és a templomvitézek rohanták meg az erősséget, mely hetvennél több torony oltalma alatt, bevehetlennek tartatott; a másik oldalon a jeruzsálemi és cyprusi királyok fogtak

¹⁾ Az utóbbiak 250 lovassal, miért Endre által 1218-ban az atyjuknak Imrétől adományozott wodichai urodalom birtokában megerősítettek és az ország liber comesei közé soroztattak. István 1249-ben Blagai-várat építette Szlun és Ogulin között, innen a Blagay család. (Az oklevél Valvasornál, IV. 37.)

a patriarcha buzdítására az ostromhoz. December 3-dika — ez volt az ostrom napja — a keresztesek vitézségének fényes jeleit látta, de semmi eredményét. A várörizet hasonló vitézséggel védte a falakat, s a keresztesek néhány vezérei közt kitörött czivódás az ostromlók tökéletes visszaveretését vonta maga után.

Endre még egy ízben akará megkísérteni a szerencsét, s Raimund tripolisi gróf indítványára, ki a mozlimokat tartományrészétől örömet eltávolította volna, Tyrus ellen indult. De a Libanon vidékén az ellenség kezében találta a hegynyilasokat; rendkívüli s ennél fogva kártékony fagy többeket elölt a keresztesek közül, s a király is kórságba esett, melyből tökéletesen nem épült ki soha, s melyet ez oknál fogva méregnek tulajdonított. Tyrus és Sarepta között, épen karácson estéjén, borzasztó vészszel járt földrengés rémüléssel töltötte el mindnyájokat, s a keresztesek nagyobb része visszasietett Ptolemaisba, hol dögvész és éhség, mert Palaestinában és a határos tartományokban egy terméketlen év a másikat váltotta fel, tizedelték a kereszteseket.

Endre Ptolemaisból Tripolisba indult, ¹⁾ hol a vállalatába beleúntnak értésére esvén, hogy a pártoskodók minden irányban s minden értelemben dúlják otthon a birodalmat, seregének maradványaival, habár a jeruzsálemi patriarcha által kiátkoztatott is miatta, visszaindult 1218.) a hazába. ²⁾ Útját a szárazon vette ez alkalommal.

¹⁾ Ad partes tripolitanas transeuntes vidimus castellum Crachi magno labore et sumptu tamquam terrae clavem christianae retineri, et quia ibi benigne et magnifice . . . ab ejusdem castri castellano fratre Raimundo de Pignano . . . recepti fuimus s a t. II. Endre 1217. oklevele a hospitaliak számára. Codice dipl. del sacro militare ordine gerosolimitano o. Lucca, 1733. 111. l.

²⁾ Thom. arch. c. 26. Godefridus Coloniensis, Freher-

Antochiában fiát Endrét, Leo örmény király leányának jegyzette el, oly feltétel alatt, hogy a magyar királyfi Leónak örököse legyen, Antiochia fejedelmi székén. Utközben az iconiumi szultán követeivel találkozott, kik urok nevében kinyilatkoztatták, hogy kész a keresztyén hitre térni, ha Endre valamelyik leányát vagy rokonát hitvesüi adja neki. Görögországból Theodoros Laskaris keleti császár leányát magával vitte jegyesül Béla fiának. S a bolgár fejedelemnek Azánnak,—Joannicz már tíz évvel azelőtt megöletett — legidősb leányát Máriát hitvesül igérte, és két évvel utóbb ünnepélyesen át is adta. ¹⁾ Ezek voltak Endre tengerentúli hadviselésének eredményei, s hogy annyi és ily különböző fejedelmek vele családi viszonyba esengtek lépni, mutatja a magyar név varázsát a külföldön még akkor is, midőn az ország vajmi gyászos bomlásnak indult.

1218.) „Midőn Magyarországba visszaérkeztünk — írja 1218-ban Endre Honorius pápának—úgy találtuk, hogy az egyháziak és világiak oly gonoszságokra vetemedtek, melyek minden képzeletet felülmúlnak. Az ország özsves kincseit, eltékozolva találtuk, úgy hogy, még azon adóságek lerovására sem vagyunk képesek, melyeket útközben kénytelenítettünk tenni, s hogy tizenöt év sem elég-séges, országunkat régi jobb állapotába visszahelyezni.“ De e viszonyok, melyek Endrét irtózáttal töltötték el, csak további fejleményei voltak azon állapotnak, melyet Endre és Imre pazarlásai, hogy minél több párthíveket vásárolhassanak egymás ellen, a királyué zsarolásai, hogy családja mindenik tagját kincsekkel láthassa el, s

nél, az 1217-dik évhez. Bern. Thesaurarius, Muratorinál, VII. k. 186. h. V. ö. Fessler, die Geschichten der Ungern, II. 429 s kk. II.

¹⁾ Endre ezen adatokat, nem csekély meglepéddel, úgy látszik, megírta Honorius pápának, midőn az országba visszaérkezett.

az általuk ekkép adott, és kész követőkre talált példa már régebben idézett elő.

Az udvar tékozlásainak fedezésére, például, Endre kormányának mindjárt első éveiben, vált rendszeres divattá, hogy évenként új pénz bocsátassék ki, s a régi, a királyi kincstár némi előnyével váltassék be; ¹⁾ a veszprémi főegyházban, Gizela királyné adakozásából őriztetett korona, száznegyven márka ezüstért áruba bocsátott a palaestinaí útban, némi rögtön felmerült szükség fedezésére; ²⁾ midőn 1217-ben Spalatóba érkezett a király, és nem talált elégséges hajót fegyvereseinek szállítására, lemondott jogairól Zárára, hogy Velenceze gályáit rendelkezésére állítsa; ³⁾ s Berthold és fajzata a német rablólovagok erkölceit oltották a magyar episcopátusba. Ily előzmények után a király csak azt várhatta, a mit talált. A főispánok közül többen a királyi várjövodelmeket elsajátították, s a szomszéd tartományokba menekültek velök. ⁴⁾ Jakab váczí püspök, miután jövodelmeit s a

¹⁾ Világos nyomát találhatni Endre 1212-diki oklevelében, mely a Bácsaságban letelepített német rend vitézeinek adatott ki. V. ö. Siebenbürgische Quartalschrift, III-dik évfoly. 194—207. (Draudtól). Egyébiránt a moneta-gium ezen faja nem magyar találmány, s már Endre előtt harapódzott át hozzánk, de rendszeresítését tőle nyerte.

²⁾ Pál országbírónak 1338-diki oklevele: „... quum idem dominus Andreas rex in succursum sanctae Jerosolymitanae terrae fuisset profecturus, ab ecclesia vesprimiensi res honestas, et unam pretiosissimam accepisset coronam beatae memoriae Kyslae, XII. marcas auri purissimi continentem, praeter lapides, quam ultramarinis partibus pro centum quadraginta marcis expendisset s a t.“

³⁾ Lucius, IV. 4. Dandulus, X. 4: Andreas, rex Hungariae, cruce signatus, a duce Venetiarum suis nunciis pro passagio navigia petit, et petita obtinuit, annuentibus illis, ut jura quae rex in Jadra se asserit habere, in Venetos transferrentur.

⁴⁾ Endre levelei a pápához, összevetve az arany bullának a főispáni jövodelmeket szabályozó rendelkezésével.

püspöki szék jószágait lakmározásokra és részegeskedésre vesztegette, clerusának fosztogatásához látott, az ellenállókat a keresztyén egyházból kiátkozta, sőt közülök néhányat agyba főbe veretett része g béresei által. ¹⁾ Péter, zágrábi püspök, kiről Honorius pápa mint gyilkosról és gyújtogatóról tesz néhány évvel utóbb említést, gonoszságot gonoszságra halmozott a püspöki széken. Az adószedő izmaeliták, kivált az erőszakos pénzváltás alkalmával töménytelen kárba ejtették a népet, s ez meg' azáltal vélt magán segíthetni, hogy a tizedszedőket megölte. — Az ország állapotának helyrehozása rendkívüli erélyt követelt a fejdelem részéről, s Endre, tehetetlenségében, a szent szék átkait kérte a bűnösökre; és hogy a pénztárt felsegíthesse, nem talált más módot, mint a várföldek elidegenítését, miáltal a birodalomnak a várszerkezeten épült olalmi erejét alapjában rendítette meg. ²⁾

Ily viszonyok között a magyar korona jogai Galiciára, természetesen veszendőbe mentek első zsengejükben. Endre, visszaérkezésekor, Magyarországbán találta Kálmánt; Misztiszláv, novogorodi fejdelem a gyermekki-

¹⁾ Honorius pápa levele (1218. b.) a veszprémi püspökhöz, s a zirczi és pilisi apátokhoz: „... ipse (a váci püspök) in alienando, distrahendo ac dilapidando possessiones et redditus ecclesiae supradictae praestitum transgreditur juramentum, qui parochianis suis interdum spiritualia sic ministrat, quod nonnulli existiment, ipsum orthodoxae fidei non sapere puritatem. Clericos quoque Vacientes terris, silvis, pratis, redditibus et rebus aliis per violentiam spoliati . . . ac quosdam ex eis per incompositam familiam, quam habere ipse incompositus delectatur, sic fecit inhoneste tractari, quod quidam illorum rebus omnibus spoliati, ex inflictis vulneribus perierunt.“

²⁾ Endre levele 1218-ból (Fejér, C. D. III. 1. d. 255. l.) „Dum quorundam nostrorum principum consilio, terrae nostrae statum, ab antiquis illibate conservatum, alterantes, castra, comitatus, terras et caeteros opulentiae Hungariae proventus in perpetuas haereditates nostris baronibus et militibus distribuimus.“

1219.) rályt könnyű szerrel kiüzte Galicziából. Kálmán most magyar sereg kíséretében királyi székét visszafoglalta, de fegyvereseinek csekély száma a három orosz fejedelem által támogatott Misztiszlávval nem volt képes szerencsésen megvívni. A magyarok megverettek, Gyula nádor, a csapat vezére, fogságba esett, s a halicsi erősség, vitéz ellenállás után kénytelen volt magát megadni, Kálmán és Salome, a gyermekpár is a diadalmas Misztiszláv kezébe esvén. ¹⁾

Az éjszokról jött gyászos hírt keletről érkezett gonosz hír váltotta fel. Leo, örmény király, meghalálozott, s vele eltűnt Endre reménye, hogy az örmény királyságot legkisebbik fiának fogja szerezhetni. A jeruzsálemi király, briennei János, ki az elhunytnak idősb leányával élt házasságban, Leo törvényes utódának hirdette magát, s a magyar királyfi menyasszonya az antiochiai fejedelem fiával váltott jegyet. Endrének túrníe kellett, a mi történt; a roppant távolság miatt hatalmasabb fejedelem sem fogta volna, különben is kétes jogát megvédhetni. S aztán, fiának házasítására épen most új terv kínálkozott. Lesko lengyel herceg közbenjárására, Endre és Misztiszláv békét kötöttek ily feltételek alatt: Kálmán és Salome bocsátassanak szabadon; a király legkisebbik fia, ki szintén Endre nevet viselt, lépjen Misztiszlávnak most még gyengekoru leányával három év múlva házasságra, addig uralkodjék Misztiszláv Galicziában, ama három év eltelése után pedig szálljon vejére az ország kormányra. ²⁾

¹⁾ Lengyel és orosz források Karamsinnál, III. k. 150. l. Katona, V k. 316. l.

²⁾ Dlugoss, VI. összevetve Honorius e tárgyra vonatkozó s Endréhez intézett levelével, 1222-ből. A pápa e szavaiból: „necessitate compulsus . . . promisiisti, quod et filio tuo tertio genito concesseris regnum praefatum“ világos, hogy a Misztiszlávval kötött békeponatok szerint az ország

De ezen feltételek közül csak az első, Kálmánnak szabad lábra állítása lépett életbe; s Kálmán ugyan ezentúl is élt a királyi czímmel, de sem ő sem Endre nem országoltak Galicziában.

Künn és otthon balrafordult minden. Annyi bajhoz még a király és Béla fia közt kitörött meg hasonlóság is járult. Béla, mint Magyarország ifjabbik királya, külön udvart tartott, s a királyi jogokat, úgy látszik, majdnem azonképen gyakorlotta mint atyja, mert midőn 1216-ban királynak koronáztatott, hatalmának köre és terjedelme távolról sem határozottatott meg pontosan és szabatossgal. A gyermek e jogokat természetesen azon irányban gyakorlotta, melyet tanácsosai kitűztek számára, s e tanácsosok közül egynél több úgy vélekedhetett, hogy Endre kormányrendszere végre is meglábolhatlan örvénybe dönti a nemzetet. Szándékukkal, Endrét fegyveres kézzel lemondásra kényszeríteni, a pápa intéseire és tanácsára, s a clerus néhány tagjainak, névszerint János esztergomi érseknek kérelmére hagytak fel, kik a leghevesebbekkel is éreztették, úgy látszik, hogy olyas szerződés, minő néhány évvel azelőtt — 1215. június 5-én — hasonló viszonyok között, a runnymedei mezőn az angol népet s az angol királyt kiengesztelte egymással; talán biztosabban partra segitendi a nemzetet. S így történt, hogy majdnem egy időben az angol magna chartával keletkezett nálunk az arany bulla, mely István intézkedéseinek felelevenítésével jólétet és szabadságot volt biztosítani a nemzetnek, s melyre századokon át, önkény és elnyomás ellenére hivatkoztak az utódok.

A századokra kihatott oklevél itt következik.

Endrére, az orosz vejére volt szállandó, nem, mint Dlugoss írja, Kálmánra, a lengyel vejére.

III.

A szent háromság és oszthatlan egység nevé- (1222. ben. Endre, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galiczia örökös királya. Mivel mind országunk nemeseinek, mind másoknak is szent István királytól alapított szabadsága, némely királyok hatalma által, kik néha haragukban boszút állottak, néha gonosz emberek hamis tanácsira is hallgattak, vagy saját hasznukat keresték, igen sok részben rövidséget szenvedett: nemeseink fennségünk és elődeink, az ő királyaik, füleit gyakran ízben verdesték kérelmeikkel és folyamodásaikkal országunk javítása iránt. Mi tehát, tartozásunkhoz képest, az ő kérelmöknek mindenben eleget tenni akarván, kivált mivel közöttünk és közöttök e miatt már többször nem csekély keserőségek támadtak, mit, hogy a királyi méltóság teljesebben megőriztessék, illik kikerülni, (mert ez jobban senki által sem eshetik meg, mint óáltalok) megadjuk mind nékik, mind országunk egyéb embereinek a szent királytól megadatott szabadságot; és országunk állapotának javítására tartozó egyéb dolgokat is üdvesen rendelünk ekképen:

I. Rendeljük, hogy évenként a szent király ünnepét, hacsak némi súlyos foglalkodás vagy betegség által nem akadályoztatunk, Székesfehérváratt tartozunk ülleni; és ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétségkívül ott leszen helyettünk, s képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket; és minden nemesek, tetszésük szerint, szabadon oda gyülekezzenek.

II. Akarjuk azt is, hogy sem mi sem utódaink bár mi időben le ne tartóztassák s el ne nyomják a nemese-

ket valamely hatalmasnak kedvéért, hanemha előbb megidéztettek és törvény rende szerint elmarasztattak.

III. Továbbá, semmi adót, semmi szabad dénárokat nem szedetünk a nemesek örökségein; sem házaikban sem falvaikban meg nem szállunk, hanemha meghívatunk. Az egyházak népeitől is teljességgel semmi adót sem szedetünk be.

IV. Ha valamely nemes meghalálozik fi nélkül, leányát illesse birtokának negyedrésze; a többiről tetszése szerint rendelkezзék, és ha a közbenjött halál miatt nem rendelkezhetik, a hozzá közelebb álló rokonokra szálljon; és ha teljességgel semmi nemzetsége sincsen, szálljon a királyra.

V. A megyei főispánok a nemesek örökségei körül ne hozzanak ítéletet, hanem csak pénz- és tizedügyeikben; az alispánok a nemesek felett egyáltalában ne bíraskodjanak, hanem csak illető várnépök felett; az orvosokat és tolvajokat ítéljék a királyi bilochusok, de a főispán elnöklete alatt.

VI. Továbbá, a népségek közvádja, eltérőleg az eddigi szokástól, orvnak senkit se bizonyíthasson.

VII. Ha a király sereget akar vinni az országon kívül, a nemesek ne tartozzanak vele menni, hanemha az ő pénzéért; és a díj nélkül vele menni vonakodók hadbírságra ne íteltessenek. Ellenben pedig, ha sereg jőne az országra, mindnyájan tartozzanak menni. Továbbá, ha az országon kívül akarunk sereget vinni, és magunk megyünk a sereggel, valamennyi várispánok pénzünkért tartozzanak velünk menni.

VIII. A nádor, országunk minden emberei felett különbség nélkül bíraskodjék; de a nemesek főben- és birtokbanjáró ügyeit, a királynak tudomása nélkül el ne vé-

gezhesse. Helyettese pedig csak egy legyen, s az is curiájában.

IX. Udvarbíránk, míg udvarunkban vagyon, mindenki felett bíraskodhassék, s az udvarunkban elkezdett pert mindenütt befejezhesse; de mikor jószágán mulatozik, pristaldust ne adhasson (a végrehajtást el ne rendelhesse), s a feleket ne idéztethesse.

X. Ha valamely úrnak a hadban történik halála, fia vagy testvére hasonló tisztséggel ajándékoztassék meg; és ha valamely nemes azonképen hal el, annak fia a király tetszése szerint jutalmaztassék.

XI. Ha külföldiek, tudnillik tisztességes emberek, jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeltessenek.

XII. A halállal kimulók, vagy ítélet erejénél fogva halálra ítélték, vagy párbajban, vagy más okból elhalók hitvesei, ne fosztassanak meg hitbérüktől.

XIII. Az urak úgy kövessék a király udvarát, hogy a szegények el ne nyomassanak általuk s ki ne fosztassanak.

XIV. Továbbá, ha valamely főispán nem oly tisztességesen viseli magát, mint helyzete kívánja, vagy várnépeit nyomorgatja, fosztassék meg, ha ez bebizonyúl ellene, az ország színe előtt csúfságosan méltóságától, és a mit elvett tőlök, adja vissza.

XV. Lovászaink, peczéreink, kaszásaink ne merjenek a nemesek falvaira szállani.

XVI. Egész vármegyéket vagy bármely méltóságokat örök birtokul nem adunk.

XVII. Azon birtokaitól, melyeket valaki jogos szolgálata által nyer, soha meg ne fosztassék.

XVIII. Továbbá, a nemesek engedelmet nyervén tö-

lünk, szabadon mehessenek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, és e miatt ne szenvedjenek kárt birtokaikban. A kit fiunk jogszerűleg elmarasztott, azt nem fogadjuk be, valamint az előtte indított pert sem, míg szintén előtte be nem rekesztetett; más részről fiunk sem teendi ezt.

XIX. A várjobbágyok tartassanak a szent István király által szerzett szabadság szerint; hasonlóképen a külföldiek is, bár mi nemzetbeliek legyenek, a kezdettől fogva nekik engedményezett szabadság szerint tartassanak.

XX. A tizedek ne váltassanak meg pénzen, hanem mit mikép terem a föld, bort vagy gabnát, azzal történjék a fizetés: és ha a püspökök ellenmondanak, nem segítjük őket.

XXI. A püspökök a nemesek örökbirtokairól ne adjanak tizedet lovaink számára, sem a királyi birtokokba azok emberei ne tartozzanak tizedeiket behordani.

XXII. Továbbá, sertvéseink a nemesek erdeiben vagy rétein, ezek akarátának ellenére, ne legelhessenek.

XXIII. Továbbá, a mi új pénzünk esztendeig legyen érvényes, husvétől husvétig; és a dénárok olyasok legyenek, minők voltak Béla király idejében.

XXIV. A pénzek kamaragrófjai, a só- és vámtisztek, országunk nemesei legyenek: izmaeliták és zsidók ne válhassanak azokká.

XXV. Továbbá, só az ország közepén ne tartassék, hanem csak Szabolcson és Szegeden, és a végekben.

XXVI. Továbbá, fekvő birtok az országon kívülieknek ne adományoztassék. Ha némik adományoztattak vagy eladattak, az ország népének adassanak vissza megváltás végett.

XXVII. A nyestbőrök a Kálmán királytól szabott adó szerint fizetessenek.

XXVIII. Azt, ki törvény rende szerint marasztatott el, semmiféle hatalmas ember se oltalmazhassa.

XXIX. A főispánok érvébe be tisztök illetőségeivel; egyebek, mik a királyé, tudnillik: csöbrök, adók, ökrök és a várak két harmada, járjanak ki a királynak.

XXX. Továbbá, ezen négy főuron kívül, tudnillik: a nádor, a bán, a király s a királyné udvarbirói, két méltóságot senki se viseljen.

XXXI. És hogy ezen engedményünk és rendelkezésünk mind magunk mind utódaink idejében örökké érvényes legyen, hét oklevélpárba irattuk, és arany pecsétünkkel megerősítettük, úgy hogy egyik pár küldessék pápa úrnak, és ő irassa át lajstromába; második a hospitaléban, (a jánosvitézeknél) harmadik a templom mellett, (a templomosoknál) negyedik a királynál, ötödik az esztergomi káptalanban, hatodik a kalocsaiban, hetedik a nádornál, ki idő szerint leendő, örökössék, úgy, hogy az írást mindenkor szeméi előtt tartván, sem ő ne tévedjen le a felebbmondottak valamelyik pontjáról, sem a királyt, vagy a nemeseket, vagy másokat ne engedjen letévedni, hogy mind ők örüljenek szabadságuknak, és azért hozzánk és utódaink iránt mindig hívek maradjanak, mind a királyi koronától a tartozó engedelmesség meg ne tagadtassék. Hogyha pedig mi, vagy utódaink valamelyike bármikor ezen rendelkezésünk ellen vétenei akarnánk, álljon szabadságukban ezen levél erejénél fogva, minden hűtelenségi vétek nélkül, mind a püspököknek mind más uraknak s az ország nemeseinek, öszvesen és egyenkint, jelenleg s jövőben és jövőben, nekünk és utódainknak ellenállani és ellenmondani örökre.

Kelt Kletusnak, udvarunk kancellárjának, az egri egyház prépostjának keze által, a megtestesült igének ezer kétszáz huszonkettedik évében, midőn főtisztelendő

János esztergomi, tisztelendő Ugrin kalocsai érsekek —, Dezső csanádi, Rupert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccius váci, Vincze nyitrai püspökök voltak; országulásunk tizenhetedik évében. ¹⁾

Az arany bulla a magyar történetek mezején egyike azon „deus terminus”oknak, melyek előre s hátra mutatván, megállapodásra intenek bennünket. Állapodjunk meg tehát, s lássuk, mielőtt tovább mennénk, a magyar nemzet belső életét institutióiban és erkölceiben a nagy királyok korszakán innen, az 1222-diki alaptörvény alkotásáig.

¹⁾ Az arany bullának eredeti hét példánya közül egy sem jutott reánk. Azon formájában, mint törvényeink gyűjteményében olvassuk, hemzseg hibáktól, s a magyar törvénytudósok húzamos ideig régiebb kéziratok variáns lectiói által reméltek fényt deríthetni egyes pontjaira. De az eredmény soványnak mutatkozott, s a kéziratok egynémelyike egykoru kéz hamisítását viseli magán. Az 1222-diki törvény pontjainak legjobb s leghívebb magyarázói: II. Endrének 1231-diki decretuma, s IV. Bélának 1267-diki törvénye, melyekről a jelen munka II-dik kötetében van szó.

T O L D A L É K.

A magyar fővezérek és királyok származási táblái I. II. III.

Chronologiai lajstroma azon külfejdelmeknek, kikkel a nemzet e kor-
szakban gyakori érintkezésbe jött. A. B. C. D. E. F.

A MAGYAR FÖVEZÉREK ÉS KIRÁLYOK SZÁRMAZÁSI TÁBLÁI.

I.

ÁLMOS.

ÁRPÁD fővezér 894, 907.

Liuntin. Tarkász. Jelegh. Jutócz. ZOLTÁN fővezér lemond 947. + 949.

Tebela. Ezelech. Faliczin. Neje: Marót bihari fejtelelem leánya.

Termác. Tas. Fal. TAKSONY fővezér, 972.

Neje: kún vezér leánya.

GEJZA fővezér, + 997.

Első neje: Sárolt. Gyula vezér leánya.

Második neje: Adelhaid. Micizsláv lengyel herczeg testvére.

Az első: ISTVÁN király, + 1038. - A második: Névtelen Judit. Névtelen.

Neje: Gizela, II. Henrik

bajor herczeg leánya. Férje: ABA Férje: Férje: Otto

király, I. Bollesz-velencei hg.

+ 1044. láv len- PÉTER

Több névte- Imre, + 1031. Névtelen leány.

len gyermekek. Férje: Edvin angol királyfi.

Mihály.

Neje ismeretlen.

Vazul. Szár (kopasz) László.

Neje: orosz fejtelemmő.

Lásd a II-dik táblát.

II.

Szár (kopasz) László
Neje: orosz fejedelemné.

I. ENDRE, király, + 1061. Neje: Anasztázia, Jaroszláv orosz fejedelem leánya.	I. BÉLA, király, + 1063. Neje: Richsa, II. Miciszláv lengyel hg. leánya.	Levente.
SALAMON, király, 1074. megszűnik uralkodni, + 1087. Neje: Zsófia, III. Henrik r. császár leánya.	Dávid. Adelheid. Férje: II. Vra- tisláv cseh hg.	
I. GEJZA, király, + 1077. Neje: Nicephorus Bo- taniates keleti császár nővére- nek, Synadene nevű leánya.	I. LÁSZLÓ, király, + 1095. Neje: Adelheid, rhein- feldi Rudolf leánya. Piroska, görög névvel. Irene. Férje: Joannes Comnenus keleti császár.	Ilona. Eufémia. Névtelen (?) Férje: Férje: Férje: Ulrik, Zvon- karánt- mír földi horvát határgrof. fejedelem.
KÁLMÁN, király, + 1114. Első neje: Busilla, Robert scillai gróf leánya. Második neje: Predz- lava, Szvatopolk orosz nagyfejedelem leánya.	Almos. Neje: Ingelburg svéd királyleány. II. BÉLA (lásd a III-dik táblát). Adelheid, férje: Boleszláv cseh herceg. Hedvig, férje: Adalbert ausztriai herceg.	Zsófia. Első férje: Ulrik karántföldi határ- gróf. Második férje: Magno szász hg.
Az elsőől ISTVÁN király, (neje: Adelheid, stephaningi Henrik leánya) + 1131. László.	A másodikról: Boris.	

III.

II. BÉLA király + 1141.

Neje: Ilona, Uros szerb fejdelem leánya.

II. GEJZA király, + 1161. II. LÁSZLÓ király. IV. ISTVÁN király, + 1165. Álmos. Gertrud. Zsófia.
Neje: Eufrozina, Izszláv orosz + 1163. Neje: Mária, Isaacus Comm. Férje: Miczisz- Henrik német
nagyfejdelem leánya. sebastocrator leánya. láv lengyel hg. király jegye-
séből apáca.

III. ISTVÁN király, + 1173. III. BÉLA király, + 1196. Gejza. Ilona. Erzsébet. Odola. Margit.
Neje: Agnes, Henrik ausztriai Első neje: Anna, Rajnald Férje: Leo- Férje: Férje: Férje:
herceg leánya. antiochiai fejdelem leánya. Férje: Leopold ausz- Szvatopluk Endre
Második neje: Margit, triai hg. cseh hg. cseh hg. sínegi gróf.
VII. Lajos francia király leánya.

Az első: IMRE király, + 1204. II. ENDRE király, + 1235. Névtelen. Margit. Konstanca.
Neje: Konstanca, Alfonz Férje: I. Otto-
arragomiai király leánya. Férje: I. Otto- kár cseh király.
III. LÁSZLÓ király, + 1205. Második neje: Jolánta, Isacac Angé-
courttenayi Péter konstant. csá- lus keleti császár.
szár leánya. Második férje: Bonifác, mont-
Harmadik neje: Beatrix, ferrári határgrof.
Aldobrand eszteri marchio le-
ánya.

Az első: Kálmán. Erzsébet. Maria. Endre. A második: István.
IV. BÉLA ki- Férje: Salome Férje: Lajos Férje: Neje: Morosini Thomasina.
rály. + 1270. felér Lesko thüringeni I. Jakab arrago-
Lásd a IV. tá- tartomány- niai király. III. ENDRE király, + 1301.
blát, a II-dik lengyel hg. Első neje: Fenenna Zenomis
kötetben. leánya. cujaviai hg. leánya.
Második neje: Agnes, I. Albert
német császár leánya.

Az első: Erzsébet, Venczel
cseh királyfi jegyeséből apáca.

CHRONOLOGIAI LAJSTROMA

azon külfejedelmeknek, kikkel a nemzet e korszakban
gyakori érintkezésbe jött.

A.

ROMAI PÁPÁK.

999—1222.

- II. Sylvester, 999—1003.
- XVII. János, 1003.
- XVIII. János, 1003—1009.
- IV. Sergius, 1009—1012.
- VIII. Benedek, 1012—1024.
- XIX. János, 1024—1033.
- IX. Benedek, 1033—1044.
- VI. Gergely, 1044—1046.
- II. Kelemen, 1046—1047. (1047—1048 ismét IX. Benedek. El-
űzetik.)
- II. Damaskus, 1048.
- IX. Leo, 1049—1054.
- II. Victor, 1055—1057.
- IX. István, 1057—1058. (Ellenpápa: X. Benedek, 1058—1059.)
- II. Miklós, 1058—1061.
- II. Sándor, 1061—1073.
- VII. Gergely, 1073—1085.
- III. Victor, 1086—1087.
- II. Orbán, 1088—1099.
- II. Paschalis, 1099—1118.
- II. Gelasius, 1118—1119. (Gergely vagy Burdin Móricz el-
lenpápa.)
- II. Calixtus, 1119—1124.
- II. Honorius, 1124—1130.
- II. Incze, 1130—1143.
- II. Czelesztin, 1143—1144.
- II. Lucius, 1144—1145.
- III. Eugenius, 1145—1153.
- IV. Anastasius, 1153—1154.
- IV. Adorján, 1154—1159.
- III. Sándor, 1159—1181. (Ellenpápa: IV. Victor, kihez II. Gejza
kezdetben hajlani látszott.)
- III. Lucius, 1181—1185.
- III. Orbán, 1185—1187.

- VIII. Gergely, 1187.
 III. Kelemen. 1187—1191.
 III. Czelesztin, 1191—1198.
 III. Incze, 1198—1216.
 III. Honorius, 1216—1222-nél tovább.

B.

KELETI CSÁSZÁROK.

886 - 1222.

- VI. Leo (bölc), 886—911.
 Alexander, 911—912.
- IX. Constantinus (porphyrogenetus), 911—959. Egy évig Alexander nagybátyjával. 919-ig Nicolaus patriarcha, majd anyja Zoe gondnoksága alatt; ekkor ipa Romanus Lacapenus magához rántja a főhatalmat, Constantinus csak címre társa a császárságban. 945-től C. egymaga országot.
- I. Romanus (Lacapenus), 919—945. Vele veje IX. Constantinus és fiai: Christophorus, Stephanus és Constantinus.
- II. Romanus, 959—963.
 Nicephorus Phocas, 963—969.
 Joannes Zimiscus, 969—975.
- II. Basilus (s vele X. Constantinus) 975—1028 (1025-től C. egymaga.)
- III. Romanus (Argyropulus,) 1028—1034.
- IV. Michael, 1034—1041.
- V. Michael (Calaphates) 1041—1042.
 Zoe (császárné), s férje XI. Constantinus (monomachus) 1042—1054.
 Theodora (császárné), 1054—1056.
- VI. Michael (stratiotes) 1056—1057.
- I. Isaacus (Comnenus) 1057—1059.
 Eudoxia (s a császárné három fiai: VII. Michael, Andronicus és XII. Constantinus; s második férje IV. Romanus, (Diogenes melléknévvel) 1059—1071.
- VII. Michael (Ducas), egymaga, 1071—1078.
 Nicephorus (Botoniates), 1078—1081.
- I. Alexius (Comnenus), 1081—1118.
 Joannes (Comnenus) 1118—1143.
 Manuel (Comnenus), 1143—1180.
- II. Alexius (Comnenus), 1180—1183.
 I. Andronicus (Comnenus) 1183—1185.
- II. Isaacus Angelus (Comnenus), 1185—1195. Ismét 1203—1204.
- III. Alexius Angelus (Comnenus), 1195—1203.
- IV. Alexius Angelus (atyjával Isaacus Angelussal) 1203—1204.

I. Balduin, 1204–1206.	}	Latin császárok.
Henrik, 1206–1216.		
Courtenayei Péter, 1216–1219.		
Róbert, 1220–1222-nél tovább.		
I. Teodorus Lascaris, 1204–1222.	}	Nicaei császárok.
Joannes Ducas, 1222 és tovább.		

C.

NÉMET KIRÁLYOK és CSÁSZÁROK.

888–1222.

Arnulf, 888–899.	}	Nagy Károly ivadékai törvénytelen ágyból.
Lajos, (gyermek) 899–911.		
I. Konrád, 911–918. Frank nemzetségből.	}	Szász nemzetségből.
I. Henrik (madarász), 918–936.		
I. Otto (nagy), 936–974.		
II. Otto, 974–983.		
III. Otto, 983–1002.	}	Frank nemzetségből.
II. Henrik, (szent), 1002–1024.		
II. Konrád (saliai), 1024–1039		
III. Henrik, 1039–1056		
IV. Henrik, 1056–1106.		

Ellenkirályok:

- Rheinfeldi Rudolf, 1077–1080.
 Luxemburgi Hermann, 1081–1087.
 Konrád (Olaszországban), 1093–1101.
 V. Henrik, 1105–1106.

V. Henrik, 1106–1125. Frank nemzetségből.

II. Lothár, 1125–1137. Szász herceg.

III. Konrád, 1137–1152.

I. Fridrik, 1152–1190.

VI. Henrik, 1190–1197.

Fülep, 1197–1208.

} Hohenstaufiak.

Ellenkirály:

Braunschweigi Otto, 1197–1208.

Otto, egymaga, 1208–1212; s Fridrikkel 1218 ig.

Ellenkirály:

II. Fridrik, 1222–1218.

II. Fridrik, egymaga, 1218–1222-nél tovább.

D.

LENGYEL HERCZEGEK.

992—1222.

- I. Miczisláv, felveszi a keresztséget; — mh. 992.
- I. Boleszláv, (Chrabry, vitéz, melléknévvel) 992—1025.
- II. Miczisláv, 1025—1034.
- I. Kazimir, 1034—1058.
- II. Boleszláv, (mérész, melléknévvel) 1058—1080.
- I. Vladiszláv, 1081—1102.
- III. Boleszláv (ferdeszáju, melléknévvel), 1102—1138.
- II. Vladiszláv, 1138—1146.
- IV. Boleszláv, 1146—1172.
- III. Miczisláv, 1172—1177. Ismét: 1199—1202.
- II. Kazimir, 1177—1194.
- Lesko, (fehér, melléknévvel) 1194—1199. Ismét: 1207—1222-nél tovább.
- III. Vladiszláv, 1202—1207.

E.

CSEH HERCZEGEK és KIRÁLYOK.

897—1222.

- I. Borzivoi, felveszi a keresztséget, mh. 897. tájban.
- I. Szpitinyev, 897—912.
- I. Vratizsláv, 912—926.
- I. Venczel (szent), 926—936.
- I. Boleszláv (kegyetlen), 936—967.
- II. Boleszláv (ahitatos), 967—999.
- III. Boleszláv (rőthaju), 999—1002.
- Vladivoi, 1002—1003.
- Jaromir, 1003—1012.
- Ulrik, 1012—1037.
- I. Bretiszláv, 1037—1055.
- II. Szpitinyev, 1055—1061.
- II. Vratizsláv, 1061—1093. (Királyi czímmel él 1086 óta.)
- I. Konrád, 1093.
- II. Bretiszláv, 1093—1100.
- II. Borzivoi, 1100—1107.
- Szvatopluk, 1107—1109.
- I. Vladiszláv, 1100—1125.
- I. Szobieszláv, 1125—1140.
- II. Vladiszláv, 1140—1173. (Királyi czímet nyer 1153.)
- Fridrik, 1173—1174. Ismét: 1178—1189.
- II. Szobieszláv, 1174—1178.
- II. Konrád, 1189—1191.

- II. Venczel, 1191–1192.
 Henrik, 1193–1197.
 III. Vladiszláv, 1197.
 I. Otokár, 1192–1293. Ismét: 1197–1222-nél tovább.
 Királyvá leszer 1198-ban, s a királyi cím, örököseire is száll.
- } Premisliek.

F.

AUSZTRIAI HATÁRGRÓFOK és HERCZEGEK.

984–1222.

- I. Leopold, 976–994.
 I. Henrik, (pártütő) 994–1018.
 Adalbert, 1018–1056.
 Erneszt, 1056–1075.
 II. Leopold, 1075–1096.
 III. Leopold, (szent), 1096–1136.
 IV. Leopold, 1136–1141.
 II. Henrik, (Jasomirgott) 1141–1147. A határgrófság örökös herczegséggé alakítatik át.
 V. Leopold, 1177–1194. Stíria Ausztriához kapcsolatik.
 I. Fridrik, 1195–1198.
 VI. Leopold, 1198–1222-nél tovább.
- } Babenbergiek.

